

ДЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА С • КЊИГА 309 • СВЕСКА 1—2.

ЈУЛИ—АВГУСТ 1926.

НОВИ САД
ШТАМПА УЧИТ. КОМ. ДРУШТВА „НАТОШЕВИЋ“

Година
С.
Јули-
август
1926.

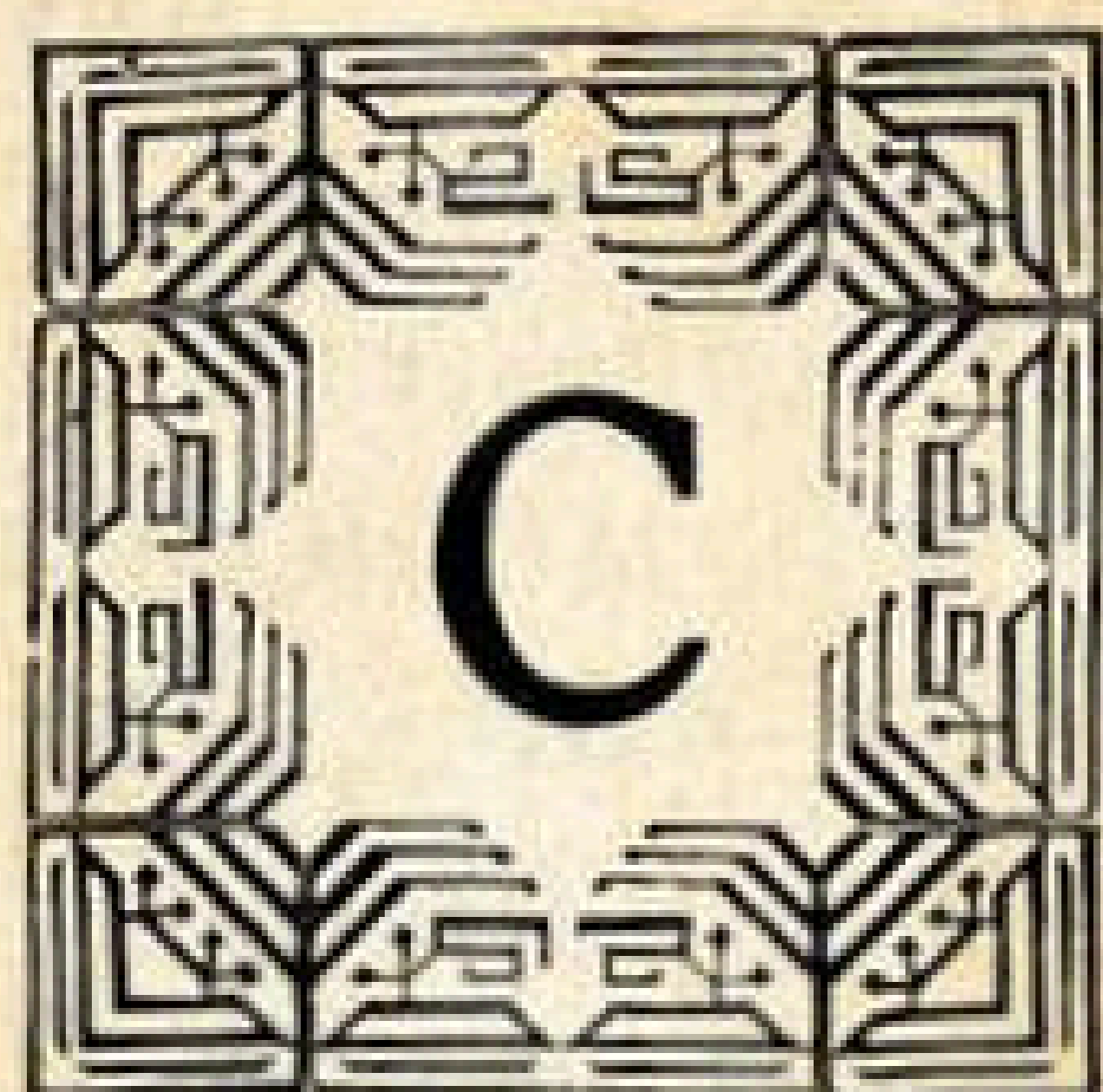
ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига
309.

Свеска
1.-2.

ПИСЦИ И ЧИТАОЦИ*)

АСВИМ У ПОВЕРЕЊУ и сасвим тихо, желим саопштити читаоцу неколико неслужбених и давнашњих својих мисли. За данас, оне ће изгледати, може бити, многим људима отпадничке и јеретичке. Верујем да ће, колико сутра, овако мислити пола света, а можда мисли већ и сад.

Реч је о „лепој књижевности“, за коју кажу да је код нас нико не чита. Наши књижари-издавачи, ту недавно, у одговорима на анкету једног београдског дневног листа, једногласно су потврдили да се књиге песама и приповедака српских писаца мало траже, и да иду дела само страних књижевника. Према томе би изгледало да наше књиге не пролазе зато што су неинтересантне и слабе. Али се чини да није тако. Један загребачки велики дневник правио је пре анкету да ли је књижевност код нас у опадању, и већина учесника је одговорила да није. Дакле, то што се не читају наше песме и приповетке не може долазити отуда што би се данас писало горе него пре. Разлози морају бити други, и вреди их потражити.

Однос писаца и читалаца био би врло једноставан кад би он био директан. Међутим, као и свуд у ово наше демократско време, између „произвођача“ и „потрошача“ стоје посредници, — критичари и издавачи. И, као што обично бива у таквим случајевима, посредници вуку главну корист када је има, и најлакше долазе до ње: критичари до моралне, издавачи до новчане. Материјално стање нашег писца и нашег књижара-издавача не може се уопште поређивати; и ни један наш живи писац нема и не може имати име које има један чувен критичар. Менталитет

*) После чланка г. др. С. Предића (*Летопис* књ. 307. св. 1.—2.), врло радо смо пустили и овај чланак, јер држимо да о овом важном питању треба што више мислити и што чешће говорити.

критичара и послови издавача, то су две најважније чињенице за просуђивање књижевног живота у нас, — где сваки други читалац чека да чује шта мисли о једној књизи тај и тај, па да онда зна и сам шта да о њој говори и да ли да је купи.

Међутим, за последњих тридесет година, наша критика је стално потцењивала наше писце, и мртве и живе. Змај је проглашаван за стихотворца, Лаза Костић готово за неког суманутог човека, Милета Јакшић за песника без и мрве талента, Петковић-Dis за интелектуалну и моралну пропалицу од које се треба чувати. И то нису говорили људи без утицаја, неки опскурни памфлетисти и књижевни очајници, него Недић и Скерлић, који су били учитељи и вођи неколиких читалачких наших нараштаја!

Насупрот томе, добивали су незаслужно велике хвале страни песници и романијери. Отишло се тако далеко да су Мериме, Хередија, Самен, Леметр и Анатол Франс имали код нас веће име него у својој рођеној земљи, и да су представљани нашем свету као недостижни уметници, у време кад је писао код нас један Бора Станковић, чија *Нечиста крв* не уступа апсолутно ни једном страном роману из прве десетине XX. века.

Услед таквог става наше критике, у очима читаоца несразмерно високо су одскочили страни писци, које је радије куповао и читао него наше. Сигуран сам да код нас има далеко више људи који познају Флоберову *Госпођу Бовари* него Игњатовићев *Чудан свет*. Нема сумње, *Госпођа Бовари* је добар роман, то нико не спори и не може спорити, и треба да га човек прочита; али је исто тако изван сумње да је и *Чудан свет* једно истинско ремек дело; и, ако Флобер „туче“ Јашу Игњатовића својом израђеношћу и чистотом мисли и осећања, својим огромним интелектуализмом и савршенством стила и композиције, и Јаша Игњатовић „туче“ Флобера својом елементарном свежом снагом, живописношћу своје фразе и невероватном сочношћу израза. Растурити *Госпођу Бовари* у хиљадама примерака, а *Чудан свет* оставити неиздан и да чами у једном старом, неприступачном часопису, то је више него уводити снобизам у наш свет, то је грех према националној књижевној култури. Нико није против тога да се преводе и да се

хвале страна дела; али прво треба издати наша, која су ближа читаоцу и која ће он пре завоleti.

Оцртани став предратне наше критике није данас необјашњив. Она је рађена у једно тешко и мутно доба наше националне историје, кад је све страшно изгледало веће и светлије него што јесте, и кад се све наше чинило бедно и ситно. Више него предратна, требала је послератна наша критика да успостави равнотежу између страних и наших писаца и дела. До тога, међутим, није дошло, свакако зато што је она генерација која би требала да носи нашу критику и књижевност буквално сломљена у светском рату. Антула је погинуо; Гађиновић је умро; Димитрије Митриновић, Бранко Лазаревић, Воислав Јовановић и Перо Слеччевић сасвим су напустили литературу. Цела наша средња генерација, која би сад била у пуној снази, остала је без идеолога и критичара, па чак и без часописа. Створена је празнина, начињен је јаз између најстаријег и најмлађег књижевног нараштаја, који се не разумеју и који, својом оштром борбом, збуњују читаоце.

На тај начин, књижевна критика после рата није се код нас променила, ни извршила ревизију става и идеја. Она је или остала у рукама старих професора, који суверено дају „оцене“ и којима је стална брига да писца уче и да му деле савете; или је допала руку њихових престрашених и слабачких ученика, који или немају идеја, или их не смеју да кажу. Међутим, где је хладна критика, хладна је и публика. Књига, то је пасија. Где су срца затворена, затворене су и кесе.

Уз ту једну невољу, и у блиској вези с њоме, долази и друга, много већа, која је наступила услед тога што у нашој земљи нема закона о заштити ауторског права. Наши књижари-издавачи, часописи и велики дневни листови доносе преводе страних дела за које не плаћају хонораре. На тај начин, наши писци не могу доћи до зараде до које би иначе дошли, и нису у стању да издрже конкуренцију, нити да виде наштампано оно што напишу.

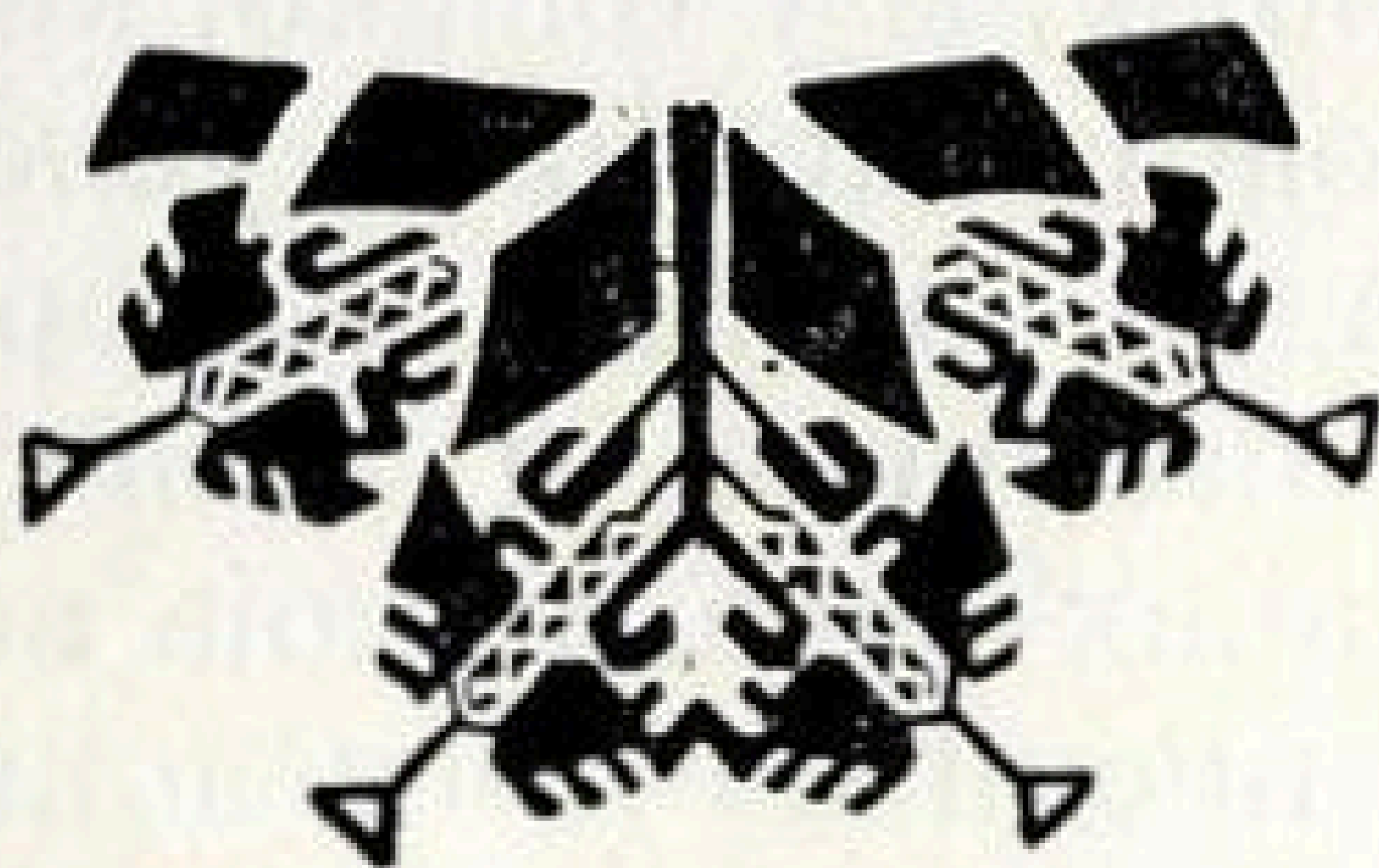
Даље, наши књижари-издавачи не чине ништа за популаризацију српске књиге. Они купце чекају, место да их траже. У унутрашњости, они немају никакве организације, нити сталних читалаца. Њихов начин растурања сасвим је

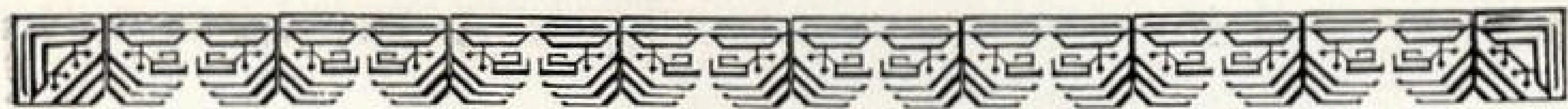
старински и примитиван, и потпуно остављен милости случаја.

Због свега тога, док наша критика не покаже више љубави за књижевнике и више заноса за књижевност; док наша Академија не почне објављивати сабрана дела свих наших писаца XVIII. и XIX. века; док Књижевна Задруга не узме издавати радове искључиво живих књижевника, а издавање старих дела не препусти Академији и не остави све преводе за Забавник; док наши дневни листови не почну да стално прате књижевна дела и покрете; док књижари-издавачи не организују растурање књига на основи која одговара нашим приликама и животу, — дотле ће и наша књижевност неминовно остати непозната и нечитана, и овако неједнака каква је данас.

У свему, рђавој проћи српске књиге нису криви ни писци ни читаоци. За прилике у којима су, наши писци су давали и дају све што се може, и међу њима је било и има знатан број јаких талената, чија дела, врло често, ни по чему нису слабија од дела страних књижевника. Читаоци су спремни да приме сваку књигу која им се донесе, и за коју им се каже да је вреди читати. Између писаца и читалаца нема и не може бити сукоба и неспоразума, који уносе у наш живот искључиво посредници, критичари и издавачи, чији менталитет се мора променити из основа, ако се хоће напретка у нашој литератури.

М. Кашанин

Сенка

Силази к нама на крилима светлости
Осмех,
Чист, благ и ведар,
Силази, лутајући несташно по плаветнилу,
Попрскавајући свод високи
Преиштима
Малих, младих, лаких, веселих облака велих.

Силази осмех и хрли,
Хрли кроз крошње кајсија, бадема, трешања, јоргована,
И разгрће густо грање дугим, танким, златним прстима.
Разгрће питомо грање бело, љубичасто, ружичасто.
Из чашица слатких
Проговара, под његовим додиром,
Душа цветова мирисом харним.
Он се љуби са мирисом
И лебди затим, с њиме загрљен,
Над латицама свиленим,
Над латицама свежим још и тешким од росе.

Силази осмех и леприша,
Леприша и плива по валовима
(Све докле год око ти допире,
Око од тихе радости уморно),
И купа се и рони и везе и развезује по њима чипке,
И ломи и дроби и ситан им просипље бисер,
И прича им, шапатам чудним, бајне приче бескрајне,
Проткане чаром сунца,
Па лети са галебовима,
Па дува у једра заједно са ветром,

Па се одмара, о подневу, на врућој палуби
 (Која се, лагано, њиха и јако мирише на катран),
 И на веслима снажним, која почивају,
 И на мрежама лукавим, које се суше.

Заплићу се у његову тамну и прозирну мрежу лептири
 И пчеле и птице,
 И све цвркуће и зуји,
 Пјано од светлости, мириса, боја,
 Пјано од маја.

И кров и димњаци,
 И поље и луг и брежуљци,
 И гнездо и улишта,
 И рој и стадо и крдо и чопори,
 И поток и река и мора, —
 Све се отимље
 За његовим топлим миловањем:
 — Дођи! Пробуди ме! Позлати ме! Обгрли ме! Подигни
 ме к себи!

Жељан сам, жедан сам тебе!
 Дођи, из башта, иде цвату сунца!
 Играј се, титрај, шали се, пролиј по мени
 Капљу твојега меда! —
 Не знамо ко си,
 Али велик и леп си!
 Сиђи! Сјај ми! Блистај ми! Остани на мени
 Дуго, дуго:
 Остави на мени трага што дубље! — —
 И на мени! — — И на мени! — —
 Дођи! Сиђи! Подигни ме!
 Дусаћу рађе! — Певаћу, шумећу слађе! —
 Тражићу пелуд са печатом твојим! —
 Сликаћу дугу к'о никада досад! —
 Кितिћу гнездо и перјем и травом! —
 Летећу теби у славу високо! —
 Палићу зубље! — Живећу дубље! —

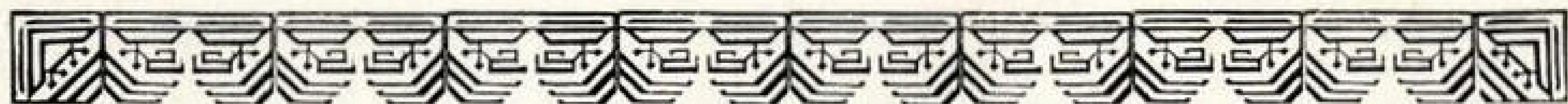
И све, куда год продире
 Светли гласник мира, доброте, љубави, радости,
 Све дрхће, мелодично, к'о струна,
 При меком, вилинском додиру
 Танких, дугих, прстију златних.
 Иду му душе у сусрет,
 Све душе
 Свечано одевене,
 И све се њиме реси и поноси,
 Славећи победу Лепоте,
 Те он сјаје, велик, у младим очима жарким,
 И лебди, свеж и црвен, по младим уснама,
 И побеђује
 Све што додирне — —

Све? — — —

Потражио је, у затишју сетном,
 Нечију болну, увелу усну
 И — пребледео је,
 Од једне једине сузе што се тихо до њега довијуга — —
 И паде велика сенка на читаво небо — — —

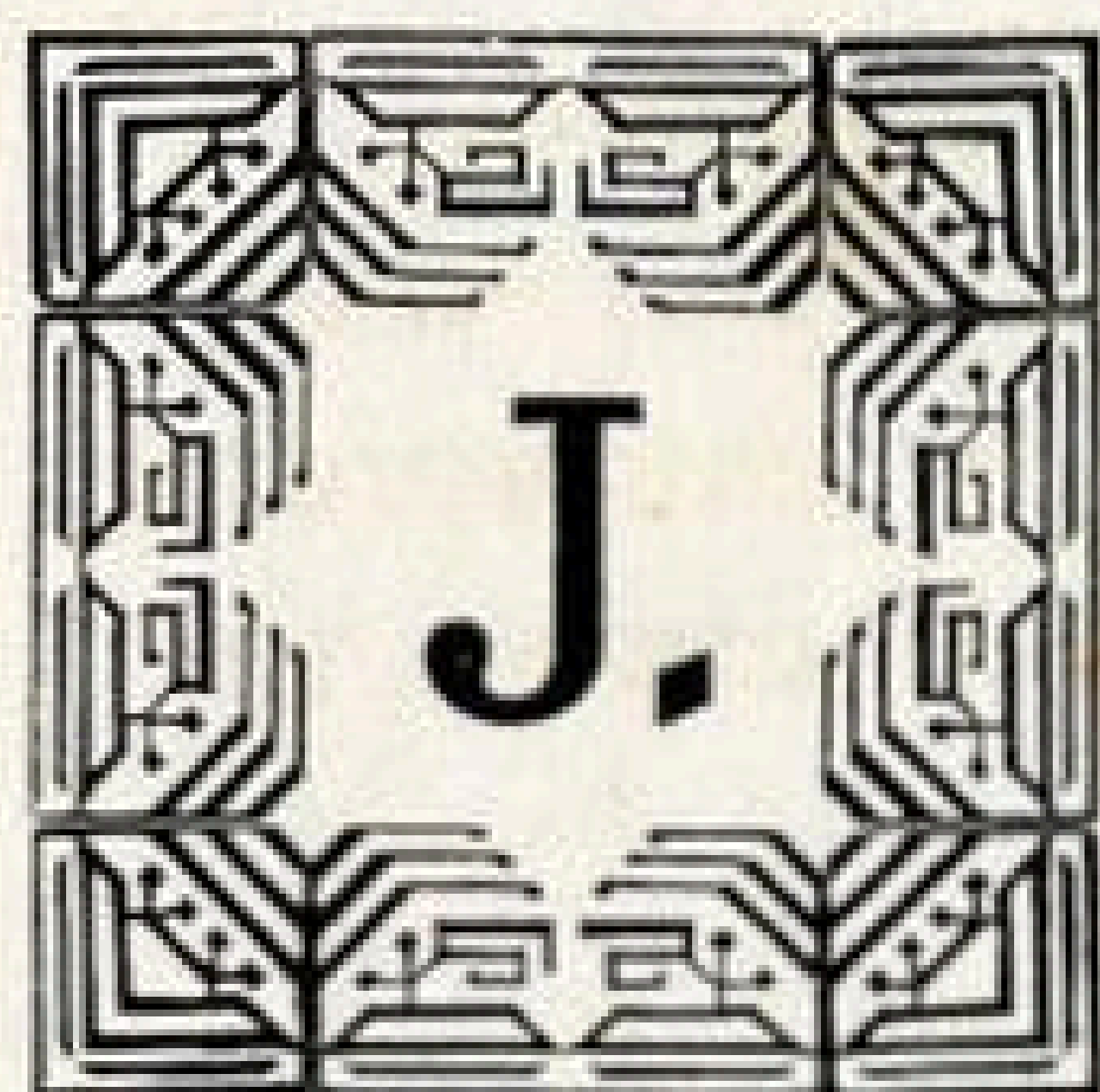
Грга Богић

Криза културе и путеви будућности

— Три енглеске нове књиге о тим питањима —

B. S. Haldane, професор биохемије на универзитету у Кембриџу, одржао је још 1914. године у месецу јуну, у Оксфорду, предавање о будућности науке. Са допунама, у другим верзијама, предавање је одржано још неколико пута, пред разним оксфордским друштвима, од 1919. до 1922. године. Онда је публиковано у форми књиге, чије је пето енглеско издање изашло 1924. у новембру; књизи је дат наслов *Дедалус или наука и будућност*.

B. Russel, математичар, филозоф и социолог енглески, који је, међу осталим, био више година запослен као предавач на чисто кинеском царском Университету у Пекингу, објавио је поводом Дедалус-а своје делце под насловом *Икарус или будућност науке*.

Dr. F. C. S. Schiller, професор на Corpus Christi College у Оксфорду, објавио је, најзад, поводом обе горе споменуте књиге своју која носи име *Танталус или будућност човека*.

Haldane је научник и то природњак, *Russel* је филозоф али претежно социолошки и политички мислилац, *Schiller* је филозоф и, уз Џемса, најбоље име хуманистичког правца у филозофији. Сва тројица, у ове своје три књиге, говоре о најактуелнијем питању садашњице, о питању будућности човека и његове културе у вези са напретком науке. Митска имена под која су ставили своја излагања довољно су позната: Дедалус, грчки архитект, градилац лабиринта на Крети у коме је био затворен Минотаурус, затворен по Миносовој заповести у своју грађевину, избегне из ње направивши себи крила од воска и перја; Икарус, син Дедалуса, побегао заједно са оцем из лабиринта, приближив се сунцу у свом смелом лѣту, паде у море, пошто се восак растопио, а крила отпала; Танталус, краљ Лидије, који је боговима на част изнео удове свога рођеног сина

Пелопса, бачен од Зеуса у Тартар, би осуђен да између воде која се измиче кад хоће да је пије и плодова са дрвета који беже у вис кад хоће да их дохвати, ради јела вечно буде плен жеђи и глади. Истовремено, ови митски симболи укратко износе становишта писаца у постављеном проблему: Дедалус значи веру у науку и њену по човека спасоносну будућност; Икарус значи да ће претеране амбиције са науком бити у стању да спрже крила и сруше човека; Танталус значи да амбиције човекове измичу у тренутку када човек мисли да је близу задовољења и, у исти мах, вечну муку и борбу у напредовању човека у култури кроз науку. Ја ћу покушати да укратко изнесем главне и најбитније мисли из све три занимљиве савремене књиге, чији је предмет тако тесно везан за интимне снове мислених људи о нашој будућности.

1.

Основно питање, које се истиче када данас мислилац стоји пред чињеницом напретка технике т. ј. примењене математичке науке о природи — јесте питање које и *Haldane* поставља: да није човек ослободио из крила материје каквог „демогоргона“, који ће се обрнути против човека, готов да га сваког тренутка баци у пропаст? Да неће човек постати прост паразит машине која ће овладати светом? Зар човечанство тежи идеалу да буде вечни и монотони чувар крај машина, понављајући увек исти посао? Пророчки Матерлинк је писао о махинама које су се обрнуле против својих господара. Шленомер говори о „ђаволској тајној моћи машине“. *Haldane* се пита да ли је то тако и шта треба видети у развојним линијама којима наука о природи креће снажно напред. У данашњем политичко-економном систему нема опасности да ће се некако вољно и насилно задржати тај развој; ни капитализам ни национализам ни програми радничких партија неће никако начинити уступ полету којим је наука о природи пошла, и то неће из чистих разлога своје користи. Прелазећи преко невероватног случаја да се наша цивилизација сломије у каквој катаклизми неочекиваној, и преко одиста недотупавног тврђења да ће полет науке бити заустављен услед недостатка у новим проблемима за испитивање, *Haldane* констатује да данас физика и хемија нису више у центру природњачких интереса. Данас су проблеми физике и хемије постали комерцијални проблеми, а центар интереса је померен

у биологију. „Једна генерација касније, па ће тај интерес лежати у, може бити, сасвим другим областима“.... Са правом *Haldane* вели ово; јер, на пример, техника летења и радио-техника, биле су а нису више проблеми науке о природи, но су данас питања о усавршавању, техничком и практичком, и све широј примени њиховој на праксу живота. Проблеми физико-хемијски сви постају проблеми трговачке природе, проблеми којима се све више приближујемо идеалу индустриализма: примењена физика има да реши питање саобраћаја, питање схваћено у најширем смислу, којим се људи имају приближити и њихови сви одношаји олакшати до невероватних могућности брзина; примењена хемија, много мањег значаја данас, има још многе проблеме пред собом, проблеме практично-комерцијалне вредности, чијим ће решењем допринети развоју индустријалне културе. Хемија, примењена нарочито на ону врсту материје која има да развија физиолошке последице, не на материје са обзиром на њихово физикално дејство, иставља проблеме стварања једне групе физиолошки активних материја: средстава за исхрану. Храна, у крајњој инстанци, долази од биљака иако је ми добивамо из друге или треће руке једући животиње или њихове производе. А биљка претвара највећи део свог шећера не у сварљив скроб него у целулозу која није сварљива. Преживарима је природа решила проблем: они претварају своје стомаке у велике гомиле бактерија које разарају целулозу од чијих споредних продуката живе. Наш задатак је да исто то учинимо али ван нашег тела. То се може хемијским путем. *Haldane* допушта 220 година, али никако више, па да се проблем вештачке исхране реши практички. „А то значи да ће земљорадња постати луксус и да ће човечанство постати једна врста која ће искључиво становати по градовима“. Синтетичка, вештачка, храна ставиће свуда још више фабрика. . . . Све то даје слику једног индустријалног живота, машинског и фабричког, којим ће живети наша планета; но *Haldane* додаје да не сумња у покушај саобраћаја са другим планетама, но нема времена да се на тому задржава. Прелази на централно поље његова и научна интереса: на биологију.

Довде, *Haldane* даје слику индустриализма који је природна последица већ решених или полурешених проблема физике и хемије, проблема који нису више упитни знаци науке но теоријски савладани проблеми чија даља практичка и комерционална

решења спроводе технике. Саобраћај развијен до максимума и вештачка исхрана претварају слику наше земље у једну огромну индустријско-техничку лабораторију, без села, без природе-пејзажа, земљу са које се саобраћајне снаге пружају и према другим планетама. Друштвени људски системи, који су ту и који ће се евентуално смењивати, капитализам, национализам и радничке класе, све ће ићи само на руку да се таква слика света развије по нашој мајци земљи. Но *Haldane* додаје овде потребу да се наши уметници и песници природњачки образују, а рад и капитал естетички васпитају и формирају, да би ипак унео нешто „лепо“ у ту тужну механичку радионицу. Али се излази увек на исто: на закључке да се, на пример, просечни капацитет радне снаге повећава на 1,03% у фабричким просторијама где има фресака; да уметничка реклама рентабилније делује итд. И уметност улази у рачунске послове комерцијалних интереса технике...

Што се тиче сада примене биологије на људски живот, ми данас стојимо са „знањем“ и „науком“ у биологији врло рђаво; то је чињеница, коју *Haldane* истиче, а која, вели он, измиче често биолозима и тако чини да су они у процени садашњег стања своје науке исувише претерани и охоли а у својим захтевима од будућности своје науке и сувише скромни. Јер садање теоријско знање биологије није ништа друго до: неколико старих истина о организмима (још Аристотелес, Хипократес, Харве), мали број основних начела (Дарвин, Мајер, Клод Бернар, Мендел) и, најзад, непрегледна и циновска хрпа утврђених чињеница о појединачним организмима и њиховим деловима —; а све те чињенице још чекају уопштавање. А практичне примене биологије: знатан напредак (али увек у почетним основама) медицине и хирургије, нека побољшања у гајењу животиња и биљака, и, може бити, нешто врло мало еугенике. Проналазака у биологији није било много; но мора да их буде много. *Haldane* изрично назива „проналаском“ у биологији: постављање нове врсте односа између људи и животиња или биљака, или односа између различитих људских бића, али под претпоставком да је тај однос такав да више спада у биологију него ли у физику, психологију, етику. На пример: од почетака историје још, припитомљење животиња или гајење биља; па онда, убијање бактерија и вештачка контрола зачећа. Биолошки проналасци у том смислу увек чине најдубљи утицај на

емоционални живот и нарави; и док физикално или хемиско откриће може да буде бласфемија, биолошко је перверзитет. То је тако кад је реч о *правим биолошким* проналасцима, наглашава *Haldane*, а не о корисној примени физикалних и хемијских открића на људе, животиње, биље. Ти *прави биолошки* проналасци нашег аутора највише занимају; они су, вели, на први поглед невероватни, непристојни, перверзни. Али ће доћи; и те праве и чисте примене биологије у пракси, напредак на медицинској области, имаће на западно-европско друштво утицај преокрета и одржања исто колико и напредак на индустријској области. *Haldane* сада даје *quasi* извод из једног покушаја о историјском развоју биологије у току 20. столећа на основу кога есеја изводи закључке млад један студент, кроз 150 година, пред председником свога научног института. Ја ћу овде ставити под наводнице извод из тога фантастичног извештаја, замишљеног, али у коме *Haldane* непоколебљивом вером научника прориче будућност, причајући је у форми прошлости.

„Још у првој десетини двадесетог века имамо у „еугеничком“ покрету озбиљан покушај примене биологије на политику. Спречен је знатан број пренашања сифилитичних случајева и лудила, ишло се остварењу једне врсте надљуди. Јавно мњење је било припремљено. Много важнији био је напредак медицине: крај, реални крај, заразних болести. Ово је било спроведено прво у државама у којима се могло спровести мешање државе у приватни живот, па после, 1958, по наређењу Савеза Народа, и у целом свету.

„Али тек 1940. пронађе Сенкавски једну пурпурну алгу, *Porphyrococceus pixator*, која је тако много утицала на историју света. Жетве су у свету до тог времена биле увећаване применом разног вештачког ђубрета или погодним укрштајима. Али — у том правцу рада слаби су били изгледи. Порфирококус је алга која из ваздуха ждере азот а успева у сваком климату где има воденог талогa и где земљиште садржава поташе и фосфата. Како је азот важан и одлучујући фактор за раст биљака, јасно је да та алга повећава принос њива и бујност испаша. Природном еволуцијом није добивен порфирококус, него је развијен у вештачким срединама, по лабораторијама. Тако је за кратко време дошло до слома, 1943. и 1944., свих претежно агрикултурних земаља и до огромног снижавања цена средстава за исхрану. Беспослицу у агрикултурним

земљама савладали су циновским пројектима искоришћавања снаге ветра на социалистичкој основи.

„Године 1851. створише Дипон и Шварц прво ектогенетичко дете. Још 1901. је *Heape* пренео ембрионе веверице са једне женке у другу; 1925. је *Haldane* култивирао ембрионе пацова 10 дана у серуму, али није успео да процес развијања докрајчи; тек 1940. је *Clark* имао потпуна успеха у томе код свиња. *Dipont* и Шварц су добили свеж јајник једне жене, жртве при једном летењу; тек после четири године успело се у исхрани и одржању у животу ембриона. И сад када је техника потпуно израђена, ми можемо вршити успешну ектогенезу. Приспео у време када је већ број рађања деце био испод смртних случајева у свима цивилизованим земљама, проналазак је начинио највећу сензацију. 1960. је већ у Француској произведено 66.000 деце. Као што је познато данас је ектогенеза опште примљена и раширена; у нас, данас, 30% деце свега рађају жене“.

И на ове примерке одиста *правих* биолошких проналазака, *Haldane* надовезује своја разматрања о ектогенези као најкарактеристичнијем биолошком фактору, изјављујући: када се рађање и произвођење једном потпуно буде одвојиле од полне љубави, биће људи у једном сасма новом смислу слободни. И даље: данас се национални карактери мењају споро и по законима које не познајемо; а у будућности биће могуће једним селективним гајењем мењати карактере истом брзином као и уређења и системе. *Haldane* верује, у општим цртама, у напредак науке, биологије, какав је оцртао у својој фантазији. У развојку медицине, он предвиђа потпуно укинуће болести и смрт ће тада бити један физиолошки процес сличан сну. „Генерација која је заједно живела, заједно ће и умрети“. Данас се зна да чежња људи за будућим животом, и преко смрти, има два главна разлога: осећање многих да им прекид живота смета у испуњавању предузетих задатака и жеља да се нађемо са пријатељима од којих смо пре времена растављени. „Једно благо одилажење ка гробу, на крају једног испуњеног животног дела, укинуће оно прво осећање, а наше савременике нећемо имати да жалимо“.

Психологија је данас једна наука, вели *Haldane*, и поред тога што познајемо велики број емпиричких чињеница (на пример: постојање подсвести), мало је добивено општих сазнања. Али ко је упознао на једном једином примеру моћ хипнотизма и сугестије, мора бити начисто с тиме да ће лице света и мо-

гућности бића из основа бити друге. Ако будемо у стању да деловања тих снага прегледамо јасно и да скренемо њихову примену у одређене путеве, промениће се одиста свет. Много значајније промене ће се извршити ако се успе, што је научно могуће, додаје *Haldane*, да се створи систематска веза са духовним бићима других светова... Наравно да *Haldane* замишља извођење ових психичких проналазака на једној строго научној основи, методама и средствима науке; тако да су ту психологија потсвесног и веза са другим психизмима из других светова замишљене на „биолошки“ начин. *Haldane* говори, на пример, на једном месту у својој књизи, како многе наше духовне способности зависе од тачног рада извесних жлезда; ако се наша знања о овима повећају, ми можемо бити у стању да суздржавамо наше страсти, да спречавамо рђаве наклоности и злочиначке нагоне не затворима но физиологијом.

Тако је *Haldane* прошао круг могућих применâ науке на живот човеков и истакао, у крупним цртама, њене благодати. „Наука је постепено напредовање човекове освајачке каријере; прво подјармљивање простора и времена, онда материце као такве, затим материце сопственог тела и осталих живих бића и, најзад, материце мрачних и злих елемената у својој сопственој души“. Овим речима *Haldane* је најбоље објаснио своје становиште: наука има да освоји свет и да створи нову слику света. То би био идеал; ни једно освајање, додаје *Haldane*, неће бити нигда савршено и потпуно, али ће све непрекидно ићи напред. Питање шта ће човек починити тим моћним средствима, *Haldane* одбија на религију и естетику. Како изгледа естетика, видели смо; она је једна трговачка службеница. За религију *Haldane* вели да би једино врста религије која би задовољила научни дух била она која би отворено пристала на то да су њена митологија и њена етика само провизориум. *Haldane* је у својој књизи, поред свега и сасвим, један одличан тип „сциентифистичког“ мислиоца: став човека према свету је став науке.

2.

„Дедалус господина *Haldane*-а дао је привлачну слику о томе како ће се практичном применом науке и њених открића повећати људска срећа у будућности... Ја се не могу одбранили страха да ће се науком послужити пре на повећање моћи оних који владају но на том да се учине срећним људи уопште“.

Овим речима *Russel* почиње свог *Икаруса*; обазриви социолог и политичар, он помиње своје дугогодишње искуство са управљачима држава и владама и вели како је *Икаруса*, који је летење научио од оца, непромишљеност одвела у пропаст. „А ја се бојим да иста судба не стигне народе које су модерни научници учили лету“. Опасности од напретка науке које прете „све док се чврсто држимо садашњих наших економских и политичких уређења“ — то хоће да скицира *Russel*. И увек је још, вели он, неодлучено питање: хоће ли се наука, у крајњој линији, показати благослов или проклетство за човечанство. *Russel* врло оштро и фино повлачи разлику између две разнолике врсте утицаја науке на људски живот. Са једне стране, вели, може наука повећати моћ људи за задовољавање прохтева; а са друге стране, додаје, може наука својим деловањем на схватање света довести до такве филозофије или теологије којих се људи од дела држе у пракси живота. Направив ову фину опаску, *Russel* оставља овај други утицај науке и хоће да говори само о првом који се очитује у повећању моћи за задовољавање прохтева. И одмах дели науку у три групе: физикалне науке, у које спада и хемија и уопште све дисциплине које имају за предмет особине материце без икаква обзира на животне процесе; антрополошке науке чији је искључиви предмет човек и где спадају: и психологија и физиологија (између којих се не могу повући оштре границе), и антропологија, историја, социологија и национална економија; биолошке науке — о животном процесу свуда. Ове последње — биологија једним именом — примењују се свуда на антрополошке науке, али, и ако ће те везе временом бивати све уже, ипак су антрополошке науке и по методи и по чињеницама врло различите од биологије. И *Russel* вели да је деловање биологије било досад малог интензитета. Дарвинизам и мисао еволуције утицали су на гледишта људска; али и *Russel* мисли на друге врсте утицаја биолошке науке, значајније по њему, и он признаје, за *Haldane*-ом, да се Менделово учење, или слично, несумњиво може на револуционаран начин применити на пољопривреду; бактериологија може да нас најзад ослободи болести; студије о наслеђу могу, може бити временом, направити од еугенике екзактну науку; и може бити да ћемо, некада, произвољно одређивати пол деце. То су све питања будућности; и најзад питања биологије у којима *Russel* није, по свом признању, код куће. Ан-

трополошке науке, *a priori*, треба да најснажније делују на социални живот; но оне су још у једном сувише рâном почетном стању. — Наука је, ипак, повећала човеков уплив на природу, па се може направити претпоставка да је онда наука у стању и да повећа срећу и добро. „То би било тако, кад би људи били разумна бића, али у стварности су људи само снопови страсти и инстиката“, додаје *Russel*. Једна раса животиња, у једној константној околини, достиже, ако не изумире, стабилитет између њених страсти и животних условâ. Кад се ти услови поремете, поремети се и равнотежа. Наука је произвела такве промене да се равнотежа знатно пореметила између наших нагонâ и наших животних условâ. Курјаци у природном стању, вели *Russel*, тешко долазе до хране те имају увек сталну жуд за ждерањем. Њихови потомци, пси, преједу се чим им се пружи за то могућност, па ће, каже *Russel* згодно, морати да се вештачки спречава и обилази нагон човеков за моћи и за утакмицом, као и курјачки апетит једног пса — ако се индустријализам хоће да одржи!

Што се тиче уплива и деловања физикалних наука, прве групе наука по *Russel*-у, јасно је да су оне изазвале у социјалном животу обрте и промене великог значаја. Данас је то већ сасвим опште позната и призната ствар. Индустријализам, последица науке у примени, који има још да осваја велике делове света, на што никако не треба заборавити (Русија, Кина, Јужна Америка), има да направи од света једну привредну целину и да се пробије до јединствене организације. На том путу и деловање индустријализма, уколико се буде ширио по заосталим а за развој способним земљама, претрпеће изменâ. Индустријализам подиже рад и повећава луксус у земљи док не дође до утакмице са страним индустријализмима који обухватају полако цео свет. Онда модерни индустријализам постаје борба народа за две ствари: за области промета и продаје и за сировину; додати овоме и „чисто задовољство и уживање у владању“, вели *Russel*. Они који не доприносе добављању ствари нужних за живот, све више раде за утакмицу народа међу собом: представници оружане моћи, они који се старају за израду муниције, дипломатски и конзуларни службеници, они који по школама поучавају патриотизму, штампа, и, најзад, научници који непрекидно измишљавају све финије начине напада и одбране. Захваљујући науци, повишена производња иде на три сврхе: повећавање становништва, дизање

просечне угодности живота и појачану концентрацију енергија за ратне сврхе. Тако то изгледа са деловањем физикалних наука на модерни индустријализовани живот.

Russel онда обраћа пажњу на једну другу нужност, коју је произвела наука, нужност једне организације великог стила, за коју је наука дала и могућност техничког усавршавања. Права суштина индустриализма је све већа потреба организације, све шире, све обилније и све савршеније спровођене. Ништа природније од тога: научни проналасци олакшавају централизирање и пропаганду телефонима, телеграфијама, радиом, брзим саобраћајем, штампом, кином. Олакшањем централизовања, управљања из једног центра, и лако и брзо пропагандом — добијају се људске групе са више дисциплине, боље организоване, испуњене осећањем припадности целини, те отуда лакше за употребљавање. Тиме се олакшава и повећава уплив вођа на масе и мањи број проминентних личности све се више истиче. А тај пораст организационе моћи је директна последица научних проналазака и то проналазака у физикалним наукама. Пораст такве организационе моћи значи јачање олигарха и банкрот либералистичких тежњи и идеја. Вероватно је, вели *Russel*, да ће се у непосредној будућности развити пораст моћи појединих влада и њихово све веће прилагођавање жељама оних који у рукама имају оружје и сирови материјал. Вероватно ће и поједине ривалне групе економске остати у савезу са ривалним народностима, и национализам ће јачати. Сва је трагика у томе што наука и национализам имају снаге да спроведу моћну организацију економских снага у кругу појединог народа, али не и снаге да спроведу једну интернационалну организацију. Ривалитет је јачи нагон но љубав ка новцу, налази *Russel*; отуда је на основици једног народа лакше спровести трустове но на међународној основици. Утакмица за победу је сврха великих предузећа, не само новац. Сврха једног тима у фудбалу није само постићи пролаз лопте кроз капију: кад би два тима заједно ишла од капије до капије и убацивала лопте, то не би било ништа, но се ради о победи. Тако је последица науке једно још увек национално ривалство. *Russel* се нада ипак, како свет у ствари све више постаје економско јединство, да ће морати да дође до једне светске владавине која би спровела једну и јединствену организацију те тиме спречила узајамно уништавање цивилизованих народа. Само силом ће се основати

таква светска влада „захваљујући лудости људи“, али је она нужна да спасе од овакве науком прожете цивилизације, која значи само узајамна уништења и смрти.

Затим, *Russel* прелази на извесне могућности о будућим деловањима антрополошких наука, могућности о којима је научно поставити извесна разматрања; он неће да буде пророк, јер су те науке још у раном детињству и прогнозе су увек хипотетичне ствари. Важна је ствар, пре свега, ограничавање рођења, које у свима цивилизованим земљама напредује, упркос напору разних влада да га спрече, и које ће довести до стационарног стања становништва па, може бити, и до опадања бројног стања. У томе наглom напретку тог обичаја види се победа индивидуалних страсти над колективним жељама и, понегде, над религиозним сумњама. А мање штете ипак наноси човек појединац који дела из чистог егоизма но „колективни дух“ који ради на смањивању пренасељености ратом, убијањем; у великом стилу је то извођење почев од 1914. године. Та метода коју претпостављају противници ограниченог рађања није хумана и луда је; али кад се тиче људских бића, а не стоке, она се изводи као корисна. Мора се, међутим, признати да и ограничење рађања може да буде опасно: опадање најинтелигентнијих слојева најинтелигентнијих народа била би последица тога, јер се, по правилу, спречавање ограниченог рађања, најлакше спроводи код ограничених људи. Тиме би опадао квалитет али и број цивилизованих раса на корист нецивилизованих које су још плодне и сачуване од високе цифре смртности. Отуда тежња да се плодније расе употребе као најамници. Једна универзална светска влада би то једино могла спречити: ограничењем плодности потчињених народа. Када се пређе са квантитета на квалитет, долази се на проблем еугенике. Она може постићи, пре свега, искључење непожељених људских типова, а, затим, у даљој будућности, умножавање жељених типова. Наравно, у почетку, каже *Russel*, укинули би се слабоумни, што је добра ствар; па затим, схвативши опозицију против једног режима као слободоумност, могли би се укинути бунтовници свих врста; онда би нестале пијанице, епилептичари, туберкулозни и т. д.; најзад, дошло би се до идеје да се збришу сви који су слаби при уобичајеним школским испитима и тако би се добила једна знатна по броју просечна интелигенција. Но, додаје *Russel*, тако би се дошло до неповољног примања изванредних духовних

способности. Дикенсов отац не би се сматрао за жељеног пра-оца потомства. „А колико идиотâ вреде једног Дикенса, то оди-ста, признајем отворено, не знам“ вели *Russel*. Кад научници посматрају питање еугенике, они су изложени преварама и обманама као и у свима другим њиховим идејама о стварима из живота. Они мисле, једном замисливши реформу извесне врсте, да ће њу спровести људи кова њиховог. Социалисте мисле да ће у социалистичкој држави владати тако идеални реформа-тори као што су они; жене за слободно право гласа мисле да ће бирачица будућности бити слична њима по идеалним те-жњама и одушевљењу; а све су то варке. Када се једна реформа једном оствари, онда се она даје у руке просечном грађанину. И овај онда, претпоставив еугенику оствареном, неће стварати идеалне типове него оне које они желе и хоће. Тада би очеви половине идуће генерације били министри председници, епископи и т. д. А да ли је то напредак? А питање је и то, да ли ће државни чиновници, или медицинари у годинама, којима би се поверио еугенички посао, боље деловати но сама природа? „Мислим да би они стварали, одгајали послушно становништво да би угодно владали, али неспособно за сопствену иницијативу. Но може бити да сувише скептички гледам на чиновничку мудрост“ из-јављује *Russel*. Утицаји психологије на практични живот могу временом постати знатни. Већ сада, у Америци, људи који раде са рекламама уче се код психологâ у вештини да производе неразумну лаковерност. Овакви људи могли би, ако даље уз-напредују, бити веома корисни: на пример, уверавајући демо-кратске масе да су им владе мудре и добре. Па онда, постоје психолошка испитивања интелигенције, којима, мисли *Russel*, може само да се утврди просечна интелигенција и које, даље примењиване, могу довести догле да се многе личности високе уметничке обдарености сматрају за слабоумне; а то би се могло десити и многим другим даровитим људима. Затим долази у обзир могућност савлађивања емоционалног живота оперисањем извесних жљездâ. Људе ће правити колеричнима или плашљи-вима, више или мање сексуалнима и т. д.; претпоставивши да је остварена олигархијска организација друштва, држава би могла инјекцијом убризгати деци владајућих диспозицију за запове-дање а деци пролетаријата диспозицију за слушање... Против инјекције државних физикâ било би најбешње социалистичко говорништво беспомоћно... Како би се та способност и послу-

шност комбиновале са потребном храброшћу против спољних непријатеља, то би већ наука, несумњиво, пронашла... Наука би таквим савлађивањем осећајног живота превазишла и најсмелије снове језуита, али је питање, додаје *Russel*, да ли би људи који би имали такву страшну моћ у рукама имали више памети но, рецимо, они који данас држе у рукама васпитавање. „Техничко-природњачка знања не чине људе разумнијим у њихову мишљењу и посматрању, па ће, вероватно, управни органи бити у будућности исто тако тупоглави и пуни предрасуда као и данас што су“.

Завршивши ова своја светска и иронична разматрања о утицајима физикалних наука, који су очигледни, и о утицајима антрополошких наука, који су само перспективе за рђаву будућност, *Russel* прелази на завршна разматрања. Изгледа, вели он, да су његова посматрања била истовремено и жалосна и фриволна; али хоће да заврши озбиљном поуком. *Russel* је фини и иронични мислилац; његове примедбе о једној универзалној владавини пре су иронија но уверење, јер он сам, у току својих разматрања, вели да има „у свом темпераменту заснован нагон за анархизмом“. Он, дакле, каже као свој закључак: „Људи понегда говоре тако као да би напредак науке морао бити благослов за човечанство, али је то, бојим се, само једна од удобних илузија деветнаестог века, коју наше доба, сиромашније у илузијама, мора од себе одбацити“. Наука омогући власницима да остваре у пуној мери оно што намеравају; али то је добит само ако су им намере добре. Наука није накнада за врлину; срце је за добар живот потребно исто колико и глава. Кад би људи били разумни, свет би начинили без мало рајем. Али су они гоњени страстима које им муте поглед. „Срце“ је укупна сума свих добрих покрета и нагона и где га има може га наука унапредити; а где га нема, наука прави од људи још горе ђаволе. И тако се долази на стару реч: „Само доброта може спасти свет“. Кратак закључак свега: „Наука није дала људима ни више самовладе ни више доброте, па ни повећану способност да прорачунају своје страсти... Она је обдарила све заједнице са више моћи да би кулучиле својим колективним страстима, а тиме што је унапредила организовање друштва ограничила је улогу личне страсти. Колективне страсти људи су, у основи и битности, зле природе: најјаче су мржња и осећања супарништва против других група. Отуда

је данас зло све што даје човеку моћ да кулучи својим страстима масе; отуда нам прети од стране науке уништење наше културе".

3.

„Када сам прочитао у Дедалусу г. *Haldane*-а какве ће све чудесне ствари наука извршити за нас, а у Икарусу г. *Russel*-а како лако при томе можемо страдати и она и ми, било ми је одмах јасно да, међу свима херојима старог века, Танталус има највише подобности да предскаже вероватну будућност човека. Јер, ако протумачимо историју Дедалуса тако да она значи пропаст Миноске културе као последицу сужавања која је претрпео морални карактер те културе утицајем материалног напретка; а судбину Икаруса као предочавање човекове неспособности да искористи моћи ваздуха и нужног слома у том подухвату: како је онда вероватно да ће се историја и надаље понављати и да ће човек и надаље бити варан у својој срећи због својих страсти, у срећи која изгледа као да је тако јасно у његову домаћају!"

Прва чињеница коју *Schiller* наводи јесте: да је човек, са биолошког становишта, већ поодавна престао бити „врста“ која напредује. „Та значајна чињеница застоја човекова у његовом биолошком развићу, поуздано је највећа тајна у историји човековој“. Изгледа да се онај снажни нагон развића који је издигао човека са ниво-а мајмуна, преко извесних под-људских типова, питекантропоса, хајделбершког и неандерталског човека, до „модерног“ човека — угасио некако око половине палеолитске периоде, дакле од прилике пре 30.000 година. Постављају се два питања: како је то дошло и какве је последице то донело, као прво, па онда шта је то што је ипак омогућило човеку да напредује у другим односима, у погледу моћи, знања и образовања, као друго питање.

Ако узмемо да је, око половине палеолитског времена, човек у довољној мери учврстио своју владавину над природом и довољно усавршио своју основну друштвену организацију — онда у томе имамо један могући узрок за престанак биолошког напретка. Јер, поуздано је да утицаји заједничког, друштвеног, живљења имају једно „контра-селективно“ деловање, т. ј. теже да одрже у животу оне врсте које су са чисто биолошког становишта најмање способне за живот; данас животна способност човекова више зависи од његових односа ка соци-

алној групи којој припада него од личне способности, и тиме се човек све више ослобађа природног одабирања. Тако је било и у почетку друштвених формација: а није се тек могло тражити од поглавица прачовекових племена да обрате пажњу на еугенична деловања друштвених установа, када тога не чине ни управљачи модерних наших државâ. Тиме је на прво питање одговорено. На друго питање, вели *Schiller*, лакше је одговорити. Да човек напредује, ако не више биолошки, а оно у култури, знању и моћи, могуће је само тако, што је људски род измислио установе којима може да отргне од пропадања и смрти заједничка човечанска сећања себи на корист и добро. И данас, истина, морају и најбољи и најмудрији умрети; али на њихово место долазе дечица — но не без знања! Издањен је систем који ослобађа цивилизовано дете од његова урођена незналштва, систем који предаје у наслеђе све знање столећа. Говор и вештина писања чувају сећања и знања и преносе их: човек је, помоћу та два моћна средства, постао створење које се може васпитати и образовати и тиме, каже *Schiller*, „пао као жртва вештинама екзаминатора“. Па како је тешко поставити границе за огромну масу знања, стицаних тако дуго времена, јасно је да то знање иде далеко преко домашаја оног знања које човек и целог свог живота може да скупи. Па како је све што је знањем стечено данас и осигурано, тако да не може више бити спаљивања александријске библиотеке од стране Омара, то је напредак знања бескрајан. Али, вели *Schiller*, треба водити рачуна о једној важној чињеници: да, наиме, као и код телâ, и код људских установа има једна тежња да те установе од једном постају, саме собом, препреке за своје сопствено правилно функционисање. Искуство казује како лако црквене установе постају најуспешнији разарачи религиозне ревности; како често право постаје негација праведности. Па и школа може убијствено да утиче на урођену жељу за знањем, жељу коју је још Аристотелес сматрао за тако значајну по природу човекову. Па зато што је то тако, нико ко је добро упознат са данашњим радом академских установа, неће тако упасти у замку да своје све наде заснива на те установе. Остварење циља једне академске установе, чување и даље изграђивање највишег досад стеченог сазнања, имају да изврше професори, сваки у свом предмету. Али, изводи *Schiller*, у интересу предмета је да се он схвати што је могуће

шире да би тиме вршио јачи утицај; а у интересу професора је да свој положај начини што важнијим и званичнијим, тиме што ће, најзад, од силног стручњаштва, постати неразумљив, као пророк. А тиме се све удаљује од стварног предмета и све је даље од његових страна које имају непосредно практичан или људски интерес. „Одиста, природни непријатељ сваке науке је њен професор“ тврди по Џемсу и Schiller. Ако се то тако настави, свака наука постаће немогућа за изучавање, па је неће ни бити вредно учити; системи ће постати главни непријатељи образовања а седишта науке главне сметње за пораст наших стварних сазнања. Историја је пуна примера, тврди Schiller: колике су религије пропале због једног ритуелног скречњавања, колике науке постале псеудо-науке или играчке! Већ две хиљаде година је логика само једна бесмислица која се мора учити и испитивати! Одиста, под таквим условима и приликама не може се рачунати на то да ће академске установе спасти људски род од стагнације и опадања и да ће знање неограничено моћи расти у нашој људској заједници. „Све су установе друштвени механизми а сваки механизам захтева једну минималну меру разумног надзора: иначе постаје опасно оруђе за разарање.“

Јасно је онда, изјављује Schiller, да не можемо имати гаранцију за напредак ни у природи човека ни у природи човечких установа. Нема закона за напредак, ако се под законом разуме овде виша моћ по којој би се, нужним начином, морало развијати. Ни у историји не можемо нигде наћи доказ да је цивилизовани човек надмоћнији од својих предака; нити има права модерни човек „да се прси пред својим очевима“ — кад се тиче унутрашњих вредности. Нема исто тако никаква основа веровању да ће се човекова морална природа битно мењати. Модерни човек је, може бити, нешто мало питомији и доброћуднији — јер је више стешњен но његови далеки претци, стешњен друштвеним облицима у гушћем живовању урбанитета, те мора мало да се прилагоди својим ближњима, силом. Иначе, пуст, мора да бежи у дивљину, које више и нема, или да буде искључен из нормална друштвеног живота, или из живота уопште! Па је поуздано да, у главном и у крупним цртама, човечанство је још и данас увек праčovечанство. Увек је човек још палеолитски у основи: неурачунљиво, импулсивно, лудо и пакосно створење, вођено својим осећањима, лаковерно и свирепо. Стални притисак масе друштвених установа га држи

на узди; али, кад се претури један извештан друштвени ред — одмах се јавља прачовек. То је исувише јасно данас, после светског рата, на пример... „Жалосна је истина да цивилизација није побољшала моралну човекову природу. И тако цивилизација не допире ни кроз кожу, она не иде дубље од одела“. Опасна је ствар, очигледно, каже *Schiller*, тако не-еластичну природу тако тврдог конзервативног створења одједном изложити наглој промени и новим условима: а тај је случај наступио, јер је наука изложила дивљака, завијеног у модерну ношњу, једном низу физичких и душевних узбуђења која су му пореметили равнотежу. Наука му је огромно повећала моћ, снабдела га множином осетљивих и префињених инструмената када у његовим рукама постају опасна оружја и када би се могла једва поверити и једном бићу вишег ранга но што је човек. И отуда, није чудо, они који су обдарени јачим предвиђањем имају паклени страх кад виде старе дивље страсти у тој новој, силној спреми... И наши најбољи пророци почињу да се плаше за нашу будућност: може бити да ми и сувише знамо те ћемо наше знање искористити да се узајамно уништавамо...

Но то још није крај наше жалосне историје, наставља *Schiller*. Трећа једна, страшна, чињеница мора се још узети у обзир: цивилизација у свом садашњем стању врши једно деловање које погоршава врсту и води дегенерацији човечанства. Та чињеница није ништа ново, али је ипак њено откриће новијег датума. То рђаво деловање цивилизације је, вероватно, било узрок пропасти друштвâ и културâ, па, исто тако, важан разлог и за застој биолошкога развића о коме је напред говорено. Корен злу је једна проста социолошка чињеница коју је лако проматрати. Разне класе данашњег друштва показују различите цифре рађања и цифре смртности; разлике тих цифара су меродавне за укупни пораст или укупно опадање једног друштва. Код дивљака није било, уопште или врло слабо, класних разлика; код сировијих народа имале су више класе знатно преимућство. Код првих, отуда, тако рећи цело племе цвета заједно и заједно умире и пропада; код других, племе се обнавља у главном од деце вођâ, јер под претешким условима нижи слојеви не производе велико потомство. У цивилизованим заједницама стоји ствар обрнуто. Идући по социалним лествицама, нашло се да број рађања као и број смртности расте али и нето-принос бива већи. Одиста, горња или „владајућа“ класа не

одржава нигде на истој висини број својих припадника — ако не рекрутује одоздо. „Тако изумире друштво, у данашњем стању своје организације, увек на врху друштвене пирамиде а рађа се на њеној основи“. Лако је одмерити страховите последице таковог друштвеног система. Издизањем из нижих слојева у више — нека врста награде раду и способностима — доводи до физичког гашења оних који се, способни, доишу до више класе, и тако је награда заслуге у крајњој линији проклетство неплодности. Израчунало се до данас да се највиши слојеви најважнијих заједница цивилизованог света умножавају само са 50% — тако да свака генерација половином губи урођене квалитете. А и остатак се квари све више и расипа: младеж богатих класа живи само за „друштво“ у најужем смислу. Отуда се не може ишчекивати акумулација способности у вишег друштва. У осталом, вели *Schiller*, симптоми за опадање су ту: светски рат је, истина је, указао на неспособности код високих личности, али нигде није дао великог војсковођу или великог државника. Јасно је, дакле, да је ту дегенерација. Али треба обратити још пажњу, додаје *Schiller*, на убрзање којим се подрива животна снага и унутрашња вредност културних народâ. Опадање иде и у цео средњи грађански ред и у највећи део ученијих радника. Ограничење рађања је судбоносна привилегија интелегентних и имућнијих слојева: држава пречи то ограничавање сиромашнијим класама, из разлога, невероватно погрешних, да је потребна множина јевтиног радништва и јевтине хране за топове. Додати томе још и ово: наука је, својим проналасцима, смањила смртност у свима класама, па је тиме знатно поправила изгледе слабића да живе и рађају рђаво потомство; напредак филантропских тежњи чини исте грешке и апел: „помозите деци!“ често убија здрави живот помажући слаби; модерна техника за помоћ при рађању спасава хиљадама жена живот, а оне би иначе због рђавог телесног стања умирале; рађање бастарда које је раније доносило знатан прилив виших класа у ниже — данас је престало.

„Отуда наша култура носи клицу свог сопственог опадања и није потребан никакав особени пророчки дар па да се предскаже будућност једне расе која иде означеним путем тако самоубијствених установа“. Питање је још само да неће опадање људскога рода упропастити животну способност човека као биолошке врсте; а род људи вође његове воде из једне катастрофе у другу, преко империалистичких ратова у класне и у

расне битке. То значи: ми смо пред пропашћу коју можемо, може бити, избећи поправком људске природе и људских установа. Страшна пророчанства о пропасти нису најзад баш тако опасна: људски род није баш у ситуацији која би била што ново. Људски род је увек имао довољно знања да би себе могао упропастити, а увек је био луд и пуст и пунио бригама своје мудраце. Но увек се некако нађе излаз; судбина човечанства је увек била неизвесна, па је то и данас. Ми смо на раскрсници, тврди *Schiller*; е, па добро, ваља нам изабрати пут. Пута има два: први, и *Schiller* одмах каже, и парадокснији, хоће да направи један фронтални напад на палеолитског човека и да постигне његов морални преображај. Средства су ту и већ готова чекају: хришћанска етика их даје. Али да је прачовек могао одиста да буде христијанизиран, бар би данас престао да се коље. Па онда, зар није познато да у борби за живот некако увек заостану „тихи и благи“; док се господари и мајстори туку и сатиру, робови, просечност, остају; а што би нам најгора просечност? Две хиљаде година хришћанска етика већ напада безуспешно палеолитског човека. Парадокси те етике буне прачовека у данашњем човеку, а да схвати њену разумност, зато он нема довољно мозга. И најзад, предлог да се хришћанска начела, чиста, претворе у праксу, наишао би на жестоки отпор свих цркава у хришћанству!

Отуда је паметнији други, спорији али поузданији пут: реформа и ново изграђивање нашег друштвеног стања и реда путем еугенике. *Schiller* вели како су и *Haldane* и *Russel* противници еугенике: први, јер му ектогенетичко дете изгледа ефектније, други, јер се боји да еугеника не постане искључиво оруђе моћних. Што се тиче ектогенетичког детета, оно треба тек да дође — а може се знатно закаснити у свом путу, примећује *Schiller*. Разлози *Russel*-ови су озбиљнији, али ако се претпостави да се еугеника уводи у наш друштвени систем одозго, тајно, у малим дозама, путем званичних заповести и наредаба. Но та метода не ваља: еугенику треба поставити на основицу моћно широког одушевљеног осећања општности, целине друштва. А то претпоставља да се јавност биолошки васпита, да разуме данашњу ситуацију, да схвати лудости и глупости данашњег нашег реда у друштву и да схвати да је он зло и у чему је зло. Онда би се схватило да је путем социалне реформе немогуће ускочити у идеалну државу. „Нико данас не-

зна како би изгледало уређење идеалне државе нити како би функционисала“. Развој ће ићи у постепеним прелазима и сав ће се састојати у детаљима рада: тај пут није „херојски“ али је једини реално могући, иако сав у питању, тражењу, налажењу, враћању, одбацивању и опет тражењу! Не треба да широка јавност буде залуђена (још од Платона и других утописта) идеалом савршености, но да буде образована сва и прожета покушајима побољшања од којих се увек могу још бољи покушаји стварати и налазити. Друштво не сме почивати на крутом домаћину, но мора бити способно за преобличавања и еластично за схватања. Али друштво не може проузроковати открића нових тежњи, оно мора чекати док саме собом такве новине падну. Али мора себе увек тако организовати да та открића, кад падну, не угуши и не убије. Увек спремно да ради и експериментира, друштво може, увек готово да контролише и поправља, обзриво и споро, сачекивати добре резултате еугенике, чије је једно од преимућстава и то што се никако и никада не може стварати по готовој схеми него се увек управља по исходима покушаја и плодовима искуства. Сва тешкоћа еугенике је у детаљу. Тако би научна еугеника, мудро надзиравана и вешто вођена, у једном гипкијем и просвећенијем друштву могла спречити зле тежње које иду упоредо са развојем наше цивилизације, помоћи да се човек опет врати окретности, гипкости и способности за напредак — и за развитац у правцу у коме ће се развијати. Не треба зато бити очајан; вероватно ће човек данас у стварима свога развоја учинити боље и умети више но питекантропос некада. Уз еугенику, не заборавља *Schiller* да помене и психологију, науку која се данас налази, како он вели, у бедном стању, позајмљујући непрестано из свих страних дисциплина и наука на своју штету, али која ће поћи поуздано другим путем, путем праве науке, и онда би она могла одиста претварати полу-животињског човека у правог човека. То онда, када психологија буде престала да крпари са туђим појмовима и развије се као самостална наука...

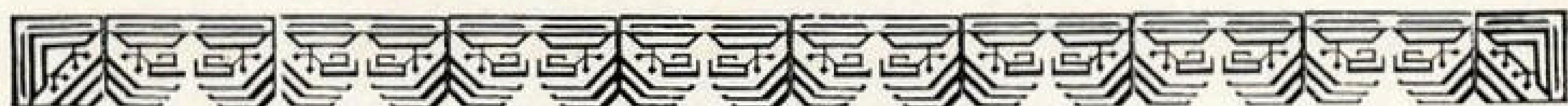
Судбина Танталуса, мисли *Schiller*, није непоправима; он се може спасти ако то само одиста *хоће*, и то не надчовечанским напрезањима, него простим признавањем чињеница које му леже под носом и у домаћају његова разумевања и схватања, и помоћу нешто размишљања о тим чињеницама. Али, додаје *Schiller*, не могу се осмелити да проречем да ће се одиста

спасти: историја, у том погледу, никако не пружа несумњиве путоказе. „Историја нам, изгледа, приказује да се боље и горе ствари од оних које су данас пред нама могу замислити и да се никада не испуњују потпуно ни наше наде ни наше плашње. Па кад је то тако, онда сироти Танталус може још неко време лутати, надајући се против наде, борећи се против разума, а да не упадне ни у стару своју заблуду да је он гозбени друг богова, ни у своју најкаснију заблуду, злоупотребу разума, да би, по речима Мефистофелеса, „био још већа животиња но свака животиња“.

Тако завршава *Schiller*. Ја сам изнео, у кратким а крупним цртама основне мисли тројице мислилаца о којима сам у почетку рекао најкраћа нужна обавештења. Проблеми којима се они занимају данас представљају актуелне проблеме човечанства. Ја сам пустио да их они изложе укратко. *Haldane* је фанатик науке, а мени изгледа да у *Russel*-еву фини посматрању једног светског човека и у трезвеним опажањима *Schiller*-а који је тако искрен, прав и непосредан — леже елементи који могу људима отворити очи да погледају јасно, ведро и свеже у проблеме које је човечије друштво само себи, као терет, створило.

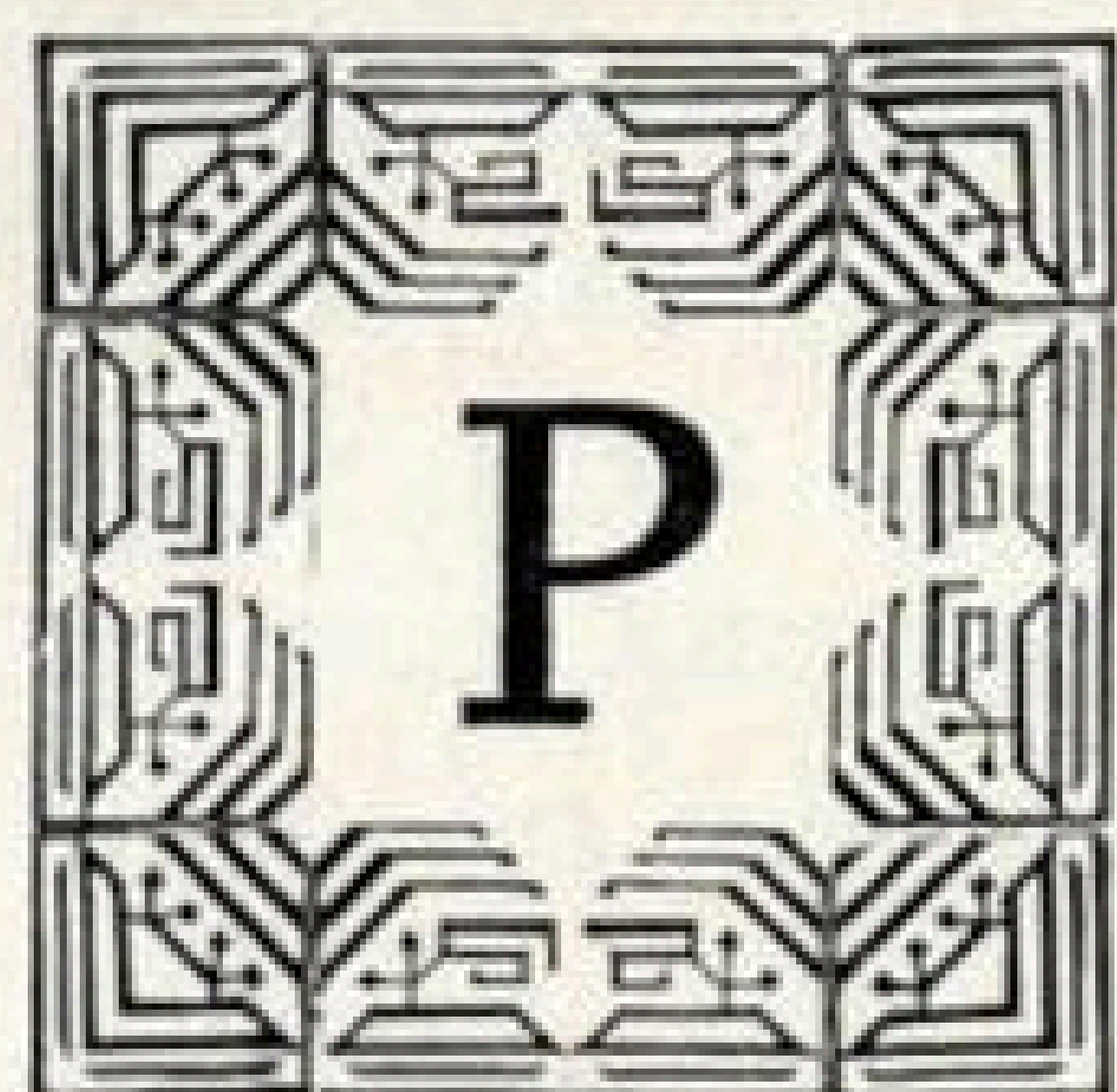
Владимир Вујић

Бели угаљ

I.

РАЗВИТКОМ МАШИНИЗМА у последњем столећу камени угаљ је постао елемент без кога се живот модерних држава није могао замислити. Па ни данас још није он изгубио много од своје вредности. Сваки штрајк већег обима у угљенокопима повлачи за собом тешке последице, како за земље које имају угља у довољној количини и за своје потребе и за експортацију, тако и за земље које су принуђене да га купују. Нема ли угља у довољној количини, читав живот се успорава а каткад и сасвим укочи. Услед недостатка угља многобројне фабрике присиљене су да гасе своје пећи; хиљаде радника остају без посла и доводе се у немогућност да зараде колико им је потребно да исхране себе и своје породице; многи возови морају да се укидају; многи бродови не могу да заплове, и т. д. Истина је да овако успоравање и кочење живота, услед недостатка каменог угља, траје само привремено, пошто борба између газде и радника, ма колико она била заоштрена, завршава увек међусобним попуштањем. Али шта ће бити онда кад каменог угља нестане? Ма колико ова могућност изгледала далека, она је сигурна, и доћи ће момент када ће угљенокопи дати последње лопате свога производа.

Далеко смо од тога да мислимо да ће народи услед тога морати напустити садашњи начин живота и вратити се цивилизацији која је постојала пре проналаска парне машине. Узмели се у обзир стални напредак науке, не може се сумњати да ће људски ум пронаћи нове изворе енергије, који ће моћи да замене камени угаљ. У осталом, једна нова сила већ је пронађена; то је електрична струја. Њу може производити парна машина, али њу могу исто тако производити и неке друге снаге, међу којима засад прво место заузимају водопади, које налазимо разбацане у изобиљу по земаљској кугли. Свага водопада — коју називају белим угљем, јер је она у главном последица растапања глечера — има ту добру особину да се стално

обнавља, услед чега се она може вечито искоришћавати. Снага водопада била је истина одувек искоришћавана — водни млинови нису нов производ —, али, за разлику од каменог угља, снага водопада имала је ту незгодну страну што је њено искоришћавање било могуће само на лицу места. То је разлог што је вредност водопада била инфериорна вредности каменог угља. Овај последњи могао се по вољи преносити и делити. Међутим, од онога момента кад је пронађена турбина и кад је тиме створена могућност да се водна енергија претвара у електричну струју, ситуација се изменила. Водна снага добила је тада нову вредност, јер је и она постала преношљива и дељива као и снага каменог угља. У року од четвртине века читаве области мењале су свој изглед. У многим крајевима у којима су некад пастири са својим стадима били једини знак живота, данас се дижу огромне фабрике. Постепено, центар индустријског света почео је да се увлачи у планине. Многе горе Европе, које су до недавна сматране готово искључиво као домен туриста, постајале су централе манифактурне индустрије.

Но, што је још много важније, искоришћавање белог угља у циљу производње електричне струје од огромног је значаја у троструком погледу: хигијенском, моралном и социјалном. (1) У хигијенском погледу од не мале је важности замењивање петролеумског и плинског осветљења електричним осветљењем. Од још веће важности за хигијену биће нестанак парних фабрика, које несрећно утичу на климу индустријских вароши, јер, с једне стране, кваре чистоћу атмосфере, и, с друге, умањују бакцилоубилачко дејство сунчаних зракова. За илустрацију овога доста је упоредити две индустријске вароши, од којих у једној као извор енергије служи црни, а у другој бели угаљ, као што су н. пр. у Француској Сент-Етијен и Гренобл. Разлика између једне и друге вароши у хигијенском погледу и сувише је велика а да не би могла показати од коликог је хигијенског значаја замењивање првог извора енергије другим. — (2) Искоришћавање белог угља у циљу производње електричне струје од истог је значаја и у моралном погледу. Електрична струја лако се преноси, и помоћу жице њу је могуће свакој кући дати у довољној мери. На тај начин се могу стварати домаће радионице за сваку индустрију код које скупљање радника на једном месту није неопходно. Тиме би се радник вратио дому и породици. Осим тога, његов стан постао би осветљенији и

угоднији. Данас радника привлачи кафана, нарочито зато што је она осветљенија и топлија од његовог стана. Када он те удобности буде нашао и у своме стану, има вероватноће да ће их тада ређе тражити по кафанама. — (3) Најпоследње, искоришћавање белог угља у циљу производње електричне струје у довољној количини од велике је важности и у социјалном погледу. Није више потребно доказивати од коликог је утицаја на човека средина у којој он живи. Онога дана када се сваки радник буде нашао у средини хигијенској, удобној и здравој, социјално питање биће у главном решено. Зато нам изгледа да је електрична струја, која доноси чистоћу зрака, светлост, топлоту и снагу у кућу, један од најважнијих фактора за еволуцију друштва. Када пак говоримо о електричној струји, иза ње појављује се бели угаљ, њен најјефтинији извор.

II.

Експлоатација белог угља специјалног је карактера у толико што она тежи више ка монополу него ка конкуренцији. Остави ли се бели угаљ приватној индустрији, да га она слободно експлоатише, раније или касније, без обзира да ли се то жели или не, експлоатација белог угља постаће монопол *de fait*. Сама чињеница да белог угља има у ограниченој количини олакшала би власницима хидро-електричних фабрика стварање конзорција. (То се већ и догодило у неким државама; н. пр. у јужној Француској једно друштво је, у приморским Алпима, остварило монопол *de fait* у своју корист.) У осталом, код хидро-електричне индустрије, изузевши прво време њеног развоја, не може се позивати на добре стране конкуренције. Претпоставимо да у једном крају две хидро-електричне фабрике продају електричну струју. Несумњиво је да ће свака од њих настојати да привуче себи сву клијентелу. Ово ће проузроковати спуштање цене електричне струје, од чега ће потрошачи имати користи. Али ова ситуација може трајати само кратко време. Стварно свака је хидро-електрична фабрика морала спровести засебне мреже за раздељивање електричне струје. То ствара веће опште трошкове за исти број потрошача и, услед тога, и скупљу производњу електричне струје. Ово показује да већи број хидро-електричних фабрика за исти број потрошача проузрокује не падање цене електричне струје, што би имало да буде резултат конкуренције, већ, напротив, њено скакање, услед

скакања општих трошкова. Претпоставимо, затим, да се жели експлоатисати снага једне реке. Ако би се за ово експлоатисање хтелo применити режим слободe и конкуренције, онда би било боље да снага те реке буде експлоатисана од више хидро-електричних фабрика. Али вредност свих тих фабрика била би несумњиво много већа од вредности једне фабрике која би експлоатисала сву снагу дотичне реке. Према томе, резултат примене режима слободe и конкуренције на пољу хидро-електричне индустрије био би: скакање цене произведене електричне струје, услед скакања општих трошкова. Све то доказује да режим слободe и конкуренције на пољу хидро-електричне индустрије не може имати добре резултате, бар за потрошаче, који нам изгледају најважнији и највише заинтересовани. Уопште, режимом конкуренције постижу се добри резултати само ако су у питању две сличне индустрије, као што су на пр. индустрија плина и индустрија електричне струје. Када се појавила ова последња, цена плина је пала. Напротив, режимом конкуренције не постижу се добри резултати ако су у питању исте индустрије. Цена превоза железницом између два места сигурно не би пала, већ би напротив скочила, ако би између та два места два друштва саградила две железничке пруге. Када су у питању исте индустрије, конкуренција може дати добре резултате само у почетку, док се не задовољи капацитет потрошње. Чим се задовољи капацитет потрошње, режим конкуренције постаје зло. То је правило које признају скоро сви економисти.

Хидро-електрична индустрија засад је у већини држава, а нарочито у нашој, тек у почетку. Зато режим конкуренције може бити још користан. Али онога дана кад капацитет потрошње буде задовољен, кад сваки буде имао електрично осветлење, кад се сваки буде грејао електричном струјом, кад железничке пруге буду електрифициране, и т. д., — тада конкуренција на пољу те индустрије неће више бити благодет, већ напротив. Када дође то време, хидро-електрична индустрија мора добити форму монопола. Питање се само поставља: да ли је боље да то буде државни или приватни монопол? За потрошаче је несумњиво боље оно прво, јер добије ли експлоатација белог угља форму државног монопола, биће могуће да се тражење користи стави у други ред, како би се пре свега и што боље задовољио општи интерес. Формулисање овога закључка још не значи да ми стојимо на становишту колективистичком

и да хвалимо монополизацију од стране државе свих грана индустриске и трговачке активности. Сматрамо само да је за оне гране индустрије које по својој природи теже ка форми монопола, боља монополизација у корист читаве заједнице од монополизације у корист појединаца или приватних друштава.

III.

У новије доба већина држава тежи све више ка трансформацији великих предузећа од општег интереса у јавна предузећа. Ово се једно за другим догодило са поштом, телеграфом и телефоном. Експлоатацију железничких пруга, иако су неке државе за њу претпоставиле слободу, већина држава узела је у своје руке, и т. д. Но државе се не заустављају на трансформацији предузећа од општег интереса у јавна предузећа; оне се све више мешају и у предузећа која су остала чисто приватна. Да ли би онда било рационално оставити у рукама приватне индустрије, без икакве гаранције, најглавнији извор електричне струје, која ће ускоро за људски живот бити готово исто толико неопходна колико и вода? Велике потрошње електричне струје сигурне су. За осветлење, јавно као и приватно, за огрев, за електрификацију железничких пруга, и т. д., многобројни киловати биће потребни. Зато је потребно унапред осигурати потребну количину тог драгоценог флуида. Ако би се приватној индустрији оставила слобода да експлоатише бели угаљ, тај најважнији и најјефтинији извор електричне струје, нема сумње да би она онога дана, када живот без електричне струје буде немогућ, била у згодном положају да наметне своју цену. Споменусмо могућност нестанка каменог угља; може се мислити колика ће тада бити вредност и најмањег водопада.

Све су то разлози који доводе до закључка да искоришћавање белог угља интересује читаву заједницу, и да према томе хидро-електрична индустрија излази из оквира обичне индустрије. Њена социјална вредност не може се оспорити, данас више него икад, јер данас се државе много брину о социјалним проблемима и све више се осећа потреба за стварањем једног новог доба, у коме ће услови за живот, али за живот што већег броја а не привилегисаних појединаца, бити бољи него у прошлости. Зато је разумљиво што све државе обраћају нарочиту пажњу на искоришћавање белог угља и што, свесне да индустрија белог угља има да постане навјажнији економски

и социјални фактор, настоје да од ње извуку што већу корист за читаву заједницу. Свака држава која располаже ма и са мањом количином тога блага, настоји да, с једне стране, олакша развијање хидро-електричне индустрије, и да, с друге стране, створи широке резерве у корист општег интереса. Интерес индустријалаца вредан је пажње, али кад је у питању једно ново богатство, треба учинити све да би од њега вукла корист цела заједница, а не само једна мањина која ни из далека не представља целу заједницу. Зато, ако се индустријалац позива на конкуренцију и њене добре стране, статиста се боји монопола *de fart*. Уосталом, како у већини случајева, тако и овде оба противника у својим тврђењима имају донекле право. Индустријалац за сада, статиста за будућност.

Шта онда треба да учини законодавац приликом регулисања експлоатације белог угља? Он треба, у исто време, и да олакшава стварање хидро-електричних фабрика, и да штити општи интерес. Он треба да олакшава стварање хидро-електричних фабрика, и то не стварање неодређено, већ методично и по унапред одређеном плану. Хидро-електричној индустрији, која је тек у повоју, потребне су све могуће пажње. Рђава политика у овом питању значила би убити кокош која носи златна јаја. Али, с друге стране, фаворизујући стварање хидро-електричних фабрика, законодавац не сме занемарити општи интерес. Индустријалцима се не сме пружити ништа што би могло да компромитује читаву будућу социјалну корист која ће се моћи добити од белог угља. Зато проблем белог угља премаша актуелни моменат. Питање експлоатације тог природног блага није доста решити за садашњост. Уређујући његову експлоатацију мора се мислити на будућност. Једна генерација не може, па ма она имала да добије одатле и моментану корист, ангажовати будуће генерације. Потребно је, према томе, будућим генерацијама резервисати користи тога богатства, настојећи ипак да се што боље искористи садашњост. Није, истина, још дошло време да индустрија хидро-електрична постане индустрија првога реда, јер је немогуће преудесити све справе за кратко време, али је време сразмерно блиско када ће она то заиста постати. Зато је потребно да се држава већ сада наоружа за одбрану општег интереса, и да, ако услед ма којих моментаних разлога не да експлоатацији белог угља већ сада форму јавног предузећа, спреми њено претварање у јавно предузеће.

VI.

Наш је уставотворац схватио од колике ће економске и социјалне важности бити у будућности експлоатација белог угља, и зато је узео у Устав одредбу која гласи: „Руде, лековите воде и врела и природне снаге, својина су државна.“ (Чл. 117. ал. 4.) Тиме је он спровео национализацију белог угља. Остаје још да се реши питање: на који ће се начин експлоатисати то природно благо које Устав проглашује државном својином? Да ли ће ту експлоатацију вршити сама држава, и на тај начин од хидро-електричне индустрије начинити одмах државно предузеће, или ће је путем концесија поверити појединцима и приватним друштвима? Мислимо да за то прво још није дошао момент. За рационалну експлоатацију белог угља потребни су велики капитали. Њих држава нема. Могла би их наћи једино у иностранству у облику зајма, али то за ово време не изгледа згодно, како с обзиром на нестабилност вредности новца, тако и с обзиром на општу економску и политичку ситуацију. Осим тога, како смо већ раније рекли, и хидро-електричну индустрију добро је у почетку њеног развитака подврћи режиму конкуренције. Зато је боље експлоатацију белог угља поверити засад приватном капиталу. Претварањем хидро-електричне индустрије у јавно предузеће сигуран је крајњи резултат; оно је чак и потребно, само што момент за то још није дошао. Тај момент ће доћи, и зато се он приликом регулисања експлоатације белог угља мора имати у виду. Већ од сада треба спремати све што ће, кад момент за то буде дошао, олакшати претварање хидро-електричне индустрије у јавно предузеће.

Према томе, који треба да су принципи законодавца када буде регулисао давање концесија за експлоатацију белог угља, да би уједно и фаворизирао садашњост и штитио будућност? — (1) Устав је водне снаге уврстио међу државна добра, јер оне по своме природном одређењу имају да послуже читавој заједници. Када је у питању интерес заједнице, интерес појединаца долази у други ред. Трансакција је могућа само између интереса разних појединаца. Интерес појединаца, ма колико он био вредан поштовања, не може никад ступити у борбу са општим интересом. Зато је дужност законодавца да увек прво узима у обзир овај последњи. Што се тиче оног првог, он га може узимати у обзир само уколико он није у опреци са општим интересом. Одатле је последица да водне снаге не треба оту-

живати *in eternum*, и да зато ваља дозволити само привремене концесије. Само привремене концесије дозволиће да се надзирава прогрес хидро-електричне индустрије, и само ће оне обезбедити искоришћавање белог угља у општем интересу. Ако би се за експлоатацију белог угља давале вечите концесије, касније претварање хидро-електричне индустрије у јавно предузеће било би скопчано с огромним тешкоћама, јер би било условљено операцијом откупљивања. Будућност се, дакле, може штитити само давањем привремених концесија. Данас је капитал још увек врло важан фактор за економски живот. Њега зато не треба застрашавати, јер нам је погребан. Али то још не значи да њему треба пружити краљевске дарове, и да му водне снаге треба предати за увек. Дозволимо му да се он тим благом користи онолико времена колико је потребно да би операција успела, а затим нека га врати заједници са справама заједно.

— (2) Од режима концесије било би потребно одступити када су у питању хидро-електричне фабрике мањег значаја. Хидро-електричним фабрикама ове категорије требало би оставити већу слободу. Применити и на њих режим концесије не би било згодно, ако се узме у обзир незнатна количина снаге коју оне експлоатишу. Довољно би било да се на њих примени режим дозволе на извесно време. Могло би се и овим хидро-електричним фабрикама дозволити да продају сувишак електричне струје, јер би то могло бити само од користи за суседно становништво. Те би фабрике требало подврћи само једној обвези: да уступе место великим хидро-електричним фабрикама кадгод се за то укаже потреба, али, разуме се, уз одштету коју би имао да плати концесионер велике фабрике. Ван ове обвезе њима би се могла дати потпуна слобода, уколико њу може дати добра администрација.

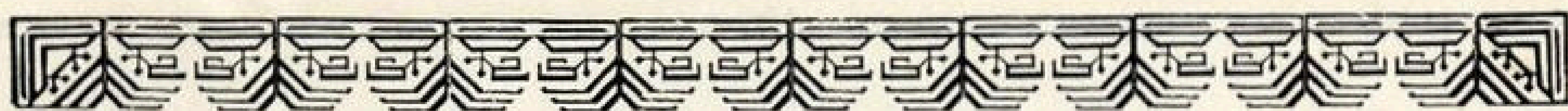
— (3) Регулишући давање концесија за експлоатацију водних снага, законодавац треба нарочито да се брине да осигура, пре свега, задовољење општих потреба електричном струјом, као што су н. пр. јавно осветљење и електрификација железничких пруга. Електрификација железничких пруга мора једном ући у извршну фазу, а тај посао ће требати много електричне снаге и под задовољавајућим условима. Потребно би зато било направити разлику између концедираних хидро-електричних фабрика које имају одређење чисто приватно и оних које имају јавно одређење. Хидро-електричне фабрике са јавним одређењем јесу оне које продају произведену електричну снагу.

Дужност ових хидро-електричних фабрика требала би да буде да у првом реду и пре сваког другог клијента задовоље потребе јавних предузећа. То значи да јавна предузећа треба да су за ове хидро-електричне фабрике привилегисани клијенти. Хидро-електричне фабрике са приватним одређењем — наиме оне, које нису концедиране ради продаје произведене енергије (н. пр. електричне стругаре) — требале би такође, у случају потребе, да снабдевају јавна предузећа електричном струјом, али не у оној мери у којој би то чиниле хидро-електричне фабрике са јавним одређењем. Оне би требале да суделују у снабдевању јавних предузећа само с одређеним делом електричне струје коју оне производе. Преко тог унапред одређеног дела не би се смело прелазити, да се не би сметало правом одређењу тих фабрика, и да се хидро-електричне фабрике са приватним одређењем не би претвориле у хидро-електричне фабрике са јавним одређењем. — (4) Раније смо споменули незгоде које би настале ако би многе хидро-електричне фабрике биле у рукама једног истог друштва. Зато је потребно да се то избегне, а избеће се ако се пропишу мере које ће онемогућити спајање више хидро-електричних фабрика кадгод се оно противи општем интересу. — (5) Потребно је олакшавати стварање хидро-електричних фабрика; али то стварање не сме бити без икаквог реда и без икаквог плана. Зато би потребно било установити, пре свега, један катастар свих постојећих водних снага, и оних које су већ експлоатисане, и оних које тек треба да буду експлоатисане. Ово би омогућило прецизно познавање свих водних снага у нашој држави и њихово рационалније искоришћавање. Затим би требало начинити један генерални план по коме би се водне снаге имале да експлоатишу. Најпосле, било би још потребно да се установи један централни орган, једна централна комисија, чији би задатак био да претходно испитује сваку концесију, и да, на тај начин, делује као регулатор експлоатације водних снага. — (6) Све ове мере које смо досад споменули, потребне су у општем интересу. Потребно је, међутим, водити рачуна и о интересу индустријалаца кадгод он није у опреци са општим интересом. Шта би дакле било могуће учинити у интересу индустријалаца-концесионера? Њима би требало пружити, у границама могућности с обзиром на општи интерес, што веће олакшице за подизање хидро-електричних фабрика. Зато им треба дати право на експропријацију и потребну помоћ, јер није

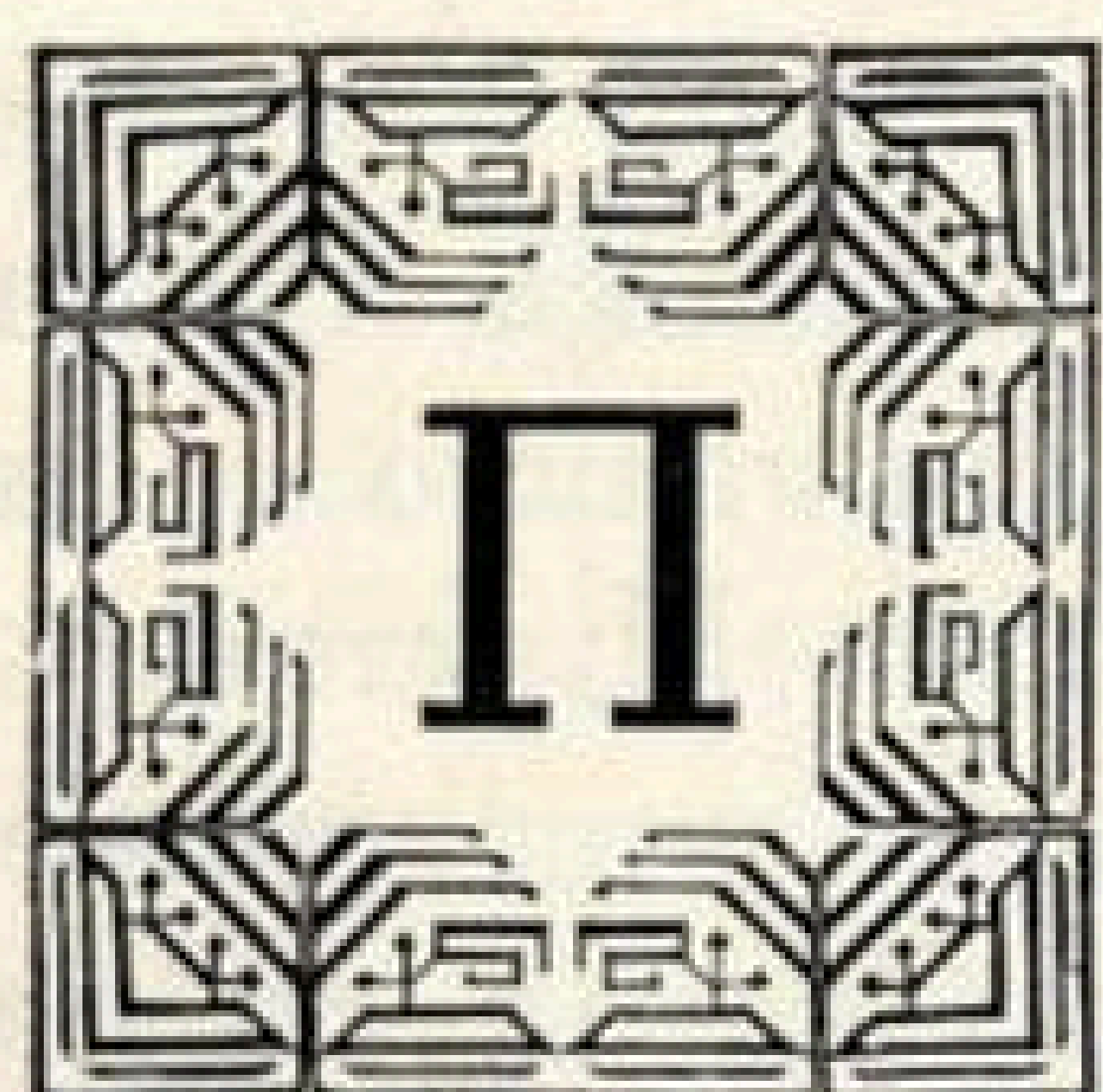
у питању само њихов приватни интерес, већ и општи, узевши у обзир да се фабрике након извесног времена имају да врате држави. Ако држави припада земљиште које је концесионерима потребно за предузеће, могла би им се дозволити бесплатна употреба тога земљишта. Како је општи интерес заштићен привременошћу концесија, нема разлога да се концесионерима не пруже ове олакшице. Самом пак принципу привремености концесије не би се противило да концесије буду дате на дуже време које је индустријалцу-концесионеру потребно да би у предузеће уложени капитал могао амортизовати, али да потрошачи произведене електричне струје од тога не трпе. Што се тиче услова концесије, они не би требали да буду, бар у почетку, сувише строги, јер претерано строги услови могли би застрашавати и одвраћати молиоце концесија. Систем концесије није идеал за индустријалца, то се мора признати; зато га треба постепено привикавати. Но зато су ипак потребне клаузуле које би одређивале рокове за конструкцију фабрике и почетак експлоатације, да би се спречавало неискоришћавање тог природног блага, као и клаузуле којима би се штитили радници и којима би се, по могућности, осигурао национални карактер хидро-електричних фабрика.

Др. Јован Стефановић

За опште обавезни грађански брак^{*)}

РЕ ТРИ недеље држао је са овог истог места г. Сергије Троицки, професор црквеног права, једно предавање о теми „Црквени или грађански брак“. Предавач је извео два закључка :

да се у нашој држави осећа јака потреба реформе садашњег брачног права ; и

да би се у нашим приликама реформа најцелисходније спровела тако да се законом уведе факултативан црквени или грађански брак, то јест да се грађанима остави слободан избор између једнога и другог.

Први је закључак апсолутно тачан. Чињеница је, да наша држава има на својим многобројним правним подручјима најразноврсније брачно право, од старог источњачког, које допушта многоженство, брак деце и својеволјно отпуштање жене, — до модерног, које ставља брак на савремене основе и под строгу заштиту државе : српско-црногорско, које брак својих грађана православне вере предаје у целости влади православне цркве, док брак својих грађана других вера, сем католичке, никако не регулише, већ их прећутно припушта њиховим црквама ; словеначко-далматинско, које акт склапања брака већине својих грађана упућује црквама, за неке грађане прописује обавезан грађански брак, за неке опет евентуалан грађански брак, а све скупа ставља под материјално брачно право државног закона и под јурисдикцију државних судова ; хрватско-славонско, које се за католике још држи конкордата закљученог г. 1855. између Папе и цара Франца Јосифа, иако га је доцније исти Франц Јосиф отказао, па, доследно, и грађане других вера припушта њиховим црквама ; војвођанско-међумурско, које за све грађане, без изузетка, прописује обавезан грађански

^{*)} Предавање држано на Народном Универзитету у Београду 12. марта 1926. г.

брак и јурисдикцију државних судова. Ова разноликост и противусловност у нашем интерконфесијском и интерпровинцијском брачном праву доноси и немиле последице: често се не може правно утврдити јесу ли човек и жена законити супружници или нису, и јесу ли им деца брачна или ванбрачна. Верски антагонизам, пак, испољава се нарочито између наше две најјаче цркве, православне и католичке. Потоња се жали да православна црква прима њене отпаднике и по својим духовним судовима разрешава њихове бракове, иако су по учењу католичке цркве и по партикуларном грађанском праву неразрешиви. У овом факту, а не можда у разликама скупаринских додатака, треба тражити главну побуду за оштре испаде који су се недавно чули у Народној Скупштини, приликом дебате о буџету Министарства Вера, и које је јавна критика обележила као навештење међуверскога рата. Али, ако Месена плаче ни Спарта се не смеје, — и из кругова православне цркве чују се јадиковке, јер је запажена једна необична појава: да, и поред јаког исељавања из Јужне Србије, број муслимана у нашој држави не опада; губитке накнађују грађани других вера, у првом реду православне. Ако који од њих по канонима своје вере, или по законима своје покрајине, не може да се разведе, или, немајући законских разлога за развод, не може да тражи судски развод, или чак, ако му је предуго чекати на пресуду спорог духовног суда, он пође са својом одабраном у Јужну Србију или у Босну, и за неколико дана врате се као законити супружници са лепим арапским именима. По четвртој сури Корана он може истовремено да има четири жене, а држава, која је у Уставу прогласила равноправност вера, док признаје брачно право једних, мора признати и право других вера. Незгодно је само за њезин престиж што она истовремено има грађанске законе који прописују једноженство и кривичне који двоженство кажњавају као злочинство, и што истовремено симпатични Кемал, у аутентичној турској држави, уводи најмодерније и најбоље, швајцарско, брачно право, а с њим, дакако, и једноженство.

II.

Божански оснивач хришћанства казао је две значајне изреке. Једна је: „дајте цару царско а Богу божје“, а друга је: „краљевство моје није од овога света“. Брак је одувек био, јесте и биће најтипичнија ствар овога света. У свим временима

и код свих народа брак је био уговор, чији је битни елемент споразум два уговорача разног пола да оснују трајну заједницу живота. Пролазно здружење није брак. Пре постанка држава, регулатор узајамних односа у породици била је сама природа са својим законима љубави, нарочито силне материнске љубави. Код номадских народа мати је стожер породице; отац је глава породице тек код седилачких народа, који и оснивају државе. Држава увиђа и признаје да је породица, која настаје браком, основна ћелија њезиног организма, и почиње да ју уређује и штити у властитом интересу. Природне дужности између чланова породице оглашује држава за правне обавезе и спроводи их силом своје власти. Она проглашује, да из брака настаје обавеза мужа да издржава жену, обавеза родитеља да издржавају нејаку децу, обавеза деце да издржавају немоћне родитеље, обавеза жене да иде за мужем, узајамно наследно право између родитеља и деце. Али, ако држава има да силом своје власти обезбеди вршење тих обавеза, она има да утврди је ли у конкретном случају брак настао, и кад је настао, је ли престао, и кад је престао, јер од тог утврђења зависи постојање или непостојање, мањи или већи обим права и обавеза чланова породице. Она, међутим, може све то да утврди само онда ако је унапред поставила погодбе уз које брак настаје и престаје. Те погодбе састављају брачно право, које је, према томе, предмет надлежности државне законодавне власти.

Хришћанска црква била је према браку више столећа индиферентна; њезино је учење уздизало небрачни живот над брачни; она је, шта више, тврдила да је брак брига државе. Истом поткрај IX. века византијска држава пребацује ту своју бригу на цркву, док је на западу католичка црква тек у XVI. веку узела брак потпуно у своје руке. Данас две главне хришћанске цркве уче, противно ранијој пракси, да је брак верска установа, да је конститутивни акт брака црквено венчање, и да је јурисдикција у брачним споровима предмет искључиво црквене надлежности. Пошто се црква није задовољила да то своје учење примени само на свој унутрашњи живот, на однос између себе и својих верника, него је тражила да држава прими то њезино учење као своје и да му прибави принудну снагу и према својим члановима, држава је реагирала. Борци за Права Човека и модификатори Наполеоновог грађанског законика били су мишљења, да слобода савести човекове не може бити огра-

ничена тиме што су га други, не питајућ га, уписали у једну или другу цркву; да је ступање у брак једно од основних права грађана, а уживање грађанских права и вршење грађанских обавеза да је независно од исповедања вере; да је брак основ друштву овога света и извор крупним грађанско-правним последицама, и да је, ради свега тога, уређење установе брака искључиво право и дужност државе. Доследно томе схватању, Француска је прописала обавезан грађански брак за све своје грађане без изузетка, и њезин је грађански закон поставио погодбе за закључење брака, прописао форму, набројао разлоге ради којих се брак може развести, и поверио државним судовима суђење у брачним споровима. За Француском пошле су постепено готово све цивилизоване државе. И оно мало њих које остављају својим грађанима слободан избор између грађанског и црквеног брака, остављају им само слободу за избор форме закључења брака, што је од врло споредне важности, а задржава држави, што је главно, материјално брачно право и јурисдикцију у брачним парницама. Италија, иако на челу свог устава проглашује католичку веру за државну, ипак прописује обавезну грађанску форму закључивања брака. И сама Аустрија, за коју је важило да се држи на бајонетима и олтарима, била је омогућила својим грађанима закључење грађанског брака, прописала брачно право, које се није поклапало са црквеним, и јурисдикцију у брачним парницама одузела од цркве и предала је у целости државним судовима. Искључиво црквени брак имамо данас у претежном делу државе ми и с нама само још Бугарска и Грчка. Сад, и кад ми не бисмо имали засебних разлога који нам указују правац за реформу садањег неодрживог стања, кад би и код нас начин уређења брачног права био само савремени културни проблем, као што је претежно био у другим цивилизованим државама, имали би доста светлих примера за којима бисмо се могли повести. Ако, даље, наш Устав, који смо од запада примили, не треба да остане само декорација, него се има применити у свим својим конзеквенцијама, онда је опет пут реформи само један. Устав је, наиме, већ одредио границе у којима можемо да се крећемо у реформисању брачног права.¹⁾ Али, брачно право није за нас само културни и поли-

¹⁾ Најстручније и најисцрпније приказао је ово питање Др. Драгутин Томац, адвокат у Загребу, у свом одличном делу: *Ustav i bračno pravo*, 1925, стр. 187, цена дин. 40.

тички проблем, него је и проблем национални. Па и са тога трећег гледишта целисходна реформа може да буде само једна.

Може ли наш законодавац после Устава прописати обавезан црквени брак? Не може, јер је Устав поставио правила која искључују такав брак. Члан 12., Устава, у 1. алинеји, каже да се ујемчава слобода савести, а у 4. алинеји да нико није дужан суделовати у верозаконским актима и обредима. Обавезни црквени брак прекршио би Устав, јер би присилио грађанина да се подвргне једном религијском обреду. Наш законодавац мора дакле, да створи другу форму закључења брака за оне грађане који неће да се венчавају у црквама.

Каже се, та би друга форма могла да буде факултативан црквени или грађански брак, по вољи и избору грађана, јер се тако нико не сили да суделује у једном верозаконском обреду и слобода савести је ујемчена. Истина је, тиме би била спасена горња два начела Устава. Али истина је, такође, да би тиме била прекршена три друга уставна начела: једно, које је постављено у чл. 4. о једнакоправности грађана, друго у чл. 12. ал. 2, које каже да је уживање грађанских права независно од исповедања вере, и треће у чл. 48. и 109., по којима судску власт врше судови, који пресуде и решења изричу и извршују у име краља, који судаје поставља, доживотно и непокретно, који су независни и у изрицању правде не стоје ни под каквом влашћу но суде по законима.

Кад би законодавац оставио слободу грађанима да ступају у брак само по правилима своје конфесије и допустио да та конфесијска правила регулишу постанак, обим и престанак њихових брачних односа, он би озаконио неједнакост међу грађанима. Један би грађанин имао више права зато што припада једној цркви, други би их имао мање зато што припада другој цркви. Зато што један грађанин исповеда исламску веру, он може да се ожени недорастао, може да има више жена, може да жену отпусти и брак разреши без учешћа црквене и државне власти; зато што је други Јевреј, може да разреши брак отпусним писмом и да о разлозима не полаже рачуна; зато што је трећи православни или не припада ниједној конфесији, он мора суду да докаже постојање крупних разлога ако хоће да добије развод брака; зато што је четврти католик, он не може добити разрешење брака и могућност закључења другог, па ма и најтежи разлози за развод постојали. Већи или мањи обим субјек-

тивних брачних права и дужности зависио би, дакле, од исповедања вере, а то је противно једнакости.

Ако, коначно законодавац преда брак црквама, он даје њиховим судовима јурисдикцију у брачним споровима: они би, обавезно и за грађански форум, судили о постојању или непостојању, о растављању и разрешавању бракова. Али по Уставу судску власт у држави врше државни судови, којима Устав одређује конотате. Међутим, већину црквених судија не поставља Краљ, они не изричу пресуде у име Краља, не суде по државним законима, нису независни и непокретни, нису увек ни наши држављани, па и сам суд може да буде изван државе, у Стамболу и у Риму.

Чита се да је Устав створио у корист црквеног судовања један рђав преседан тиме што је рециповоа шеријатске судове. Установа шеријатских судова без сумње је једна дисонанса у Уставу, један одступ од начела једнакости грађана, јер Устав све друге грађане ставља под јурисдикцију редовних судова, а породичне и наследне послове муслимана предаје нередовним судовима. А зна се и како је та установа ушла у Устав и да она није баш била израз воље уставотворчеве. Него, колико је год тај пропис лош, он у овом питању служи као аргумент за наше становиште. Устав, наиме, изрично наглашава да су шеријатски судови државни судови, и као такве их и уређује. Била би, према томе, нова повреда принципа једнакости, кад би се породични послови припадника осталих вера предали верским судовима, пошто су муслимански предани државним судовима.

Из наведених разлога противан је Уставу и најновији нацрт интерконфесијског закона, кад предвиђа као правило обавезан црквени брак, а грађански брак само као изузетак. Исто је тако противан Уставу и нацрт конкордата, који се мисли закључити између наше државе и Св. Столице римске, уколико у њему држава признаје без ограничења бракове закључене по правилима католичке цркве и јурисдикцију над тим браковима предаје католичким духовним судовима. Сем повреде Устава, држава би тиме створила прејудиц, који би јој одузео слободу реформе брачног права путем аутономног законодавства за читаво време трајања конкордата, или би је у реформи стегнуо у противууставне границе. Она би, ради начела равноправности вера, морала та иста права признати и свим другим верама у држави, предати свима брачно правосуђе и вођење матица, издржавати

све верске судове и судије, као што издржава православне; међутим, при томе не би имала утицаја ни на постављање судија, ни на доношење правила по којима ће судити, а ипак би признавала њихове пресуде. Ако је такви уговор Србија примила 1914. г., она га је могла и поднети, јер је имала поред православне државне вере, мален број иновераца. Данас су прилике стубоком измењене, немамо више државне вере, а на нашој државној територији укрштају се интереси од ништа мање него тринаест признатих вера.

Увођењем факултативног црквеног или грађанског брака не би се постојеће стање много побољшало. Тиме би било задовољено само једно теоријско становиште. Практично имао би надмоћ конзервативизам са старом праксом. Људи пред браком, ослабљени осећајем или интересом, подложени су разноврсним утицајима обзира и предрасуда. Диференцијација народа путем конфесија продужила би се. Цркве не би биле задовољне, јер њих у овом предмету не задовољава ниједно решење које не усваја у целости њихово учење. Парови пак који су црквеним браком отежали или онемогућили себи развод, када би хтели да се разведу мењали би веру као и данас. Нацрт интерконфесијског закона, доследан уставном принципу слободе вере и савести, допушта и процену вере и иступање из цркве без прелаза на другу веру. Православна би црква и даље разрешавала бракове католика који пређу у православље, а исламска би и даље разрешавала бракове и католика и православних који пређу у ислам. То им не би могао нико спречити, јер су то канони вере. А отуда, ето, и даље узрока за међусобну мржњу, пребацивања и трвења између представника појединих конфесија и сталнога међуверског рата.

Свакој држави је, међутим, задатак да уклања узроке трвења, а народној држави је још и нарочито задатак да створи услове којима ће се у народу уклањати историјске разлике, које су га туђиле и разједињавале. Она би имала настојати преко свих својих власти, у првом реду преко законодавне, да после политичког створи и духовно уједињење народа, да uklони разлике или их барем ублажи. Једно од најмоћнијих средстава за постизање тога циља био би опште обавезни грађански брак. У осталом, како се показало, ако наша држава жели доследно да спроведе начела свога Устава, друго јој решење и не преостаје.

III.

Једино општеобавезни грађански брак спроводи једнакост између грађана свих имена и свих вера, и остварује сва уставна начела; сваки пар који хоће да се венча, мора да сврати у своју општину или у начелство, и да тамо, у присуству два сведока, пред државним чиновником изјави да ступа у брак. Церемонија траје неколико минута и не стаје ништа. Буде ли доцније, изузетно, немогуће продужење заједничког живота, предаће грађанском суду тужбу ради развода брака, а суд ће по прописима грађанског поступка утврдити да ли постоје тешки, законом таксативно одређени, разлози за развод. Ако постоје, дозволиће развод. То је грађански брак. Ако грађанин уз то верује и хоће, он ће, после уписа у државне матице, продужити пут до своје цркве, те се венчати и по правилима своје вере. Држава не тражи друго него констатацију да је закључен уговор из кога настају важна лична и имовинска права и обавезе, које она има да ујемчи и штити. Тиме држава остварује само једно своје право и врши једну своју дужност. Она, с друге стране, не спречава никога да се венча и у цркви. Забранили му то, значило би вршити насиље на његову савест; али исто би тако насиље било силити га да пође у цркву! Држава не претендује, да је њезино венчање света тајна; грађанин који верује примиће и свету тајну, која, као религијски чин, може да ствара само моралне обавезе, и те ће обавезе испуњавати. Наши Буњевци, на пример, од којих нема оданијих обредима католичке цркве, не започињу заједнички живот док се нису и црквено венчали. Црквено венчање је за њих сакрамент и част њиховој вери. Али ти исти Буњевци, па и православни у Војводини, који су, нетачно обавештени, у своје време негодовали против пројекта о обавезном грађанском браку, данас би далеко јаче негодовали кад би им се грађански брак хтео укинути. Они већ тридесет година осећају његова благотворна дејства.

Опште обавезни грађански брак укида једним махом све сукобе између цркава, који произлазе из постојања конфесијских бракова. Он одузима главни терен међуверској борби. Он третира све вере и цркве једнако. У његовој влади процена вере диктована је осећајем и потребом душе, а не разлозима спекулације, као у деведесет и девет од сто данашњих случајева апостазије.

Грађански брак даје држави што је истински њезино, а не одузима црквама ништа што је истински њихово. Показано

је да је утврђење постанка и престанка брака право државе, које је она могла да препусти другима, али које може и да себи ревиндицира кад престану разлози уступања, а нарочито кад опречни разлози изискују ревиндикацију. Ако су њене цркве прогласиле да је установа брака њихова својина, не може та једнострана тврдња пречити државу да тражи и своју својину. У црквену својину држава не дира; она тражи од брака само оно што у њему није верско, што је чисто световно. Свој брак могу цркве да уреде посве слободно и независно од државе; оне могу своје вернике венчавати и о њиховим брачним споровима судити; оне имају и дисциплинских и казних санкција против својих непокорних припадника. Али све то може да има дејства само у интерном односу између цркве и њезиних припадника, *pro foro consientiae*, а не *pro foro civili*. *Forum civile* стоји изван делокруга цркве.

Каже се да наш Устав није довољно јако нагласио право државе на брак. И заиста, вербално тумачење чл. 28. Устава, који гласи: „брак стоји под заштитом државе,“ не даје чист појам обима тога права. Али вербално тумачење закона није једино тумачење. Устав је у другим својим чланцима поставио правила која дефинишу и његов чл. 28. Кад је Устав прогласио једнакост грађана, слободу вере и савести, необавезност суделовања у верским обредима, и државно правосуђе, он је сам протумачио значење свог чл. 28. У светлу логичке и систематске интерпретације, чл. 28. значи: уређење брака је ствар државе, која га има штитити од сваког пресизања, па и од пресизања цркви. У историји нису цркве тражиле за себе само брак већ и многе друге повластице: и право да суде грађанима ради религиозних деликата, и изузеће својих функционера испод државног правосуђа, и опрост од плаћања пореза, и опрост од војне дужности, и т. д. Многе од тих повластица и данас су фиксиране у канонима црквеним, али их ни једна држава не признаје и ниједна црква не инсистира. Гдегод је био уведен грађански брак, цркве су му се одмах прилагодиле и упућивале су своје вернике да се код закључивања брака држе и грађанских закона.

Грађански брак би посебно задовољио муслиманске масе, јер би са једножењством утврдио и социјалну једнакост. Многожењство код муслимана је привилегија богатих. Званична босанска статистика за г. 1910. показује да је између 612000 му-

слимана било само 1222 полигинних бракова, од тога 1185 са две, 36 са три, и само 1 са четири жене.

Грађански брак концентрише у државне руке и вођење матица, које би се иначе водиле на 13 разних места. Ако се зна да матице поред других важних функција, имају да служе и као основ за вршење војне дужности грађана, увидеће се да држава има нарочит интерес да сама води евиденцију о својим грађанима.

Најзад, што је за нас особито важно и што даје реформи нашег брачног права национално значење, опште обавезни грађански брак брише међу нама верске разлике. Не познавајући сметње верских разлика, грађански брак омогућује свим грађанима нашим међусобну женидбу и удају. Конфесијско брачно право, напротив, забрањује брак између хришћана и муслимана, и силно отежава бракове између католика и православних. Обе цркве траже од вереника јавну исправу којом се имају обвезати да ће децу крстити у властитој вери, а то има за последицу да се такви мешовити бракови или не могу склапати или су условљени променом вере.

Створимо, зато, са грађанским браком могућност да се наш народ, без обзира на вере и без нужде мењања вере, и путем крвног сродства зближи и уједини. Опште обавезни грађански брак није за нас само постулат савремености, него је и једна национална потреба. Наша народна држава не треба да подржава него има да обара преграде које су нас у прошлости делиле.

* * *

У овом предавању садржан је и одговор на чланак г. С. Троицког, који је, под насловом „Обавезни или факултативни грађански брак,” био одштампан у *Летопису Матице Српске*, свесци за јануар и фебруар 1926. Осврнути се имам још на његове две замерке.

У првој каже да сам установу факултативног брака назвао „анахронизмом”. То није тачно. У моме чланку стоји ово: „Кад би се имало до краја водити рачуна о учењу свих признатих вера, не би могло ни бити суверене државе, и многе би одредбе Устава имале какаактер насртаја (слобода савести, необавезност верске наставе, необавезност учествовања у веро-законским актима). А ипак су те одредбе ушле и морале ући у Устав. Јер савремена држава не може да узакоњује анахро-

низме". Из овога следи само то да би анахронизам био, кад би савремена држава узаконила одредбе супротне оним трима наведеним, т. ј. кад би везала савест грађана прописима верским и силила их да суделују у верским обредима и да уче веронауку. Факултативни брак не би био анахронизам, али би свакако био средство за подржавање анахронизама, барем код нас. Јер, наш факултативни црквени брак не би био онај што га имају Енглеска, Савезне Државе Америка и Чехословачка, на чији се пример г. Троицки позива као на аргумент за своје становиште. У тим је земљама и материјално брачно право и брачно правосуђе државно; код нас би и једно и друго било црквено, а тиме и неједнако и несавремено. Ако можда г. Троицки заговара и за нас факултативни брак по примеру споменутом, отпада главни разлог полемици, јер против црквене форме самог акта закључења брака нема озбиљнијих приговора. Главно је да држава пропише материјално брачно право по диктату савремености и ради наших националних интереса, а црквено брачно право није у складу ни с једним ни с другим.

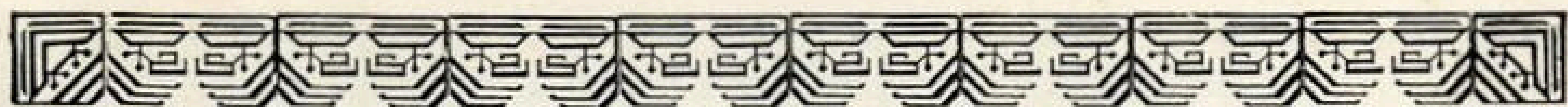
У другој замерци побија г. Троицки тврдњу изведену из комбинованих §§. 69. б) и 93. тач. 2. Срп. Грађ. Зак. и Саборског Решења од 4. маја 1857., да је, наиме, православна црква у Србији у свом привилегисаном положају извојевала супрематију над државним законодавством. Не с правом. Гр. Зак. у §. 69. б) одређује границу брачне зрелости за мушке са навршеном 17. а за женске са навршеном 15. годином, али одмах додаје: „осим случаја разрешења од надлежног архијереја учињеног“. До које границе доба може да сиђе архијереј? Њу указује §. 93. т. 2. Гр. Зак., који одређује да се уништи брак „ако момак 15 а девојка 13 година у време венчања навршила није“. Архијереј може према томе да дозволи брак мушком који је навршио 15 и женској која је навршила 13 година, а онда и Гр. Законик признаје брак закључен у тим годинама. А чим Гр. Закон допушта и признаје такве бракове, настаје за грађане субјективно право да се тим наређењем закона користе, јер овде је *ratio legis* постојање брачне зрелости женика и удаваче у конкретном случају, а не самовоља архијереја. Ако дакле саборско решење не дозвољава брак пре 16½ односно 14½ година, оно одузима грађанима нешто што им Грађ. Закон даје. Понављамо: црква је добро учинила што је тиме спречила бракове премладих лица, али је то овде изван дискусије.

Исто тако, вели г. Троицки, није тачно да је максималну границу доба до кога се може ступити у брак увела црква; ту је границу, вели, одредио кнез Милош Обреновић указом од 4. априла 1837. Јесте, али је црква, пре Милоша, у Правилима о Тајни Брака од 26. марта 1837. (Зборник, стр. 222.) одредила да је забрањено ступање у брак мушком после 60. а женској после 50. године од рођења, што баш и показује да је Милошев указ издан под диктатом цркве. Осим тога, Грађ. Законик је доцнији од Милошева указа, а не садржи споменуто ограничење.

Напоследку, г. Троицки спомиње „крст часни“. Најпре, не ваља заборавити да добар део народа не припада хришћанским верама и да су и хришћанске вере код нас многобројне и врло нијансиране, толико да су више пута у протусловљу. Затим, нека је част и хвала верама које су у прошлости користиле народу. Али је довољно показано да би вере у нашим новим приликама највише користиле том истом народу кад би се ограничиле на свој чисто духовни делокруг. Не желимо борбених верских фронтова; не желимо да међу собом водимо битке ради једног „јата“.

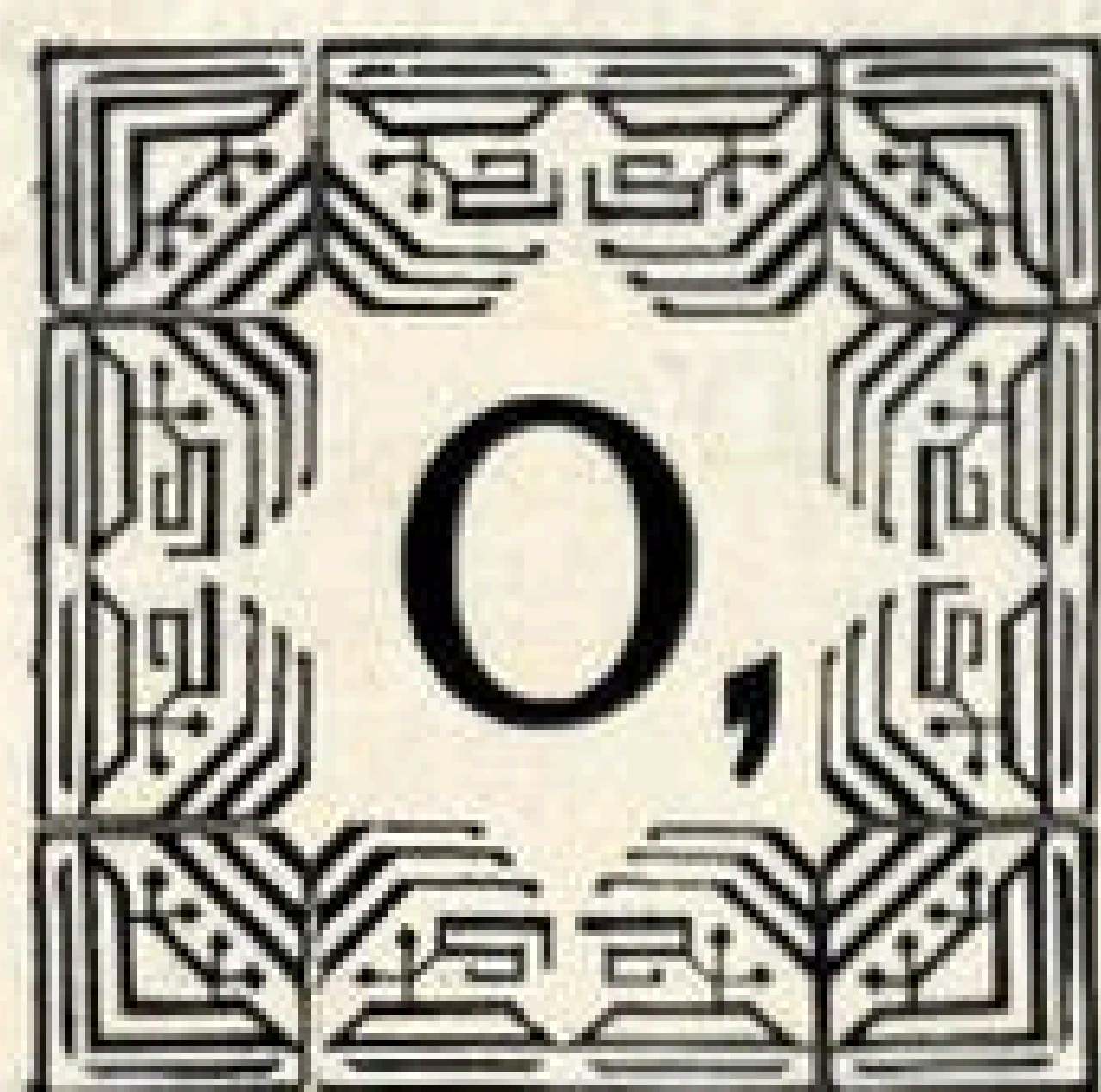
Др. Иво Милић

Лутање

I.

УСУДЕ! О, Усуде!

Месец је задремао, а уморна земља спава...
Шта си забележио у овој звезданој ноћи?

„Мушко новорођенче рођено у десетом звезданом лету, под знаком небеског овна, патиће и пролиће много суза због људске неправде. Смрт ће га пригрлити пре него што му кане суза радосница.“

Свирепа је дететова судбина, Усуде. Његова кућица тугује, и плаче лисната градина. Несретни су њени градинари; умреће млади градинари.

О, Усуде! О, Усуде!

Петлови кукуричу, а ноћ се буди. Просипају се многе звезде.
— Умреће новорођенче. — Сви ћемо умрети...

II.

Познајем те, брза речице, познајем! Нисам те никад видео али те познајем. Не знам за твој извор и не знам за твој уток, али смо из истог места и путујемо заједно.

Стани, речице, стани!

Хоћу да се огледам на твојем огледалу да видим себе. Зашто журиш? Подриваш стене и гудуре и не знаш за препреке. Жубориш крај стрмих обала и раскошно сребрниш грубо камење.

Ти јуриш?

Ја сам задихан и уморан од пута и нећу те стићи. Стани да те боље видим, рођако моја!

Заједнички мислимо и путујемо до исте станице, само си ти бржа. Вабиш ме од моста до моста, али ме не сачекаш. Мој је живот краћи и бојим се да те нећу стићи. — Стани, друже мој,

Поведи ме, речице моја! Ноге ми клецају, а журим до циља!

...Боже мој! Боже мој! Зашто ме остављаш на сред пута?

Стани, речице, стани!

III.

Зашто ме пратиш на моме путу као авет?

Понес сам крчаг да налијем воде код првог извора, али ме Он стално прати. Осврћем се на све стране да га видим, а њега нема. Чујем му кораке и неразумне речи, али се Он не види.

Извор је још далеко, а сунце не залази. Грло ми се суши. — Жедан сам. Хоћу ли стићи о сунчевом заласку до извора?

Зашто ме пратиш незнани пријатељу?

О, шта сам урадио? Журио сам се да стигнем што пре до извора. Сунце још не зађе, а ја се спотакох и разбих свој крчаг.

Он стоји крај мене и смеје се разбијеном крчагу.

IV.

О, лепојко! О, лепојко!

Прашњав сам и изнурен од далеког пута. Пустите ме да се одморим. Ако си ти Она, обриши ми знојаво чело и налиј ми чашу студене воде. Уморан сам и не могу даље.

... О, лепојко! О, лепојко!

Пружаш ми твој конак и гасиш жеђ моју али ми не одговараш да ли си ти Она. Смејеш се враголасто, али си нема.

Зашто ме мучиш, лепојко?

Сунце је већ искочило, а ја морам продужити пут и тражити други конак. Зашто си нема?

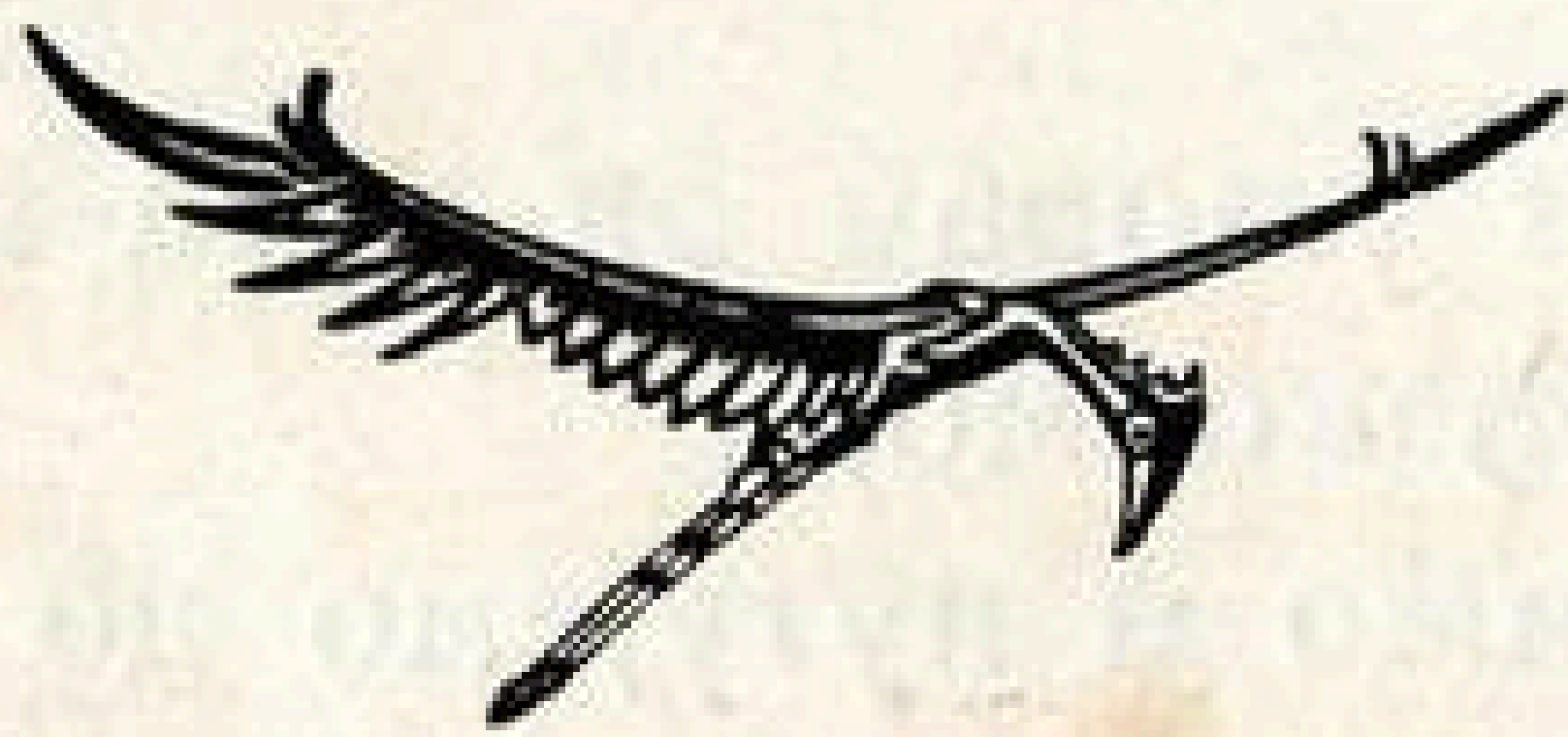
Кад хтедох поћи чух кроз несташни смех:

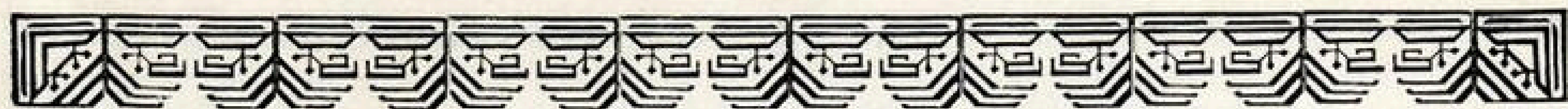
„Ми смо све Оне. Сви су путници наши гости. Остани ако си уморан.“

Да ли да продужим пут?

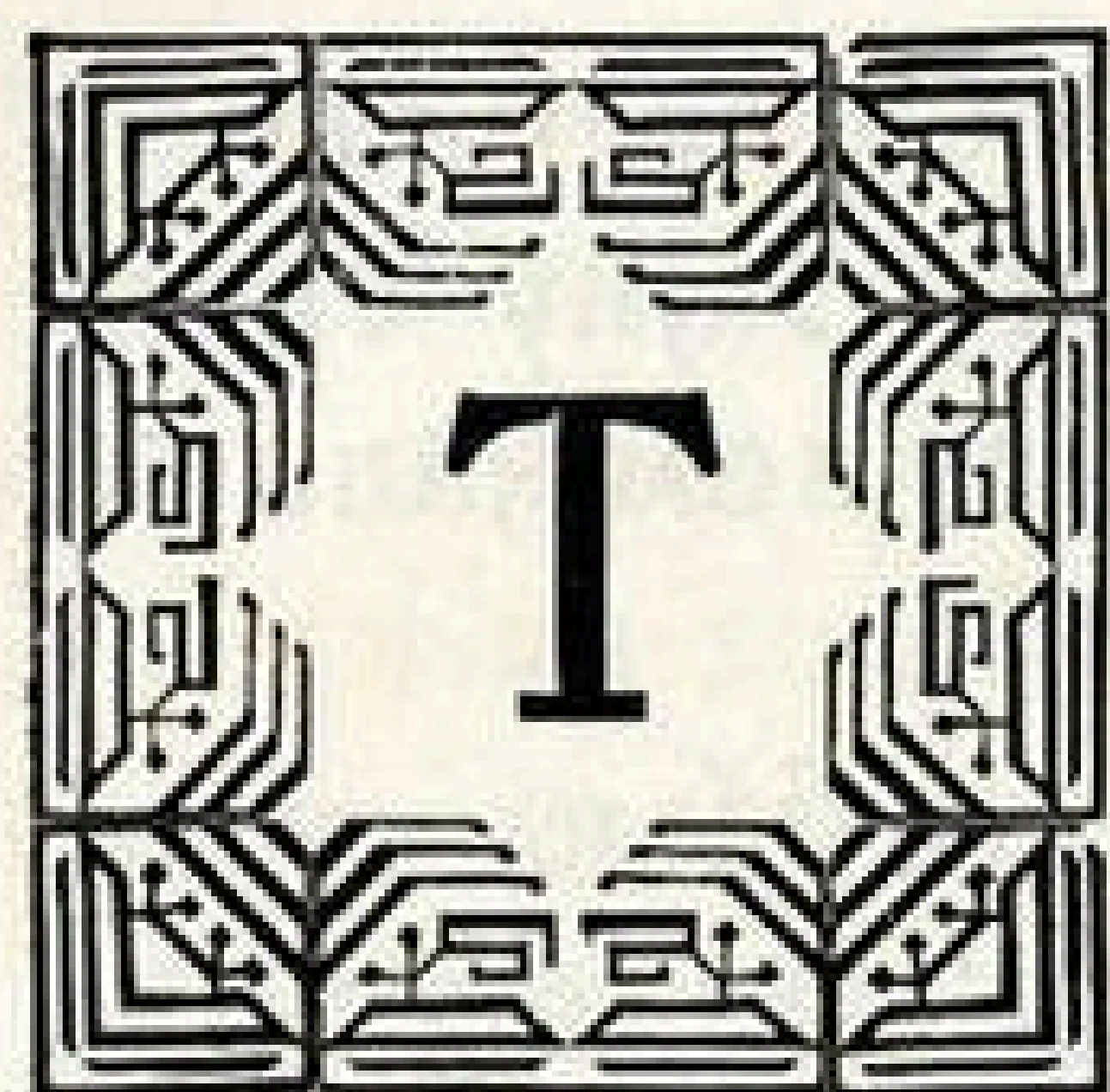
О, лепојко! О, лепојко!

Сава Поморишац

Rosa, rosae...

Е ГОДИНЕ смисли отац да свог Душка одведе на јесен у гимназију, у варош.

Отац је мислио да ће Душка обрадовати кад му то каже, али кад му је саопштио своју намеру, Душко — протегљаст, слабуњав дечко, глинца, туњав, ћутљив, затворен у себе, прави дивљак — погледа усплахирено у оца, не рече ништа, него се окрете и побеже...

Наравно! Отац је заборавио како је њему било кад је први пут полазио на страну; није мислио да за дечка није била ни издалека лака и проста ствар: оставити завичај, кућу, село, другове, игре, голубове и сијасет других ситница што су до тада сачињавале цео његов свет; покидати све оне невидљиве конце и жилице које нас као биљку везују за тло на ком смо никли, па у накнаду за то — сумњива добит! — отићи у не знам какву варош, у некакву гимназију — опет, наравно, у школу коју је он мрзио.

Отац се нађе у запари. Он увиде да је пренаглио, да је дечка требало некако издалека, истиха припремати, приволети га да се одбије у свет, јер би Душко, још много пута после оног првог бегства, и на најслабији наговештај о одласку у гимназију, бежао: уврх баште, за сламу, на таван, или би тумарнуо некуд у село, сакривао се код својих другова, по сувачама, или по каквим неприступним местима где не би нико могао ни слутити да га може наћи. Једном речју, подивљао је сасвим.

Требало га је дакле нечим намамити — али како и чиме? Претити му да ће га силом одвести, није још хтео — претње и, најзад, батине, оставиће на крају кад ништа више не буде помогло.

А ништа, скоро ништа, није ни помогло.

Покушавао је отац да у дечку пробуди амбицију, да у њему изазове честољубље отварајући му пред детињом маштом при-
мамљиве перспективе лаког, удобног, господског живота после

свршена школовања, са неизбежним атрибутима господства: лепим коњима и каруцама. Али Душко оста равнодушан. Треба му господство! Најзад, ако би баш морао нешто да буде, онда — пекар. А за то, кажу, није потребна гимназија. У ствари, мислио је он, најбоље је — ништа не бити. Не господин, не пекар, не ни човек, него — птица!

Да. То је била једина, велика жеља његова. А за ту његову жељу нико није знао. Ником на свету не би он ту тајну своју поверио, а оцу најмање. Знао је он да би га сви исмејали и зацело помислили да је луд.

Међутим, он је то желео, стално о том мислио. Чак му се чинило као да је он и био птица која је неким случајем изгубила крила и пала међу људе — толико га мало занимаху људске ствари: њихове радости и жалости, бриге њихове за стицањем блага земаљског, грамжење за богатством и сластима овога света.

У њему је стално горела чежња за изгубљеним крилима и нада да ће он та крила опет, кад-тад, наћи.

Како је он завидео својим голубовима што су свако јутро излазили из голубињака, дизали се у јатима и витлали над њиховом кућом и авлијом, падали као велике пахуљице снега на кров, слетали му на раме и на главу, кад би их вабио да их нахрани.

Он их је волео страсном љубављу. Често би побегао из школе, правио се болестан, само да би могао да буде са својим голубовима, да их гледа, да посматра њихов лет, да се наслађује музиком њихова гукања, свиленим звуком њихових крила.

После, та се његова љубав према голубовима пренела, проширила на све птице уопште. Како је дивна, како чудна, тајанствена, чаробна ствар: птица! — мислио је он, и у њему се распалила страсна, неутољива чежња, која га је сагоревала као пламен, да постане птица, свеједно каква: голуб, рода, кос, ждрал, шева, чворака, врана, па и врабац најпосле — и уверен је био да ће то једампут бити, да то мора бити.

„Још трипут да спавам па ћу бити птица“ шапутао би он свако вече при легању у кревет после молитве. То „трипут да спавам“ пролазило би, он није постао птица, али наду није губио. Свако јутро чинило му се да није далеко час метаморфозе: сваки дан изгледаше му да су му руке јаче и да ће на њима

проклијати перје, а ноге да су му лакше, да у њима нестаје костију и да се пуне ваздухом тако, да се несумњиво надао, да ће се једног лепог јутра попети на какав зид, плот, тарабу или камару сламе — поскочити, згрчити ноге, савити их под трбух, као птица кад лети, а руке да ће га понети као крила...

А сад уједампут — гимназија!

Дође већ и крајње време за полазак.

Мати је лепо опремила Душка. Нове хаљине и веш спаковала му у сандуче, ново, зелено офарбано, сандуче.

Кад то Душко виде, удари у плач. Сад већ зна да ту шале нема, да се ићи мора.

Матери се ражали, поче га грлити и љубити па се и сама заплака.

Отац их остави да се мало исплачу па онда као последњу утеху спомену Душку да ће *тамо* поред других занимљивих ствари видети мајмуна, много мајмуна. Душко наједампут прекиде плач. Мајмуна? ... Он га је досад видео само насликаног у једном старом немачком Природопису из ког је ваљда његов отац учио кад је ишао у гимназију. О мајмунима је он много слушао. Еле, видети живог мајмуна — можда и вреди! ... Што му драго, најпосле! Боље и мајмуна да види — него прут, којим му је отац почео претити, јер је већ дотле било дошло.

Еле, Душков се отпор најпосле скршио. Дечко је положио оружје, предао се неумитној судбини.

Последњега дана, пред полазак, Душко се тешким срцем стаде праштати од куће, баште, од голубова, а у само вече, да га нико не види, оде још једном у башту, узе мало земље оданде и завеза је у једну крпицу па је тутну у недро. То за спомен.

Сутрадан, рано зајутра кренуше се на далеки пут.

Тек је зора забелила. Њихова кола, натрпана мирисавим сеном и детелином, пролажаху ћутећи, без клопота, празним сокаком. У селу беше тишина. Чуло се кукурикање петлова. На небу се гасиле звезде, остала је само Зорњача и блистала, крупна и сјајна, као какво мало, сребрно сунце. На прозорима видела се овде-онде светлост. Људи су устајали да намирују марву.

Изиђоше из села, пређоше излаз па се дохватише друма. Прођоше и кроз прво суседно село, кад се већ расвануло и, после, даље, редом, доцније толико познатим путем, до прве етапе. Па онда прелаз преко Тисе скелом, па први одмор и доручак крај обале на трави у хладу под старим врбама.

Све то: и оно рано јутро, кад су пошли, са оном сјанјом звездом коју је он ваљда први пут видео, јер никад није тако рано устао, и села кроз која је прошао, па Тиса — све то беше за њега ново и занимљиво. Много лепих, свежих утисака.

Не зна Душко куда пре да погледа; окреће се десно, лево, сав се претвори у око. Оживео је, весео је, на кућу готово и заборавио, јер, гле! има света и осим њине куће и њихова села Тешко је било отиснути се.

Тако путују цео дан. Око подне, на половини пута ручак у крчми, у једном селу. После, даље, свраћање, уз пут у некакву чарду где су се у старо време скупљале харамије и отуд нападали, пљачкали и убијали путнике; па онда очева прича о некаквом страшном попу који је био пусто јак, као Краљевић Марко, и који је једампут дошао у чарду и растерао не знам колко пустахија; просто их зграбио за тур, пофрљао их као мачиће из чарде и задао им такав страх да је после само требало да обеси своју мантију о клин у ходнику од чарде, да је разбојници издалека виде, па да им ни на ум не падне да у чарду дођу.

Пред вече се у даљини указа фантом Фрушке Горе као велик, плав облак који се дизао на хоризонту.

Кочијаш, који није био мање наиван од Душка, примети, како ће бити кише, али после виде да се облак не миче већ стоји на једном месту. Душко пита какав је то облак, а отац му објашњава да су то планине, велике гомиле земље. Ту је, каже, и Дунав. Ама откуд толика земља на једном месту? пита Душко. Откуд? То додуше не зна ни отац али одмах измисли легенду да је Краљевић Марко кад је копао Дунав, бацао земљу све на једну страну, па је та планина отуд постала.

Дечко зинуо па се само диви. А каквих ће чудеса бити тек тамо, у вароши!

Пред ноћ стигоше најзад и у варош. Душко звера на све стране, тражи очима, пре свега, мајмуне. Отац му каже да ће их видети унутра у вароши, ако не данас, а ово сутра, прексутра.

Сутрадан нађоше стан код једне отмене госпође, удовице. Госпођа је имала сина Перицу, опет дечка за гимназију. Тако ће Душко имати друга, с којим ће становати заједно у једној соби, заједно учити, заједно ићи у шетњу.

После одоше у гимназију.

У гимназији велика гунгула, мување: деца, дечји родитељи, професори.

Кад је Душко ушао у салу да се упише, а он, као што је ред, пође да љуби све професоре у руку па и старог фамулуса чика-Косту, код врата. Професори се мрште и трзају руку а стари фамулус достојанствено прима рукољуб као нешто што му припада као старом члану колегије за каквог је он себе сматрао.

Али где су мајмуни? пита се Душко и све му то у глави.

Трећега дана отац оде кући. Душку ништа није жао. Предавања још нису била почела, па се он и Перица само шетају по вароши, по променади, крај Дунава. Диви се Душко великим кућама, па Дунаву, па лађама, па Варадину. Али шта је са мајмунима? Где су? Нешто му је сумњиво то.

Међутим почела је редовна школа. А тамо строгост, дисциплина. Не допада се то Душку нимало. Лакше би му можда било кад би могао да види бар једно мајмунче — због мајмуна се он и одлучио да овамо дође. Али њих нигде ни од корова!

„Је л истина“ — пита он плашљиво, збуњено једнога дана Перицу — „да овде има мајмуна?“ „Какви мајмуни?“ смеје се Перица „е, баш си прави сељанин!“ Душко се сневесели. „Па то сам ја преварен!“ мисли он разочаран и све му је теже.

У вече му је нарочито тешко. Почео је да тежи за кућом, а ником не може да се повери. Газдарица је озбиљна и строга а Перица, као варошко дете, гледа Душка хладно, с висине с ироничним осмејком. Еле, нигде утехе, нигде саучешћа ни разумевања. Душку је све теже на души, пуно му је срце суза. Али зар ко мари за његов бол?

У почетку плаче да га нико не види и не чује. Сакрије се гдегод па киска тихо, нечујно, само му сузе теку, па онда извади из недара кесицу са земљом па је љуби и сузаматопа.

С почетка је брижљиво крио своју тугу а онда га већ обузе така жалост за кућом да поче иза гласа јаукати. Не мари више: нека се Перица смеје, а газдарица нека псује колико хоће. Њему је свеједно.

Чим дође вече, а он почне да плаче, легне на своје зелено сандуче, обгрли га па јауче. Дође газдарица па га пита што се дере. „Ја ћу кући!“ јауче Душко па грли сандуче рукама а ногама се бацака.

„Седи врани на реп па иди кући!“ руга му се газдарица. „Пожури Душко, мама те чека да ти да сисе!“ смеје му се Перица.

А он онда још већма јауче. После уједампут прекиде плач. Врани на реп да седне? Па то није рђава идеја! Само кад би то било могућно! Газдарица, наравно, мисли, да је то за њега увреда, али баш да га и врани на реп метну, он то не би никако сматрао за увреду или понижење. Уопште, тога понижења нема које он не би отрпео само да оде кући.

Ах, зашто га Бог није претворио у птицу у одлучном моменту кад се његова судбина решавала! Да је он у потребном тренутку, макар у последњем часу, постао птица, не би ни дошло до ове несреће — до гимназије то јест.

Кад се исплаче а он легне уморан и осећа да му је мало лакнуло па само још уздише и мисли... мисли... Врана... вранин реп... И покушава да замисли себе на вранином репу, а после се као сам он, Душко, претворио у великог, лепог гаврана, подигао се горе, обесио ону кесицу земље око врата и полетео не казавши ником ни збогом, ни Перици, том надутом варошанину који га је толико вређао и секирао — одлете он, не понесав ни хаљина, ни веша, јер шта ће гаврану капут, плундре и остало кад има овако сјајно перје.

Опружио Душко-гавран крила па се дигао, носи се над крововима од кућа, над морем од кровова, изнад оних многобројних цркава и њихових торњева.

Гледа он тако с висине радосно, с тријумфом, и — уједампут, о чуда! види мајмуне, много мајмуна на све стране, свуда: по сокацима, на крововима од кућа, на гимназији, на саборној цркви — сами мајмуни, велики и мали, и сви они циче, дрече, деру се, скачу с крова на кров, с дрвета на дрво и вриште, циче, и сва та њина гадна дрека изгледа издалека, с висине, као паклена шкрипа безбројних, ненамазаних волујских кола. И сви они пружају руке за Душком, издижу се на прсте, зову га натраг, хоће да га ухвате. „Доцкан господо!“ довикује им он „не требате ви мени сад! Ја идем кући!“

На лепом јесењем јутру, сунчаном и топлом, лети Душко као велик гавран, погледа своје пернате, црне груди, своја велика, моћна крила што се на сунцу пресјахују као челик и победоносно гледа на сав тај свет што гмиже доле а он међутим лети, лети... Крилима савлађује просторе, гута их, а понекад му се учини, да не лети, већ стоји, виси у ваздуху о неком невидљивом кончићу, а лети оно што је пред њим и испод њега: окреће се велика, округла равница, као огроман котур

захукан невидљивом руком, лагано пролази испод њега Дунав, ритови и врбаџи, па онда пашњаци са чопорима крава и стадима оваца, па села, као просуте беле гомилице кућа — све то лагано ишчежава, остаје за њим, а кад тако стигне до свога села — познаће он своје село — а он ће лагано, свечано некако да се спусти у авлију пред кућу; голубови и живина ће се поплашити, сви ће се поплашити кад виде тако великог гаврана, али ће ти он гракнути да је он Душко, да је оставио гимназију, јер је постао птица а птице не иду у гимназију. Рећи ће оцу да њему не требају никакве школе, никакво господство; он је слободан од тричавих људских брига: шта ће јести и пити и у шта ће се облачити, као што се људи брину и то не само за данас и за себе и синове своје него и за синове синова својих, на сто година унапред. Он ће да живи слободним животом птица небесних која скоро и немају потребе за храном: кљуцнути у које зрнце, прогутати неку бубицу или црвића — зар ми је то нека најест?... Не! Права је њихова храна спиритуална, невестаствена: сунце, слободан лёт, небеске висине, ваздушна пространства... Тако је од прилике мудровао Душко-гавран и тако осећао у својој екстази, летећи, опијајући се великим сунцем, пуним и слободним, незасењеним и непрекиданим никаквим кућеринама, наслађујући се јутарњим поветарцем што му долажаше у коб и напајаше га росном свежином, дискретним, финим мирисима зрелих плодова оданде, са земље, с њива, из винограда и воћњака.

И све би добро и прекрасно било да је још могао да се отресе некаквог досадног зујања у глави, које му се још кад је на земљи био, увукло у уши и пратило га целог пута као зујање оне велике летње муве: ... *rosa, rosae... rosarum... ciconiarum...*

Па онда Душко није ни слутео, да га са земље посматрају, вребају многи завидљивци, који смишљају да му учине пакост какву зато што је отишао у птице, изневерио људски род; није могао ни мислити да ће он то своје издајство, то ренегатство своје, скупо да плати.

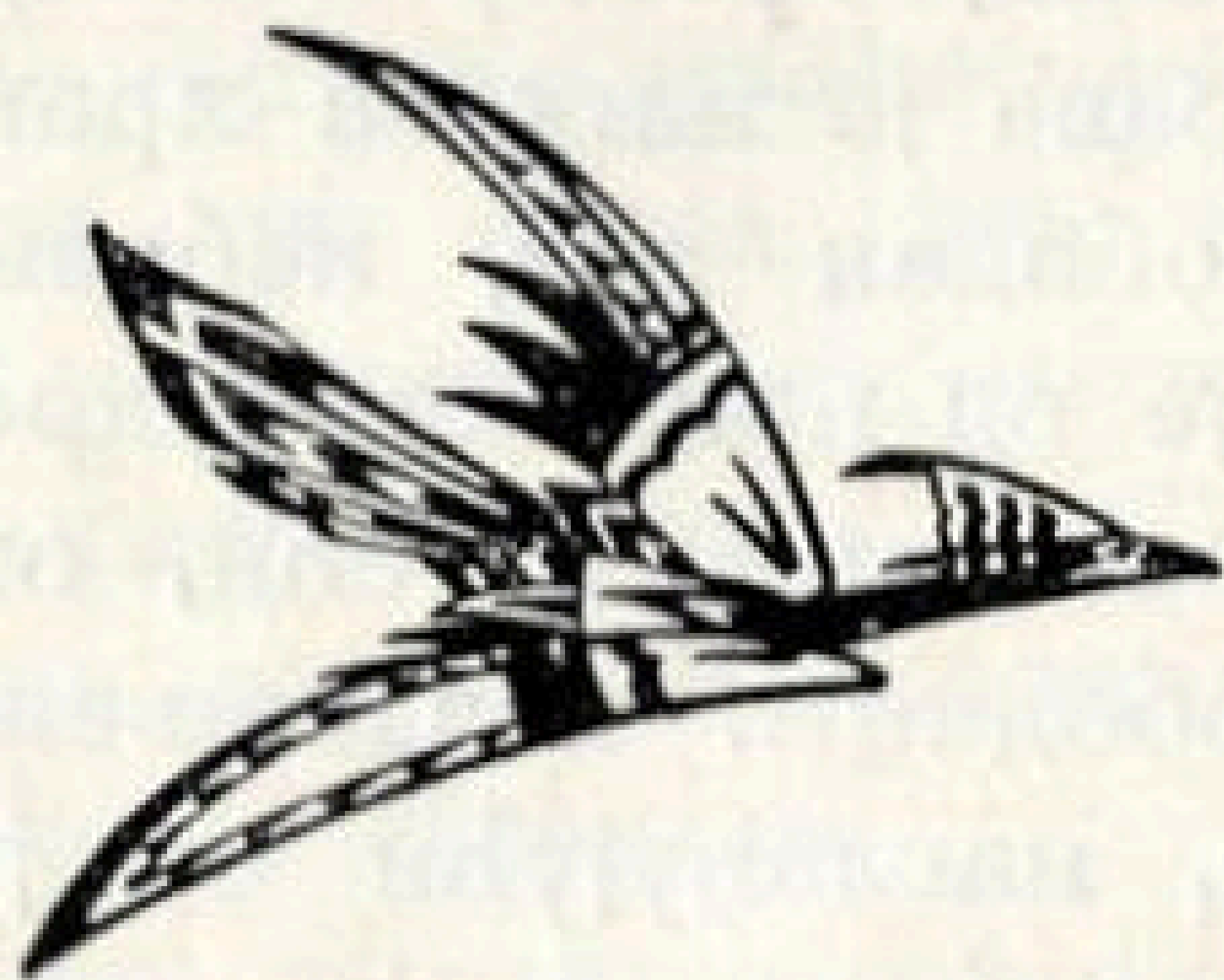
Десио се међутим то, чему се никад није могао надати: уши му наједаред проби као шило танак продирући звук некакве прпошке, па онда један глас: *переце... перецендарум...*

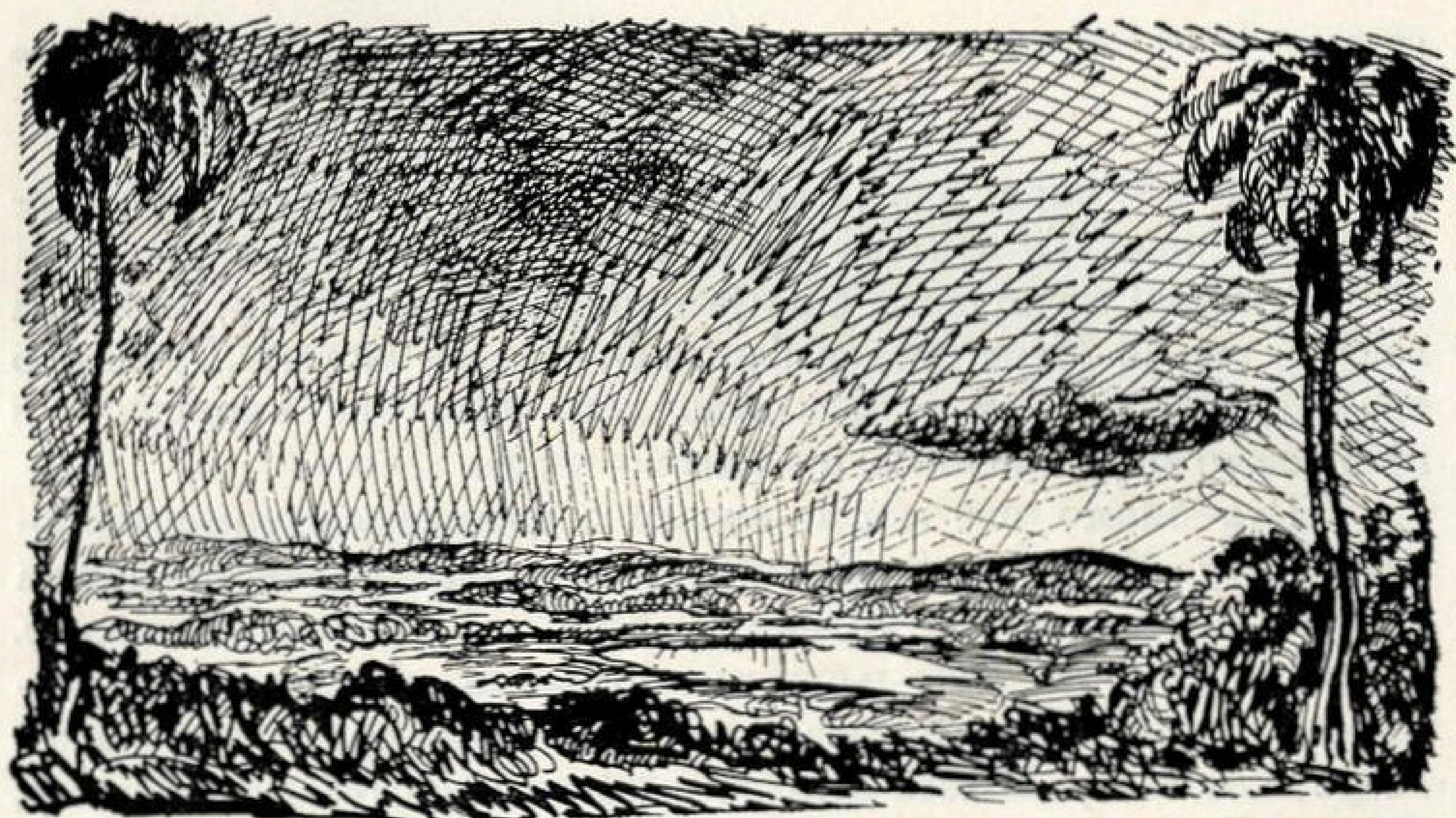
Погођен у главу као куршумом, Душко се занесе, заврти се око себе, праметну се неколико пута па онда паде на земљу као велик, црн камен и трже се иза сна.

Беше свануло. Пекар, дечко који је некако лане пошао у гимназију па после отишао у пекаре, али и сад још заносио лагински кад нуди своју робу, пролазио је поред његова стана, мало застао ту, окренуо трумбету у његов прозор па духнуо управо Душку у уши... Перица међутим, који није имао пуну главу голубова и других лудорија као Душко, него је знао шта хоће, устао већ, седи за асталом и буба прву деклинацију и коњугацију... *rosa, rosae... rosarum... жабе љубе воду... rapae amant aquam... роде љубе жабе... ciconiae... rosa...*

Душко уздахну, скочи из кревета, узе лекцију предасе и поче мрмљати: *rosa, rosae... rosarum...* јер ако лекцију не буде знао — пацке му не гину.

Милета Јакшић

М. Миланковић

Кроз васиону и векове

Писма једног астронома

IV.

Београд, 2. новембра 1922.

Један несумњиво велик физиолог и редовни професор физике на лајпцишком Универзитету Теодор Фехнер, написао је, после трогодишњег боловања, једно чудно дело. Зове се *Зенд-Авеста*, или о стварима неба и онога света. Ту развија тај чувени научник у потпуној збиљи своју оригиналну тезу: да су небеска тела, у првом реду наша Земља, жива бића више категорије, која мисле и осећају; ми смо само саставни део организма наше Земље, ћелије њенога мозга.

Ту куриозну књигу бацио бих без сумње давно у ватру или у запећак, кад је не би штитио њен фини повез и на њему име славнога аутора. Овако је узимам кадгод у руке у часовима одмора и читам као путну лектуру при мојим лутањима у магли прошлости и у етеру васионе.

И сада сам је мало прелиставао.

Када бисмо се уживели у чудну мистику тога дела, ми бисмо казали да је наш сусед у Сунчевом систему, планета Марс, изнемогли стари господин, можда већ и леш. Његово било откуцава своје последње ударце, а тело му се охладило и укочило. Но по Фехнеровој тези, морао је тај старац на умору бити некада млад и чио. Заиста, и без те мистике, може се сигурним научним путем доказати да је на тој планети, на којој

сав живот изумире, или је већ изумро, некада изгледало другачије него сада. То захтева закон еволуције планета.

У давној прошлости која је прохујала пре хиљаду милиона година, био је Марс цветна башта Сунчевога система. Уживимо се за један момент у то златно доба Марсове прошлости и пренесимо се у мислима на његово младо тело.

Шта бисмо све могли видети и доживети у томе чаробном свету Марсовом? Ту су сва тела одувек много лакша него на Земљи, па тек колико су лаке морале бити онде жене. Грчки Олимп, са свим његовим боговима, богињама и полу-богињама био је без сумње паланачко гнездо према лакоживом Марсовом свету. Штета што не смемо да пролутамо по њему, јер сам Вам обећао да Вас водим само онамо докле је наука допрла. Зато Вас молим да одвојите ваш радознали поглед од лако заталасане Марсове површине, обрасле витим дрвећем и филигранским цвећем, па да га упрете на Марсово небо.

Сунце је таман зашло, а над оним местом где је оно утонуло под хоризонат, трепере на небу две јасне звезде, две вечерњаче. Нисам потпуно сигуран да их тако зову Марсови жители, јер не разумем њихов језик; по нашој научној терминологији, зове се једна од тих двеју звезда: Венера, а друга: Земља.

То је, дакле, наша мајчица, у сјају своје прве младости. Огрнута сребрним, светлуцавим плаштом, изгледа као каква васионска принцеза са милим, а достојанственим осмејком око усана. Ту је сигурно поред ње и њен млади паж, наш Месец. Да видимо и подробније опишемо ову лепу групу.

Ми радознало упиremo ка западу наш доглед, који нам показује све као што је уистини, удешавамо га, напрежемо наше очи и, на крају крајева, стојимо разочарани. Пре свега, од Месеца ни трага ни гласа. Не постоји ли, да ли се сакрио за Земљу или је још расплињен у облак или прстен, све су то питања на која Вам не могу одговорити. За науку је још питање како и када је Месец настао и да ли је у оно доба у које смо се уживели оптрчавао око Земље. И од саме Земље не видимо много: једно парче окрњеног сребрног тањира таковог облика, као што изгледа Месец пре своје прве четврти. Значи, да и наша млада Земља сјаје светлошћу позајмљеном од Сунца, које јој увек осветљава само једну половину. Од њене неосветљене половине не видимо, заиста, ништа, као да је и нема, а од осветљенога дела видимо само сребрни сјај; ни континената,

ни мора, нити икакве друге појединости. То што видимо то је само горња површина густога облака који је обавио целу Земљу и на којем се рефлектују сунчани зраци као на каковом сребрном плашту.

Ако желимо више да видимо, онда нам ваља оставити наше угодно боравиште на Марсу и поћи на Земљу, под њене облаке. То ћемо, наравно само у мислима, и учинити; за стварно путовање са Марса на Земљу требали бисмо брзим возом преко сто година.

Прелетимо, дакле, хладни и безваздушни простор који дели Земљу од Марса. Ево смо се приближили Земљи (т. ј. њеној површини) на 315 километара и већ почињемо да осећамо њен дах; он је леден, 47 гради Целзиуса испод нуле, и напуњен ситним кристалима леда који нас штипају за лице, а нарочито за очне капке. Умирите се, та ће неугодност брзо престати. Заиста, после преваљених 12 километара, дакле на 303-ћем километру од Земљине површине, температура је већ изнад нуле, и ми улазимо у облаке.

Облаци нам стварају нова изненађења; они нам квасе косу и одело, и Ваша азурна свилена хаљина уско се приљубила у Ваше вито тело, али облаци — враг их носио — већ су толико густе да тек нејасно назирем хармоничне контуре Вашег дивног тела. Сунчеви зраци гасе се око нас — ми тонемо у таму.

С почетка угодна, температура постаје несношљивом. На 292-гом километру од Земље она се већ попела на 55 гради. А на тој температури почиње вода да кључа. Ви се чудите! Сетите се онога што Вам се причало у школи: да на високим бреговима вода кључа при нижој температури од 100 гради због малог ваздушног притиска. То је и овде случај где притисак није већи од 129 mm. Зато су се наша одела потпуно осушила, ја чујем опет шуштање Ваше свилене хаљине, зној са чела нам је ишчезао и ми остављамо суви парно купатило кроз које смо прошли.

Даље продирање у Земљиној атмосфери без нарочитих предосторожности, било би и у мислима немогуће. Пре свега би нам крв узаврела, о другим опасностима да и не говорим. Зато морамо замислити да смо се од свих искушења и опасности осигурали нарочитим, добро изолованим купеом, који нас штити од врућине и притиска атмосфере. На спољној страни округлог прозорчета те наше кабине нека буду причвршћени термометар

и барометар од платине; они ће нам, осветљени малом сијалицом, саопштавати температуру и притисак атмосферских слојева. Из тих података ја ћу увек моћи израчунаги и наше одстојање од Земљине површине којој се без престанка приближавамо.

Ми седимо у купеу. Примакните се ближе и погледајте наше апарате. Термометар показује већ 300° , а барометар 1278 mm. Ми смо удаљени од Земљине површине још пуних 245 километара, а ушли смо скоро 50 километара у онај део атмосфере, где је сва водена пара претворена у суви идеални гас; од пара лебде у томе делу атмосфере само металне. Она сићушна кап сребрне росе што се кондензовала на стакло нашег прозорчета, то је роса живине паре.

Читамо на термометру 800° , а на барометру 15825 mm; значи да смо се приближили Земљи на 150 километара.

Око нас влада потпун мрак, ниједан Сунчев зрачак не може да продре у ове густе слојеве атмосфере; њихова густина и температура расту са сваком кораком према Земљиној површини. Овој смо се приближили већ на 56 километара и сада показује термометар 1300° , а барометар 73122 mm. Да се нисмо склонили у ово наше мало сопче, били бисмо за трен ока спржени и испарени као у каковом крематориуму. Наша би се тела претворила у лаки облачић и расула у своје атоме, и само би из Ваше гривне и прстења кануло неколико златних суза у дубину. То би било све.

Ви се мрштите при помисли на овакав свршетак; а зар он не би био лепши него онај лагани, трули прелаз који нас на Земљи чека? Имате право, боље о томе не мислити, а шта нас се тиче судбина нашега тела кад за њега не будемо више знали.

Погледајте кроз прозор! Не чини ли Вам се да из дубине просијава кроз таму нежна ружичаста светлост? Она бива све јаснија, трепери и подрхтава. Нас обухвата језовити осећај да силазимо на дно пакла.

Ево нас на крају нашега путовања. Под нашим се ногама бели ужарено море. Његова јара пробија и кроз окно нашега прозора, а његова светлост засењује нам поглед. То што гледамо, то је Земљина површина.

.....

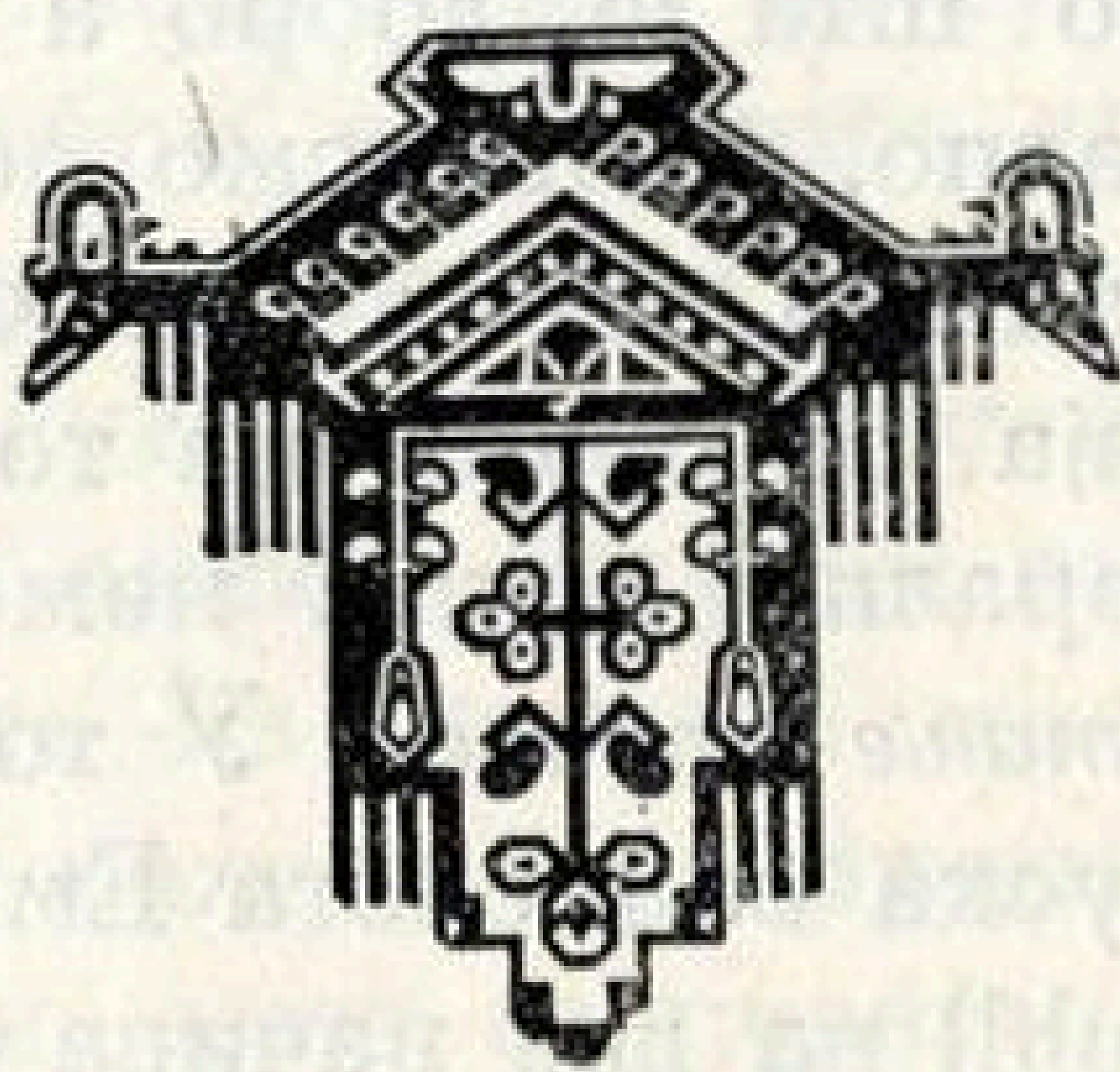
Да, тако је изгледала наша Земља у оно доба које сам одабрао за почетак моје приче. Температура Земљине цовршине била је онда 1600° , па су због тога били сви минерали који данас

образују њену љуску растопљени и усијани до беле жари. Сва вода Земљина, њена данашња мора, језера, реке, потоци, ледењаци, па и њена подземна вода била је претворена у пару и ова је била главни саставни део Земљине атмосфере. Та је атмосфера била огромна; куд и камо већа него садањи ваздушни плашт Земљин. Густина те праатмосфере била је на висини од 300 километара већа него што је данас на висини од 20 километара, а њен притисак на Земљу био је двесто пута већи него сада што је.

Главни саставни део те праатмосфере, преугрејана пара, могла се тек на висини од 292 километра кондензовати у маглу и облаке, а на висини од 304 километра слеђавала се у ситне ледене кристале. Зато је Земљу у висини од скоро 300 километара опкољавао густ, непробојан плашт облака, дебео 12 километара.

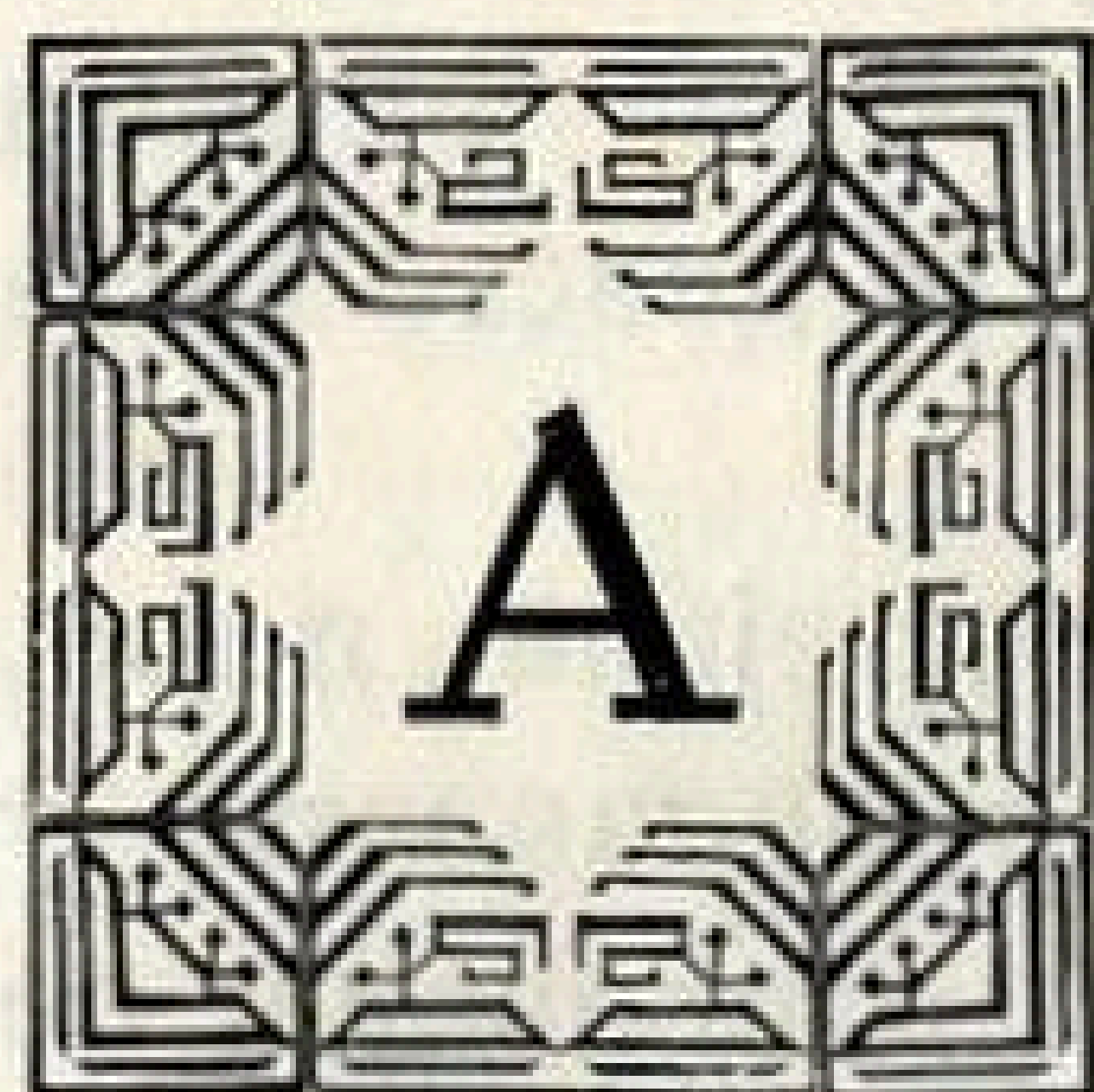
Као бела љуска обухватили су ти облаци Земљу са њеном густом атмосферском ужареном језгром. Не хотећи, ја се враћам Фехнеру који је био убеђен да наша Земља пролази кроз све фазе живогa бића. Ми смо је сада затекли у стадиуму јајета.

У идућем писму описаћу Вам шта је даље са њом било.

Социологија и практична акција

КО СЕ у најновију науку полажу тако велике наде, то је зато што се од ње очекује да људима пружи путоказ у делању, да државнике научи рационалној организацији заједнице, да јавне раднике води у њиховим напорима да се остварује прогрес. Чему би иначе социологија имала да служи, ако није средство целисходног владања?

Зато ћемо покушати да обележимо однос који постоји између социологије и практичне акције. — Можемо ли из социологије научити шта треба и како треба радити у животу? Је ли социологија само једно више или мање духовито и вешто оперисање голим идејама, или се одатле могу црпсти прецепти и прописи за практични живот и рад? — То су питања у која се расчлањује горњи наслов, и на који ваља одговорити.

Да бисмо утврдили како се социологија односи према практичној акцији, треба пре свега да знамо какав она одговор даје на питање: шта је морално а шта је неморално. Онога момента кад утврдимо шта је добро а шта рђаво, шта је морално а шта је неморално, одмах смо обележили један могућан правац кретања, јер знамо шта треба чинити а шта не треба. Да ли, пак, социологија одговара на то питање, шта је добро а шта рђаво, шта морално а шта неморално, да ли социологија уопште решава *питање морала*? У томе постоји спор. Два најеминентнија француска социолога Емил Диркхајм (Durkheim) и Леви Брил (Lévy-Bruhl) на два начина одговарају на то фундаментално питање.

Леви Брил каже: нема једног морала, постоји само наука о наравима, наука о обичајима, постоји само оно што поједина друштва схватају као морално. Одатле, из те науке о наравима нашег друштва, ми можемо да извучемо једну практичну рационалну вештину која ће нас научити како се може живети и како треба живети, шта треба радити а шта не треба.

Али, шта значи наука, ако не хладно, равнодушно, одмерено посматрање чињеница? Она не значи руководство у жи-

воту. Ако би се најзад и та наука о наравима остварила, по њој би сви морали бити подједнаки, јер би нас наука учила да је у једном времену људске историје био један морал а у другој други, код једног народа да је било морално једно а код другога друго. Нема одређеног моралног прецедента, нема упутства за живот, па према томе нема ни практичне акције. Ако су сви морали подједнаки и ако свако друштво има свој морал, ми то само можемо да констатујемо и једино што можемо радити то је да препоручимо да се људи конформишу заповестима своје целине и ономе што се у једном друштву сматра за морално. Ако хоћемо да нас друштво не казни, прилагодимо се прописима своје друштвене целине. Ништа даље. Али констатујући, ми само примамо све што је данас, што је до сад примљено, све оно што наша средина захтева, па макар то било и неморално са нашег гледишта. У том случају нема критике, нема избора, постоји опасност да ми мистички примамо све што је наша средина примила. На овај начин би се тај сувишни сцијентизам, та превелика приврженост науци, претворила у један анти-интелектуализам, анти-критицизам, јер они који посматрају шта бива не кажу шта треба да буде. Они одричу себи право да мењају друштвена схватања.

Међутим, ми се са тим не можемо сложити. Не можемо се са тим помирити, да социолог има једину улогу да констатује. Ми тражимо за њега право да суди и процењује квалитете, да каже шта је добро а шта није добро, а не само да као хемичар или биолог да констатује како јесте. Анри Поенкаре је осетио да док нема судова о вредности о томе шта је добро а шта није, да нема ни акције. Научни закони, каже Поенкаре, су у индикативу, те се из њих не могу извући заповести у императиву. Они који кажу да у друштву владају закони као у природи, и да је наше само да познамо те законе, да констатујемо како јесте, они не могу да кажу: овако треба да буде. Никад хемичарима није падало на ум да мењају стање ствари у природи. Међутим социолози се баве друштвом, и нема ни једнога који себи не поставља питање како би друштво требало да се уреди, и који би се задовољио само тиме што констатује како је оно данас *de facto* уређено. Једни, дакле, кажу: ми само имамо да констатујемо какво је стање; други кажу: ми треба да нађемо линије, директиве по којима ваља да се друштво уреди.

Додуше, из сваке науке се могу извући неки практични прописи, из свих наука излазе практичне вештине. Чак из хемије извлаче се извесна практична упутства, из науке о здрављу прави се хигијена, која нас учи како треба да живимо. Из биологије се такође извлаче закони за практични живот. Из механике инжињер сазнаје како се саграђује мост. Али несумњива је ствар, да се то не може да постигне све дотле док ми не извршимо суђење над откривеним чињеницама. Све док се ми задовољавамо простим констатирањем чињеница, све док, како се то каже у науци, правимо само судове о постојању, о ономе што јесте (*jugements de réalité*), а не и судове о вредности, (*jugements de valeur*), док не судимо шта представљају дотичне чињенице, каква је њихова вредност, све дотле нема акције, јер нема побуда за акцију, јер нема одушевљења за акцију.

Из те тешкоће покушали су социолози да изиђу на овај начин. Они кажу: Социологија посматра какво је стање у једном одређеном друштву. Али она се не задовољава само тиме што констатује све појаве без разлике, она иде корак даље, па прави разлику између онога што је *здро*во и онога што је *болесно*, између онога што је *ненормално*, *патолошко* и онога што је *нормално*. Нормална је појава, на пр., да у једној земљи постоје злочини и да постоје самоубијства, али је ненормална ако се злочини не казне, и ненормална је појава ако се самоубијства не спречавају, већ ако њихов број из године у годину расте. Кад једном утврдимо шта је нормално а шта абнормално, шта је здраво а шта болесно, кажу социолози, ми смо се извукли из онога шкрипца. Нашли смо у коме ћемо правцу да деламо, нашли смо заповедни принцип акције.

Ту није тако лако наћи се, као што изгледа на први поглед. Историја нам показује огромне разноликости у социјалној организацији. Хиљаду начина заједничког живота има за једно друштво, као што има хиљаду начина живота за једну индивидуу. Ми не можемо да кажемо: ова је појава здрава а ова није, јер увек постоји опасност да посматрамо са нашег личног гледишта. Цивилизација се не може да суди по објективним моментаним критеријумима. Друштвено здравље није као здравље индивидуе. Код ове довољно је да се опипа пулс, па да се каже је ли стање добро или није добро. Друштвени организам не реагира тако брзо на нездраве појаве, као што реагира организам појединца, кад му се убризга извесна количина отрова.

Зато не можемо одмах да видимо у једној појави да ли је за друштво добра или није. И друштво је осетљиво, али његова осетљивост није тако брза, непосредна, његове реакције нису тако директне.

Истина, друштво показује с времена на време извесне идеале, показује тиме своје жеље, своје снове за будућност. Ми већ сад, посматрајући идеале једног друштва у његовој садашњости, можемо да видимо контуре тога друштва у будућности. Питање је само хоће ли се оно упутити у једном правцу или другом, јер у сваком историјском моменту има по неколико индикација за будућност. Не боре се само једни него се боре и други. Свако проповеда своје решење будућности, и питање је у коме ће правцу друштво да се упутити. Не може, дакле, много да нам помогне критеријум који нам предлажу заједно Диркхајм и Л. Брил. Није лако одредити шта је нормално а шта је патолошко, и онда из тога посматрања извући шта треба помоћи а шта треба спречити. Ако хоће тим средством да се послужи, социолог мора квалификовати поједине идеале. Он мора да напусти своју научничку тогу независности, хладног резоновања и објективности и да се у животу одлучује за овај или онај систем друштвеног уређења, за ову или ону идеју. Ако не ради тако, за њега онда нема акције, нема праксе; он је научник, он је теоретичар, или ако није научник ни теоретичар, он је фаталист. Он констатује које се силе боре у друштву и задовољава се тиме што ће рећи, победиће она сила која буде најјача. Њега се не тиче, која је најјача. Победиће она чији принцип је друштву најкориснији. А то је став једног фаталиста. Ко каже фатализам, тај каже мир; ко каже акција тај каже негацију фатализма. Због тога је Пароди могао да каже да такво посматрање ствари значи напуштање свакога морала.

Г. Брил је на ову примедбу одговорио на овај начин: Несумњиво је да друштвена, економска и морална стварност постоји онаква каква је. Али је несумњиво исто тако да над том стварношћу постоје извесне *сентименталне силе*, које не воде рачуна о резултатима научног сазнања. Идеалист не води рачуна о стварношћу. Он се бори за један свој идеал, не гледајући да ли данашњица одобрава тај идеал или не. Социјалне форме су релативне, али је практична сигурност, али је акција апсолутна. Ако је истина да друштвени развитак иде по средњој линији, истина је исто тако да се људи од акције и људи од идеала, никад не

задовољавају средњом линијом него увек траже екстреме, с једне или с друге стране.

Међутим, други социолози приговарају да се тиме ствара један опасан дуализам између стварности и идеала. Стварност по томе схватању, иде својим законима, док се идеал одваја од стварности...^{*)} Је ли могућно да идејне силе не подлеже никаквом утицају од стране научног испитивања стварности? Иако гомита може да се одушевљава идеалима, који немају никакве везе са могућностима остварења, може ли то чинити и озбиљан социолог? С друге стране, треба бити начисто с тим шта је управо социјална стварност. Хоћемо ли на исти план ставити, на пример, некадашње религије и данашња веровања, бивше предрасуде и садашња уверења? — Опасно би било, мислимо, сва веровања и сва морална схватања посматрати као мртве чињенице. Не можемо ми у данашњем времену, у практичном животу, шематички представити, ни бројем обележити различита схватања о моралу, онако као што, кад студирамо историју религија, набрајамо различите богове којима су се људи некад клањали. Ако можете да нумеришете богове у музеју, тачно примећује Г. Деа, то не можете чинити у храму. У храму, богови искључују један другог, док се у музеју сви трпе. Живот није музеј, живот је храм у који једни долазе да се клањају, а други остају испред храма и чекају да се потуку са онима који ће из њега изићи. Ако изгубимо веру у све вредности као апсолутне, нећемо ли се одрећи сваке акције? Ако се помиримо с тим да су сви морали добри, да су сва схватања о добром и рђавом подједнако тачна, не одричемо ли се онда сваке акције и не остајемо ли при ономе што је данас?

Г. Леви Брил каже на то: нема опасности да ћемо остати при ономе што је данас, јер ипак има нешто што нас води, што нас све одушевљава. Ми који одбацујемо различите морале, ми се слажемо у поштовању једног ауторитета; тај ауторитет, то је наука. — Кад то чујемо, сећамо се теорије о култу науке, коју су нам проповедали Сен Симон и Огист Конт, кад су мислили да створе ново хришћанство, кад су науку хтели да ставе на пједестал и да од ње направе божанство. Наука је постала нови идол, како је назвао француски драматичар Де Кирел, идол који социолози у потаји обожавају. А научна истина, то је нова религија.

^{*)} Вид. Marcel Déat, *Sociologie*, стр. 92. За остало разлагање упор. *ibid.*, стр. 90—96.

Има људи који се због тога по мало подсмевају социолозима: они су, кажу, одбацили све религије, да би обожавали свога бога, да би веровали у нову веру, у своју веру, у науку. Зато, да видимо шта вреди наука као вера. Наука је несумњиво једна велика ствар, али кад треба да буде вера, она има својих незгода. Наука може да буде двоје: или је то чисто непристрасно истраживање и испитивање чињеница, или је пак скуп позитивних наредба, које прописујемо полазећи од ове или оне научне истине. Да објаснимо овај други случај. Научници у једном моменту дођу до једне научне истине, и онда полазећи од ње формулишу читав низ других научних истина. Наука њиховог доба потпуно их задовољава. Тако, Сен Симон је мислио пре 100 година да је наука већ била толико развијена, да може да влада човечанством. Међутим, наука се врло много развила од онда, а ми и данас никад не бисмо пристали да нас води она наука са којом се одушевљавао Сен Симон.

Ако узмемо први случај, да је наука непристрасно истраживање и испитивање чињеница, онда нам акција остаје без вођства, без директиве. Јер ко хладно испитује, тај не даје правац акције, не упућује; он само констатује, а не наређује. Ако пак схватимо науку као скуп позитивних наредба, које полазе од ове или оне истине, онда ту имамо квалитативне судове, или имамо чисту метафизику науке. И еволуционизам, и натурализам и материјализам све су ове доктрине узеле једну науку или једну научну истину као догму и помоћу ње све решавају. Људи који верују да се живот непрестано развија, они су себи створили једну догму, еволуционизам. Они који верују да људи и друштво живе по природним законима и да других закона нема, то су натуралисти. Материјалисти сматрају да су закони материјалног живота одлучујући и за духовни живот, и они у ту своју догму верују. У сваком случају, веровали ми у еволуционизам, т. ј. да се друштво развија без прекида и да га нико у томе развијању не може спречити, или веровали да се друштво влада по природним законима, који су неумитни и против којих нико не може ништа, или, најзад, веровали да је духовни и морални живот условљен материјалним условима, и да људи у томе ништа не могу, — у сваком од ових случајева ми смо под владом једног фатализма. Увек смо пред једном догмом, која нам везује руке и онеспособљава нас за делање у стварности.

Ми међутим гражимо руководни конац за акцију. У ствари код свих тих теорија, као и код саме науке као идеала, постоји дубок јаз између знања и акције. И то је највећи проблем који се поставља. Одиста, они који знају, најчешће не раде практично, не предузимају ништа, јер виде све тешкоће, јер одвише знају: обичан је случај да научници нису људи од акције. Они, пак, који су људи од акције, који раде, који међу стварност, они свакога часа лупају главу о зид, јер не знају тачно куда иду, јер не познају стварност довољно. Тако се манифестује велика контрадикција која постоји између *познавања и акције*. И проблем који социологија треба да реши, јесте тај: да ли се може измирити знање и акција.

Диркхајм покушава да реши то питање као и Леви Брил. Он је убеђени рационалист и не признаје никакав други ауторитет сем ауторитета људског разума. Он исто тако науци даје последњу реч. Али за разлику од Леви Брила, Диркхајм даје већу улогу *осећању и вери*. Он ствара извешан нов култ, за који људи треба да се загреју, јер зна да се без полета, без одушевљења не може ништа да створи. Није довољно само хладни разум и научна анализа, већ треба такође усхићење срца, треба вера.

Диркхајм, који је иначе врло присебан посматралац чињеница, Диркхајм увек уздрхти кад помене реч *друштво*, и изговара ту реч са извршним религиозним нагласком. Он, као што су неки то чинили за науку, друштво ставља на пједестал новог храма. Он обожава друштво. Али свако обожавање је друштвеног порекла, дакле људског. Друштво, на крају крајева, то смо ми. А можемо ли ми обожавати нешто, што излази из нас, можемо ли се ми одушевљавати за извесне симболе које смо сами пронашли и за које знамо да смо их сами пронашли? Друштво је идеал као божанство, због свог савршенства. Као што је савршенство Бога за хришћанина идеал, тако је савршенство друштва идеал за социолога. Али оно је у исто време и стварац идеала. Ко ствара религију? — Друштво! Ко ствара морал? — Друштво! Ко ствара идеал? — Друштво. Како, онда, друштво може у исто време бити и идеал и стварац идеала, и средство у служби идеала? Да би идеал уливао респект, треба да вреди сам за себе. Иначе, ако га друштво ствара, ако га ми стварамо, онда он не вреди сам по себи, није идеал. И најзад, има још једна тешкоћа. А то је да никад човек не може да падне ничице пред друштвом, као пред каквим божанством.

Никад се не може друштво обожавати као што се обожава Бог. Не помажу ту никаква утилитаристичка ни солидаристичка резоновања.

Ето, опет сукоба између што јесте и онога што желимо да буде. Кад само констатујемо стварност ми се не можемо одушевити, јер је та констатација суд о стварности а није суд о вредности. Ми ту обележавамо оно што јесте, а још не кажемо шта треба да буде. Диркхајм признаје ту тешкоћу и хоће да је отклони. Он каже: кад ја кажем друштво, ја не мислим на ово садашње друштво, него говорим о једном савршеном друштву, о једном идеалном друштву. На данашње друштво се не може мислити зато, што оно има одвише мана и недостатака. — Али, може се приметити, шта је то будуће друштво, идеално друштво? Зар то није једна проста идеја, која само изражава у свести наше жеље и наше тежње? Зар то није један чист идеал, који ми носимо у глави? Тако још увек остаје нерешено питање, да ли се оно што је реално и оно што је идеално могу спојити.

Диркхајм налази овај излаз. Људи се, рецимо, налазе у једној заједници, сакупљени за известан облик колективног живота, био тај колективни живот породични, грађански, војнички, синдикални, или било које друге врсте. Кад тај колективни живот дође до извесног ступња интензивности, онда се, каже Диркхајм, у тој заједници буди једна религиозна мисао. Нисте ли приметили да људи кад се осете сакупљени и кад имају свест да њихова заједница није само моментана, — као што је заједница једне гомиле, која се случајно скупиле на улици, — него заједница чврсто организована, да људи окупљени у једну организацију одмах стварају себи нове идеале? Они онда кажу: зашто не бисмо урадили ово или оно? Ми то можемо, овако груписани. Уопште људи се друкчије осећају кад су заједно, него кад су изоловани. Није случај што се радници осећају најјачи и најмоћнији на дан 1. маја. Они осећају да су тога дана сви окупљени људи из једнога града који су везани истим идејама. И не само то. У исто време кад ми корачамо улицама, мисле они, у исто време милиони и милиони других радника манифестују, — а то је једна сила, једна моћна друштвена снага. И кад она буде нешто хтела, она ће то и добити. Такав интензиван друштвени живот изазива једну религијску мисао, ствара извесно стање раздражености, које мења услове нормалне

психичке радње. Човек не познаје самога себе, осећа се преображеним. Једном речју, изнад стварнога света, где тече обичан свакидашњи живот, диже се један други свет, који постоји само у његовој мисли, али коме човек приписује према првом неку врсту вишега достојанства. Ето тако се ствара идеал, каже Диркхајм, и то стварање идеала није нешто необјашњиво, што се измиче науци: „оно зависи од услова које посматрањем опажамо, оно је природни производ друштвеног живота“.*) Људи живе заједно и кад тај заједнички живот достигне извешан степен интензивности, ствара се један њихов заједнички идеал, који их води кроз живот. Ето тако се спаја идеалност са стварношћу. Пошто идеал није из заједнице, идеално и реално имају исто порекло, а то је друштвени живот. „Друштво није само тело организовано за извесне животне функције. У томе телу живи једна душа, а то је скуп свих колективних идеала“.***) Ти идеали нису само апстракције, само празне идеје, то су мотори, то су силе које крећу, то су колективне снаге, које гурају на стварање и на даљи развој.

Те колективне силе, ти идеали нису само идејни, они су и стварни. Те силе постоје, и оне постоје чак и онда кад их ми не осећамо. Ми према тим колективним силама, према тим идеалима, који постоје у друштву, можемо имати два става: или ћемо их студирати и научно испитивати, или ћемо све одбацити, а један изабрати и за њ се заложити. Кад се аристократи из првога и шестогa кварта у Паризу скупе и иду улицом, носећи плаву заставу, онда је то религија Јованке Орлеанке. Кад се крену радници из околине Париза, и из 11. и 18. кварта, онда је то идеал који се изражава симболом српа и чекића. Ми те обадве манифестације и идеје које оне представљају можемо хладно да посматрамо, да анализујемо њихово порекло и њихове елементе, и констатујемо њихову респективну снагу. То је један могућан став социолога. Али се, исто тако, као социолог, можемо незадовољити тиме само што ћемо рећи да постоје симболи различитих друштвених идеала: крст, полумесец, срп и чекић, тробојка и црвени барјак. Ми можемо напустити став независности, непристрасности, јер он спречава акцију. Ко признаје све идеале и усваја све

*) *Formes élémentaires de la vie religieuse*, стр. 603.

**) E. Durkheim, *Revue de métaphysique et de morale*, јули 1911.

симболе и разуме све пароле, тај је неспособан да се бори и да практично дела. За акцију је потребно изабрати један од познатих симбола, усвојити један одређен идеал, прихватити једну борбу.

У том случају, да ли ми престајемо да испитујемо друштво, да ли ми престајемо да се озбиљно бавимо друштвеним питањима и друштвеним прогресом? — Не! Ми само заузимамо један друкчији став, не више став посматрачки, научни, објективни и хладни, него став борбен, став активан. И зато се може рећи да постоје две социологије: једна социологија објективна, научна која је пуна анкета, описа, упоређења, историјских студија; и друга социологија нормативна, активна, која не констатује само, него прописује, која се наслања на искуство, која је од науке обавештена, али је ипак друге природе, и личи на оно морално искуство о коме говори француски филозоф Ро (Rauh)*. Ту ми нисмо само сазнали поједине симболе и поједине друштвене идеале, него смо један од тих идеала узели у свом срцу. Један од најбољих историчара религије Луази (Loisy), рекао је да се друштво прилагођава својој природној средини, не само помоћу сазнања разума, већ и мистично моралним путем. Пред универзумом, не реагира човек само разумом већ и друкчије. Човек не мисли само, него још и ради и осећа. Пред једним призором у природи хладан научник одмах види саставне елементе, док уметник стваралац смишља његову реализацију. Музичар-естет констатује да ли је један музички комад добро склопљен, док, под истим утиском, човек осетљив, у чијим жилама тече мало топлија крв, не може да слуша а да не уздрхти. То је врло просто: један посматра чињенице а други одмах реагира, према томе како на њега те чињенице утичу. Кад је реч о социјалним односима, један каже: у друштву постоји неједнакост, јер је у једном моменту победила једна класа, у другом моменту друга. Други каже: у данашњем друштву класе се боре, једна је у праву, друга греши, и ја стајем на страну оне која брани правду. Један се задовољава тиме што ће знати, а други ступа у акцију. Једни се задовољавају само теоријом, а другима је потребна акција.

На тај начин, на питање, какав је однос између социологије и практичне акције, социолози не дају један одговор.

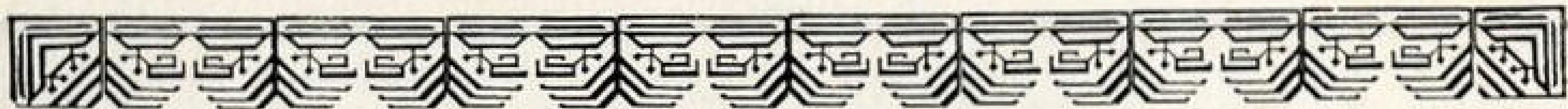
*) M. Deat, *ibid.*, стр. 95.

Тешкоћа долази поглавито отуда што још није пречишћен проблем морала, и што за друштво није лако утврдити шта је нормално а шта патолошко. Позвана у помоћ, наука може дати извештај путоказ, или боље, извесна обавештења, али није у стању да послужи као нова религија, као нов култ. Најзад, не изгледа успешан ни покушај да се друштво стави на пједестал будућег обожавања, као што предлаже Диркхајм.

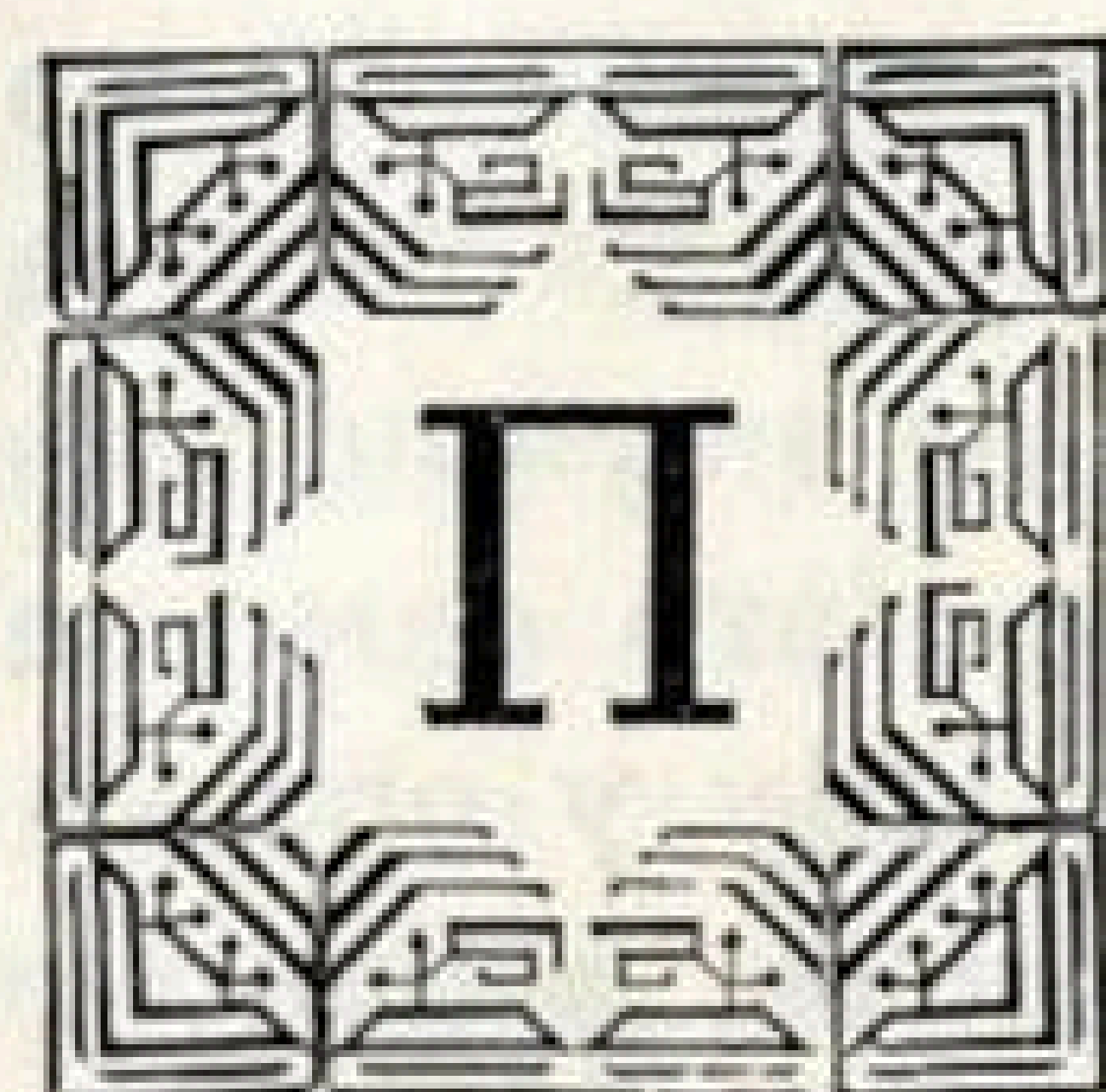
Једно могуће решење овога питања, управо једина корист коју практична акција може имати од социологије јесте у овоме. Поједини идеали који воде људе у животу и раду имају свој корен у колективном животу. Њихова снага зависи од степена интензивности којом живе дотичне заједнице. И док се једни социолози задовољавају спољашњим испитивањем, објективним проучавањем разних социјалних идеала, други их преживљују у унутрашњем искуству. Обавештена свестрано научним податцима, акција узима своју инспирацију у идејама и осећањима која су плод интензивног друштвеног живота, и служи даљем интензивирању тога живота, т. ј. рађању све нових идеала и њиховом остварењу.

Драгољуб Јовановић

Метод рада у правној науци

ПРАВО ЈЕ социјална појава, управо продукт социјалних и привредних односа у једном друштву. Са таквим схватањем права, ми не можемо његове појаве изучавати чисто правним, *формално-јуридичким* методом, као што то чини најтипичнији представник ове школе, Ханс Келзен, професор бечког универзитета. Напротив, код свих појава права морамо изучавати, поред правних основа, и њихове социолошке и политичке основе.

I.

У правној науци имамо, у главном, два метода. Метод нормативни и метод социолошки. Типични представник првог је Х. Келзен; типични представник другог је L. Duguit (Kantowitz, Ehrlich, Kornfeld). Први, Х. Келзен врло је вешто, логички и правно, конструисао своју теорију. Пре свега он полази од тезе да се појаве у друштву деле на две области: на област *Sein*-а, садржине, и област *Sollen*-а, форме. На основи те деобе и разлике, — на *Sein*, које представља оно што *јесте*, и *Sollen*, које представља оно што *треба* да буде, — Келзен је изградио свој формално-јуридички метод. Према тој идеолошкој основи, за њега постоје два света. Свет оног што *јесте* — реални свет, и свет оног што *треба* да буде — идеални свет. Сваки од ових двају светова има своју посебну област и своја посебна правила. Реални свет је скуп социјалних правила, идеални свет скуп норми. За то се и та социјална правила и те норме не могу ни изучавати једним истим методом, јер не постоји један исти свет појава, већ два света, од којих сваки за себе представља посебну, одељену целину, са својим особинама. Из тог разлога, свет реалности са социјалним појавама треба да изучава социологија, а свет идеалности са чистим нормама треба да изучава право.¹⁾ А шта је право по њему? Право је систем норми које

¹⁾ H. Kelsen: Grenzen zwischen juristischer und soziologischer Methode, c. 11.

одређују шта треба да буде. Тај систем норми, то је правни поредак. Он представља посебну област и посебан свет. У тој посебној области правила, правника се тиче само оно што је чисто правно и што представља сама норма. Све остало за правника нема вредности. Њега се не тиче како је једна норма постала, каква је сврха норме. Он одбацује и излучује из права све што је психолошко, етичко и политичко, и задржава само чисто правно. Њега се тиче само и искључиво норма као таква и правни поредак као такав, без икаквих веза са историјско-психолошким: *зашто*, и етичко-политичким: *чему*. Зато само за свет реалитета, где појаве имају стварну егзистенцију у спољашњем свету, има вредност историјско, психолошко, етичко и политичко. Док за правни поредак и норму ови елементи из области социјалног не могу имати вредности, јер норма представља само један апстрактан пропис, кога нема у спољашњем свету. И он се као такав, апстрактан, идеално урачунава (*Berechnungspunkt*), т. ј. везује извесне правне прописе са извесним радњама и односима. Тако је Х. Келзен логично конструисао два посебно одељена света, свет реалности и свет идеалности. У свет идеалности улази све што је апстрактно, а у свет реалности све што као стварно постоји. И психолошко, етичко и политичко, све то спада у свет реалности и са њиме чини једну посебну целину. Због тога Келзен држи да се не могу та два посебна света изучавати једним истим методом, било формално-јуридичким, било социолошким. Сваки од њих треба да има свој посебан метод, јер има да проучава посебну област правила. Тако, на пример, правник треба да правно сазнање добива искључиво правним методом, а социолог социолошким методом. Келзен мисли да је потпуно погрешно из непознавања суштине норме и суштине социјалног, хтети социолошки метод проширити и на област права и помоћу њега црпсти и откривати правне истине. Напротив, он је за то да се методи правни и социолошки потпуно разграниче, он је за т. зв. „*Methodenreinheit*“. У области права, да се примењује само метод формално-јуридички, у области социјалног само метод социолошки. Правник изучава само норму као таку, без обзира на то како је и зашто она постала, како се развијала, и чему има да служи. Зато је његов формално-јуридички метод нормативан. Социолог, напротив, изучава баш како је једна норма постала, какве су акције, и какви су то узроци били који су је створили; даље, како се

развијала, и какав је циљ једне норме. Зато је његов експликативно-каузални метод социолошки. Другим речима, правник изучава правни поредак као форму (Sollen, Geschehen soll), а социолог као садржину (Sein, das tatsächliche Geschehen).

II.

Х. Келзен греши и иде у крајност са својим нормативним методом. Одвајајући потпуно свет норми и свет социјални, он заборавља да такве подвојености реално не постоје у друштву. Те подвојености и независности између једне и друге области појава постоје само као апстракције у једној логичној форми. И обрнуто, исто би тако грешка била кад би се, на пример, у правној науци примењивао чист социолошки метод како га замишља Келзен. Зато ни један ни други не решавају правилно проблем. Не треба ове две области појава потпуно одвајати, да оне представљају два света, а ни потпуно спојити, да оне представљају једно исто, јер те одвојености и тог споја нема у реалном свету. То су само голе апстракције. У реалном свету не постоји ни једна ни друга крајност, већ правно у вези са социјалним. Оно што јесте и оно што треба да буде, т. ј. нормативно и социјално, тако су једно у друго уткани да их је немогуће одвојити у оном смислу како их Келзен одваја.

Јер, пошто правно извире из *социјалног*, то, да би правник дошао до правног сазнања и до потпуних истина о нормама, и да разуме постанак и развој права, потребно му је, да познаје и социолошке, психолошке, историјске и политичке узроке, и све идеје-силе које делују у друштву у једном даном моменту. Не одговара чињеницама да правник треба сасвим да напусти социјалну страну права, као што чине Х. Келзен, Крабе, Навиаски и други, из разлога што је право социјална појава. Зато, правник мора у своме проучавању узети у обзир социјалну страну, а социолог, када проучава право, мора се обзирати на *правну* страну. На тај начин ствара се т. зв. социолошки метод у правној науци, који није исто што и чисто социолошки метод Х. Келзена. То треба нарочито подвући, јер док Келзенов социолошки метод хоће да се социјални основи права изучавају без икакве везе са правним основима, дотле овај други социолошки метод значи да правник, у проучавању права, не узима правне норме као апстракције већ у вези са социјалним. Ово социолошко гледање није продрло само у право, већ и у проучавање свих социјалних

појава. Тако, на пример, видимо да социолошки метод побеђује и у историји (Лампрехт, К. Брајзиг, Е. Мајер, Фереро), у националној економији (Брентано, Лорија, Зомбарт, М. Вебер, Шпан), у географији (Раул, Вало), у педагогији (Барт, Наторп), у етици (Ценкер, Вунт, Ришар).

III.

Зато и ми нисмо могли одвојити социјално од правног, форму од садржине, и то из три разлога. Прво: постоји једна целина, — друштво; друштво има свој посебни живот; у њему се стварају разне појаве; све те појаве сачињавају једно јединство и имају један центар, који игра врло важну улогу у животу целине. Један од тих социјалних појмова је и право; као такво, право је део целине, и оно се не може ни разумети ако се не обухвати у његовој целини, јер оно добива своју пуну важност једино у односу према томе социјалном јединству и његовом центру; делови допуњују целину, целина делове. — Друго: у друштву, као целини, влада интерфункционалност међу социјалним појмовима и функцијама. Ни једна социјална појава није свет за себе; не постаје и не развија се сама за себе, одвојено од других социјалних појава; напротив, све појаве социјалне налазе се у међусобној зависности, и то не обичној зависности, већ интимној, јер једна социјална појава у своме развоју условљава другу, једна даје основ за постанак друге. Зато, једну социјалну појаву, која је уско везана за остале, извући из те међузависности и проучавати је сасвим одвојено, као свет за себе, значи прећи у област метафизике. Ни једна социјална појава не може се изучавати одвојено, него само у вези са осталим, уско везаним социјалним појавама. То значи да се друштвене појаве морају проучавати у њиховој међусобној каузалној вези. Само у тој међусобној каузалној вези може једна појава да објасни постанак друге, и зато, да се добије потпуно сазнање о једној појави, услов је да се та појава изучава у међусобној каузалној вези са другим социјалним појавама. — Треће: Право, као продукт социјалних и привредних односа, има задатак да регулише све оне односе које је социјални и економски живот собом донео. Из тог излази, као последица, право, и оно не може регулисати некакве апстрактне односе у друштву, већ само оне које је живот створио. На тај начин, дакле, право извире из социјалног и економског живота. Већ

сам тај факт је довољан правнику да му покаже да разумевање правних односа захтева изучавање оних односа из којих се право развило. Без дубоког познавања тих социјалних и економских односа, на којима почива право, није могуће разумети ни правне односе. Зато и јесте једино оправдан овај социолошки метод који спаја у себи социјално са правним и обрнуто, већ према томе да ли га примењује правник или социолог. Сваки други метод одводи право у *метафизику* и правне односе претвара у апстракције.

IV.

Као што свака социјална појава има своју сврху која треба да се оствари, тако и право има свој циљ. Његов циљ је: да се омогући што повољнији развитак духовне и материјалне културе у друштву. Тај циљ није „од горе“ дат; он је настао из самог друштва. Њега је створило друштво као целина, и предало га праву да га изврши. Али није довољно само „идеално“ га поставити, већ га треба и „реално“ остварити. А његово остваривање не може се „декретално“ и тако брзо остварити. Оно се не може одмах извршити, већ постепено мора да се остварује. У томе постепеном остваривању врши право своје дејство у друштву.

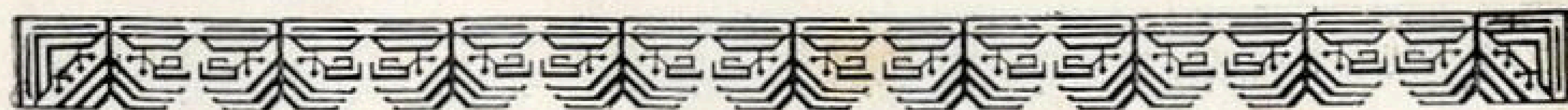
Да би дошло до свог постављеног циља, право према приликама ствара разне начине и изналази разна средства којима би најбоље могло остварити свој циљ. Који су начини најзгоднији и која су средства најповољнија, у једном времену, да право може да врши потпуно своје дејство у друштву и да постепено сотварује свој циљ, — тиме се бави политика права. Она изналази праву најбоља средства и најповољније начине за остварење његовог циља; она му пружа све потребне услове за његов развитак. Она проучава, да ли, на пример, право у локалној управи постиже свој циљ само тиме што грађани у локалној управи сарађују сами у својим чисто локалним пословима, или треба наћи још и друга средства, помоћу којих ће се право још више приближити своме циљу, т. ј. да грађани дођу до своје економске, социјалне и политичке слободе, и да се друштво и његова управа што више приближе идеалу демократије. Све то сачињава политичке основе права у локалној управи.

Према томе, дакле, код сваке правне појаве реч је о њеним правним, социолошким и политичким основама, односно начелима.

На пример, код локалне управе, децентрализације, самоуправе и општине, испитивањем правних начела желимо да видимо како су и у којој мери регулисани односи у друштву у једном даном моменту, и да проучимо норме; испитивање социолошких начела показује нам какве су социјалне и економске основе појединих правних појава; а упознавање политичких начела казује нам колико су правне установе постигле свој циљ, како и на који начин се он остварује.

Др. Федор Никић

Селице

— Записи из ропства —

Дошле птице, па на грани
привремено гнездо сплеле;
дошле наде — млади дани —
дошле, стале, одлетеле!...

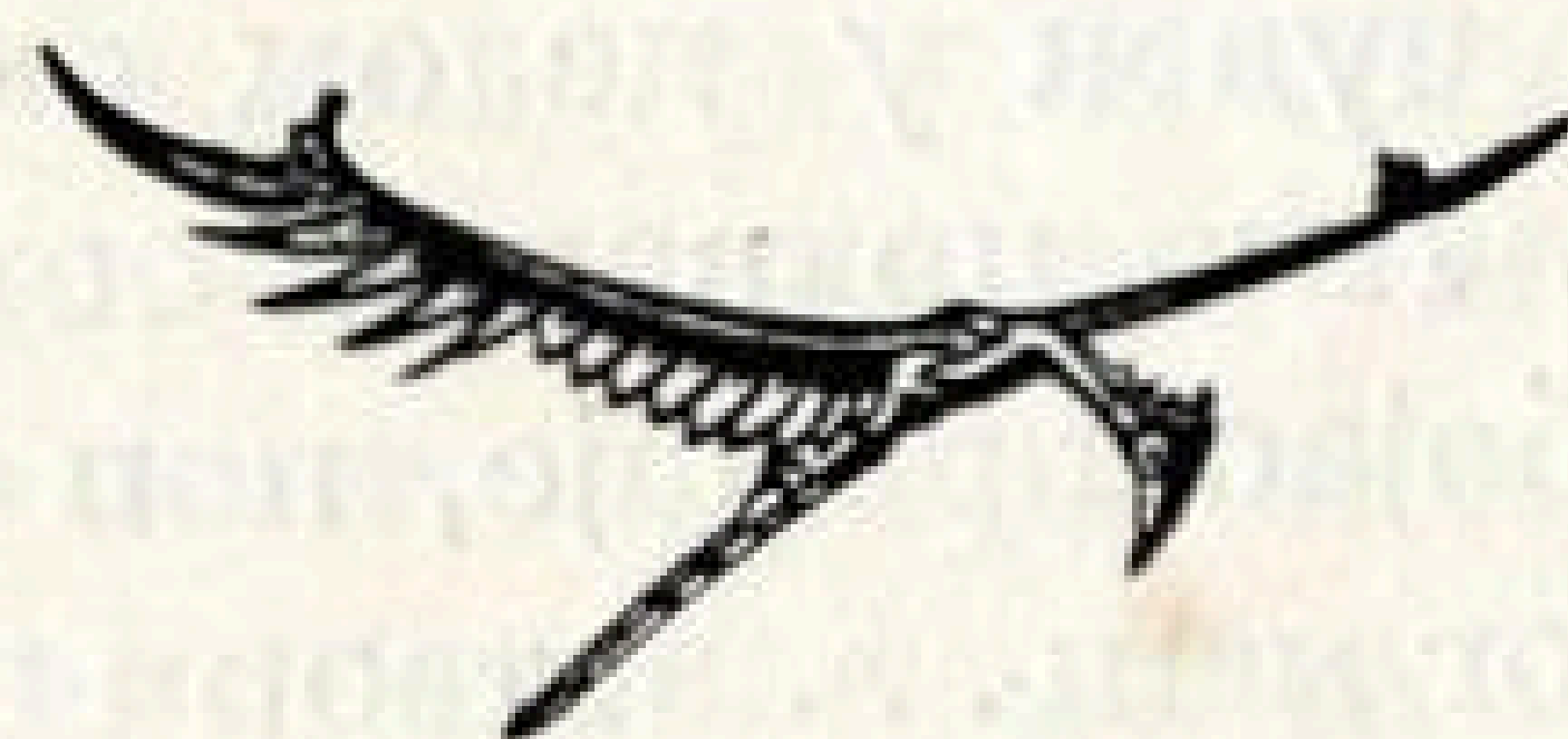
У љубави, своме гнезду,
оставиле срца део,
и на небу коју звезду,
дух куда је некад хтео....

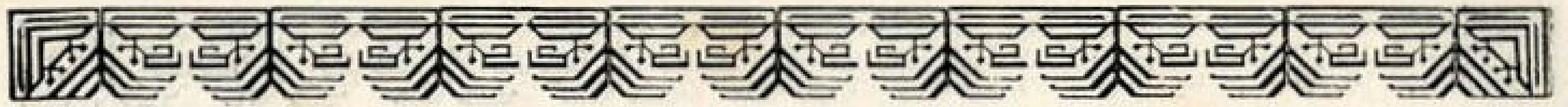
Пошле птице... а по грању
вихор празна гнезда вија...
У мом срцу и сећању
мре последња илузија,

Само јоште мисл једна,
од живота отрнута,
кроз пространства непрегледна
за звездама палим лута...

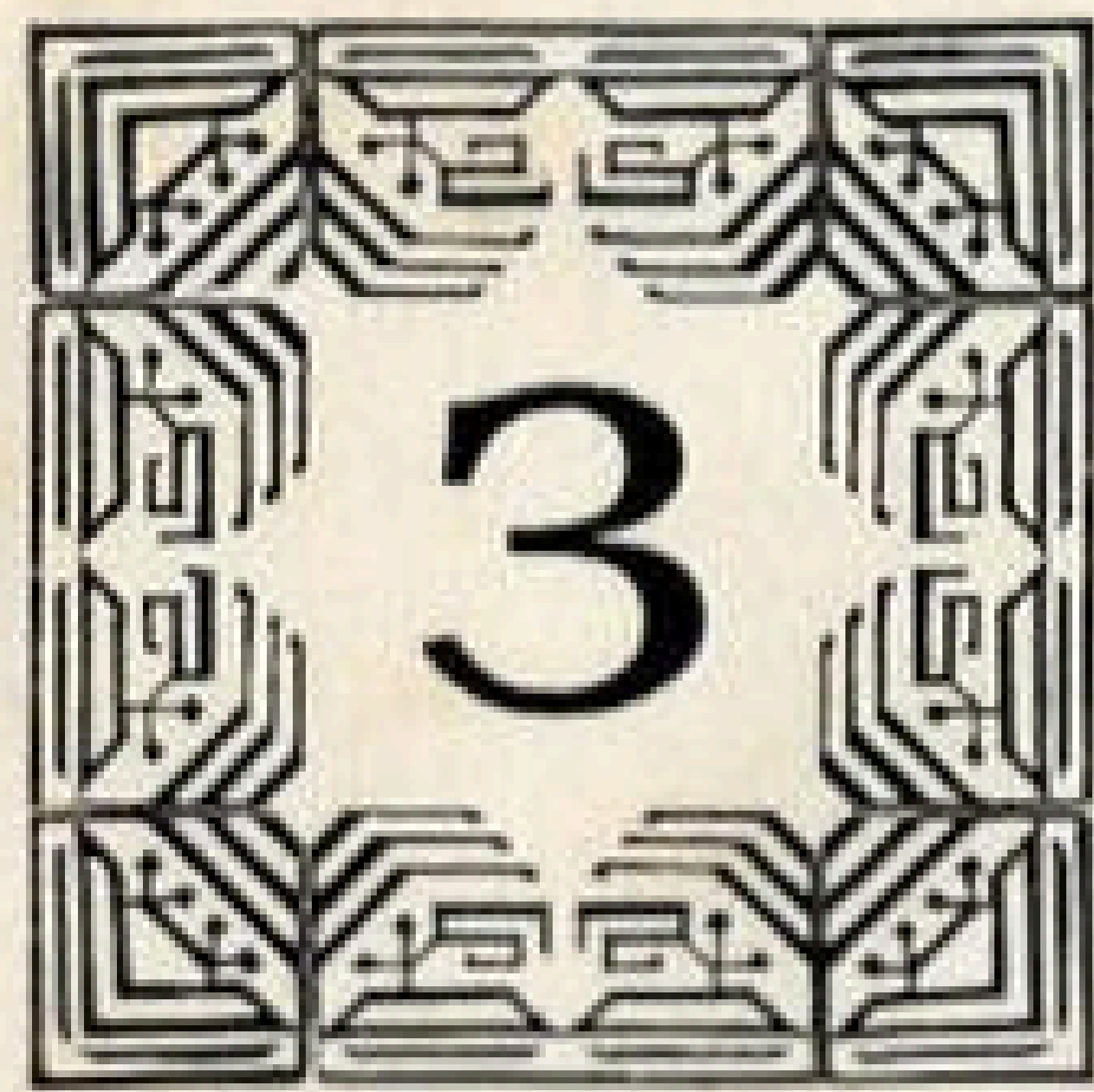
Болдогасоњ, 1917. год.

Т. Ђукић

Поп Јанаћко

А ЊЕГА су у срезу сви говорили да је погрешно позив. Боље би сигурно урадио да је био отишао у коњичке офицере. То би више пристајало његовом правом стасу, танким и у вис отераним брковима и снажном ходу. Не би му се толико замерило што је волео пиће, жене и карте. Додуше, све је то чинио на такав начин да су му сви опраштали за навике које су се тако мало слагале са његовим светим позивом. Знао је он да се учини неодољивим у друштву људи, који су се полако научили да у њему гледају обична човека, као и свакога од нас, па тек онда свештеника. Његови парохјани, сељаци, у прво време кад им је дошао, гледали су у њему чудо од попа. После им је постао свој, нераздељив од средине, разумљив у својим лудостима и привлачан са свога понашања без устезања. Опрашташе му се пуно ствари, због којих би неки други ишли владици да га туже.

Збиља је био необичан, Бог да га прости! Говорила су се о њему триста чуда. Тврдило се да је у раној младости био кочијаш код неког владике, који га је запопио у оно благословено време, када се за тај посао тражила само мала писменост и добар глас за појање. Можда је у томе било и истине. Кад се због нечега наљути, или у ватреном говору хоће нешто да докаже, збиља је чинио рукама покрете човека који прибירה дизгине, пре него ће да опали коња.

Од тога му је, ваљда, и остала она небрижљивост у понашању, са које је био чувен у целом округу. Није се устезао ни кад служи службу. Ако црквењак остави отворена врата на цркви, а страшно се бојао промаје, поп Јанаћко је отпочињао:

— Благословен Бог наш... затвори врата... сегда, ниње... затвори врата... и присно... ребра ћу ти поломити... и во вјеки вјеков, амин!...

Сврши он службу на брзини. Чекају га пред црквом болесници да им прочита молитву, и да им на болесна места стави

оловне крстиће, који имају чудотворну моћ да извуку болештину напоље. Уводи их једног по једног у мрачну богомољу, осветљену само једном воштаницом за певницом, и у мистичном даху цркве, док са зидова жмиркају свеци, чита им молитве из прве књиге која му падне под руке, и то шта било! „Све су то свете речи!“ говорио је. Попови су измислили ову ствар за ову прилику, ову другу за нешто десето, а Бог је створио те големе речи без обзира и дао им исту моћ, па нека их људи употребе како им је згодно!”

После тога иде кући. Четврт сата му је удаљен дом од цркве, која је на брегу, па јој ујутру бљисне прво сунце на позлаћеном крсту и предвече јој букну пожаром прозори испод торња и више округлих врата. „Гори ми црква растопљеним златом!“ говорио је он у тренуцима одушевљења и ако га вече што пада не затекне угрејана од препеченице. А није се ни крио кад пије или кад чини нешто што му падне на ум. Становао је тачно преко пута друмске механе, у коју сваки мора да сврати, хтео или не хтео. Познавали су га чести путници исто тако добро као и механџију. И отворено су говорили да више свраћају њега ради, него за то да би се одморили.

Кад поп Јанаћко пође у парохију, да је обиђе или да изврши неко опело, чували су га сељаци као очи у глави. Не пије ништа све док им не освети водицу или сахрани умрлог, а после приседне, једе и пије барабар с њима, прича им смешне ствари, зановета, пева им на свадби несташне световне песме, труби им устима као трубач и њиховој деци прави вртешке за ветар, од старих новина или какве било хартије. По каткад, упадне тако у једну њему познату кућу, у којој зна да нема никога сем редуше. Завеже коња за ограду, споља, и викне, те сељанка изиђе, да му пси не би поцепали мантију, па уђе унутра, седне на треножац и тражи да пије. Ако му жена донесе мало стакоце, он зна шта то значи. А кућа мрачна. Бубета само ветар на хартији пенџерлији на прозору, и умире пламенова светлост са огњишта по неокреченим зидовима. Попу падне крв на беоначе и затутње му бубне опне у ушима. Послује жена око ватре, гледа га испод очију некако чудно, и спрема вечеру да буде готова кад уморни радници дођу с њиве, а он не може у себи да сузбије грешне мисли и пут што га мучи и пуца. Зна он да му је она дала тако мало да пије, само да би искао још. И он тражи. Она мора у подрум.

Пође и он за њом, да јој помогне, свећу да јој придржи. Упадну заједно у мрачни подрум. Иза буради их вребају сенке које се брзо пењу таваници под светлошћу лојанице. Мирише из пода просуто пиће, убуђале хаљине на мотки испод прашљивих греда и заудара тежак ваздух непроветрености. Осећа се нека чудна тишина, подземна, далеко од спољнога света, нешто што му тешко пада на нерве и пали их на помисао да је сам на тој тмини са женом чије се јелече рашива под напоном и чије прегипање у телу изазива помисао на један врућ набор на слабинама. И, заборавља се поп Јанаћко. Духне у свећу и у мраку пакленом пружа руке дрхтаве. Ћутећи, без јаука и вриска, отима се сељанка, снажно као ухваћено звере, и одупире му се лактовима у прса. Меша им се дах и доводи га ван себе. Осећа под грудима тврдо и вруће сељачко тело што мирише здрављем чистог зрака. Дражи га то одупирање, ти покрети округлих облика, који у мраку добијају неку непојамну драж. Чини му се да се под његовим рукама развија нешто непојамно. Успаљени дах сељанке га голица по лицу, и у њеном ћутању он зна да има више изазивајућег одупирања женке, него страха и стида жене.

После, крај огњишта, разбарушен и румен у лицу, док она весело трчкара по кући и нуди му за јело што душа иште, он гледа укочено у зид пред собом. Кроз пијану свест му се промиче једна тешка мисао која га обузима све јаче. Миран је сада телесно. Утишала му се запаљива пут и више му не играју мишићи на прсима, а плакао би од нечег мучног и неисканог у грудима. Осећа се као да је још увек у канцама ђавола. И тесно му је сада у тој кући и мрачније него кад је дошао. Тутањ пенџерлије некако му страшно одјекује у срцу и опомиње га нешто што би да му ишчезне из сећања. Чини му се да у ноздрвама још увек осећа мирис влажног земљаног пода, помешаног с мемлом и задахом успаљенога женског тела. Осећа још увек грешну топлину на себи и остатке додира, који му доносе телесну патњу, скоро бол, од чега га нешто жижи изнутра. Падне му на ум мисао на покојну попадију, из мале кућице преко пута механе, скромну и поверљиву, забринуту увек због њега, па му ударе сузе на очи, изненада, стегну му грло, као да хоће да га угуше, и само му игра јабучица горе и доле. Изиђе му учињено пред очи, и мрско гледа ону жену, готов да је мрзи што није умела до краја да се одупре, па

одједном устаје журно, бежи на врата без поздрава, скаче поамно на коња и јури бесно, да му вијоре око ушију дуги чуперци косе, као обешена мртва птица на страшилу на њиви.

Бежи он тако и зна да му је узалуд. Доћи ће да је тражи кроз који дан, исто тако безумно, кад буде знао да она редује по кући. Отима се он узаман од те кобне страсти. Буса се у груди, пред самим собом, а одлази јој поново првом приликом, залуђен, ван себе, само стога што му се она неда одмах, него му покретима и отимањем ишиба сваки делић на телу, док му не одузме разум до последњег атома свести, када мрак подрума падне на њега, као нека дубока ноћ без краја и конца.

Али, ни то мучење дуго не траје. Умори се бедни коњ под њим и стане задихано фркати. После удари ходом, оборене главе. Пуне бисаге се издуже још више и тупо га ударају по бедрима, а пена са уста пада при сваком кораку онемоћалог врата. То поп Јанаћка врати себи. Погледа по околини. Залази сунце далеко у дну и кржави зраци, као оштри мачеви, парају небо. На предете се полагаано спушта тама, и као да се олењи вода у Моравици. Под последњим зрацима, који се полагаано пењу врховима, расту планине у зрак, издубе се још више долине под првим полумраком. Замисли се дубоко стари Озрен и циновски Ртањ као да сачињава део неба. Све око њега се стапа и скива у једно, бескрајно и бесконачно, у стварању дана и ноћи, у оплођавању светлости и мрака. Гледа он то и лакше му је. Осећа да све око њега у природи жури ка нечем неодољивом и предвиђеном, као он мало пре, кад му је ћутао разум и заносио га само нагон.

Сутрадан је бивао као и обично. Падале су му на ум лудости, које су после долазиле и до ушију владике, ко зна како. Једном, када је долазио у среско место, дошао му је био на подворење и поп Јанаћко, већ угрејан пићем у некој кафани у варошици. Владика га никако није трпео. Чим га угледа, упита га:

— А што, оче Јанаћко, не чувате своју парохију него сте долазили без потребе?

— Зашто? Зар је долазак владике тако мали догађај за све нас овде?

— Знам, знам, оче Јанаћко, ја бих много више волео да сте у селу, иако вам и тамо није места!

— Него где, ваше преосвештенство?

— Знате ви где. Како сте објаснили деци шта је то света Троица, кад сте оно замењивали учитеља за време његове болести? Мени је све познато...

— Мило ми је што сте добро обавештени! Шта сам знао да чиним? Како да глупавој сељачкој деци објасним ствари за које је једном и свети Никола опалио шамар једноме владици приликом неке теолошке препирке. Видите, преосвештенство, да ипак стигнем по нешто да прочитам! Како да им објасним да три лица чине једно?...

— Знате ви добро како сте то учили; непотребно је чинити се наивчином, оче Јанаћко!...

— Опростите, не збијам шалу. То су сељачка деца. Свако од њих зна како изгледа свиња кад је закољу, очупају и распоре. Указао сам им на тај пример и рекао да кожа, сланина и месо јесу три различите ствари, али сачињавају једно. Тако им је све било јасно!...

— Сигурно сте и тада били весели, као данас?...

— А зар Христос, на свадби у Кани, није претварао воду у вино?...

— Идите ми сместа с очију!...

— Идем, преосвештенство...

И одлазио је право у своје село. Тамо је био његов истински живот. Варош му је била одвратна. Гледали су му сваки покрет и испитивали сваки миг. Није смео онако весело да затруби устима, као у својој механи. Знали су у паланци да он носи ђавола у себи, и увек од њега ишчекивали нешто необично, а он то није волео: било му је згодније, кад што учини, да то буде спонтано и без наруџбине. И злогњи су били варошлије са њим. Шалили су се грубо и ђифтински. Кад од газде у механи затражи да му се доведе коњ из штале, они му злонамерно разлабаве колан на седлу. Придржи му с друге стране механски момак узенгију, да не примети подвалу, па га пусте. Загрејао у пићу и немиран у седлу, падне с коња на крају чаршије. Угрува се увек. Срећом што је кљусе мирно, па стане, а главу би могао изгубити. Смех се подигне за њим. Истрче из дућана беспослени трговци у летњем времену, и бадавадије излете из кафане. Под озренским сунцем, подсмешљивим у томе тренутку као и све око њега, укаже се поп у прабини, леђима на тлу. Чита му се откотрља неколико корачаји далеко, а једна нога му остане узета у узенгијама на седлу које је пало коњу

испод трбуха. Притрче му, тобож да му помогну, и гласно га жале, а смеју се црним зубима кришом, и мило им је да га виде тако разбарушене косе, прикована на земљу. Стегну после колан да коњ забрекће, накриве му лолински читу на глави, очисте му мантију од прашине, па га попну на коња и срдечно му пожеле срећан пут.

Тако шта му се никада није десило међу сељацима. Напију га, да не види дан пред собом, али га бар испрате уљудно и без подсмеха. И његов дорат, научен да пажљиво иде, доведе га до куће и зањиште пред вратницама. Истрчи слуга, извуче му ноге из узенгија са обадве стране, подигне му десну руку и испод мишица подметне своје раме, па га свуче с коња као врећу и некако уведе у кућу. Ту га положи на кревет, да одмах захрче, и одлази да намири коња.

Скоро му је цео век прошао тако. То му више и нису били неки необични догађаји, него свакидашњица. Навикли су се на то и сељаци, па га и не руже; смеју се само задовољно. Кад им наиђе у кућу, чини им радост што ће имати да га напију и да крај њега вриште од луда смеха. Она редуша, удовица, више се и не крије од света кад јој он дође или кад му, при повратку с пазара, сврне у кућу крај друма. И никад не попусти одмах, макар била и у његовом дому, све док им се не запали душа и не отпочне топлина да им чупа сваки дамар на телу. После је најури бестидно и незахвално. Она само навуче шамију на очи док пролази поред механе. Затим на беломе друму, раскопча јелек и ослободи грло. Поветарац са Сокограда попије јој зној са лица и пирне јој у раздрљене груди што ватру носе. Утули јој се у зеницама грех неутољени и понесе је путем живахније, оцртавајући јој испод летње сукње чулне облике, пуне несагорене младости.

Поп Јанаћко је мрзи све док она не замакне иза првога савијутка на друму; после одумине. Увек се нешто поред њега појави да му укаже на истински живот, на неумитност потреба и нагона и на сву узалудност одупирања у борби са свим људским у себи. И примири се поп Јанаћко. Осећа се још чио и довољно млад. Утиша га мисао да је прво човек, па после све друго. Да је свештеницима био одобрен други брак, миран би био, као у времену док му је попадија била жива. Зашто онда да мучи себе и да се превија на двоје под грижом?

Живео је поп Јанаћко све тако, за себе, чак и кад су настали ратови. Ни тада није увиђао да му у животу што ваља променити. За војску није био одређен, а и власи су му били проређени седином. Остао је код куће, и у механи читао заосталим сељацима вести с бојишта. Та ратна хука је била далеко од њега и тутњала на границама, а у селу је било мирно, само се дисало некако тешко у испражњеној парохии и чешће се чула обновљена кукњава жена ујутру, кад се рађа сунце, и кад по обичају изнесу напоље и обесе о плот заостало одело погинулог ратника.

Није хтео да пође с војском када су Бугари деветсто петнаесте отпочели да продиру у земљу. Било му је одвратно. Како да остави село, механу, навике, ону чулну удовицу, нагло рађање сунца над моравичком долином и дубоке планинске ноћи што страшну машту разносе кроз тмину, да лебди над кланцима изнад разваљеног града? Могли су да иду други, који то нису толико осећали као он; и којима је било лако раскинути ните што живот исплете око нас. Остао је, па шта му да Бог! Кад је бугарска војска пролазила друмом за даља напредовања, повукао се дубље у село, за кратко време, па се после вратио дому крај друма. Али, осећало се одмах да је сва пређашња радост била прошла. Неког муклог трпљења било је у свему крај њега. Владала је свугде гробна тишина. Патње и страха је било скоро на свакоме лицу. Бојали су се људи да узвикну гласно. Сваки се повлачио у собе и мрачно размишљао. Завојевачи нису били у стању да изазову макар и једну ведрију мисао у потлачених. Зато је само живела бљескава прошлост. Чудно и дубоко, патила су и деца, до јуче безбрижна. Крв је говорила јаче него икада. После првога страха, рађала се нова отпорност, нови понос због онога што се некада није толико волело и ценило. Веровало се у добар свршетак и поред свег ужаса. Износили су се тајом велики примери. Проносили су се гласови, невероватни, опојни као бајке, и увек добри.

Покаја се поп Јанаћко што је напустио био кућу за време проласка бугарске војске. Било га стид од себе. Зар српски свештеник да побегне у село? Шта ли су Бугари могли да мисле о њему? Како све то да поправи, да му побегне потајни стид из мутних зеница?

Пекло га то као нека жива рана на прсима. Оставио је пиће. Могао је да се напије док су наши били ту, али да га

Бугари виде пијана, накривљена у седлу и да чује њихове подсмехе, никад, никад! Заборави и на ону удовицу. Промени се одједном. Недељом дуго служи службу и у молитве уноси сву своју страшну душу. И храбри, кара и саветује заостали свет. Лице му је насмешено и поверљиво, душа блага као у стидљива шипарца. Не мучи га више тело, него душа, туђи јади, оно што су му очи гледале свакога дана. Уме и да се заплаче, силно, из све снаге, кад види да су му снаге и сувише малене. Трепти све у њему, као струна затегнута на ветру. Готов је на сваку жртву и у молитвама се нуди цео, само да други буду поштеђени.

Није дуго чекао на то. Зауставили су му се једнога јутра пред кућом, још сунце није било изишло, три бугарска војника и позвали га да пође с њима. Видео их је он синоћ, на преноћишту у механи, и текнуло га нешто у срцу. Проговорило је у њему неко предосећање да треба да прими хришћански све што му се догоди. Отишао је кући и целу ноћ провео у читању књига светих, онако насумце, као што је некада читао болесним у мрачној цркви.

Без речи, пошао је пред њима. Везали су му руке наопако и погнали га. Један од њих је држао пушку на рукама и освртао се на све стране. Ишао је поп Јанаћко стрпљиво, без одупирања. Чуо је за собом њихов шапат и предосећао... предосећао... Али ни трунке страха у срцу, ни жилице жалости у очима. Напротив: шире му се зенице кад угледа мост на Моравици, кућицу крај пута, воденицу што клокоће или неко познато дрво. Корача он без тежине на срцу. Помириће се за неколико тренутака са целим светом и са самим собом.

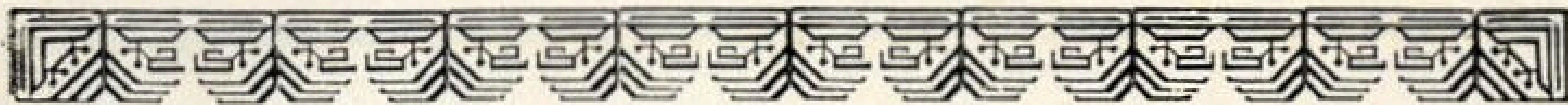
Одједном, један ужасни ударац кундаком у теме обори га лицем на земљу, као бачену цепаницу.

— Христе!... помисли он, хоћеш ли ми сада опростити за све оно?...

И све док га није напустила свест, ћутао је под ударцима и бодовима ножева, без јаука, без иједног покрета одбране.

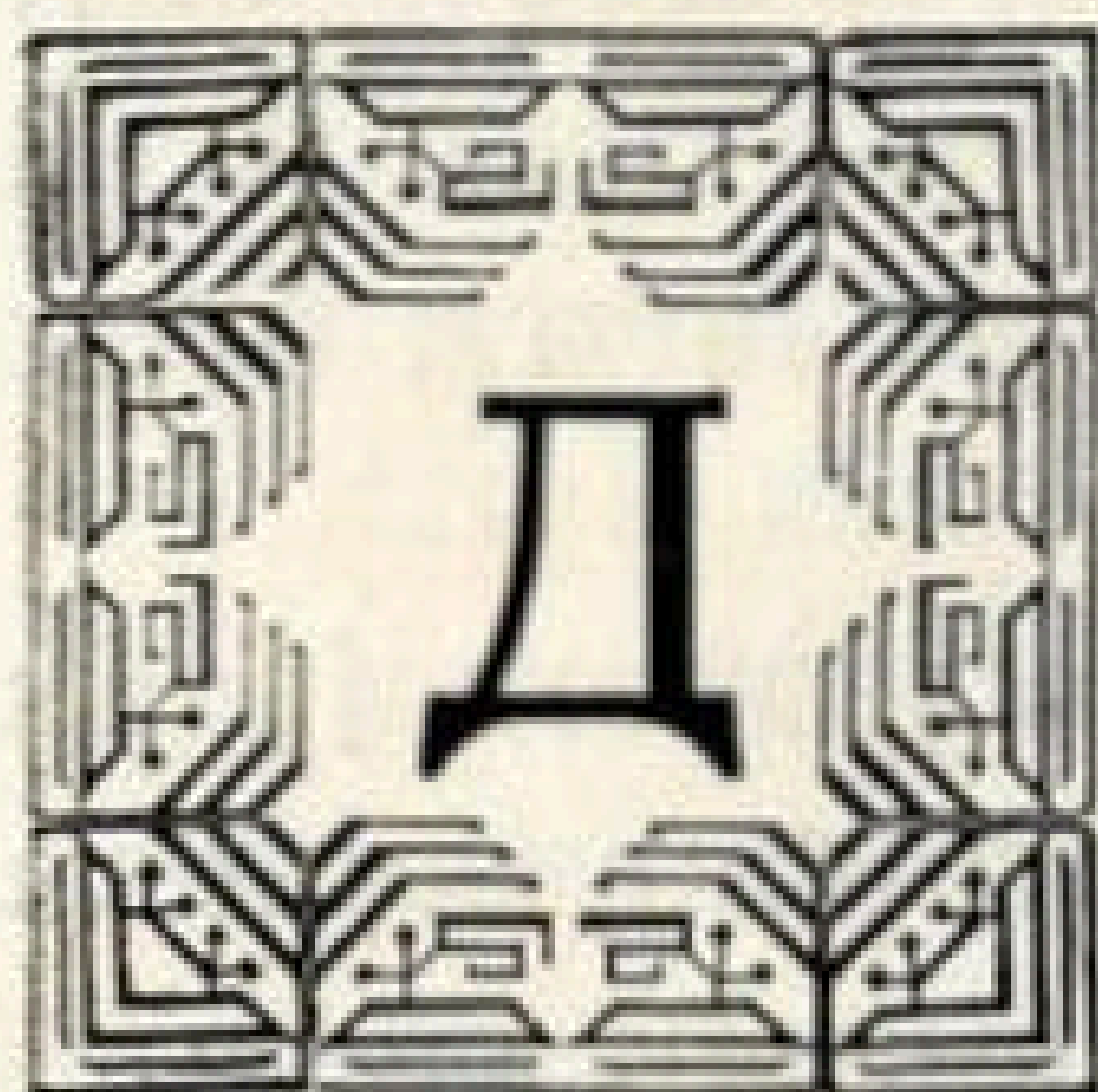
Сељаци су га истог вечера нашли у рову крај пута. Ни песнице није био стегао. У очима без страха било је последње молбе, не убицама: Христосу Господу!...

Стојан В. Живадиновић

О Псалмима

1. Значај псалама

ДОГАЂАЈИ НАШЕ блиске историје, у којима је сав наш народ, и сваки појединац у њему, тако често помишљао на догађаје у историји јеврејског народа из којих су поникли псалми, утицали су да сам се последњих година, после ранијих покушаја, а душе своје ради, интензивније бавио проучавањем старозаветне поезије, особито псалама, који су и код нас, у Даничићевом преводу, значили један од већих датума наше новије књижевности. Чинило ми се и чини да ће и ширу публику занимати да из тог посла што-шта дозна.

Нису нам још избледели из сећања дани нашег изгнанства и ропства, тако сличног бабилонском ропству и страдању јеврејског народа; безбројни гробови и жртве, не само неосвећени и непокајани већ и заборављени, по голетима и провалијама албанским и по логорима заробљеничким, вапију ипак кроз сву хуку и галаму данашњице, кроз ово доба помућених савести и неситих апетита и глади за уживањима и благима земаљским, — вапију у једној чудној хармонији са гласима старозаветних псалама. Кроз тупе оргије осиљених епигона и трабаната сумњивих величина, кроз заглушну вику разбашкарене ситнурије, која је, као некад у времена Старог Завета, направила лажне фетише од злата и оних који деле злато, — кроз све ове утрке злих сила и злих духова, кроз све наше данашње јаде које гледамо и трпимо, продире ипак из дубина најбољих наших савести и свести, као и некад у прастара времена, глас жеђи људске за добротом, за истином и правдом, за Богом и његовом речи.

И тај глас, који је најмоћније и најпространије зазвонио у псалмима, избио је из дна душе једног малог народа, одјекнуо је и ширио се растући кроз простор и време, и поплавио је безбројне народе на земљи, и испунио многе векове и десетине векова. Јер, књига псалама била је, јесте и биће, још за многа

времена, не само књига песама, но књига душе људске, књига која је од свих других књига душе највише и најшире и најдубље утицала не само на изражавање, него и на формирање духова, на стварање културних менталитета. Деца свих народа које у културне бројимо, упила су, у најранијим годинама, негде више негде мање, дух из псалама, као што су сисала мајчино млеко. Музике највећих музичких генија човечанства инспирисане су духом псалама; и више је но тачно опажање мог старог литерарног пријетеља Отона Хаузера, који и у поезији Макферсонова „Осијана“, и у поезији Клопштока и Гетеа и Хајнеа, и чак, или баш особито, и у поезији Валта Хвйтмана, химничкој и дитирамбској, богом и његовим делима надахнутој и испуњеној, види брујање истих оних ритмова, не само ритмова речи него и ритмова мисли и осећаја, који су се први пут заталасали у псалмима.

Но не само за литературу, или музику, или уметност у опште, већ и за читаву културу човека значај псалама је огроман. У њима је, и за модерног човека, прво и најпотпуније, на један дубоко продуховљен начин, изражен однос човека према Богу, однос који се, на крају крајева, сваког човека, увек и у сва времена, битно тиче, и од кога се човек не може ослободити. Бог као бескрајна и вечита моћ, према јадној и пролазној моћи или, тачније, слабости човековој; Бог као бескрајни и вечити творац, према мајушном и убогом твораштву човековом; Бог као живот и светлост, према тами и смртности људској; Бог као правда, као милосрђе и доброта, као давалац дарова, према ситним пакостима, злобама и рђавштинама људским; и, нада све, Бог као дух, према често сасвим обездуховљеној телесности људској, — ето, то су теме псалама. А то су теме које и поједини човек, и цело човечанство, увек постављају себи, и траже им решења, кадгод се отимају од власти ниских, земаљских сила, или, боље рећи, кад хоће да те ниске земаљске силе, те вредности ситног земаљског живота, вежу и претворе у вечите вредности духа.

Јер, о том се увек ради. И псалми су најбољи пример за то како се мале, пролазне силе и пролазни догађаји живота претварају и преобраћају у вечите силе векова, у велике вредности и догађаје човечанства, ако се задахну духом вечним, духом божанским, духом козмичким, како бисмо се данас модерно изразили. Јер, шта је у историји човечанства бегство или страдање Давидово од Саула или Апсалома! Чак ни то није утврђено, а

неким научницима ни вероватно, да су псалми који су забележени као да су постали при тим догађајима, заиста тада постали; него су, можда, постали при неком догађају још мањем и незнатнијем од бегства Давидова. А како је огроман значај тих и таквих псалама у области духа људског! Када је краљ Давид, или неки још мањи од њега, неки ситан и сасвим непознат, први пут узвикнуо у беди својој: Боже мој, Боже мој, што си ме оставио?; или: Смилуј ми се, Господе, по милости својој!; или: Суди ми, Боже, расправи правицу моју!; или када је из дубина завапио за божјом правдом која је праштање: Кад би ти на грехове глед'о, ко би се одржао, Боже?; или када је пред величанством створења ускликнуо у безбројним варијацијама: Благосиљај, душо моја, Господа!, — извесно је да он, у свим тим случајевима, ни слутно није да ће тај његов узвик, можда тренутно изазван и сасвим тренутно изражен, бити израз безбројних народа и пролазити кроз векове.

На псалмима, можда више но ма на којој другој великој поезији, види се: да величина поезије није у величини предмета или фразе, него да и најситнији догађај и најситнија фраза бивају велики и вечни ако су задахнути величином и вечношћу духа.

Ту величину псалама, изгледа, није ни могао створити један човек, нити један народ, нити један век, него читаве генерације народа и многи векови.

Ово се нарочито види кад се разгледају псалми у вези с оним питањима и проблемима које су око њих поставила најновија критичка проучавања.

2. Назив и садржај

Сам назив псалама долази, као што је познато, од грчке речи ψαλμὸς-ψαλμοί, коју су прихватили сви народи, и њом означају песме у славу и хвалу божју, а то изражава и јеврејски назив псалама *техилим* (множина од *техила*), што значи похвална песма. Поједини псалми обележавају се у јеврејском тексту називом *мизмор*, што значи песму која се пева уз пратњу музике, дакле оно што значи и грчки назив ψαλμὸς.

Псалама у збирци има свега 150, при томе треба имати на уму да су неки псалми двапут заведени. Тако, на пример, псалам 13 (у јеврејском, масоретском тексту 14) налази се, с незнатним изменама, и под бројем 52. У псалму 39 (м. 40) стихови 14—18 су исти као и у псалму 69 (м. 70) стихови 2—6.

Псалам 107 (м. 108) састављен је из стихова псалма 56 и 59 (м. 57 и 60).

Занимљиво је овде напоменути да се Даничић у својим двома верзијама ових двоструко заведених псалама није онако строго држао истоветности речи као што је у јеврејском оригиналу и у Вулгати.

Тако, у верзији 13. псалма има:

1. Рече безумник у срцу својем : нема Бога ;
неваљали су, гадна су дјела њихова ;
нема никога добро да твори (нема ни једнога).
3. Сви су зашли, сви се покварили....
4. Зар се неће опаметити који чине безакоње...

У верзији 52. псалма има :

2. Рече безумник у срцу својем : нема Бога ;
проневаљалише се и загрдјеше у безакоњу ;
Нема никога добро да твори.
4. Сви застранише, сви се покварише...
5. Зар неће да се оразуме који год чине безакоње...

Вулгата има :

1. Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.
Corrupti sunt et abominabiles facti sunt
in studiis suis: non est qui faciat bonum,
non est usque ad unum.
3. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt...
4. Nonne cognoscent omnes qui operantur iniquitatem...

У верзији 52. псалма све је исто, само што у 1. стиху место *studiis suis* стоји *iniquitatibus*, и у 4 стиху место *cognoscent* стоји *scient*.

Зашто је Даничић у својој доцнијој верзији чинио већа одступања, то би можда интимнији познаваоци његова рада, особито рада на преводу псалама, могли испитати. Ми то овде само констатујемо.

Ово двоструко завођење неких псалама доказ је да не само аутор него ни сарађивач псалама није могло бити само једно лице, јер је више но извесно да се то једном истом човеку не би могло десити.

Сем тога, неки се псалми налазе и у другим књигама Старог Завета, и не зна се тачно да ли су онамо пренети из Псалтира, или су из тих књига унети међу псалме. На пример, псалам 17 (м. 18) налази се и у II. књизи Самуила, глава 22 — док неки научници налазе да је верзија у књизи Самуила старија и првобитнија, те да је отуд пренета у псалме, други су противног мишљења. (Може се о томе читати код Штерка и Хаузера, и у њиховим преводима псалама.)

Но, у главном, ипак се сви испитивачи слажу у том да су псалми, оваки како су нам предати, једна целина, састављена, природно и очевидно, из више, много делова.

Збирка псалама подељена је, још у стара времена, у пет делова или књига, по угледу, како се мисли, на пет књига Мојсијевих, које су представљале Свете Књиге Старог Завета. У самом распореду псалама постоји једна разлика у бројању између јеврејског (масоретског) текста и библиског (латинског) текста Вулгате. У Вулгати је псалам бр. 9 један, док је у јеврејском тексту тај псалам подељен у два броја: 9 и 10. Отуда је, на пример, Вулгатин псалам 20 у јеврејском 21, и тако све до пред крај, до броја 147, када се бројеви опет поклапају. Хаузер, иако се држао масоретског текста, спојио је бр. 9 и 10 уједно, пошто стварно оба та псалма чине један, такозвани алфаветски, иако не потпуно алфаветски, псалам, т. ј. псалам чији поједини стихови почињу словима јеврејског алфавета.

Ово двоструко бројање уноси доста незгоде и забуне у посао око псалама.

Поједине књиге псалама обухватају: I. књига псалама од 1.—41.; II. од 42.—72.; III. 73.—89.; IV. 90.—106.; V. 107.—150. — по масоретском бројању.

По садржају се поједине књиге разликују између себе, у главним потезима, овако: I. књига је скоро искључиво лирско-религиозног карактера; II. је историско-националистичког, — садржи догађаје из историје јеврејског народа, и завршује се изричним речима сређивача: Свршише се молитве Давида сина Исаијева; III. је слична другој; IV. је опет више лирског карактера; V. садржи претежно химне литургиског карактера и употребе, које почињу, већином, речју *халелу* — *алилуја*, т. ј. славите или хвалите Господа.

Када смо већ код садржаја, можемо навести још неке садржајно карактеристичне ознаке псалама. Тако, у V. књизи, међу химнама, које су махом дуге (ту су уопште најдужи и највећи псалми), има један број кратких псалама, они под бр. 120—134 (по масоретској подели), који се у јеврејском обележавају као *шиф ха'амалот*, т. ј. песме за пењање, или песме степена, степеница. По Вулгати зову их градуалним псалмима, и тумаче на разне начине, од којих су два главна. По једном, то су псалми певани при пењању ка храму који је био на висини, на гори светој; можда су певани на степеницама, степенима који су водили у храм. По другом тумачењу, то су песме певане при повратку из бабилонског ропства, из Бабилоније, која је у долини месопотамској, док је Палестина висока и у горама. И једно и друго схватање има својих разлога и оправдања.

Један од најлепших између ових градуалних псалама јесте чувени и познати псалам 130, по Вулгати 129: „Из дубина вапијем ти, Боже!“ — „De profundis clamavi ad te, Domine!“. Овај сам псалам врло лако могао транскрибовати и пренети (превод сам објавио у листу „Реч и Слика“ од 15. IV. о. г.) у строфе од по четир стиха, само последња [строфа има један стих више. При превођењу могао сам и у тумачењу одступити од Даничића, нарочито у стиховима 3, 5 и 6, његовог односно библиског текста. Ради краткоће могу га напореда навести у Даничићевој и мојој верзији:

2. Из дубине вичем к теби, Господе!
Господе! чуј глас мој. Нека
пазе уши твоје на глас
мољења мојега.

Из дубина вапијем ти, Боже,
Господе, чуј моје молбе глас.
Нека би пазиле уши твоје
На глас мољења мог!

3. Ако ћеш на безакоње гледати,
Господе: Господе, ко ће остати?

Кад би ти на грехове гледо,
Ко би се одржао, Боже?
Али је у тебе опроштење,
Зато да те се боје!

4. Али је у тебе праштање, да би
те се бојали.

5. Чекам Господа; чека душа моја;
уздам се у ријеч његову.

Чекам на Господа и чекам,
Надам се његовој речи,
А душа ми Господу већма
Но страже свитању.

6. Душа моја чека Господа већма него
страже јутрење, које страже јутром.

7. Нека чека Израиљ Господа; јер је
у Господа милост, и велик је у
њего откуп.

Нек Израиљ у Бога се нада,
Јер је у њега милост,
И велико је са њим искупљење,
Он ће Израиља спасти
Од његових свију сагрешења.

8. И он ће откупити Израиља од
свијех безакоња његовијех.

Читав број псалама добио је, по садржају, правилан назив „покајничких,“ — пјесни покорне наших старих дубровачких песника и првих песничких преводаца псалама. То су псалми бр. 5, 31, 50, 101, 129, 142 (32, 51, 102, 130, 143, по масоретској подели), од којих су чувени особито малочас наведени „Из дубина,“ и онда 50 (м. 51): „Смилуј ми се, Господе“ — „Misereere“ Вулгате и католичке цркве.

Неки псалми и нису религиозног садржаја, бар не у првом реду, него величају краљевску власт или цртају узор владоца, дају, по Лутеровом изразу, огледало владара, и представљају краљевске оде. То су псалми 2, 18, 20, 21, 110; 72, 101, 132, 45, по масор. подели. Овај последњи је управо краљевски, уз то још свадбени или љубавни псалам, који садржајем и обликом подсећа на „Песму над Песмама“. (Види ову у мом ритмованом преводу.) Ови краљевски псалми сматрају се као најстарији део

псалама, и стављају се као поуздано у предегзилско доба, т. ј. у доба пре бабилонског ропства.

Има једна друга група псалама, за које се исто тако поуздано држи да се могу тачно датирати, и који се стављају у макабејско доба, т. ј. доба ропства и устанака јеврејских против туђинске власти, особито против селеукидског владара Антиоха IV. Епифана, који је едиктом 168. год. обуставио и забранио религиозне култове Јевреја, те изазвао крвав верски рат. Ове псалме стављао је у макабејско доба већ чувени Теодор Мопсвестија, антиохијски учењак из IV. века, па су његово гледиште прихватили и потврдили и новији критички испитивачи. То су између других, особито псалми бр. 44, 60, 74, 79 и 83, по масоретском бројању.

Већ из овога видимо да се псалми датирају из разних доба, врло удаљених једних од других: од предегзилских времена до последња два, управо једног и по, столећа пре Христа. Ако припишемо неке псалме краљу Давиду као аутору, онда би то чинило време од 10. до 2. века пре Христа, — дакле, размак од 8 столећа био је потребан за стварање псалама.

Ради потпуности истаћи ћемо још две—три, садржајно карактеристичне, ознаке, које налазимо у псалмима. Тако се у поднаслову неки псалми не обележавају уобичајеним јеврејским називом *мизмор*, него са *маскѝл* и *миктáм*, што у многим преводима налазимо непромењено. Назив *маскѝл* преведен је у Даничића као „наук, наук Давидов“. То су псалми 51—54, (м. 52—55). У Вулгати преведено са „intellectus David“, новији француски преводилац Сегонд преводи са „cantique de David“. — По Кениговом речнику старо-јеврејског језика *маскѝл* значи: поучна песма, *Lehrgedicht*. — Назив *миктáм*, који носе псалми 55—59. (м. 56—60), Даничић је превео као „запис, запис Давидов“. Вулгата има: David in tituli inscriptionem. Сегонд: Hymne de David, По Кениговом лексикону *миктáм* значи: песма о проблемима, тајанствена песма. — Један псалам, бр. 7, обележен је као *шигајон*, што значи: жестока тужбалица, страсна ода; у Даничића је добро преведено са „плачна пјесма,“ док „наук“ и „запис“ нису згодни изрази.

У самом тексту псалама има на једном знатном броју места једна јеврејска реч, којој се право значење не зна поуздано, те је тако непромењена ушла и у многе преводе, или је просто изостављена. То је реч *села'*. Новији испитивачи

виде у томе неки музички термин, те неки мисле да та реч обележава паузу, застој у певању; други тумаче да на тим местима застану певачи у певању, те само музика свира, и зато на тим местима стављају као Хаузер, реч „Musik“; трећи идентификују тај израз са техничким музичким изразом да саро т. ј. поново.

Од других особености у самом тексту вреди истаћи то да у неким псалмима има сасвим јасних сликова, што несумњиво говори и за ритмички карактер псалмова. Ово је особито јасно у псалму 146, а Хаузер је забележио сликове и у другим неким псалмима, као бр. 2, и т. д. — У Даничићевом, прозном преводу ово се наравно не види.

Од спољашњих одлика текста неки псалми имају врсту акростиха, т. ј. редови почињу словима по утврђеном, овде по алфаветском, реду; зато их и зову алфаветским псалмима. Такав је особито чувени псалам 118 (м. 119), најдужи од свих псалама. Он је подељен у 22 одељка, према броју слова јеврејског алфавета; сваки одељак подељен је даље у 6 реди, а сваки ред почиње истим словом којим и тај одељак. Према томе, овај псалам је јасно подељен у 22 строфе са по 8 стихова. Свака строфа и сви стихови у њој почињу другим словом јеврејског алфавета. Тако, прва строфа и њени стихови почињу словом а (јеврејски алеф), друга словом бе (ј. бет), трећа са ге (гимел), и т. д. Неки преводи стављају испред појединих строфа ознаке или карактер одговарајућег јеврејског слова, па верни хришћански читаоци и не знају да су то знаци јеврејског алфавета. Даничић је превео само по значењу, док је Штерк у свом преводу дао и акростихе, према јеврејском алфавету, т. ј. редом: А, В, Г, не држећи се реда немачких слова. — Овај псалам звали су стари рабини великим алфаветом, а црквени писци правилом живота. Сам Св. Августин написао је о њему 32 хомилије, као што наводи о. Влашић.

3. О музици псалама

Споменули смо музику и музичке ознаке код псалама, па ћемо се на том питању мало задржати. Да су се псалми певали, и то уз свирку, о томе више нема сумње. То потврђује и сам текст псалма, а то кажу и многобројне ознаке које се налазе у поднасловима и односе се на поједине музичке инструменте, или чак обележавају и поједине мелодије према којима су се поједини псалми имали певати.

Од музичких инструмената који се као пратња уз псалме спомињу, навешћемо само неке. Тако се из подналова псалма 4 закључује да се певао *ал негинóт*, т. ј. уз инструменте са жицама, уз жице. — Псалам 5 певао се *ал нехилóт*, т. ј. уз флауте, свирале. — Псалам 6 има ознаку *ал (ха) шеминíт*, што Бернфелд, у свом преводу библије по масоретском тексту, преводи са „Achtsait,” т. ј. инструмент, врста харфе, са 8 жица; Кениг, међутим, у свом речнику, даје тој јеврејској речи значење: за једну октаву (8 гласова) ниже, што одговара Влашићевом преводу: за бас, т. ј. тај псалам намењен је био да га певају басови. — Псалам 46 има ознаку *ал аламóт*, што је Даничић оставио непреведено. Неки и ту реч тумаче као музички инструмент, док други мисле да значи: за женски глас, за висок глас, сопран, пошто је јеврејска реч *аламóт* плурал, множина од речи *алма'* што значи млада девојка. Овако то преводи и Кениг у свом речнику, а наводи у напомени и Влашић.

Од осталих инструмената који се у псалмима или уз њих наводе, споменућемо још *кинóр* (врста харфе), који се спомиње и у самом тексту, у чувеном 137 псалму: „На рекама бабилонским”. Слична са кинором била је справа *неб'ел*, коју преводиоци обично преводe са изразом „псалтир, псалтерјон”. По псалму 144, *неб'ел* је имао 10 жица, био је, дакле, врста харфе са 10 жица. Но било је таквих харфи и са 12 и 24 жице; а ако малочас наведени израз *ал (ха) шеминíт* обележава музички инструмент, онда значи да је било харфи и са 8 жица. Међу ископинама асирс-бабилонским и египатским нађене су слике, па чак и неки очувани примерци музичких справа тих народа, какве су извесно употребљавали и стари Јевреји. Неке репродукције могу се видети и у француском издању Библије од Фр. Вигуруа у четир паралелна текста: грчком (Септанте), јеврејском, латинском (Вулгате), и француском (Fr. Vigouroux: La Sainte Bible polyglotte).

Спомиње се уз псалме и музичка справа *гитíт*, што је у Даничићевом преводу остало непреведено. Мисли се да је то била врста харфе, израђиване у граду Гети, и по имену града названа *гетит*, т. ј. гетска, или гећанска, харфа.

Од других справа за које дознајемо из псалама, споменућемо *тоф*, по Вулгати и Септанти: *тутрапон*, код нас: бубањ. Вреди истаћи да су уз бубањ ударале поглавито женске. Ово потврђују и нађене слике у ископинама асиро-бабилонским и египћанским.

Наводи се, даље, у псалму 150. справа „целцелим“, која се преводи са цимбалом-кимвалом; има сачуваних слика из асиро-бабилонских ископина; састоји се из две металне плоче, које су ударане једна о другу.

Бубањ и цимбал служили су највише, као и данас, за одржање такта.

Спомиње се у псалмима (155) и инструмент *угаб*; судећи по нађеним сликама, значи *фрулу*, дипле са два крака, или две састављене *фруле* које су или иште паралелно једна уз другу, или, као на неким репродукцијама, на пр. у Вигуру-а, *фруле* су само у почетку, у делу код уста биле спојене, а после се разилазиле.

Налази се од музичких справа у псалмима (бр. 97 м. 98) још *шофар*, што значи *рог*, и *хацоцера*, што Вулгата преводи са „*tuba*“, дакле: труба. Бернфелд, у преводу масоретске Библије, употребљава за те две речи изразе: „*Trompeten und Posaunen*“. Сегонд у свом француском преводу: „*Trompettes et cor*“. Неке ознаке нису још довољно објашњене, као: мут лабен, ал ташкет, ал махалат, — да ли су то музичке справе или што друго, не зна се још тачно.

Опширније се бави о музичким инструментима у псалмима и о музици јеврејског народа уопште већ цитирани Влашић, у свом преводу и издању псалама, штампаном латиницом у 4 књиге, у Дубровнику 1922.—25. (које и овом приликом могу најтоплије препоручити), а од страних особито већ наведени Вигуру.

Што се тиче мелодија уз које су псалми певани, о томе нису сачувани трагови. Ипак је интересантно да се код неких псалама наводе мелодије, или се бар мисли да то значе речи које наводе, т. ј. да значе мелодије према којима је те псалме требало певати.

Тако, у псалму 22. имамо ознаку: *ал ајелет шахар*, што значи: „према кошути јутарње румени“. Представља, дакле, или речи неке друге, познате песме, према којој је требало тај псалам певати; или значи да се тај псалам имао певати рано у јутру, при свитању зоре, пошто се „кошута зоре“ може узети и као описно значење саме зоре.

У псалму 56. имамо у поднаслову: *ал јона́т е́лем рехоки́м*. што значи, као што и Даничић преводи: голубици нѐмој у даљини, на далеко; означава, дакле, вероватно, другу неку познату песму са тим речима о голубици у даљини. Сегонд

преводи: *Sur Colombe des térébinthes lointain*. (Голубица далеких балзамских дрвета). Ово може послужити као леп пример каквих разлика може да буде у разним преводима једних истих речи јеврејског оригинала.

У псалму 60. и другима стоји: *ал шушан едут*, у неким само *ал шушан*, што је Даничић пренео тако непереведено. У преводу било би: по мелодији, или по песми: *Шушан едут*. Дословно преведено значило би *љиљан*, крин је сведочанство, као што је и у Кениговом речнику. Сегонд преводи са: „*Sus le lis lirique*“. Има у псалмима још и других ознака за које се држи да се односе на мелодије, но њихово значење и смисао још су непознатији од напред наведених.

Што се тиче самог певања псалама, може се већ и из самог текста закључити да су псалме певали делом солисти, делом хорови, као што је већ и литургијска употреба њихова захтевала. У појединости се овде не можемо упуштати, јер то далеко прелази границе и намену овог чланка.

4. О ауторима псалама

Задржаћемо се, у најкраћим потезима, на питању о ауторству псалама. Познато је да се као аутор псалама, на првом месту и то на највећем броју псалама, скоро на половини целог броја (70, у грчком преводу 86), помиње краљ — по нашем уобичајеном називу цар — Давид, те се по њему и цела књига псалама обичава звати Псалми Давидови. Док црква жели да сачува ауторство Давидово, да би сачувала божанско надахнуће из кога би псалми били створени, и месијански карактер појединих псалама, — дотле су критички испитивачи сложни у томе да Давид није аутор ни близу толиког броја псалама колико му се приписује. Неки, као н. пр. Хаузер, иду чак дотле да му уопште одричу ауторство ма и за један једини псалам. Разлози за те сумње су оправдани. Уз неке псалме означено је чак и којом је приликом Давид поједини псалам написао, односно испевао, као у бегству од Саула, Абесалома и т. д. Нажалост, утврдило се да историјски моменти не одговарају теми ни обради псалма, и да, према томе, те историјске ознаке немају вредности за питање о Давидову ауторству псалама. Ми смо, даље, видели да има псалама чак из позних, макабејских времена; има их из доба бабилонског ропства; а има их и из доба предегзилског, или познијег од Давидовог. Све то говори против Давидова ауторства за читав један

велики низ псалама, међу којима има и таквих који су у поднаслову приписани Давиду. Но, с друге стране, Давид је, и по историји и по традицији, био краљ (цар) — песник. То потврђују и несумњиво његове песме које се налазе изван псалама, у књизи краљева (царева): његове тужбалице и плач над погибијом његових војсковођа Јохатана и Абнера. Несумњиви песнички дар и песничко занимање, упорна традиција која је толики број псалама везала за његово име, поред још других момената, не могу потпуно искључити сваки Давидов удео не само у прибирању и сређивању него и у стварању псалама. Ово вреди особито за псалме из I. и II. књиге њему изрично приписане, пошто те две књиге и иначе садрже стари псалтир завршен именом Давидовим, а псалми се у њима датирају, као што је већ речено, из предегзилског доба.

Ја лично, можда са недовољно разлога, не могу да примим мишљење као да Давид у Псалмима нема више удела него, рецимо, наш Вук у народним песмама, које се такође по његову имену зову Вукове, не као по аутору него као скупљачу и редактору. Они који категорички одричу сваки творачки удео Давидов, одричу и лични карактер појединим псалмима. Псалми би, по њима, били једноставно религиозна лирика, потпуно објективног, нимало субјективног, карактера. Морам признати да је за мене лични, субјективни карактер појединих псалама изван сваке сумње, по непосредном утиску још више него по логичким закључцима.

На сваки начин, чак и ако и најстарије псалме датирамо из година после Давида, то не искључује егзистенцију псалама као религиозне лирике из много ранијих времена, па и из времена Давидова, чак и из времена пре Давида. Шта је од тог прастарог блага религиозне поезије пренето у псалме, у облику у коме их сада имамо, то је, наравно, већ тешко, да не кажемо немогуће, испитати и утврдити. Да је порекло псалама знатно старије од доба у коме су сређени и обрађени у облику како их сада знамо, најкасније у 3. веку пре Христа, како се мисли, — то потврђују и везе које постоје између појединих псалама и псалама као целине и као рода поезије, као религиозне лирике уопште, са знатно ранијим псалмима и религиозном лириком Египћана и Асири-Бабилоњана, односно Сумераца. О тим везама говорићемо још и посебно, а овде да се вратимо на имена и других аутора псалама.

Јер, сем Давида спомињу се још и друга имена као аутори појединих псалама. Тако се извешан број псалама приписује синовима Корејевим: пс. 42—49, 84—89, и други. Други се приписују Асафу: пс. 50, 73—83, и др. Асаф и Кореј (Корах), били су предстојници (старешине, начелници) певачких зборова (певачких еснафа, гилда) из реда Левита; заузимали су важан положај и били су у рангу, код старих Јевреја, одмах до свештеника. Имена њихова спомињу се и у старијим књигама, у Exodus-у и у књизи Бројева, као што се спомињу, и Хеман и Идутун (по неким идентичан са Етаном), које такође налазимо у поднасловима као ауторе појединих псалама. Хеману и синовима Корејевим приписује се чувени псалом 87 (м. 88), који и садржајем и тоном тако блиско подсећа на тужбалице Ијобове. (Књиге о Јову). (Објављен у мом преводу, у „Реч и Слика“ 15. IV. 1926.). Дивни и моћни псалом 89 (м. 90) приписује се Мојсију човеку божјем; ако и не утврђује ауторство Мојсијево, потврђује колики су му значај приписивали стари Јевреји, сматрајући га Мојсијевим.

Један знатни број псалама, особито градуалних и алелујских, нема ничије име као аутора.

Иако, по свему, питање о ауторству псалама, и у целини и у појединостима, није и не може бити решено, ипак то ништа не одузима од њихове вечите лепоте. Као што лепоту и значај Ијоба, (Књиге о Јову), једне од највећих што их познаје светска литература, не умањује чињеница да аутору њеном нема ни трага ни гласа; као што ни нашим народним песмама не одузима нити смањује лепоту и значај то што им, бар онима најлепшим из ранијих векова, не знамо ауторе. Болесна тежња данашњих времена, по којој сваки и најмањи писац или уметник жели и мисли да овековечи своје име, није постојала у старим временима. Људи су били слободни од те сујете; имали су само нагон да стварају, и стварали су безимено, као што је и Бог безимено створио свемир, а нама оставио да му тражимо аутора и дајемо име.

5. Паралеле у египатској и асиро-бабилонској књижевности

Указали смо већ на однос псалама према бабилонским и још старијим сумерским и, још даље, египатским споменицима религиозне поезије. Као што су новија критичка испитивања

египатске и сумерске односно асиро-бабилонске литературе и културе уопште, бацали много светлости на наша сазнања и познавања старо-јеврејске литературе, уметности, и културе уопште, тако су и из бољег познања религиозне литературе и поезије тих прастарих народа дошла и дубља познања религиозне књижевности и поезије старих Јевреја. Познато је да су ископавања и проучавања асиро-бабилонске културе открила већ у сумерском добу, у легенди о Гилгамешу, паралеле старозаветној легенди о рају, о потопу и Ноју; као што су и у сумерској и у египатској литератури нађене старије обраде теме Ијобове, теме о праведнику који страда. Исто тако нађени су стари бабилонски и египатски примерци религиозне лирике, па и самих псалама, који се и општим тоном, па и у појединостима, темом и речима, подударају са старо-заветним псалмима.

Не можемо се овде упуштати у расправу питања да ли је по среди случај литерарне позајмице, литерарног утицаја старије литературе на млађу; или је све то само опште, заједничко благо свих тих прастарих народа. Подвлачимо само да постоје изванредне паралеле, и да је већ до данас проучавање старозаветних псалама, са упоредним изучавањем тих старијих бабилонских и египатских, поставило проблем постанка псалама на нове основе. Нажалост, та проучавања су веома тешка; због још недовољног дешифрирања писмена и недовољна познавања тих прастарих језика; религиозне песме египатске и, особито, асиро-бабилонске и сумерске, пуне су још, како један научник каже, у стиховима уместо речи, знакова питања, тачкица и празних места. Ипак, има и доста добро прочитаних и објашњених примерака. Као један од најкарактеристичнијих, особито за однос према старозаветним псалмима, јесте чувена старо-египатска такозвана Ехнатонова Химна Сунцу. Ово је уједно, како Штерк каже, „најважнији документ и сведочанство о сродности псалама и религиозне поезије старог Оријента.“ Сличност те химне са Псалмом 104. врло је значајна. И једна и друга песма величају сунце и славе дело створења, често у врло сличним не само представама него и речима. Староегипатска химна нађена је у гробу Фараона Ехнатона (Аменхотена IV., око 1340. год. пре Христа), као што већина научника каже, док Влашић спомиње Ехнатона као египатског чиновника. Химна је један од најлепших споменика старо-египатске поезије; као оригинал, непосреднија је и, на сваки начин, већа и по самом обиму од њене старозаветне

паралеле, иначе изванредно лепог псалма 104. Сличности између тих песама, као и између других примерака религиозне поезије бабилонске и египатске према старозаветним псалмима, признаје и наш Влашић, но мисли да ће боље сачувати божанско порекло надахнућа старо-заветних песника, ако одриче зависност једних песама од других. Упоредно-литерарном критичару и историчару тешко је прихватити таква за невољу створена и пронађена, гледишта. На сваки начин, он је у праву да врши упоредна проучавања и најстаријих као и најновијих литерарних дела, свестан да изворно божанско надахнуће неће страдати од истинитих сазнања добивених упоредним методама, него од прикривања тих истинитих сазнања из страха да она не доведу у сумњу изворно божанско надахнуће. Истина је један од највиших атрибута божанских, и она не може помрачити ни умањити славу божанства, као што ни Ехнатонова химна не помрачује лепоте 104. псалма, него му само даје више светлости и, извесно, више објашњења.

Ради поређења навешћу само неколико фрагмената Ехнатонове Химне Сунцу, и неколико фрагмената бабилонских псалама, у преводу, по цитатима из Штерка.

Из Ехнатонове Химне :

Исходиш красна на хоризонту неба,
Ти жива сунчана плочо, која си прво живела,
Рађаш се на источном обзору,
Испуњаваш сваку земљу својом лепотом.
Ти си лепо, о Сунце, ти си велико,
Светлиш високо изнад сваке земље,
Твоји зраци грле све земље,
Пространо ко све што си створило.

Кад зађеш на западном обзору,
Земља је мрачна као смрт.
Људи почивају у својим избама,
Покривене главе, и ни једно око не види друго,
Ни све ствари што им леже под главом да се покраду,
Не би приметили!
Лавови излазе из својих пећина,
Сви гмизавци уједају.
Земља лежи у ћутању,
Њен творац почива на свом обзору.

А кад се земља осветли, ти се јављаш на хоризонту
Сијаш као сунце на дану.
Растераш таму, шаљеш своје зраке,
И обе се земље развеселе,

Људи се пробуде, устају на ноге,
 Јер си их подигло ти.
 Мију се и облаче одело,
 Њине руке те славе, јер си их обасјало,
 Цела земља, — све иде на свој рад.
 Све су животиње задовољне својом пашом,
 Дрвеће и траве се зелене,
 Тице лепршају у својим гнездима,
 Њина те крила славе,
 Све живо скакуће на својим ногама. —
 Тице, све што лети
 Живи, када ти изађеш ради њих!
 Лађе плове уз реку, низ реку,
 Сваки је пут отворен, јер ти светлиш:
 Рибе у мору играју пред тобом,
 Јер твоји зраци продиру у унутрашњост мора.

— — — — —
 Милионе бића створио си ти из себе сама,
 Вароши, села, племена, друмове и реке,
 Земља је у твојој руци, како си их саздало.
 Дођеш ли ти, они оживе, зађеш ли они мру.
 Ти си живот и свет у теби живи.
 Све очи гледају лепоту док ти не зађеш,
 Сав рад се напушта кад ти на Западу утонеш!

Сличност, и у фрази и речима, између ове химне и псалма 103. (м. 104.),
 видеће се из стихова тог псалма 1, 2 и 20—30, које наводим по Даничићу:
 Пс. 103. стих 1.—2. и 20.—30.

1—2. Господе, Боже мој, велик си веома,
 обукао си се у величанство и у красоту.
 Светлост си обукао као хаљину,
 небо разапео као шатор.

— — — — —
 20—30. Стереш таму и бива ноћ, по којој
 излази све звијерје шумско;
 Лавови ричу за плијеном, и траже
 од Бога хране себи.
 Сунце гране и они се сакривају
 и лијежу у ложе своје.
 Излази човјек на посао свој, и
 на рад свој до вечера.
 Како је много дела твојих, Господе!
 Све си премудро створио; пуна је
 земља блага твојега.

Гле, море велико и широко, ту
 гмижу без броја, животиња мала
 и велика;

Ту лађе плове, крокодил којег си
створио да се игра по њему.
Све тебе чека да им дајеш пићу
на вријеме.
Дајеш им, примају; отвориш руку своју,
сите се добро.
Одвратиш лице своје, жалосте се,
узмеш им дух, гину и у прах свој
претварају се.
Пошљеш дух свој, постају, и
понављаш лице земљи.

Из бабилонских псалама.

Из молитве богињи Иштар и других.

Смилуј се на мене, Иштаро, објави моје здравље.
Верно погледај на мене, услиши молитву моју.

Докле ће још, Госпо моја, моји противници радити против мене
С неистинама и дражењем смишљати зло?

На тебе пазе, Госпо моја, теби су окренуте уши моје.
Молим ти се, да, Теби, разреши клетву моју,
Опрости ми грех мој, мој преступ, мој злочин, моје сагрешење,
Опрости ми кривицу моју, прими уздисање моје!

Боже, много је грехова мојих, велики су преступи моји.

Бог ме је у гњеву срца свога ударио, богиња се наљутила на
мене,
болнику ме слична направила.

Тражим ли помоћ, нико ми не пружа руку,
Плаках ли, нико ми не приђе;
Вичем ли, нико ме не чује,
Пун сам бола, савладан, не могу да погледам горе.

Боже мој, ма било мојих грехова седам пута седам,
Ти их разреши!
Опрости ми кривице моје, па ћу те славити.
Твоје срце ко срце матере која ме роди нека се умири,
Ко мати која ме роди, ко отац који ме створи, нека се умири!

6. О метрици псалама

Изложићу, најзад, само неколико главних мисли о метрици
и стиху псалама.

Тек у најновије време, за последња четири деценија, учи-
њена су, у питању старојеврејске метрике, најглавнија и завршна

открића. Истина, још од најстаријих времена било је мишљења да у старој јеврејској поезији, па и у псалмима, постоје и стихови, не само ритмична проза. Но под опсесијом класичне метрике, и у старојевреској поезији тражени су хексаметри и други класични, квантитавни метри; доцније, под утицајем метрике романских језика, бројани су слогови и у старо-јеврејској поезији — још у издању Библије од Вигуру-а (1902. год.). Врло учени издавач мисли да је Хептасилаб, т. ј. стих од седам слогова, основни стих старо-јеврејске поезије. Сви ти покушаји нису били убедљиви; осећало се да старо-јеврејски стих не иде у те калупе, и поред свих насиља која су у том циљу над текстом чињена. Победило је, и стојало, а по Влашићу и сад стоји, непоколебано мишљење да старо-јеврејска поезија, па и псалми, за које се одавно и изрично зна да су певани, нису били песме, како ми замишљамо све што се пева, него извесна врста ритмоване прозе. У тој прози, особито песме класичне анализе енглеског учењака, професора оксфордског универзитета, Роберта Лоуса (Robert Lowth), 1753. г., утврђен је један сасвим сталан ритам мисли, такозвани „паралелизам чланова“ — *parallelismus membrorum*; ритам речи и фразе откривен је тек доцније.

Сам тај ритам мисли, изражен у тзв. паралелизму чланова, јесте, по општем схватању, тројак: синонимни, антитетични и синтетични.

1). Синонимни је паралелизам када је једна иста мисао, изражена разним речима. Као пример навешћу почетак 114. псалма који сам, с најмањим изменама, у Даничићеву преводу, врло лако успео дати још и у облику строфа од 4 стиха:

Кад изађе Израил из Мисира,
Дом Јаковљев из народа туђег,
Јудеја поста светиња божја,
Израил његова област.

Море га виде и побеже,
Јордан се натраг обрати,
Горе су скакале ко овнови,
Брдашца ко јагањци.

Што ти је, море, те побеже?
Јордане, те се натраг врати?
Горе, што скачете ко овнови?
Брдашца, ко јагањци?

Пред лицем божјим дрхћи, земљо!
Пред лицем Бога Јаковљева,
Који у језеро претвара камен,
Гранит у воду живу.

2.) Антитетични паралелизам је кад поједини чланови одговарају један другом супротношћу мисли или израза. На пример, у псалму 20. стих:

они посрћу и падају,
а ми стојимо и не колебамо се;

или, у пословицама, причама Соломуновим гл. 27, 6—7:

Ударци пријатеља су истинити,
а пољупци ненавидника лажни.
Душа (човек) сита гази и сат (мед)
а гладној слатко је и све горко.

3.) Синтетични паралелизам је кад се једна мисао даље развија на исти начин, тако да подмет одговара подмету, глагол глаголу, придев придеву.

На пример псалам 19, 8 стих и даље, где сам, као и напред, с најмањим изменама у преводу Даничића могао направити ове строфе:

8. Закон је Господњи савршен,
крепи душу,
Сведочанство је Господње верно,
невештом даје мудрост.

9. Наредбе су божје праведне,
веселе срце;
Заповест је божја светла,
просветљује очи.

10. Страх је Господњи чист,
остаје до века;
Судови су његови истини,
праведни свиколики.

11. Бољи су него злато,
но много злата;
Слађи су него мед,
но мед што тече из сата.

Ова особина псалама, тај паралелизам чланова, та ритмика самих идеја и израза, учинили су да су псалми и у преводу, чак и најпрозаичнијем преводу, одржали извесну ритмику, баш ту ритмику мисли, и да се ни у прозном преводу та ритмика

није могла изгубити. Зато се боља и добра проза, као што је Даничићева, чешће врло лако и може да претвори и у ритмику стиха. Док, међутим, прозни превод на пр. једне новије, ма како лепе и правилне, лирске песме неминовно губи сву ритмику, и преноси само мисао и значење, па зато ни близу не може да утиче као оригинал, или као превод псалама, у којима остаје не само мисао, него и њин логички ритам, чак и када се спољашњи ритам речи не сачува.

При свем том, а можда и баш због свега тога, стих и стил псалама имали су огроман утицај на песнички и прозни стил свих светских литература. Сугестивост његовог ритма мисли била је чаробна и дејствовала је чаробњачки. Но у најновије време пронађено је да том унутрашњем ритму псалама, том паралелизму чланова, одговара и спољашњи ритам, ритам речи, стих. Немачком научнику Леју приписује се у заслугу да је открио прави карактер јеврејског стиха, када је утврдио (1887.) да он није везан за квантитет као класични стих, нити за број слогова као стих романских народа, него за акцент. Од интереса је да су поделе појединих псалама у строфе још и раније запажене, и пре овог правилног сазнања о стиху псалама. Тако, Вигуру спомиње да је Koester још 1831. указао на строфску грађу неких псалмова. Доцније, хебреиста Буде конструише прве старо-јеврејске строфе. Хаузер је у псалмима покушао конструисати чак и врло компликоване строфе. Штерк је дао свој превод у читавом низу разноврсних строфа. Стиховани и строфски облик псалама сада је изван сваке сумње.

Како је, на пример, Вигуру био близу да до краја тачно види грађу псаламских стиха и строфе, показује, примера ради, псалам 3. који и он наводи, подељен у сасвим правилне 4 строфе од по 4 стиха, а само у последњој има 1 стих више. Овај псалам је у толико згоднији што су 3 строфе већ оном, још несигурно објашњеном, речи *сéла'*, саме собом одвојене и формиране у одељке који се врло лако даду написати у облику строфе. По Даничићу се то може, с незнатним изменама, овако исписати :

Господе, како је много мојих непријатеља,
многи устају на мене,
многи говоре за моју душу;
Нема му помоћи у Бога.

Селá.

Ал ти си, Господе, штит моји слава,
 Ти ми подижеш главу,
 Гласом својим вичем ка Господу,
 И чује ме са светог свог брега.

Селá.

Лежем и спавам и устајем,
 Јер Господ ме чува,
 Не бојим се многих тисућа пука,
 Што од свуд наваљују на мене.

Устани Господе! спаси ме, Боже мој!
 Јер удараш по образу све душмане моје.
 Разбијаш зубе безбожницима!
 У Бога је спас! — Твој благослов народу твом!
 Селá.

Стих јеврејски, будући везан не за квантитет, ни за број слогова, него за акцент, самим тим одаје и свој карактер. Он, дакле, може да буде састављен из два или три наглашена слога, или наглашене речи са 2 или 3 слога, поред којих може бити мање или више ненаглашених слогова односно речи. Најпростије шеме таквих стихова могу, дакле, бити:

стих од $2 + 2$ наглашена слога одн. речи,
 стих од $2 + 3$ или $3 + 2$ наглашена слога или речи,
 стих од $3 + 3$ наглашена слога или речи.

Разним комбинацијама тих основних тема могу се, наравно, правити и најразноврснији стихови, — од 7, 8, 9, 10 и т. д. наглашених слогова, према дужини мисли, одн. дужини фразе.

Број ненаглашених слогова не игра улогу, те их у једном стиху исте шеме може бити мање, у другом више; у једном краћем стиху више него у једном дужем стиху. И тако даље.

Као примере за илустрацију навешћу само неке:

Смýлуј ми се, Господе, по мýлости твојој!

одговара шеми $2 + 3$ наглашена стиха. Док, на пример, стих:

На рéкама бабýлонским сеђáсмо,
 И плáкасмо сéђајућ се Цијóна.

одговара шеми $3 + 3$ наглашена слога, одн. речи.

Као особеност јеврејске метрике Штерк истиче да стихови и строфе не иду скроз по истој шеми, него да је правилно баш мешање разних ритмичких форми.

Тако, на пример, псалму 137 „На рекама бабилонским," у трећој строфи дали смо више ритам првих стихова по шеми 3+3, него:

Како да певамо пјесму Господњу
у земљи туђинској

т. ј. $4 = 2 \times 2$ и 2.

Та мешавина ритмичких форми даје псалмима као и целој старо-јеврејској поезији не строгу укоченост коју налазимо у западно-европској поезији, на коју се и ми угледамо, особито укоченост александринца, него раскошно обиље мелодије, право источњачко шаренило ритмова, као шаренило источњачких боја.

Нажалост, нема још ни једног издања јеврејског текста псалама у ритмичном облику, и сваки испитивач или преводилац мора за себе сам конструисати стихове и строфе из традиционалног масоретског текста. Отуд још толике разлике у транскрипцији код појединих аутора. Ја лично нагињем простијим облицима строфа у псалмима, строфа од 2, 3, 4, 5, 6 до 8 стихова. Неке од Хаузерових врло вештачких и комплицираних строфа не чине ми се довољно убедљиве.

У сваком случају, метрика псалама, као и остале старо-заветне поезије, остаје и даље пространо поље за студије.

7. Богоносилачко и месијанско значење псалама

Видели смо, из свега овог излагања, да су новија упоредно-литерарна испитивања псалама унела много светлости у наша знања; у области метрике она су била управо епохална, и скинула су вековну таму са лепоте псалама.

У једном правцу та испитивања довела су, истина, до негативних резултата: одричући у целини ауторство Давиду и осталим именима наведеним као ауторе псалама, она нису могла пронаћи ни утврдити ко су аутори њихови, и оставила отворено питање ауторства за све псалме и за сваки посебно. Од саме вредности и лепоте псалама то ништа не одузима. Гледишта католичких црквених писаца, па и нашег Влашића, који остају при аутентицитету аутора онако како се наводе у поднасловима појединих псалама, противе се унутрашњој садржини и значењу читавих низова псалама, и не могу бити прихваћени од упоредно-литерарних испитивача.

Шта остаје дакле при тако супротним и опречним гледиштима.

Пре тога, морали бисмо прво поставити једно питање. Ако Давид и Асаф и синови Корејеви нису аутори псалама, зар то значи да псалме нису стварали Богом надахнути људи, да тиме псалми губе свој божански и месијански значај? О, не. Цела поезија псалама до сржи је надахнута Богом, и вером у његове помазанике и посреднике код рода људског. Ниједна друга поезија на свету није толико Богом надахнута. Ни псалми бабилонски, ни химне египатске, толико лепе и значајне за упоредно-литерарна проучавања псалама, нису у толикој мери нити у *том* облику надахнута Богом као псалми Старог Завета. То је капитална, најважнија истина, важнија и од питања ауторства и од сваког другог питања. Потребно је било да један народ толико буде окупљен и испуњен Богом, да буде у толикој мери богоносац и богоносилачки, као што је био јеврејски Старог Завета, па да божанско надахнуће кроз његове знане или незнане, именоване или безимене краљеве, пророке и песнике, открије толико не само истине и лепоте, него толико самога Бога, као што је у псалмима, у најбољим. И потребно је било да не један или два или десет појединаца носе то божанско откровење у себи, него да цео један народ, кроз читаве векове своје историје, буде у толикој мери богоносан, толико богом изабрани, да и његови појединци могу носити толико божанска надахнућа и откровења у себи. Ако псалме нису створили Давид и Асаф, и неколико других крунисаних и увенчаних певача, за неколике десетине година свог живота, створили су их ко зна колики безимени и непознати богоносци јеврејског народа кроз 6 или 8 или 10 и више столећа богоносилачке и богомиспуњене историје јеврејског народа.

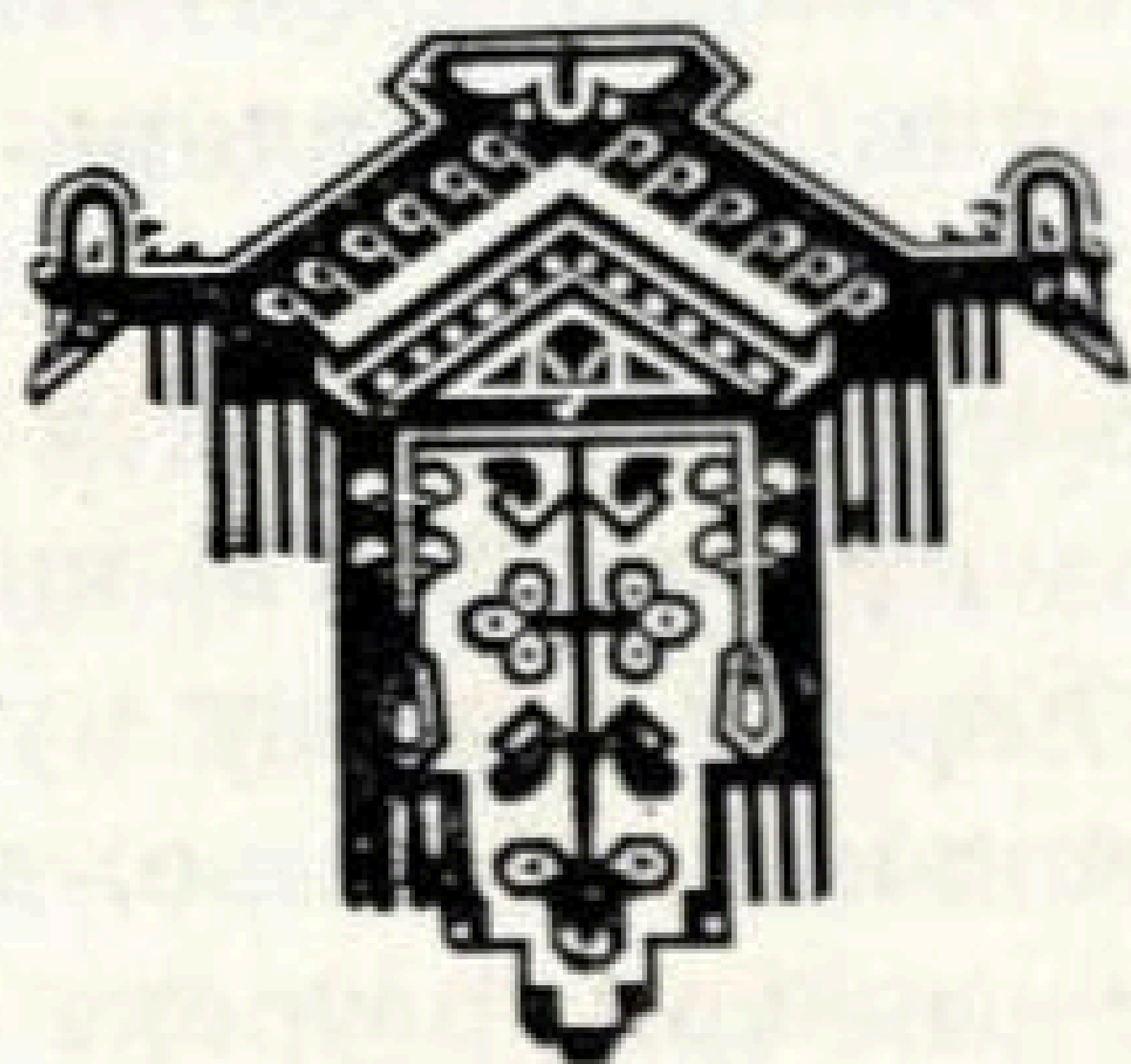
И само тако може се разумети безгранични утицај псалама. Само тако је могао цео један народ, испуњен Богом кроз столећа и столећа своје историје створити дело које је у читавој целини, са свима најбољим и најлошијим песмама предао, кроз хришћанство, безбројним другим народима, и испунио их, негде више негде мање, истим богоносилачким духом. Од свих књига Старог Завета псалми су најшире, најдубље и највише ушли у саму срж Хришћанства; без њих је Хришћанство скоро исто тако немогуће као и без еванђелија. Псалми су насушни хлеб Хришћанства. Сав религиозни култ, сви ритуали, сви обреди Христове Цркве, сва учења и сва надахнућа — почевши од самог творца Хришћанства, од његових ученика и апостола

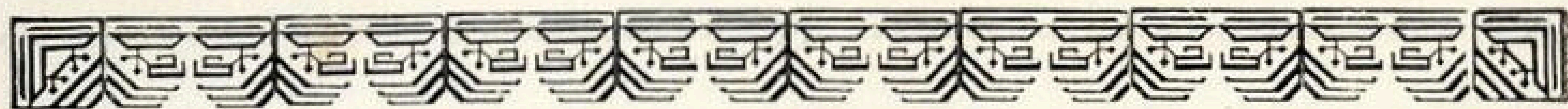
од првих мученика и светих отаца, преко читавих легија мистичара, проповедника, песника, музичара, сликара, па све до оног најскромнијег Хришћанина који се данас или јуче или на Велики Петак или у ма који други дан обратио свом Богу —, све је то прожето духом и речима псалама.

Везани — особито оним преболним псалмом 21.: „Боже мој, Боже мој, што си ме оставио?“, који је пророчки изразио и дао речи страдању Христовом —, неразднојно спојени са црквом Христовом, псалми су проносили богоносилачки дух свој свуд заједно са именом и црквом Христовом. И носе га, ето, и даље, већ преко 2000 година од Христа, као што су га носили 1000 и више година пре Христа, и као што ће га носити ко зна још колике хиљаде година будућих времена.

И у томе је њихов месијански значај: у дугој пре-хришћанској прошлости, у још дужој хришћанској садашњости и још дужој по — или боље рећи над — хришћанској будућности. Јер, већ се данас осећа, кроз све болне кризе човечанства, да се богоносилачки дух, дух бужјих надахнућа, шири и снажи и испуњава духове широм света. Жеђ за Богом, о којој су певали и коју су изражавали песници псалама, осваја и испуњава душе. Слична оној жеђи за Богом, која је једна од вечних месијанских објава псалама.

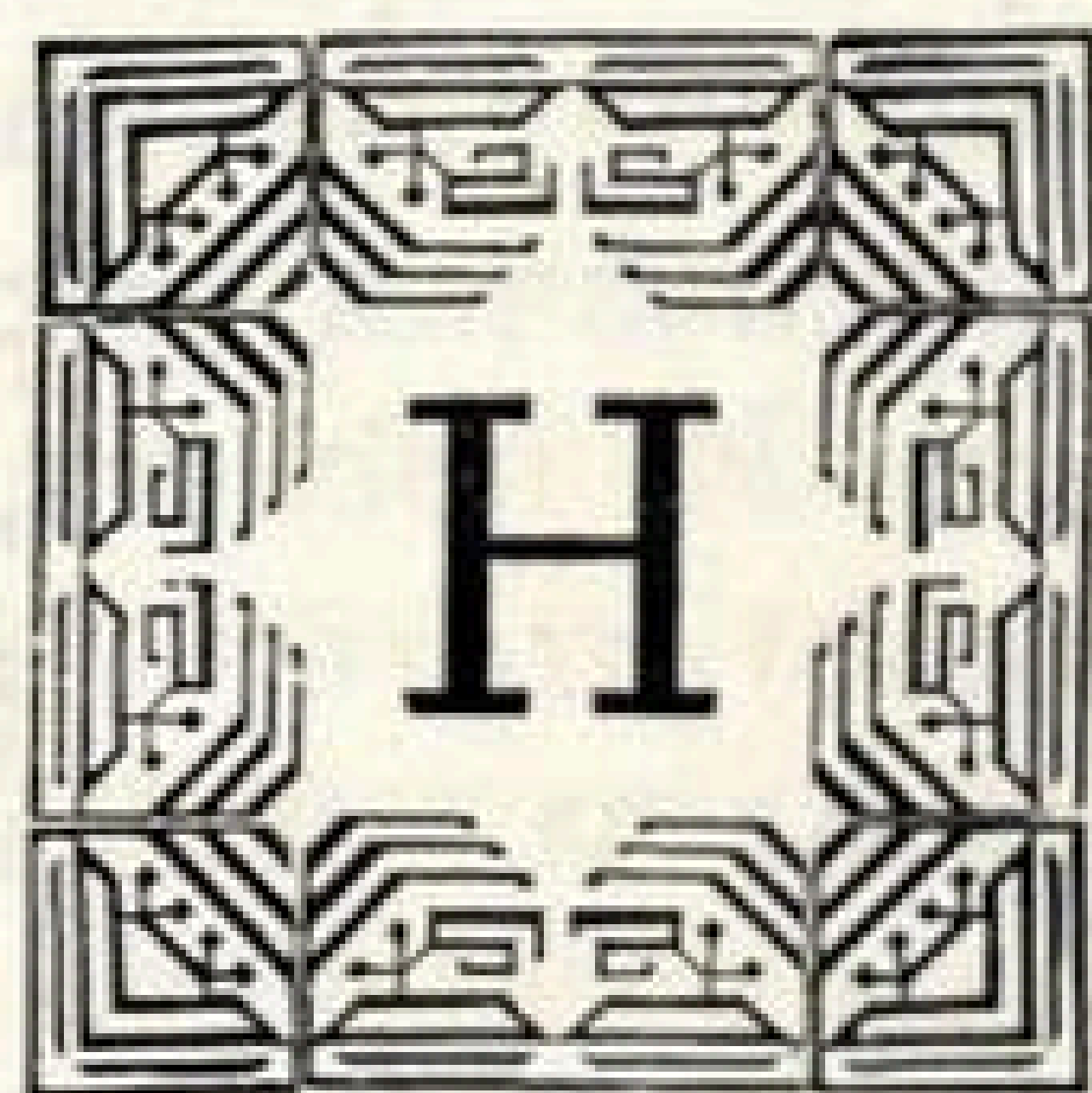
Др. Свет. Стефановић

Савремена бугарска лирика

III

ИСУ ТО само питања уметничке и песничке природе, чиме се од осталих бугарских лиричара XX. века одваја Пеју К. Јаворов (1877.—1914.), један од најјачих песничких индивидуалитета савременог Балкана. Његов живот није био мирна грађанска каријера, ма да је био чиновник и узимао угледан положај у престоничком друштву. Он је, поред свега, у души увек остао Балканац, далеко од европског изједначавајућег уплива. Готово сви његови савременици — Славејков, Христов, Трајанов и други — улазе у књижевност академски образовани, добро упознати са Западом и његовом културом, која их је не само формално променила. Они су европски прерађени и углађени, а Балкан у њима нема више ону снагу која је у непосредном и неограниченом замаху певала некада у Христу Ботеву; ту је цивилизација учинила своје, стишала је срца и страсти, „брњицом је везала уста“, — како је рекао Силвије Крањчевић. Свега тога нема код Јаворова. Син сиромашних родитеља, он је рођен 1877. у Чирпану, близу Пловдива. Није свршио никакав факултет, нити је много ходао по Европи, да види, научи и асимилира. Само једампут, 1907., био је у Француској, када га је министар Шишманов послао на државни трошак на студије, или, како Јаворов једном приликом рече, „да събира култура“. Тај израз не сведочи баш о превеликој љубави за Европу и њену културу; он се, заиста, развио у културног песника и без ње, и без редовног школовања. Свршио је тек два-три разреда гимназије, а после је ступио у телеграфску службу. Био је чиновник по разним местима у унутрашњости, најпосле у Анхиалу на Црном Мору. Ту се у њему пробудио песник. Деведесетих година, софијски часопис *Миеъл* доноси први његове песме, које ускоро привлаче пажњу Пенча П. Славејкова. Помоћу Славејкова, Јаворов је, око 1900, успео да буде премештен у Софију; нешто доцније, материјално потпомогнут од пријатеља, он напушта

телеграф, да би се потпуно могао одати литератури. Преко књижевних кругова дошао је Јаворов ускоро у додир са политичким људима, нарочито са вођама македонског револуционарног покрета. Те су везе брзо постале врло присне и срдачне; и тако је Јаворов, нешто под утицајем пријатеља, нешто из личних мотива (веле да је ту била и несрећна љубав) у пролеће 1902. отишао и сам у комите. Скоро две године провео је тако у Пирин-планини, четујући и уређујући хектографисани револуционарни лист *Свобода или смрт*, који се кришом растуривао по македонским крајевима. Те две године чествовања значе извештај врхунаца у његовоме животу. Нису то само политички или родољубиви мотиви покренули Јаворова у хајдуке; личне несугласице и неугодности у престоници још мање. Све су то само поводи. Узроци су много дубљи; они су у његовој природи, у његовом духу, који га је уздигао до песника, кријући уједно у себи и клицу целе његове катастрофе и његове смрти. У планину, у балканску планину, терао је Јаворова његов вечити, нестални, пустоловни немир, који је ту, далеко од ситних конвенционалних обзира грађанског друштва, нашао оно што му је требало: неограничену слободу кретања, чар сталне опасности и лудост вратоломних подвига и бескрајну ширину природе и неба. — Када се почетком 1904. вратио у Софију, почео је са радом на све стране. Књижевни рад његов ступио је тада у своју најплоднију фазу: до 1910. издао је две збирке песама, *Безснници* и *Прозрение*, које је те године заједно са ранијим песмама скупио у књигу *Подир сенките на облаците*; написао је две драме, *В полите на Витоша* и *Когато гръм удари*, које су с успехом приказиване. 1905. постављен је за артистичког секретара Народног Театра; много је радио у Народној Библиотеци; уз то је и живо учествовао у политичком и јавном животу и био агилан сарадник неколико листова. Али све те интензивне везе са јавношћу нису биле у стању да премосте дубоки јаз између његове бунтовничке, незадовољне, планинске крви и грађанско-породичног мирног живота. Из дана у дан растао је раздор између њега и свега што је било око њега; учинио је најгоре што је човек његове природе могао учинити: оженио се. Градски живот га је спутавао и гушио; његов хајдучки дух умирао је у тихој, удобној домаћој атмосфери, међу чипкастим завесама, разнобојним лампицама и свиленим јастучићима, којима га је жена

окужавала, мислећи да ће му тиме угодити. Често би га, изненада, нестало из Софије: отишао би у Ћустендил, комитама, да одахне. Знао је заплакати од муке: „Никада нисам сам, не могу да радим; самоћа ми је потребна! Зашто она неће да разуме да ја без рада не могу?“... У таквим вечитим мукама и борбама пролазиле су године једнога љубавног брака; брака између једне ванредно лепе жене, која је била љубоморна на све што би привлачило мужеву пажњу и одвраћало је, макар за тренут, од ње, — и једнога човека, који је за све пре био створен но за сталност, љубавну идилу и брак. Уметник Јаворов дизао се у тој борби, упркос свима тим препрекама, дајући целу своју снагу; али човек Јаворов напoкон је страдао. Балкански рат му дао, додуше, још једном два-три месеца толико жуђене слободе; одмах у јесен 1912. пошао је, с пушком у руци, као комита преко Пирина. Али тим теже му је после пало поднети стари начин живота; и најзад је дошло до онога до чега је морало доћи. Не зна се тачно шта је био повод; биће да је била нека интрига по среди, која је у плахом Јаворову распламсала љубомору. Тек, једнога дана, у јануару 1914, нашли су Јаворова са револвером у руци тешко рањена крај мртве жене. Самоубијство му није успело; лишило га је само вида. Стављен је пред суд, али га је порота решила кривице. Живео је тако још скоро годину дана у најстрашнијим физичким и душевним мукама: слеп, сломљен, анатемисан од друштва и јавности, која му није могла опростити грех, што није био као сви остали, један међу многима. По улицама Софије, оне Софије у којој су политичке убице живели као мали богови, викао је свет за слепим Јаворовим „Убиец!“, гађајући га камењем.... Крајем 1914 извршио је, најзад, по други пут самоубијство, — отровом и куршумом у исти мах: само да умре. Последња му је жеља била да га сахране у његовој четничкој опреми.

Јаворов је један од оних песника код којих је цео живот ушао у уметничко стварање, тако да им је поезија тек онда потпуно јасна, када им се зна биографија. Он је далеко од свих група и школа; створио је своју философију, песимистичку, пуну одрицања и болесне муке, али ипак позитивну у својим крајњим резултатима и својим до краја несломљеним борбеним замахом. Страсна, готово болесна наглост и раздражљивост букнула је у томе човеку. Живот му је био једна једина бурна

борба за ослобођење од услова и обзира које постављају границе земаљског, реалног, видљивог света; живот му је био једно велико душевно мучење, он га је мрзео и проклињао и бежао је од њега, — а опет је био везан за њ неким пустиловном радозналошћу и свирепом надом да можда ипак, и у самом животу, има ослобођења од живота, да можда ипак негде постоји неки спасоносни излаз из земаљског хаоса у беспротивуречну хармонију.

Та борба веје кроз целу његову поезију. С почетка је све згуснуто у борбу против социјалне неправде; социјални мотиви дају обележје целој његовој првој збирци *Стихотворения* (1901.). Но иза 1905. Јаворов се све више удаљује од књиге *Безсѣнници* и *Прозрения*, које су изашле 1905.—1910., не заогрћу више израз душевне подвојености и непрекидне борбе против материје реалним плаштем социјалне борбе; душа исказује своја у идејама оваплоћена осећања директно, апстрактно, без конкретних и логички строго проведених слика. Јасно, готово фаустовски изразио је Јаворов ту свој душевни раздор и своју борбу у песми *Две души*:

Аз не живея ; аз горя. Непримирами
В гърдите ми се борят две души :
Душата на ангел и демон. В гърди ми
Те пламъци дишат и плам ме суши.

И пламва двоен пламък, дето се докосна,
И в каменът аз чуя две сърца. . . .
Навсякъде севга раздѣоя неснасна
На чезнящи в пепел враждебни лица.

И подир мене с пепел ветъра навсѣде
Следите ми засипва : кой ги знай ?
Аз сам не живея — горя! — и ще бѣде
Следата ми пепел из тъмен безкрай.

Око 1910. појављују се, јасно формулисана, коначна мисао целог његовог филозофисања у песми *Нирвана*: једино још у смрти лежи могућност ослобођења, уништењем материје; једино уточиште јесте бесконачно море Заборава, Нирвана, у коју се улази кроз двери смрти. Значајно је, међутим, да Јаворовљева Нирвана значи само негацију свега материјалног, никада негацију духа и осећања; жеђ за непознатом и недостиживом срећом никада не престаје, мисао о коначном спасењу никада не може уснути у миру вечног сна што га доноси испуњење:

Предвечните води, всевечните води — кристални,
Бездњни и безбрежни, призивно прохладни. . . .
Но страх ни е да пием, нас — страдални,
Безсњни, безнадежни, знойно жадни.

(Нирвана)

До тога апсолутног спиритуализма дошао је Јаворов свакако тек у последњим годинама свога живота. Драма *В полите на Витоша*, писана раније, интересантна је тиме што је у њој изражена иста идеја, само на друкчији, посве реалистичан начин. Драма је из савременог друштвеног живота; обрађује се тема насилне удаје једне девојке за нељубљеног богаташа, који, као моћан партизан и капигалиста, треба да буде од користи њеном брату. Свршетак је самоубијство девојке која у смрти види једини спас своје љубави пред грубом насртљивошћу материјалности. Мисао је, дакле, у суштини иста: осећање се не жртвује материји, већ побеђује, одбацивши материју и утонувши у безвремени бескрај. Али конкретни израз те идеје — реална, скоро натуралистичка форма социјалне драме — веже *В полите на Витоша* за ранији период Јаворовљевога стварања; тако да драма постаје као неко раскршће у његовој поезији, слично уводној песми књиге *Безсњници*, где је Јаворов први пут свесно одбацио цео спољашњи свет, ограничивши се само на болове и жеље свога Ја и на решавање највећих проблема: живота, смрти и љубави.

Појам Нирване као смрти — ослободитељке, објашњава и еволуцију еротизма у Јаворовљевој поезији, линија развоја је иста. Некада је певао:

.... А грџд бела слънце нивга
Не видела,
А на неја кой почива
И наще честит заспива?

(Калиона)

То је било деведесетих година, када су се љубавни мотиви код њега јављали само у баладама, испеваним на народну, под утицајем епске поезије П. П. Славејкова. Истом доцније постала му је љубав проблем; схваћена по све спиритуално, она се је на крају крајева изједначила са смрћу и Нирваном. У животу је немогуће постигнути чисту љубав; телесни додир је пакао и мука, саблазан у светом храму њеном. Љубав постаје већа и приснија уколико се удаљује од реалног испуњења:

Ах, вечер замечтана очите ни закрива —
 И двама се топим! — но подалеко стой....
 Изгубил те от поглед, когато ще престана
 Да мисля зарад тебе, ний двама ще горим
 Един за друг в притома; — и колко, колко близо
 Усещал те бих аз до себе си тогаз!

(Насаме)

Љубав, највећи символ живота и једина његова снага, није у самом животу и не проистиче из њега; смрт је почетак њене слободе и правог живота, и највећи дар љубљеној жени јесте оно за чим сам песник жуди: уништење смртне плоти:

Онуй, което чакам сам,
 Найщедро тебе ще го дам:
 В пиянство, в шемет над света
 Блаженството велико на смъртта....

— — — — —
 Ще бъдеш ти, макар за миг,
 С орел могъщ, с орел орлица:
 И благослови тоя ден!

(Демон)

И нема да ме спре (защото аз те любя!)
 Ни укор, ни молба —
 И себе си, и тебе да погубя...

(Обичам те)

Тако је Јаворов, борећи се против материје и свега реалног, што спречава слободан полет духа и осећаја, дошао до појма љубави — смрти, чистог блаженства смрћу избављене и прекаљене љубави. Али борба против свега реалног, земаљског у љубави морала је, на крају крајева, да постане и борба против персонифициране земаљске љубави: жене. И то је била трагика његове љубави и његовога брака, што је он тежио и чезнуо за бескрајном слободом и материјалне љубави, која има своју сврху не у плођењу и рађању, већ само и једино у властитој својој, метафизичкој егзистенцији. Јаворов је гледао у жени оживотворен свој сан и слутњу хармоније између чежње и бескраја, слутњу своје Нирване; а доживљавао је с горким, страшним разорачењем сваки час везаност жене за тренутак и за вечити круг земаљског принципа, за одржавање пролазног, смртног живота. Овидијеви стихови:

Odi et amo; quare id faciam, fortasse requiris:
 Nescio. Sed fieri sentio et excrucior.

могли би бити и израз Јаворовљевог односа према жени као према некој непознатој, непријатељској, али неизбежној судбини. Има код њега песама пуних мржње и очајног проклетства против оне која му је пожудом своје земне љубави разорила чисту и свету тишину његовог идеалног храма. Али најзад он ипак долази до спознања да она није крива, и поред свега је опет воли и обожава :

Но пак те любя аз. Любя те, зашто
От тебе сѣм далеко — може би
Тѣй, както е далеко злото от доброто;
Защо сме чадата може би
На две враждуващи сѣдби.

(Все пак)

От други свет сѣм аз — не си виновна ти,
Дете на прах-земя, на прашните мечти:
Не си виновна ти, от тебе исках аз
Не сажди на страстта, а дух кристален мраз.
От тебе исках аз да бѣдеш огледало
На моята мечта сред ясна самота:
Вълшебнo огледало, живот и образ дало
На моя хладен блен от светъл бронз излен....

(Не си виновна ти)

Између та два екстрема креће се Јаворов до своје смрти, не успевши да их помири и приближи. Они су као оне сенке човека и жене у његовој песми *Сенки*, једној од најлепших песама књиге *Подир сенките на облаците*:

Напрегнато рѣце се кѣм рѣце протегат
И пак се не докосват! Искат и не могат....
И пак един пред друг, един за друг стоят.

Две сенке, — два пола на зачараном кругу његове душе, две стихије, две судбине. Борбу између анђела и демона у њему решила је најзад страшна смрт, — у чију корист? Слепи Јаворов дао је сам на то одговор. У неком језиво-мистичном заносу често је говорио пријатељима како је његова Лора увек око њега, како га зове себи, како је близу час вечитога, чистога загрљаја и небесног пролећа. У последњим данима свога живота он је пошао већ у сусрет Нирвани и новом животу; пио је већ „од оних вода од којих нас је пити страх“ и у пола је већ био у неким надземаљским сферама, у које му нико више није могао да следи.

Ма да је сав тај мистични спиритуализам лична филозофија П. К. Јаворова, без икакве јаче везе са мисаоношћу оста-

лих бугарских песника, ипак је он израстао само из оног семена што га је у његову душу усадио дух његове земље, — Балкан. Узме ли се у обзир да му је отаџбина она земља која је родила аматеријалне а уједно тако борбене религиозне мисли богумилства, земља у којој су примарне хајдучко-индивидуалистичке тежње још увек инстинктивно јаке и живе, упркос свој импортираној цивилизацији, — онда битне црте његове поезије, духоворство и екстремни индивидуализам, који граничи с инатом, не могу зачудити. Његова страсна љубав према независном, личном начину живота, а нарочито према планинској слободи хајдука, — то је реални израз балканског духа, који је пламсао у њему. *Хајдушки песни*, испеване у планини, међу комитама, изникле су из те слободе; оне певају све што је осећало балканско срце његово; у њиховој тужно-бунтовној мелодији лежи све што је могло да даде то његово најсрећније и најснажније доба. Садржај? Ако у нашој, југословенској народној песми и мелодији има садржаја који се не би изгубио код препричавања као кап росе са длана, — онда га имају и Јаворовљеве *Хајдучке песме*. Ритам, речи, риме, — све се ту склопило у једну бескрајну мелодиозност, какву је иначе тешко наћи у опором, тврдом бугарском језику. Бугарском народном стиху дао је Јаворов највећу мелодијску гipкост, коју је у њему могуће постигнути. Непосредношћу осећања *Хајдучке песме* достижу песме Хр. Ботева; Ботев двадесетог века не би друкчије певао... Лудује и бесни та песма у циктаво-пркосном рефрену

Леле моя
Пушка огнебойка, —
Море тњка
Солунска девојка!....

тугује и умире у жалосном сну о гробу хајдучкоме, далеко од родине:

Сън сънувах, ой нерадост,
Опустела младост,
Гроб в усоя, гроб сирашки
Под шумата гъста....

То је чар тих *Хајдучких песама*, њихова снага и Балкан у њима, — онај исти Балкан који пева у Мокрањчевим руковетима, у босанским севдалинкама и у обесно-радосним звуцима сремскога гајдаша.

Но болна сумња и метафизична чежња, које су Јаворова мучиле у односима према свему на свету, ни ту се нису зауставиле. И ако је он у своме ставу према отаџбини још најближе земљи и реалним снагама, ипак се и ту, на крају, све слива у његов унутарњи свет, у велику чежњу за Нирваном. Отаџбина, како је он гледа у песми *Родина*, није парче земље на кугли земаљској, које данас овај, сутра онај може населити; није међу

Тая повилнела сбир
От влѣци и кози — на длѣж и шир
Потирена чисто име е безброя;

она је у њему самом, у слову о вечном, новом бићу, у сновима, које у његовоме срцу шапће далека будућност:

И ти с в мене — ти, родино моя!
И аз те имам: радостта е скѣрб..
Че под неволно бремя вия грѣб.
И аз те имам — за да бѣда сам в безброя.

(*Родина*)

Тако се код Јаворова најпосле све слило у ту једну тачку: у Нирвану, у слободни бескрај. Израстао је из Балкана, и први међу бугарским песницима осетио је не само његову бунтовну, хајдучку душу, већ и ону другу, тамну, чежњиву, богумилску, заокупљену чудесима и блаженствима небеским. Романтична суштина балканског духа проговорила је код Бугара први пут у Јаворову; он је био први њихов романтичар, био је симболиста и без симболистичке теорије.

Јаворов је романтичар и у форми; многи захтеви симболистичке школе нашле су у његовој поезији потпуног израза, иако никад није припадао ортодоксним симболистима око Т. Трајанова; као уметник, он се је и доцније увек држао П. П. Славејкова, не осећајући велику разлику која је у основама њихових појмова о уметничкој форми. Симболисте га, дакако, никад нису убрајали у своје људе, и ако су му, делимично, морали признати снагу и таленат. Прве песме још су под јаким, скоро надмоћним утицајем Славејкова; понекад има у њима и нешто од дикција Хр. Ботева. Неке песме са социјалном тенденцијом, у којима су описане муке и невоље сиромашних тежака, упадају у очи извесном лапидарношћу и оштрином запажања; живот причања повећана је обилном употребом свих могућих ономатопоетичних средстава, — нарочито у песми

Градушка (Грѣд). Врло рано се, међутим, појављује тежња за апстрактнијим изразом и за истицањем мелодичне компоненте у песми, на рачун јасно извајане логичне констукције. Све се ту прелива, постаје прозирно, ваздушасто; контуре се губе, — само се неке вијугаве, неизвесне линије уздижу и меко преплићу, као дим над кровом. *Хајдучке песме*, испеване у једном народном ритму, који је код П. П. Славејкова добио чисто пластичну одмереност и строгост, делују апсолутно музикално; систем ритмовања понекад је тако комплициран да је те песме скоро немогуће превести на који други језик, а да би превод бар приближно сачувао оне ефекте који леже у симетрији скроз римованих стихова и у одређеној боји звукова. Доцније Јаворов риму запоставља; она не влада, и ако је скоро увек употребљена. Строфа, у којима је рима главни носилац израза, — сонета, терцина, станца и других — код Јаворова уопште нема. Рима је већином као нека интерпункција, као неки одмор између две ритмички заокругљене, засебне фразе. Ритам је, напротив, пажљиво израђен, пун варијација, увек у тону садржаја; најчешће се сусрећу јамби и трохеји у најразноврснијим комбинацијама; дактил, од кога су симболисти, а први Трајанов, саградили једну од својих сталних и најмилијих строфа, код Јаворова скоро не постоји. Врло је често понављање истоветних стихова или на крају строфе, као рефрен, или, са мањим изменама, и унутар строфе. Интересантно је да су и ту техничку финесу симболисти посве изградили, прелазећи, додуше, често границу, тако да то понављање код њих понекад више личи на манир него ли на уметничко средство убедљиво и оправдано. Мелодиозност је, упоређена са пластиком и са сликом, сама по себи већ апстракција. Јаворов је, уз то, све више тежио за што већим ослобођењем од речи и њеног свагдањег значења. Ако су први почеци његовог симболизма још везани за спољашњи свет, за јесењи или пролетњи пејсаж у циклусу *Бсенни мотиви* и још неким песмама ранијег датума, — казане су касније ствари неким чудно простим, директно апстрактним начином; свака реч, ма и најконкретнија у своме обичном значењу, има ту нешто од маглене тајанствености надземаљске, несхватљиве слутње; и свака је песма корак ближе к смрти свега чулно схватљивог у изразу и у мисли, оном идеалу, о коме је Јаворов једино цео и сањао:

И като дим в небето ще намерим край....

(Пръстен с опал)

У историји развоја бугарске лирике Пеју К. Јаворов стоји усамљен. Пријатељске везе везивале су га за традиционалисте, а нарочито за највећег међу њима, Славејкова; но као уметник он с њима много мање има заједничкога но што је и сам слутио. Симболисте опет, чијој се теорији Јаворов својим делом нехотице приближује, нису много марили за њ: сматран је као „присташа старих“. Тако његова, у најбољем смислу речи, балканска уметност живи сама за се, дивља и нежна, самоника из једног јединог великог бола. И има нешто истине у ономе претераном дитирамбу, којим га је један његов немачки преводилац оценио: „einer der grössten Dichter aller Völker und Zeiten“.

Никола Мирковић

Ослобођење

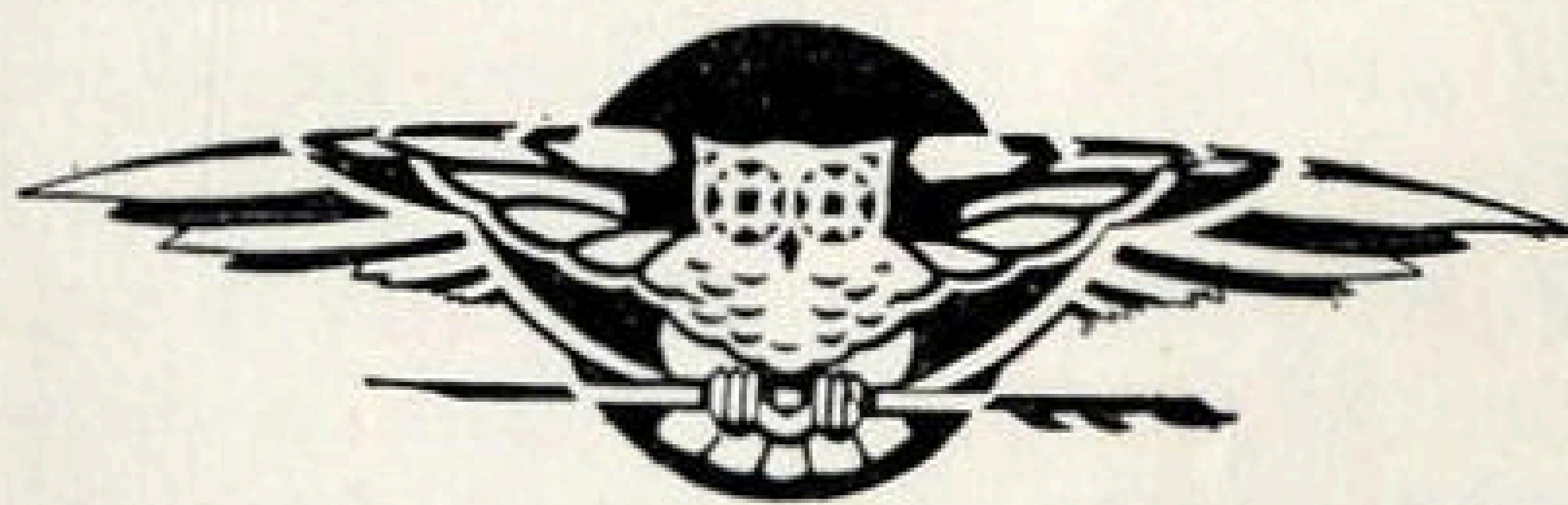
*Мој живот беше тамница мрачна,
Четири црна, хладна зида;
Никада светлост топла и зрачна
Не таче жижу мога вида —
Свуд ноћ, свуд мрак,
Помрачен зрак —*

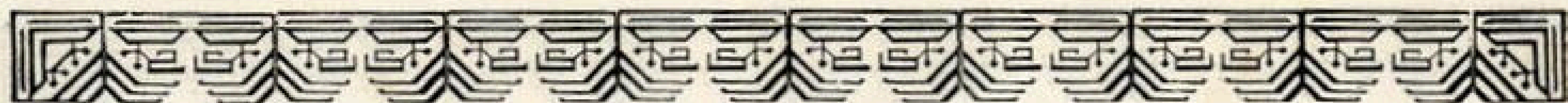
*И семе плодно младости свеже
Угину брзо, пре но сазре;
Претешки дани, ноћи још теже,
Ни од куд зрачак да се назре.*

*Но данас прође тамничко бдење,
Напустих тмину, чело дигох;
За прагом сумње — васкрсење:
Слободном душом сунцу стигох!
Свуд сјај, свуд звук,
Живота хук —*

*И занет блеском осећам радост,
Јер сада ступам Тобом вођен;
Оживех давно замрлу младост
И певам, певам ослобођен!*

Момчило Милошевић

Пијана барка

Црне сад спустимо завесе,
док месечина се лива;
мир само, — док вино нас понесе
по паклу, где се снива.

Негде ми неко шануо:
знао је већ сличне варке...
(Исто је овако издахнуо
на крми пијане барке).

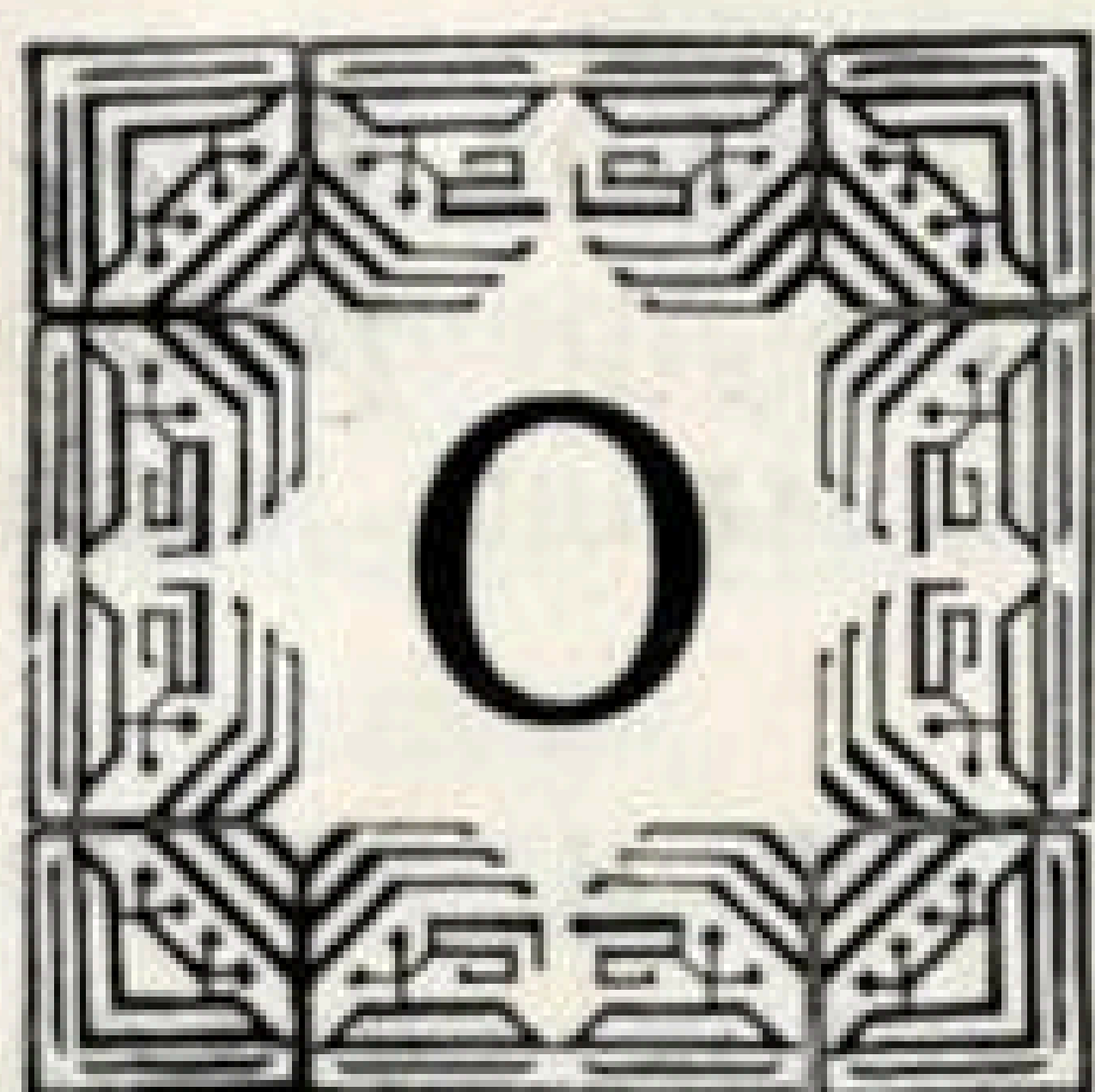
Мир, о, мир, Госпо! Премного видим
док њише се поноћ, и бледи...
Где ме то боли кад се застидим
што срећа је слична беди?...

Младен Лесковац

Владимир Стаменковић

ПЕТ САМ је видео. Да је стоти пут сретнем
увек ће ми срце јаче залупати, крв ударити у
мозак, мисли ми се сукобити с осећањима, и
сваки пут ћу крај ње збуњено и журно проћи!
Заврти ми се мозак, и, као голуб превртач,
најрадије бих савио главу под пазухо и јурнуо
колико ме снага носи!

Увек ме гледа некако насмејано намрштена. Још се никад
не усудих да јој се јавим. У осталом, ја још нисам начисто је ли
она и приметила да ја постојим на свету. Истина, пратим је
често, али увек издалека.

Покушаћу да је опишем. Она има... тело, главу и виолину.
Тело витко, лаконого, живо. Усне мало мазне, зуби бисерни,
а из уста глас — ни у њене виолине није звонкији ни мекши;
Мало испупчен, али најправилнији профил; два светла, граораста,
два весела и страсна ока; а коса јој, таласаста и сјајна, подељена
на средини и зачешљана преко ушију... Кад зацвили њена
виолина за мене више нема ни простора ни времена. А кад се
засмеје, кад прошета или проскакуће кроз њихову башту, личи
ми на срну или грлицу или младу сиву голубицу — а ја на
страсна ловца или грабљива копца који је вреба. Ах, хоћу л' је
икад уграбити!

Она је моја тајна. Кад другови о њој говоре смејем се, а
чувам се да је први не поменем. Све се бојим одаћу се.

Ето сретох је и заборавих куда ћу. Да је видим још једном!
Осврћем се доста плашљиво, али, она већ ушла. Вратићу се
кући само да прођем испод прозора испод ког ме саме ноге
носе. Пређох и вратих се. Гле сад је отворен. Ка њему је она,
а ја не обарам очију. Збуњен сам, али зачуђен још више! Крај
ње наслоњен на прозор Станко, мој школски друг. Мучно ми
до Бога! Ваља проћи мирно и јавити му се — а она гледа!

Он ме поздравља. Пита хоћу ли на купање! И он ће.
Заиста, ја сам и пошао на купање.

Сачеках га на углу. Он разведе о купању, игрању, чак поче и о клизању, и тек се већ близу града сети музике и помену да она изврсно свира. Нисам смео пропустити прилику, упитих и сазнадох — превише.

Она учи у Музичкој Школи виолину, а његов брат од тетке флауту. Волели су се годину дана, и — авај! — сад о Ускрсу верили су се. Кроз месец дана биће венчање.

Заћутао сам, управо стегао се да не јекнем. Кроз поремећени слух сазнао сам — то грозно створење није престајало млети — да је она дивна, интелигентна, духовита, млада, једва осамнаест година, и шта још не!?

Најзад стигосмо до раније приспелих другова и то ме спасе од њега. Још у том збуњеном стању свукох се под бедемом и уђох у воду. У води сам се мало прибрао али не и орасположио!

Напливах одмах. Срећом нико у друштву није био добар пливач сем Милана који се задржао око свлачења. Размахивао сам из све снаге и надирао снажно кроз реску воду; загњуривао уста у таласе који су се преда мном ритмично смењивали, и често крикнуо из пуних груди; вода је шуштала и каткад клокотала. Добро већ заморен, окренем се. Био сам далеко. Оно горко осећање као да мало попусти. Дисао сам напорно, а руке су ми биле од умора као испребијане. Осетих да ме обузима изнемоглост. Ух! Изнемоглост, дављење, грозна смрт у води! Вода страшно пече слузокожу у носу, а како ли је тек кад продре у плућа! Да ужасне борбе против такве смрти! Обузе ме бесомучан страх. Прво запливах јаче, али морадох се изврнути на леђа да се мало одморим. Толико уплашен, не умедох мирно на леђима сачекати док се добро одморим. Неколико пута сам махнито запливао и опет се обртао на леђа, док, најзад, лудо, последњим очајним напорима снаге пливајући не додирнух коленима песак.

Испливао сам, срећом, доста ниско испод друштва и могао сам се на само издувати. Попех се на пругу и седох да прибирам шљунке, док се мало приберем. Кад ми се дах повратио пођох да се обучем.

А они се скупили око једног финансијског каплара, и полако се облаче. Он је сумњиво питао њих и себе; је ли ту допуштено купање? И извињавао се да још „није увардао сва правила на мокрој граници.“ А он је са суха, Топличанин.

Они су почели мало потсмешљиво да га питају — али се и нехотице уозбиљише после његових првих јасних и безлобних одговора. Преплануо, тамно плав, кошчат, тром, мало повијен, имао је благе плаве очи, отворено лице и јаку жељу да разговара. Ускоро нас је све занимала његова свежа и живахна разговорност.

С Преполца је овамо премештен скоро. Онда је и добио за каплара. Склонили су га од освете, после погибија неких Арнаута криумчара из јаких кућа на Малом Косову. Он то није тражио. Напротив. Да је остао била би му боље заштићена породица.

Живи ту у стражари на бедему. И допада му се! Гледа лађе, чуди се колико је воде под Београдом, колика је преко Дунава равница: „десет пута као Косово“! — Врши дужност, сања и пева уз гусле народни сан...

Подоста се и распитивао. Усред велике вароши, он, роб дужности и сав утонуо у народну прошлост и будућност, живео је усамљеније него на свом Преполцу. Чита, рече, и новине. Донесе му их познаник, један ђак Пећанац, кад год донесу о каквој борби у Старој Србији. Он те борбе понекад себи уз гусле опева. Пева и о Београду. Али то није песма. То су одломци који би згодно „отворили песму“ (— кад би у Београду имало о чему да се песма испева!). Склопивши очи и отпева нам као уз гусле неколико тих стихова:

»Сред овога раскршћа мокрога,
»Где се Сава са Дунавом љуби,
»Ту је срце земље Србинове.«

Онда прогледа и кад виде да га слушамо, мало се као застиде, али настави:

»Оно јарко изнад брда сунце
»Изнад куле Сибињанин Јанка
»За Фрушку ће свету гору заћи
»Руменим се лицем осмехнути
»На Београд, чело Шумадије,
»Изборано од големих мука
»Кроз четири стотине година,
»А што смо ти око Београда
»И у њему јада поднијели
»И јуначке крви источили,
»То би текло широким Дунавом
»За четири дебеле године —
»Из Дунава све да се прелива

»И крај воде обалу залива
 »Да порасте све крваво цвеће
 »Да не видиш ливаде зелене
 »Но све да су мрке и црвене«

Рече да има још, али не може, овако без гусала, да се сети.

Што смо више довршивали облачење, показивао је све више обзира према нама. Али, кад му један пружи цигару, он одби и сави цигару из своје кутије. „Не иде“, вели, „да се прими ништа од онога ко падне у неисправност.“

Опростисмо се с њим и пођосмо у варош. На Калимегдану се разиђосмо. Ја и Милан одемо у мој стан. Он се пружа на кревет, а ја узнемирен ударих у шетњу по соби. Под утицајем случајног сусрета обузеше нас иста осећања под чијим смо утицајем већ два пута покушавали да идемо у четнике — али оба пута не успесмо доћи ни до границе.

Топличанин, као свеж горски ветар, освежи ме и отвори срце. Учиних се, са својом тајном, сам себи ситничар. И застидех се!

Имати тајни пред најбољим другом! Срамота! Заједно у школи, заједно у слободним часовима, заједно у позоришту и биоскопу; а заједно смо први пут осванули у једној палилулској кавани учећи билијар. Оно незаједничко још више нас веже. Два часа дневно, један у подне и један предвече, он мора да отшета. Учитељи играња отимају се за њ, сваке године иде у коју њихову школу. Ја се прошетам с њим једампут, двапут недељно, а кадгод га допратим и на игранку, мало постојим па се вратим. Он мене опет допрати на збор, предавање или какву изложбу, али се и кад га задржим брзо изгуби. У листовима ја читам чланке а он подлистак. Ја купујем брошуре а он романе у свескама. Али преварио би се ко би потценио моје познавање онога што њега занима, или његово онога чим се ја бавим. Свако своје „откриће“ с пуно радости међусобно саопштавамо. Мени је увек и на време познато „шта се сад носи“, која је „најлепша на корзу“, а која на којој забави, па и многе „тајне“ знам. Он распознаје све политичке сгрује и људе, познаје све јавне раднике као и ја, и о свакоме има јасан суд. Суд прими тек кад му га добро образложим, и, морам признати, да сам под његовим утицајем често исправио и пречистио своја мишљења.

Знамо се и волимо се. Све што би могло покварити пријатељство избегавамо. Једном, још у почетку, ја сам претерао у шали на његов рачун, и он оде из друштва. Кад остадох сам, осетих да сам крив, жао ми, и колебах се да ли да га потражим. У том он уђе. Приђе ми са стидљивим осмехом и погледом прекорним и ожалошћеним. Осетих се побеђен. Срце ми пуно радости и стида. Разумесмо се и не проговорисмо о том никад ни речи. Понекад се данима у чему не слажемо, али до сукоба никад више не дођосмо.

Он је из своје чиновничке, номадске породице изнео васпитање више слободно; а ја из сигурне трговачке куће више везано за сталне погледе. Његов морал, уверења, укус, разноврснији су, али и променљивији; код мене је све простије, али стабилније.

— Имам да те молим за опроштај, рекох му нагло, кад сам се решио на потпуну искреност.

— Зашто? — зачуди се он.

Рекох да сам био према њему неискрен и довољно лукав, да чувам тајну већ пола године. А сад кад је све изгубљено, долазим, бедник, да од њега потражим утехе.

И осетивши велику сласт и олакшање, исповедих му своје љубавне невоље. Он ме је живо слушао. Био је пријатно изненађен што сам се и ја заљубио, са саучешћем слушао моје наде и снове, али не прими тако трагично моје јадање да су сви путеви ка срећи пресечени. У његовим очима ја сам због љубави много добио, али „толика љубомора“ чинила му се детињаста. „Она“ га досад није интересовала. Сад ће се што пре упознати да и мене упозна. „Њега“ познаје и упознаће ме с њим кад год хоћу. Он, дакле, није налазио да љубав треба сахранити због тога што се она удаје.

Ту су нам, наравно, схватања имала да се сукобе, али кроз прозор приметисмо новог посетиоца.

— Андра! — рекосмо обојица, а ја убрзах — Молим те, пред Андром ништа. Одведи га, бога ти! Нисам расположен. Управо не; ти остани с њим, а ја одох да се мало изветрим.

Кад је Андра ушао, ја сам већ држао шешир у руци. Рекох му да остане с Миланом, ја ћу, можда, брзо натраг. И одох.

Јурио сам све до мрака и гледао само да се мало стишам. Увече, чекао ме је Милан. Док сам ја вечерао, он је седео нешто нарочито озбиљан.

Заједно пођосмо у мој стан. Једва мало умирен, осећао сам да опет има нешто непријатно.

Он је и код куће неко време ћутао па онда стаде преда ме и поче озбиљно:

— Теби је данас заиста несрећан дан! Није ти било доста несреће у љубави! Али једна несрећа и није несрећа!

Зачуди ме и тај став, и тај озбиљни тон.

— Каква нова несрећа? — упитах га.

Он ми је одмах изложи, сасвим течно, као из књиге. Андрин отац посумњао у оно „Сведочанство“ и послао га у нашу гимназију. Директор већ проверио и предао ствар полицији. Кад се све иследи ићи ћемо на робију, и уз то, наравно, изгубити сва грађанска права, па и право на даље школовање. Он ће се извући јер није ништа писао. Ако га нас двојица и оптужимо, нећемо имати доказа.

Заиста довољно и да се запрепасти и да заборавим на прву несрећу.

Покушам да одбијем све на шалу, али он остаде и даље прилично озбиљан. После изразих сумњу да то може имати тако трагичне последице, он то онако напамет говори. То би било претерано строго! Али он се позва на свог ујака адвоката од кога је и дошао у кавану к мени; и, што је најгоре, на моје смешење и куражење одговара једним озбиљним, јако хладним изразом на лицу. Та његова хладноћа баш ме угреја! Јурио сам по соби као у наступу. Највише ме је болело и љутило што он није показивао ни саучешћа ни воље да ми притекне у помоћ; слегао је раменима равнодушно. Испрва му не рекох ништа, али после већ не могах издржати:

— Нисам се надао да ћеш моју невољу посматрати са толико цинизма! Добро је да смо се упознали!

Он опет слеже раменима и окрену се к прозору. Заћутах опет...

Паде ми на памет срећна мисао, али њоме нисам могао да се користим.

— Да је ко други у питању — рекох гласно — ја бих му одмах дао савет; али ја тиме не могу да се послужим.

— Какав савет?

— Исписати се! Признати све директору и замолити га за заштиту, и писати Андрину оцу да одустане од тужбе. То би, вероватно, помогло; само ја не могу да молим. На крају

четвртог разреда сам последњи пут замолио, и од онда надам се да више никад у животу нећу молити. Тако сам се зарекао.

— Само је требало да се зарекнеш и од фалсификовања сведочанства. Неће човек да моли, а хоће да прави рђаве ствари! Кад одеш иза катанца, још боље ћеш изучити тај занат! А шта ће отац да ти каже? Не питаш за његово понижење због тебе и твоје уображености? Чува човек карактер кад треба да се спасе, а није га чувао кад је чинио прљава дела!

Био сам смлаћен! Он настави строго:

— Одмах да упалиш лампу, па да напишеш писмо директору. Заједно ћемо га још вечерас однети. И да напишеш писмо свом оцу, да му све признаш, па да и он одмах дође. Тебе треба брзо и чврсто извлачити иначе си отишао под лед.

Сав укочен, некако нађох жижице и запалих лампу. Осећао сам његов поглед на себи, али га не смедох погледати. Кад сам већ хтео да пишем, он из прслука извуче нешто завијено у хартији:

— Ево купио сам и таксене марке за молбу. Залепи их одмах. Види само да ми није дао старе што од првог априла не вреде.

Узех и развих. Гледао сам читав минут док сам све схватио; а онда га загрлих и умало не заплаках! Те његове „марке“ била су парчад оног несретног сведочанства, и то баш места на којима су били печат и потписи. Андра свршио ствар код куће и вратио данас по подне сведочанство.

— Е тако сам ја све премирао од Ускрса! Све се то тако могло и изистински догодити! — поче он да ме кара. А ти изволи, лиферуј сведочанства чим те ко замоли;

— Ванредно си одиграо! — прекидох га.

— А пре ми се смејеш кад ти кажем да бих био добар Хамлет!

То вече није могло обично проћи. Узмем од газде у зајам десет динара, и, са Миланових пет, могли смо куд смо хтели.

Наиђосмо поред позоришта. Давала се Коштана. Попесмо се да слушамо певање. На другој галерији имамо позната разводника, не треба нам карта.

После представе сиђемо у Скадарлију. Милан је већ тамо одлазио, а мени је ово први пут. Обиђосмо прво свих пет шест кафана и заустависмо се у засебној собици код „Три Шешира.“

Собица је била јако осветљена а ваздух још чист. Сва четири стола већ заузета. Милан нађе познанике за столом у

углу између зида са огледалом и зида са дуварским часовником. Они нам начинише места. Многи су свраћали и одлазили, а понеко седне и уз други који сто. Готово сви гости су се познавали.

Наточише и нама чаше. Први пут у веку вино ми је пријало, у чаши једва нешто остајало. Наручивало се редом. Милан поручи два пут, за себе и за мене. Ваздух све гушћи и тежи, жагор све већи, а вентилатор над вратима из дворишта зврји, и јаким млазом ваздуха туче ме у главу, у ушима ми све звони.

Навраћали су и Цигани, али из наше собе су одмах и одлазили. У општем одељењу су били боље среће. Тамо се често свирало и играло. С времена на време један промукао глас запева, али брзо умукне. — Мало дуже се чуо један армуникаш. Вентилатор замало стаде па опет настави зврјати. . .

Око два по поноћи дође једна група Цигана, међу њима један дебео и врло црн, носио је виолину и даире. Само њега задржаше. Прво је свирао на виолини, али час на трбуху, час испод колена, па онда је лупао у даире и, онако дебео, смешно поигравао. . . Најзад нам је досадио; и мени је био досадан! Циганин покупи неколико гроша на своје даире и, очевидно задовољан зарадом, хтеде да настави али га они иза првог стола дохватише за јаку и избацише напоље. На то се сви смејали. И Циганин, смејући се, промоли главу да нешто каже, али је брзо повуче. Неко на њ замануо чашом. И на то се насмејаше, а мене тај поступак увреди. Био сам готов на свађу па и тучу, али ме Милан задржа.

После је глумац Руцовић нешто приповедао ванредно течно и духовито. Не знам кад је дошао, а не сећам се ни кад је отишао. Знам још да је један тамбураш крај њега зазвонио у некакву тамбуру и певао, а он га грдио и поправљао.

Опет жагор непрекидан смехом, само много живљи и распустенији, а вентилатор још зврји, само некако у басу, а тако га је лакше поднети. Ја сам почео с једним за нашим столом препирку; други су се много смејали. Тај као да ме је наводио на танак лед.

После сам излазио напоље. Још при изласку опазих да о мени хоће нешто да говоре. Чим сам пошао позваше момка. А кад сам се враћао видех како Милан просу на под моју чашу и опет је нали. Зког тога се мало љутнух на њ, али не рекох

ништа. И друштво се на то уозбиљило, неки се и мрште, као да им није право што се он тако према мени понаша... Али шта знају они шта смо ми један другом! Крај оног мог сабеседника празна чашица љуте. Ала тај пресеца! Сад само ћути... Друштво ми се више не смеје.

После смо певали. Сва соба је певала. И ја сам певао. Па онда су дошли врло пријатни ђевапчићи са изврсном салатом.

Момак дође, узме ону чашицу и загледа се у ме подозриво, а Милан га пресече погледом. Обузе ме нека неодређена сумња, али ништа нисам разумео. Упитах Милана што се љути? Он се намршти и опсова, а знам да иначе не псује. Опет га упитах. „После, после ћу ти рећи," одговори ми он срдито.

Помислих да га је ко увредио и добих вољу да тучем одмах! Окретао сам већ своју тешку главу — тај вентилятор ме је баш измлатио! — од једног до другог и гунђао псовке. Ни ја обично не псујем, а сад ми се псовање баш осладило.

После сам видео како с момком праве рачун и дао сам испод руке Милану своју банку. Он наручи још две каве и не плати наш део; а они платише и одоше.

Заузех упражњено место у челу. Видех да је један сто празан, и да остали нису више начичкани гостима. Јака, бела свотлост из сијалице једва је пробијали кроз дувански дим и загушљиви ваздух.

Кад момак донесе каве, Милан му исплати сав наш рачун и даде њему цео динар. Момак се расположи, и почеше заједно да псују оне. Ја опет нисам ништа разумео. Онда ми Милан објасни. Они су хтели да мени улију ону чашицу љуте у вино, да се што пре опијем. Зато је Милан просуо ону чашу. Момку се то од Милана јако допало; а мене та његова пажња дирну до суза. Загрлисмо се и пољубисмо. После смо пошли и успут говорили један другом све нежно, уверавали се међусобно да нисмо пијани и зарицали се да ћемо један за другога догинути...

Кад сам легао, соба ми се обртала некако неодређено. У глави сам осећао некакву убрзану лупу и утврдио да чича из анагомије има право што прича о некаквом чекићу и наковњу у цима.

Ипак, био сам задовољан. Само могли смо оне пропустити кроз шаке, бар да је Милан ону чашу разбио ономе о главу.

Тако сам први пут лумповао.

Тога јутра иза лумповања глава ме болела све до школе, а кад попусти, оста рђаво расположење и нека потајна језа. Слутим нешто рђаво.

Није ми се ни тешко уплашити. Школско стање ми је доста несређено. Код наставника и стојим којекако, али сам сам собом незадовољан.

Из француског су ми слаба страна неправилни глаголи, а из математике геометријска доказивања...

Кад год се сетим школе, чврсто решим да све предмете испочетка, темељно, научим. Али то увек остаје само одлука. Често и план утврдим. Али обично пронађам и нов начин учења, и онда од одушевљења ни десет реди не могу да прочитам пажљиво. Знам оно што запамтим кад ми се слуша на часу и што научим пред час кад се надам да ћу говорити. А шта је то?

Шта ли бих знао после само месец дана озбиљна рада? Колико сам се надао од ускршњег распуста! Само се обмањујем и обмањујем!!!

Први час прође обично: (само сам се пред моливу прекрстио левом руком). Историју сам говорио, те сам могао на часу читати одељак о проналаску Америке. Знам да ме неће овако занимати кад до њега дођемо. После смо ја и Милан шапатом водили разговор о једном непријатном јавном догађају господина из историје. Он нешто начу, погледа нас два три пута испод ока па заједљиво развуче: „Мир, грађани! Нема места смеху кад овај „блажени пред вама оваке муке мучи!“ Ућутасмо и обратисмо пажњу на „муке“ пред мапом нашег „блаженог“ друга, чији је „грех“ био непознавање ислама. Непрестано је, сиромах, наваљивао о односима Мухамеда и његове верне Катице, а нимало нежни наставник тражио је суво учење Корана. У том сукобу нежности и сувопарности страдао мали дебељко Јаша, несретни друг наш...

Други час био је лепши. — Наставник је занимљивији. Та се љуља и клати кад иде, корача пажљиво као да по јајима газе, а кад стане увек угне једно колено и гледа нас испод уморних капака тако тужно као да нас погледом прекорева што му се тако радо и тако од срца смејемо. Он говори и језиком и стилем библијским. Иначе је добар човек. Чим он уђе ми расположени. И одмах се почиње „у шали учити“ или „учећи

шалити се." У разреду обично потмуло бруји. Кад већ не чује ни онога пред собом, он стане на катедру, горко нас погледа, лупи по столу и викне „ћути!" Пола жагора мање. Он мало причека, па опет: „ћути, рекох!" Сад се чују свега једна или две групице. Он се загледа и пружи руку на њих: „Напоље, напоље, рекох!" Они се због изненадне тишине и сами тргну, погледају на катедру и чују страшну пресуду. Одмах изиђу (да напољу, иза зида уз цигару наставе свој разговор), а он, изливши на њих сав свој гнев, мирно наставља. Наравно, жагор се опет упали и целог часа тиња и пуцкара...

На одмору сам био притично расположен. Шетао сам и смејао се с Јовом Владимировићем; а он као да ми је хтео показати шта све уме у збијању шале. Таквог га досад нисам познавао. Крупан кошчат сељак, црномањаста груба лица у још небријаној бради, у риђем већ излињалом гуњу и опанцима, дошао је право из Врања у наш разред, састављен од прекобројних из свих београдских гимназија. Дуго је остао повучен и тек око нове године почео да се крави. Волели смо га сви, а са мном га зближи писање. Одкад се открисмо, водимо често књижевне разговоре. Он пише највише лирске песме.

Звонце нас трже из најлепшег забављања и позва у разред. Имали смо латински. С каталогом под пазухом чича несигурно дође до катедре и ту се чврсто углави. Онако блед и сув, сав у пепељавој, као од олова изливеној, длаци од косе, браде и бркова, изгледао би као каква воштана фигура да нас испод прљавожућкастог чела са неколико дубоких бора не гледају љутито његове очице пуне заједљива гнева... Док он заводи нешто у дневник, ја из Цезара, наравно у преводу, читам оне главе о Германима и уживам у чарима старине...

Чича прозва баш Јову. Јова учи осредње, а у школи је миран. Обично ћути. Кад изиђе неспреман, уздигне обрве, затрепће очима, и цело му лице изражава тешко напрезање. Док да оно мало одговора искрене главу на десно и полагаано је истеже као да га нешто жуљи и као да што суво гута; уз то се полагаано љуља и избацује час једну час другу ногу. Сви ти мучни покрети су некако у међусобном складу, и кад наставника некад изазову нестрпљење, и онда прође рђаво, а некад саучешће, и онда се провуче, обично без оцене. — А кад је спреман, клати се живо, ноге премешта брзо, маше рукама на све стране, врат истеже енергично и говори врло брзо жуборећи својим

неправилним нагласком. Данас је знао и свима деловима свога тела то показивао. Чича је био задовљан.

— Е, лепо! Сад нам још кажи како би ти казао латински: „Онима који доцкан дођу место је за вратима“. Јеси разумео? Ниси! Е, па напиши — а, јеси! Свеједно. Најбоље је кад се напише. „Напиши ти то, па нам лепо на табли преведи“. Јова није весело писао. Кад написа српски поче да се накашљава. Поче шаптање. Јова покуша да скрпи реченицу, али без апсолутног аблатива. Ја се накашљах тако одречно да он заћута. Ја и чича се мрко погледасмо. И његово се расположење упоредо с Јовиним изменило. Он причека још мало, па слеже раменима:

— Е, па кад *ни то* не знаш, шта ти ја могу?! Ништа, иди на место.

Јова пође на место а чича хтеде да забележи слабу, али ја скочих:

— Како то, молим вас?! То и нема за данас. То и не спада у прогам. То и не мора да се зна.

Чича, као да се обрадова, цикну:

— Шта не спада? Сентенције су најважније! То мора да се зна. Баш у закону изрично стоји да се то испитује! Толике године ја предајем латински, па ћеш ти мене да учиш! Како ти смеш мене да опомињеш шта смем да радим! Хоћеш да будеш адвокат! Е, показаћемо ми теби како се адвокатише! Чекај само!

— Шта ја адвокатишем! Човек знао све: „Кажи ми још то“ — а после: „не знаш ни то“. Нећемо тако. Какве сентенције. Нема то ништа у закону. Покажите ми закон.

— Донећу ја теби закон, не бој се, — све се тресе већ сиромас чича — али у закону има још нешто! Кад су тако безобразни према наставнику ђаци добију *consilium abeundi* а може и прави *exilium*.

— Можете ви шта хоћете! Али ја знам шта је право! рекох убеђен да вршим тешки подвиг за правду и седох.

— А нисам ни ја овде, што се каже, мачији кашаљ. Умемо и ми нешто, чекај само!

Па се окрену Јови који је још пред њим стојао:

— А шта ти хоћеш? Јеси л' и ти безобразан као онај твој адвокат? (Јова затрепта очима). Ти ћутиш. То је боље, него да си, што се каже, насртљивац! (И додаде блаже.) Е, ајд иди сад на место, па други пут да научиш.

После поче да предаје о супинуму, али га прекиде звонце, а чим чује звонце, он, ма у пола реченице, стане и излази.

На одмору сам био нестрпљив што ме директор не зове. Нисам могао од узнемирености да препишем домаће задатке из математике која ће бити четвртог часа.

У разреду су ме гледали као необична човека. Изгледао сам као стари борац за истину и правду, који неустрашиво врши своју дужност и мирно чека догађаје. Пре годину дана то ми је у сличним приликама необично годило, али сад ми је у души било друкчије. Жалио сам што сам био слаб према свом нагону да планем, а тај нагон нема баш много везе са племенитим циљевима и поводима који му се пришивају...

Чим уђе, математичар прозва двојицу. Али тек што мало одахнух, уђе директор са цвикером на носу. Сви моји директори, кад су долазили да ми зададу последњи ударац, имали су цвикер на носу! Неко време је разгледао оцене, вртео главом, ћућорио с математичаром, као да су се нешто нуткали, и, најзад, сам директор прозва и мене.

Чекао сам мало док су она двојица одговарали, а за то време директор ме је посматрао кроз цвикер мало дигнувши главу. Под његовим двоструким очима нестрпљиво очекивах. Ако питање падне из алгебре не бојим се, она ме увек извлачи; ако буде геометрија, онда ништа! Чим само седнем за ту проклету геометрију мени се у стомаку скупи квасац, пуна ми уста некаквих киселих испарења. Просто ми се гади! Милан ми је силом објаснио једну лекцију, и одонда знам зашто је бљутава. Лупаш главу да докажеш оно што је теби и сваком здравом разуму на први поглед јасно.

Питање паде из геометрије. Лепо, да покушамо. Нацртам слику, обележим стране и углове. Тако, видим, увек раде. Из оне Миланове лекције знам да се све доказује помоћу страна или помоћу углова. Директор и професор опет нешто разговарају. „Ово ћемо доказати помоћу углова“, рекох и погледах у Милана. Он заклима живо главом, а са обема рукама начинио од длана и прстију углове па меће једну у другу. Разумедох га и понових: „Ово ћемо доказати помоћу подударности углова“. Милан радосно одобри.

— Па де, докажи, вели математичар.

Загледам се опет у слику да нађем ту подударност. Било је све јасно, само сам ја био просто мутав да изразим „језиком геометрије“.

— Та шта си се збунио, каже ми директор. То је бар проста ствар! Он узе креду, нацрта још једну слику и реши задатак још простије него што сам и ја мислио.

— А што ти не знаш ништа латински? — упита ме директор бришући прсте од креде. „Ко задоцни, нема места“, преведи ми то на латински?

Директоров тон ули ми поверење. Све може лепо да се сврши, само да опет не пренаглим.

— Он је нервозан човек, а мене целу ноћ болео зуб. Ето погледајте, ја сам увек имао лепе оцене из латинског. Да није те зубобоље ја бих и математику боље знао...

— Шта би боље знао, не знаш ти ништа, прекиде ме пакосно и подругљиво математичар.

Дође ми мрзак и одвратан. Директор га само погледа преко наочара, па се обрати мени строго:

— Према наставнику се не сме бити безобразан. Ту нема оправдања. Сад ћеш добити два часа затвора и извинићеш се господину на часу. Је си разумео? А други пут ако тако шта урадиш сам узми капу па иди из школе.

Можда би ми још штогод говорио, али у том послужитељуђе, шапну нешто директору и оба изиђоше. Кад директор оде, математичар се мало збуни. Ја сам га гледао јетко, као да сам уједен:

— Откуд не знам ништа. Што не погледате какве сте ми оцене давали? (Оцене су биле добре, јер сам говорио готово увек алгебру). Пред вама више никад нећу ни да говорим.

Можда бих му још штогод и горе казао, али не могах од љутине и одоха на место.

— Јес', болео те зуб! Много! Немој, молим те, ништа да ми причаш — стаде он да развлачи као баба, а ја се загледах кроз прозор.

— Јесте, молим вас, болео га је зуб. Ја знам — умеша се Милан. Други су гунђали: „Шта има он да се меша“ — „Мора он да се покаже“ — а један рече гласно:

— Кад нисте хтели да му помогнете нисте морали ни да му одмажете! То није лепо од вас!

— Шта сам му ја крив — слеже он на то раменима и усиљено се насмеја. — Геометрија мора да се научи!

Гунђање се појача, а он се наљути, приђе катедри и дохвати каталог: „Могу ја и код директора“.

На то му одговорише да можемо сви; али час изби. Он то једва дочека, задовољан што је звоно као сунђер пребрисало даљи заплет.

Док сам се спремао за излазак, опколише ме. Неки из дивљења, неки да ми изразе сагласност, а неки да ме утеше:

— Шта ти он може? Полагаћеш математику у којој другој гимназији. Нисмо се од њега бољем ни надали... Него, сад је скоро крај године.

— Море, кад се оно с Чичом лепо сврши! Ово није ништа!

А кад сам се напољу издвојио, сетих се да сам јутрос устао на леву ногу, срео бабу кад сам пошао у школу, прекрстио се пред молитву левом руком, и што је најгоре: у сну плаћао некаквим пиљарима зелено воће сребрним, белим, динарима, а они ми враћали кусур. Није требало ни ићи у школу, нарочито данас кад имамо неки шашав респоред, све часови оних на своју руку.

А све је то тако неозбиљно. Увек ме је после таквих испада срамота. Али шта ћу? Пренаглим па после не могу натраг.

Само сад слутим још нешто горе. Не може бити да се све свршило на овоме. Толике слутње, а нарочито нека потајна језа никако ме не напушта... Тог дана нисам ручао. После подне ме обузе дрхтавица. После дрхтавица нагло пређе у ватру. Не знам тога дана како се смркло. Сећам се да сам тада, у почетку, само једампут покушао да се отргнем. Прогледао сам, и то само за тренутак. Соба осветљена лампом, Милан стоји крај мене а моја газдарица додаје му мокар бео облог. Од светлости осетих јак бол у очима и зажмирих...

*

Узбуна! Сви мравињаци ускомешани! Дрхте у очекивању и Париз и Лондон и Берлин и Њујорк и Рим и Петроград — а ко да набраја и оне мање?

Заједнички представници свих штампи доносе опширне извештаје — један главни за све, а сваки лист посебно даје утиске свога извештача! Свуд гужва око нових издања, продајци стално у опасности по живот... Листови се грабе, и грозничаво читају:

Поход на сплаву. Сплав је... дана... године, тачно у пола ноћи спуштен у Дунав, баш на ушћу Саве код Београда. Кроз Црно Море, Гибралтар и Атлантук, стигао је на... тачку на

полутару. После купања и свечане седнице, пошао је сваки право на север. Дана... стигао је на Северни Пол, и на њему се задржао 48 часова. Затим, низ... подневник продужио право на југ. Прешавши полутар... дана, доспео је... дана на Јужни Пол. И на њему оставши 48 часова, супрогним подневником вратио се на своју полазну тачку на полутару.

Вежичном телеграфијом одмах је јавио да те и те Академије пошљу такве и такве комисије ради пријема нових научних открића. Комисије се састаше у... пристаништу, и у друштву са представницима штампе, проведоше синоћ три часа на Сплаву; На растанку комисија прими њихов Дневник, а новинари јединствене утиске.

Моле се читаоци за мало стрпљења, а обећавамо им све саме необичности....

Сплав. Најпростији склоп најсложенијих јединица! На први поглед обичан сплав од седам металних трупаца заострених са обе стране; али сваки од њих је најсложенија подморница. Оне се могу једна уз другу тако припити да их је пре могућно уништити него раздвојити — а могу се упутити свака на своју страну, савршено независно. Везују се електромагнетизмом, и то час као сплав, час као сноп, а час једна за другом као вагони у једној црти. Свака је независна од друге и располаже истим стројем, али обично свима руководи једно лице. Сплав иде: по води, испод воде и изнад воде. Брзина му је ограничена само крајњом границом издржљивости метала, јер је покретна снага безгранична.

Сав посао је механизирован и електрифициран. Извор снаге је у обичним парним котловима, који се, необично, ложе водом. Пара кад изврши свој посао — покретање — улази у засебну покретну преграду где је електрицитет разлучи на водоник и кисеоник. Тада та преграда с новом запремином аутоматски долази под котао с водом, пали се — праскави гас — и греје воду, узету из непотребне паре; те као дестилисана ни најмање не оставља талоба у судовима и не квари их; а исти судови стално су споља обложени вештачким ледом. Тако се, ето, на један необично прост начин, непрекидно одржава у свима машинама свих седам подморница вечито кретање. Оно се употреби или на непотребан рад, или на произвођење резервне снаге.

Нарочито пада у очи просто и укусно а генијално искоришћење простора. Сав механизам једне подморнице смештен

је у њој у мање простора него што у киту исте величине заузимају органи за варење.

То је лако разумети — објашњено нам је — „наши китови гутају саму ватру из прве руке“.

— Та ви сте постигли *perpetuum mobile*, узвикнуо је задивљено један колега новинар.

— Не још, али надамо се да нисмо ни од њега далеко. Као што видите, идеалну вечиту снагу већ смо нашли у води; а идеални вечити метал надамо се пронаћи опет у води. Сетите се њених разних агрегатних стања...

Као и ова мртва чудовишта, тако се и њихови чудни становници обраћају за све води. На Сплаву се хране самлевеном рибом, од које се праве ћевапчићи; а на разне начине печени, имају различит укус, управо представљају разноврсна јела. А душевна храна су им: вести њихове бежичне станице, уживање у широкој, отвореној, природи и лични научни рад.

Дневник — је друго чудо! Без иједнога слова! То су две бесконачно дуге пантљике: од смоле за фонограф и од филма за биоскоп! Обе справе су радиле непрекидно за време целог пута и са 16 разних тачака на сплаву снимале све што се могло чути и видети. Један природњак мисли да ће требати много година док се из тога јединственог сведочанства извуку све користи: за поправку досадањег знања и извлачење непобитних истина о мајци Земљи; усто верује да ће природне науке постати свачије кад се Дневник умножи и пружи целом свету.

Светлост. Треће чудо су сами људи, звани Зраци, чланови најчуднијег друштва на свету, чије име стоји у овом поднаслову. Сваки зрак има сопствену подморницу, слободну вољу и своје поље рада; а заједно их држи међусобна љубав и општи идеали (Али они сами о том не говоре). На велики поход сваки је пошао са посебним намерама. Оно што ми из Дневника тако нестрпљиво очекујемо, њих не занима. Признају да је сваки од њих на овом походу постигао неслућене успехе али многи од тих открића не би имали још коме ни да се објаве.

И ја сам у гужви, као у Лондону. Обале Темзе прекрио свет, па као да је сва обала засута цвећем. Сплав је на реци. Према осталим речним пловним предметима изгледа доста велики, и

нарочито леп, пругаст. На њему изасланици разгледају понешто око Зракова. . .

Гле, па то смо ми! Сваки дајемо својој групици гостију објашњења. Једна изасланства оду, друга дођу — све представници разних наука и вештина. . . Свакога своје занима. . . . Да чудна радозналца! Распитује Милана шта би са Сплава било најбоље унети у нови, овогодишњи крој женских хаљина „à la Светлост“ — или зрак-мода. . . Ха, ха, ха.

Али ја сам слободан и осамљен. Могу да читам новине. Где оно стадох? Свеједно! Ах, да. . .

Зраци. Срби су, и једних година. Из младости другују. Сваки је имао свој сан, и сад су у заједници пошли да их приведу у дело. А томе свему је највише допринео онај што је приложио материјалну жртву. Они сви то признају.

Један Зрак, кога је ваш извештач имао срећу да затекне у одличном расположењу (и на кога је за ова обавештења и од других светлих био упућен), узима историју Светлости са шаљиве стране. Он је пристао да о појединим својим друговима исприча ове веселе приче. Ваш извештач оставља оштроумљу самих читалаца да одвоје истинске податке од зачина пуних благе ироније и духа. Чујмо их, дакле.

— Страсти су свемоћне! Плод им је и наш математичар и ово наше заједничко дело! У школи је био танак, мршав, нервозан; ко би рекао! Али имао је две страсти: математику и новац. Осетивши се слаб у једном и другом, повуче се, узе од свих могућих новаца на свету по један метални комад — и на тој својој збирчици округлих плочица, донекле у једној страсти задовољан, поче проучавати круг (а после и све округло у природи). Плод: сасвим нове округле теорије и његова рођена заокругљеност. Или зато што су округле мисли утицале на његово тело; или што је био стално на очима свом господару новцу (а „господареве очи коња гоје“); или што је од непрекидног задовољства морао непрекидно да се шири; или што је тело хтело да буде израз духа; или већ што му драго да је било узрок — тек он постиже идеалну заокруженост, тешку тисућу и један килограм живе мере. И онда је пошао светом, као пчела цвећем да бере мед и да га на свој начин, овде знањем, оплођава. . . Још се многи ваши читаоци сећају како су за прескупе улазнице ишли да га слушају, управо гледају.

И ко да га не види! Глава од акова на врату као двојка, а врат на трупу као бачва, а труп на два дебела, дебела стуба, завршена ципелама као двема копитама — дебљина му појела стопале —; из трупа висе два рукава као две вреће са две утојене свиње, (које као да беже из оне бачве, трупа —); а, као две кратке полуотворене њушке из незавезаних врећа, вире из рукава шаке са прстима сраслим, да једва између палца и длана стане перо, шестар, новац, нож и жлица.

Није тешко погодити са колико славе и новца врати се с пута!

Али, таква је људска природа: никад задовољан! Поче, сиромах, сањати о својој старој лепој појави... Од те бриге после два месеца и спаде на девет стотина деведесет и девет килограма. Килограм месечно! Слаба утеха. Треба чекати девет стотина месеци, а то је равних седамседет и пет година, па да — опет буде дебео! У том очајању једно после подне сретне мене, и обрати ми се.

Знао је да ја увек имам пуне џепове идеја и добро срце да их поклањам на све стране. Био сам баш пошао у кавану где обично пијуцкам ракију и ветрим своје идеје. Поведем сад и њега. Наручимо два чокања и главицу добро папрена кисела купуса, а ја одмах извучем из најдубљег џепа идеју о овом истом походу на Сплаву. Ту, одмах, на мраморном столу израчунам трошак. Њему се свота не учини велика, прими разлоге којима га убедих да би омршавио, и допаде му се што бисмо повели још неке другове. И сам се сети једне ђачке успомене — позоришта Светлост — те решисмо да то старо име обновимо.

Да се моје заслуге не би неправедно смањивале, морам поменути да је требала сва моја речитост и љут кисео купус и неколико чокања препеченице док је сва маса мяса била стављена у покрет! Али тада?! Чим је бацио поглед на мраморни сто са цифрама, стари математичар је видео да су тачне, а тачан рачун је први услов поверења. После два месеца Светлост је већ пошла на пут.

Тако загрејан, потражи ми податке о друговима. Кад му поменух Јову Влајића, он одмах пристаде, насмеја се и упита:

— А, то је онај што је увек увлачио врат као корњача. Где је сад?

— Не знам баш тачно, али, ако је судити по његовим стиховима, мора да негде у Грделичкој Клисури чува стадо и

пише идиле. Примиће радо позив. Досадило је већ и њему старо занимање. Нема више шта да опева ни на јарету ни на телету!

— А реча да ће и онај Андра с нама?

— Е, то не знам. Питаћемо га.

А где је сад?

И то је питање. Послаћемо му бежичном позив, па где се нађе.

Он се зачуди, те му испричах све о Андри (а пошто е и Андра на сплаву, допустите да вам то исто само поновим).

„Андра, стари љубитељ ракије и женомрзац, био је негда стално намрштен и љут — јер му систем филозофије није био довршен! Али чим је из њега оно основно решио, променио се и почео живети по „начелима о животу“ одељку из своје филозофије, који је први био готов.

„Природа је,“ вели Андра, „ужасан деспот. Ко је слуша благо њему, ко не слуша тешко њему. Најгоре је што те та јогуница усићила па ни речи о томе шта би хтела. Свет, сиромах, мора сам да се довија како уме само да јој угоди. А то је питање питања, корен среће и несреће у животу...“ И Андра се племенито одлучио да те законе, т. ј. вољу природе, пронађе. Зато ће му требати цео век, али да тај законик не би биле празне речи, решио се да му пример и потврда буде сам његов живот...

„Још се зна о њему мало. Презрео је испите и све људске формалности. Задржао је од потреба само неопходно, и то са доста укуса. Носи шешир са купастом капом високом пола метра и ободом толико исто широким, те му чак и рамена чува. Око шешира ремен за кога је заденоу од метра оловку; под обод сложио подебео слој хартије (слично кружном прстену исечене); а под високу „капу“ вешто уметнуо мешиницу од пола оке љуте. Увија се по вољи од рамена до пета у широк огртач, а на њему само кошуља и панталоне до колена. Али су шешир и огртач и кошуља и панталонице од лепе јеленске коже коју често пребоји час у жуто, час у црвено а час у плаво — где се већ нађе!

Ето, такав, у јаким старинским, апостолским ђоновима он има целог живота да шета по целој земљи као по својем врту: зими к полутару, лети од полутара, све за великим вођом и оцем Сунцем. Оном оловком иза шешира по оној хар-

тији испод обода (подмазан оним из мешинице под капом) записује своје мисли. Кад се лист испуни, свет ће имати да га докопа и умножи — у осталом, у своју корист! Само, пре употребе мора се урамити у стакло, да буде вечито очуван и вечито на расположењу. Пише само српски, али допушта и преводе! Зар би и било право „природни језик“ дати само једном језику?

Успут ће изабрати стену из које ће се „у своје време“ исклесати његов споменик. Сандук са његовим посмртним остацима (и рукописима у стакло урамљеним) стаће у један клинац његова ђона на кипу — да покаже сразмеру његова духа према телу. На врху оловке на споменику биће громобран. Тако обезбеђен од грома биће вечит; на кишу и сунце ни жив се није никад освртао.

„Дело ће му се звати просто:

„Природа и Свет,“

са мотом:

„Себи на главу не можеш сести
„Сам своје месо не можеш јести.“

Најлепши одељак биће:

„Одбрана Земље у парници с Марсом пред судијом Сунцем“ — коју мисли да напише једне звездане ноћи под пирамидама. . .

„Можда се зажели старих другова па дође на Сплав.“

— А кога још рече да поведемо, упита ме дебелко већ сав црвен.

— Повешћемо Рашу „Латинца.“ Он ударио у археолошка копања по селима. Сељаци га вребају. Мисле да тражи закопано благо, и да штогод нађе премлатили би га, али он, својом срећом, у ископавању нема никад среће. Поћи ће ако га убедим да ће наћи у леду замрзлу какву стару феничанску или грчку експедицију.

И као што знате не само да сам га убедио, него се и нашло. Пред распад Империје дванаест потпуно образованих Римљана, сваки са по три роба, Грка, најученија у то време, опремили су лађе, напунили их свима својим телесним и духовним потребама, између осталог: преписима најбољих дела из целе Александријске Библиотеке, великим бројем најлепших слика и кипова које су крали, остављајући место њих веште копије — и кренули на север, насупрот и упркос оштрој клими. Једни од њих су веровали да зло мора имати

своју крајњу тачку, после које се мора доћи на боље. Други су тврдили да је прави престо богова горе на северу — било им је детињасто веровати да је на тако скромном Олимпу — и да су се богови оградиле од људи непогодама. Али, доказивали су они, богови не могу бити равнодушни према оним јунацима који те све препреке преброде, и мораће их примити у своје друштво. И једни и други веровали су да ће избећи из овог рђавог и доћи у један бољи свет. И тако пуних срца кренули су, допрли даље од свих досадањих тобожњих посетилаца Северног Пола и замрзли се.

Сплав је на њих наишао. Откривљене су њихове збирке (и велико незнање стручњака), али они нису. Све је само снимљено и остављено. Нашло се да је замрзавање дошло нагло, и да су животиње и људи залеђени у истом стању. Крављење ће се почети са животињама. Кад то успе прећи ће се на људе... Ако не данас, покушаће се онда кад медицина дотле стигне...

Дебељко — математичар — поштено је поднео све жртве, али је и успео. Не само да је сад, као што видите, на правој људској мери, испод сто килограма, него је припремио све елементе за велику једначину живота, коју тек што није поставио. А кад се она реши, стари алхемичарски камен мудрости биће не само безначајан него ће изгледати као дечји кликер и према дијаманту.

Али допустите да се о том даље не задржавамо.

Не сећам се јесам ли и даље читао или сам то неком ја причао. Био сам на сплаву, али само са Зрацима: с Миланом, Андром, Јовом и Рапом. И Нимфа је била ту са својом виолином, и Живко у капици и плавој радничкој блузи, и не сећам се који још.

Пред нама на обали стојали су неки врло званични људи, којима сам као држао овај говор: — Хвала вам, али не можемо примити. После оваких успеха не можемо се одрећи нових. Наша светлост је ово хтела да осветли мајку Земљу, да очисти од погрешака и утврди знање о њој. Дадосмо тај данак томе делу људског знања, а колико их још на нас чека? Ох, како је слатко то плаћање, и како се љупко једно иза другог помаља!... „Чујте! Свако је зрак. Нека нађе огледало да се измери, када

се изиери нека потражи друге с којима ће се допунити, и нека образује светлост; а, будимо скромни, образоваће тек једну сијалицу. Ох како би дивна из васионе изгледала наша мрка Земља кад би сваки дошао на своје место и све сијалице биле упаљене! Изгледала би као златна васељенска јабука! Делите се и прикупљајте по свој светлости, по квалитету и интензитету, по боји и јачини свога зрака! И знајте, да докле сваку другу поделу не заборавите, докле ову једину не прихватите — никад не попадосте Деца Сунца.

Створио сам очи. Био је дан. Гле, права светлост! Опет сам видео Милана. Баш је улазио и скидао капут. Нисам ништа говорио. Он се изненади кад виде да га гледам:

— Како ти је?

Клопих очи, али не могах рећи ништа. Осећао сам да је прговорити несавладљив напор. Понуди ми млека, али одбих. Глас у некако чудно звони; али, сетих се; то мени зуји у ушима. Опет затворих очи, занесох се и заспах.

Ид сам се пробудио имадох већ снаге да се видим сам, бедан ништаван у својој загушљивој, непроветреној собици, на дао непретресеној постељи. Осећао сам се много мање тешког јуче, али сам још увек био само болесник испијен тешком болешћу. Јава је нарочито била бедна према мом предум и мало испрекиданом, али необично јасном, сну.

Милан опет дође. Захвалих му на труду. Рече ми да сам био четири дана у бунилу и ватри, да сам доста бунцао и понека се смешкао. Лечили су ме хладним облозима. Лекар је долазио често и био доста незадовољан. „Ако не пређе у запаљење мозга биће лак случај, опоравиће се брзо“.

О прерано купање, они љубавни јади, оно лумповање па и о школске неприлике — то ме је савладало!

Доктор дође око подне. Био је задовољан. Наредио ми је да се опорим неколико дана и да се добро чувам док се мало не опорим.

После два дана већ сам устао и изишао да се сунчам, док је газдаца распремала и ветрила собу и спаваће хаљине. Сунце врлетње цвеће у скромном вртићу у дворишту повратише ми пет мало лепог расположења. Милан стиже раније него што сам му се надао — нису имали последња два часа.

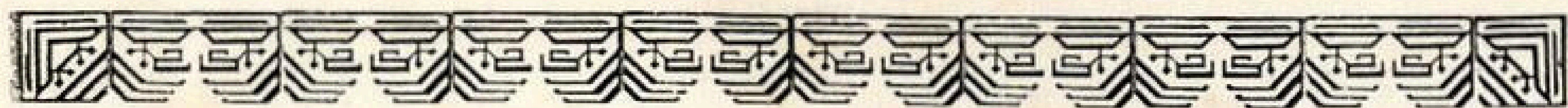
Испричах му полако и по реду свој сан. Он је слушао слушао пажљиво, погледао ме само који пут испод ока и пуштао ме да продужим. По том смо тумачили, шта се у сну из чега на јави могло развити, и шта коме од нас предказује. Пошто на јави буде обично сасвим обрнуто, рече да ће он страшно омршавити, место округлих теорија стварати угласте, а место много пара имати много дугова. Јова ће место идила за јаре или јагње писати сељацима облигације и менице; Андра место филозофије продаваће зјала; а Раша ће место скривљивања смрзнутих Римљана смрзавати ђаке двојкама из Латинског. А за мене рече да ћу, вероватно, као и у сну пијцкати ракију и не поклањати него силом натурати своје спасносне идеје; али ни у ком случају ми Нимфа неће на Северном Полу свирати: „На те мислим"... На крају ми препоруч да га сам унесем у своју Књижевну Вежбанку — којој је он едини читалац и оцењивач.

То сам и учинио чим сам се опораво, али с овим закључком: — „О, велика амбицијо, толико већа од досадашњк! О, идеално сањарење, зар се нешто од тебе, ма и другије и слабије, не би могло остварити! Науко, има слепаца који на тебе вичу, а ти их водиш у највеличанственије вртове, рема којима је стари Рај дечја играчка. Зар не заслужује сав живот — који уме тако глупо да се исклизи из наше власти за коју годину шепртљања.

А ти, моја слатка Књижевна Вежбанко, буди дољно скромна и доброћудна па се повуци. Пођи за лоптом, обучем и санкама, својим претходницима. Не срањујем те с њма — уважавам те, поносим се са тобом, па ти и захваљујем — ти си ме научила писати. Али твој Владимир Стаменкови није више обузет списатељским жаром. Свака забава на рану! Досад је доста клизао: *gaudeamus, igitur*; одсад он иоведа једино: *laboreamus, igitur*!"

Никола Т. Петровић

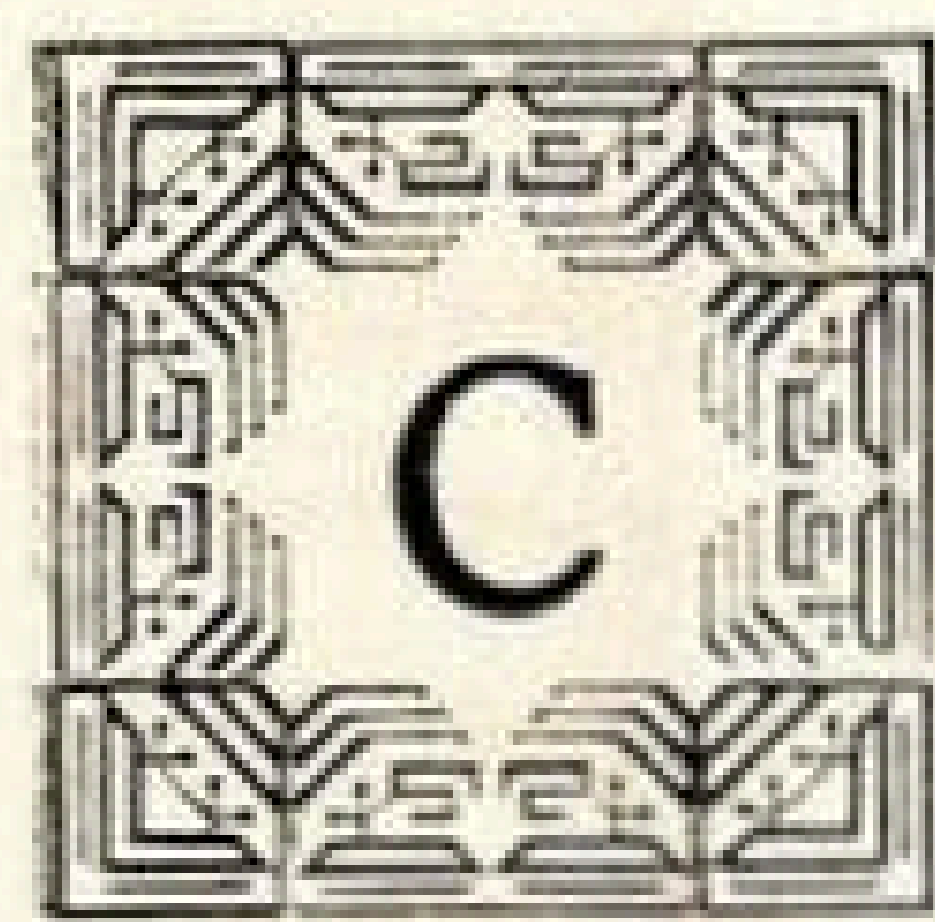

ПРЕГЛЕД

*

Криза око састава Савета Лиге Народа

ВИМА ЈЕ већ из новина позната криза која је у марту месецу ове године избила у Лиги Народа око сталних места у њеном главном органу, Савету, а поводом уласка Немачке у Лигу, уласка због кога је и била сазвата 10. марта у Женеви прва Ванредна Лигина Скупштина.

Такође је познато да Лигин Савет састављају представници десет држава, од којих су четири стално заступљене у Савету (Велике Силе: Француска, Италија, Јапан и Белика Британија), а других шест бира Лигина Скупштина већином гласова присутних чланова. На Париској Конференцији Мира првобитна је идеја била да Лигин Савет, као њен извршни орган, буде састављен само од представника пет Великих Сила, горепоменутих четири и Сједињених Америчких Држава. Савет је имао да буде, по првобитном схватању, „директоријум света“ и да припада Великим Силама. Та је замисао ускоро измењена на тај начин што су Великим Силама додате прво две, а затим (на предлог талијанске делегације) четири државе као изборне чланице Савета. Тако је постала прва алинеја Члана 4-ог Лигиног Пакта, која гласи:

»Савет сачињавају представници Главних Савезничких и Удружених Сила и представници четворице од осталих Лигиних чланова. Ова четири Лигина Члана одређује Скупштина слободно и у доба које нађе за сходно. До првог наименовања од стране Скупштине, чланови су Савета представници Белгије, Бразилије, Шпаније и Грчке«.

Члан четврти додаје да Савет може, по одобрењу Скупштине, повећати број својих Чланова, сталних и изборних.

Када се у новембру 1920. састала у Женеви прва Лигина редовна Скупштина, избор је њен за чланов: Савета пао на Белгију, Бразилију, Шпанију и Кину (која је заменила Грчку, одређену Пактом). До ступања у дужност новоизабраних чланова, 1-ог јануара 1921., Савет је већ био одржао једанаест састаната.

Друга Лигина Скупштина изгласала је једногласно 4-ог октобра 1921. следећу допуну Члана 4-ог, која има да се уметне између друге и треће алинеје тог члана:

»Скупштина утврђује, већином од две трећине гласова правила о избору привремених чланова Савета, а нарочито она правила која се односе на трајање њиховог мандата и на услове поновног избора.

Овај амандман још није ступио у важност, јер га Шпанија све досад није хтела ратификовати. Разлог шпанске опструкције лежи баш у њеној жељи да добије стално место у Савету. У јуну пак ове године Шпанија је изјавила да ће га ратификовати, те ће тако најзад ипак овај амандман ступити у важност после петогодишњег чекања,

Бразилија и Шпанија још од саме Париске Конференције тежиле су за сталним местом у Савету. Оне чак тврде да су им на Конференцији дата обећања за будућност. Несумњиво је да стална места имају велика преимућства над изборним. Она дају политичку независност једној држави од Великих Сила и Лигине Скупштине. Али она представљају опасност да се, услед принципа једногласности, не укочи, опозицијом једне државе, цео рад Савета, па донекле и саме Лиге. Најбољи се пример могућности таквога кочења налази баш у самом противљењу Шпаније да ратификује амандман члана 4-ог, који чека пуних пет година на њену ратификацију да би ступио на снагу. Треба према томе пре тежити потпуном укидању сталних места него повећању њиховог броја.

Друга је Скупштина изабрала за 1922. исте државе за чланове Савета које је била изабрала и прва Скупштина.

У септембру 1922. Лигин је Савет, на предлог Лорда *Балфура* и Леона *Буржоа*, повисио, са одобрењем треће Скупштине, број својих изборних чланова од четири на шест. Скупштина је изабрала: Бразилију, Шпанију, Уругвај, Белгију, Шведску и Кину. Наша држава, која је била кандидат Мале Антанте, добила је петнаест гласова и, према томе, није била изабрана.

Четврта, Пета и Шеста Скупштина бирале су исте државе у Савет, осим што је 1923. Чешка била изабрана на место Кине.

За све то време питање састава Савета остало је без дефинитивног решења, које се стално одлагало за идуће Скупштина.

Но када је у марту ове године сазвана Прва Ванредна Скупштина да прими Немачку у Лигу, проблем је ушао у акутно стање и дошао на дневни ред. Бразилија, Шпанија и Пољска тражиле су да се поред Немачке и њима доделе стална места у Савету. ОвOME се најодлучније опирала Шведска. Како је Бразилија одлучно ставила свој veto против додељивања сталног места Немачкој, Скупштина је, после десетак дана узалудног преговарања, закључила 17-ог марта своје заседање не примивши Немачку у Лигу. Немачка је дала свој пристанак на ово одлагање. Пре растанка, Савет је наименовао једну Комисију да изучи питање „састава, броја и

начина избора несталних чланова Савета". Комисија је састављена од петнаест чланова, од којих десет представљају Чланове Савета, а осталих пет: Кину, Аргентину, Пољску, Немачку и Швајцарску. У њој су, дакле, биле заступљене све тежње и сви погледи на проблем уређења Савета.

Комисија, која се састала у Женеви 10-ог маја, изабрала је за свога председника швајцарског делегата, г. *Моту*, а за потпредседника Аргентинца, г. *Лебретона*. Комисија је заседавала до 17-ог маја. За све време њеног рада седнице су биле јавне, приступ је био свакоме слободан, што је изазвало прилично изненађење, јер се очекивало да ће Комисија радити у највећој тајности. Али, на предлог и залагање Лорда Роберта *Сесила*, великог поборника јавног дискутовања, Комисија је решила да држи јавне седнице. Интересовање за њен рад било је врло велико.

За базу дискусије послужио је један предлог Лорда *Сесила*, који је од самог почетка узео да води главну реч у раду Комисије.

Резултат десетодневног Комисијиног рада налази се у следећим резолуцијама које је она „провизорно“ усвојила. Комисија прво предлаже да се број изборних чланова повиси од шест на десет. Од овог броја Скупштина ће бирати сваке године по тројицу чланова на три године. Тиме се постиже: прво, да се свима државама, које с правом захтевају место у Савету, омогући да буду изабране, и друго, одређује се дужи рок трајања мандата да би сваки члан имао довољно времена да се претходно упозна са духом и методама Лигиног Савета, зашта му је потребна једна врста „стажа“, па тек онда да почне своју делатност у корист Лиге. Како ће се пак бирати сваке године само по три члана, т. ј. једна трећина од целокупног броја, то се тиме гарантује потребан континуитет у раду и активности Савета. Поред тога, Комисија предлаже једну измену досадањег стања: место да новоизабрани чланови ступају на дужност тек 1-ог јануара следеће године, наиме тек у мартовском састанку Савета, Комисија предлаже да у будуће ступају на дужност одмах по избору, без одлагања.

Односно поновног избора, комисија предлаже правило да се ни један члан не може изабрати по истеку свога мандата за време од три године, али предвиђа уједно да Скупштина може већином од две трећине присутних чланова да начини изузетак у корист највише једне трећине изборних чланова. Како је пак горе речено да Скупштина сваке године има да бира по три члана, то значи да само један од њих може бити понова изабран за нову периоду од три године. На овај начин даје се могућност државама, које су тражиле стално место у Савету, да у пракси поново буду бирани у Савет и да на тај начин стварно буду стални чланови Савета, и то без повећања броја сталних места.

Да би ово омогућила, Комисија је усвојила извештај број прелазних мера да не би избор више од једне од оних држава, које би требало да добију стално место, пао исте године.

Поред тога, Комисија задржава Скупштини право да може, већином од две трећине гласова, да донесе решење да се приступи поновном избору свих чланова. Овим се правилом оставља слобода Скупштини да изврши ревизију и искључи из Савета чланове који више не уживају поверење двеју трећина њених чланова. Важност је ове чињенице очигледна.

Односно питања повећања броја сталних чланова, Комисија је решила да то питање одложи за свој идући састанак, који се имао одржати 28-ог јуна. Ипак, у више махова, Комисија је у својој дискусији додирнула и ово питање које је тесно везано за број изборних чланова. Према изјавама појединих чланова Комисије било је јасно да је велика већина противна повећању броја сталних чланова. Такву је изјаву отворено дао у име енглеске владе лорд Роберт Сесил. Наравно да се ово не тиче сталног места које има да добије Немачка приликом свог уласка у Лигу. Комисија је поред тога саслушала и примила к знању жеље Шпаније, Бразилије, Кине и Перзије за стална места. Пољски делегат није износио пред Комисију формални захтев своје владе на стално место. Из тога се да закључити да би се Пољска задовољила и једним изборним местом у Савету.

Комисија је дакле покушала да реши кризу без повећања броја сталних чланова, питање због кога је криза и избила. Било је људи који су предлагали да се установи још једна, трећа категорија чланова Савета. Поред сталних и изборних, била би једна врста полусталних, такозваних „ротационих“ чланова. И њих би бирао Скупштина на дужи период година, с тим да се они аутоматски враћају у Савет после истог броја година, колики је био њихов мандат. Ова би се места имала дати баш оним државама које су изазвале кризу својим захтевом за стална места. Но Комисија није узимала у обзир овај предлог, јер уопште није хтела да улази у дискусију повећања броја сталних чланова. Писац ових редова поднео је предлог да се садањи систем замени једним новим, по коме би сви Чланови Савета били бирани од стране Скупштине, но једни на много дужи рок, на десет година на пр., а други на сасвим кратак, две до три године. Но овај би предлог захтевао да се члан 4-ти Пакта измени, а из искуства се зна да је бар до сада било потребно по две пуне године да се добије довољан број ратификација за ступање на снагу једног амандмана на Лигин Пакт.

Поред других предлога и наша је влада поднела своје гледиште у једној дипломатској ноти коју је г. *Нинчић* упутио 7-ог маја Главном Секретару Лиге Народа. Наша је влада везала своје

гlediште на проблем састава Лигиног Савета за односе који имају у будуће да постоје између Скупштине и Савета. Ако би се овај последњи преуредио на такав начин да постане један чисто извршни орган Лигине Скупштине, наша би влада придавала мање важности питању избора чланова за Лигин Савет. Ако би пак односи између Скупштине и Савета остали у будућности исти онакви какви су били и до сада, а какве их је Пакт предвидео и пракса утврдила, наша влада предлаже да се, у циљу представништва свих земаља, установи једна нова категорија полу-сталних чланова, чији би број био мало већи од садашњих изборних чланова. Ова би се нова места давала групама држава, као Малој Антанти, Скандинавским Државама, Јужно-Америчким, итд. Поред политичких и географских груписања држава, могле би се образовати групе *ad hoc* средњих и мањих држава. У средини сваке групе вршио би се редован годишњи „рулман“.

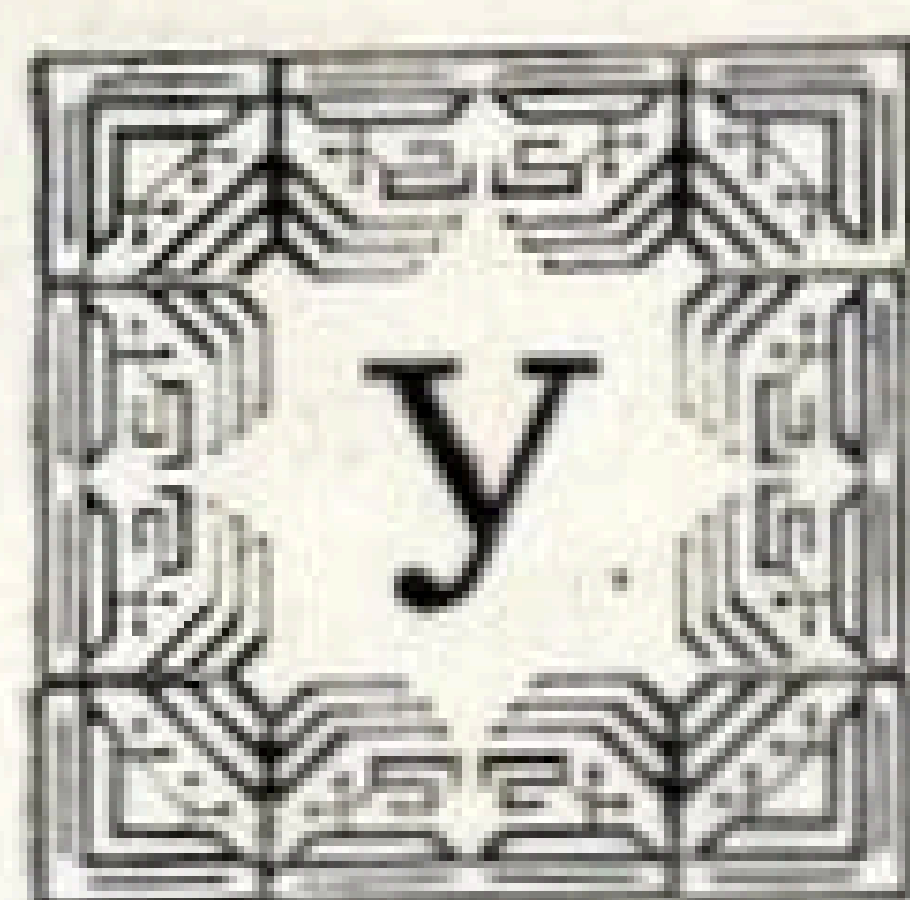
Комисија је требала, као што је већ речено, поново да се састане 28-ог јуна. У међувремену, састао се Савет у четрдесето редовно заседање. За време овога заседања дале су оставку на места у Савету две државе које су тражиле стална места, Шпанија и Бразилија. Ова је последња дала, сходно чл. I. Лигиног Пакта, чак и двогодишњи отказ за своје иступање из Лигиног чланства. Разлог за све ово лежи по свој прилици у томе, што су ове две државе увиделе да се неће изаћи у сусрет њиховој жељи да добију стално место у Савету. Ове оставке мењају ситуацију у толикој мери да је идући састанак Комисије одложен *sine die*. Врло је вероватно да се Комисија неће више ни састајати све до идуће Скупштине. Тешко је предвидети шта ће се тада догодити. Хоће ли тада и Шпанија дати двогодишњи отказ за своје повлачење из Лиге и да ли ће то повући за собом излазак још неких јужно-америчких и других држава? Такође је тешко рећи да ли ће идућа Скупштина дефинитивно решити питање организације Лигиног Савета или ће га још једном одложити. Али може се већ сада рећи са доста вероватноће да ће у септембру Немачка бити примљена у Лигу и добити стално место у њеном Савету. По мишљењу извесних политичких личности, користи од уласка Немачке у Лигу далеко пребацују штету коју Лиги наноси иступање Бразилије и евентуално неких других држава.

У сваком случају једно место у Савету изгледа данас осигурано државама Мале Антанте. Оне ће имати међу собом да се договоре и реше кога ће истаћи у Скупштини као свога заједничког кандидата на место које данас у Савету заузима Чешка у име Мале Антанте.

Ми ћемо у октобру, после Лигине Скупштине, извести читатеље о ономе што се тада буде решило у Женеви.

Б. Д. Поповић

Ђовани Амендола

КАНУ, у Француској, умро је, 7. марта 1926., Ђовани Амендола, најистакнутији представник италијанске демократије и духовни вођ целокупне парламентарне опозиције. Умро је у 44. години живота, у нарочито тешким приликама, и на један трагичан начин. Његов живот и рад, па и сама његова смрт, оличавају у себи судбину бољег дела данашње италијанске интелигенције. Јер, својим животом, радом, и својом смрћу, он је првак и представник оне Италије, која се данас мало види и још мање чује а која ипак заслужује сву нашу пажњу.

Рођен у Неапољу 1882. год. провео је оскудну, мирну и просту младост у раду и студијама. Врло рано су привукли сву његову пажњу религиозни проблеми, и једно време је као млад човек стајао под доста јаким утицајем теозофа. Свршивши филозовски факултет, учествује са Ђ. Папинијем и Ђ. Прецолинијем код оснивања ревија и едиција *Леонардо*, *Анима* и *Воче*. — У филозофији њега, будућег борца и политичког вођа, највише привлачи проблем воље. Из тога времена је његово мало, али запажено, и данас већ ретко, дело *Воља и Добро*. Ту исту карактеристику показују и његови даљи књижевно-филозофски радови. Писао је сажете и маркантне студије о мистицима Молиносу и Лојоли; о Тасу и Микеланђелу; о Кавуру и Бизмарку. Како се види све случајеви, где је воља ангажована у борби, било са унутарњим немирима и тешкоћама, било у судару са запрекама спољњег света. Врло млад добија катедру филозофије на униферзитету у Пизи, али га журналистика и политички живот брзо отргну од тога рада. Времена су таква, да се само у политичкој акцији могао потпуно манифестовати један такав дух; само на том пољу могла је његова судбина да нађе своје трагично испуњење. Још исте године он је у Риму као Римски дописник и редактор прво *Феста дел Карлино*, па одмах затим *Кориере дела Сера*. Његова култура — ствар ретка међу журналистима и још ређа међу политичарима — изнела га је веома брзо у прве редове. У заморене и дотрајале либералне редове он уноси нов дух, савремен и борбен. У културном животу он је против доктринарског и неплодног антиклерикализма, а у националном животу он се не задовољава патриотским вербализмом, него тражи акцију, смишљен и свестан напор владе и народа за еманципацију од Аустрије.

Године 1914. он је међу либералима интервенционистама и тражи енергично улазак Италије у рат на страни антанте. У рату учествује као рез. артилериски поручник, постаје капетан и бива одликован за храброст, а потом ослобођен ради болести. Год.

1917., са Андреом Торе живо сарађује на Римском Пакту, који је и за нас и наше уједињење био од значења и важности.¹⁾ У сталној је борби против Сонинове круте империалистичке политике. Године 1919. изабран је по први пут за народног посланика. Год. 1920. постаје држ. подсекретар у Министарству Финансија, а 1922. министар за колоније. Као министар он је и пред сенатом и пред парламентом и у пракси развио своју колонијалну политику, опсежно, умно и убедљиво, као ниједан његов претходник. Та политика је била израз у исто време његове енергије и патриотизма и његових хуманих осећања и демократских схватања у најбољем смислу те речи.

Доласком фашизма на власт — у октобру 1922. — Амендола је поднео оставку заједно са целим кабинетом. Иако и сам националиста и интервенциониста, он је по целој својој духовној конструкцији, васпитању, мишљењу и осећању, био предодређен да буде главни и најозбиљнији противник фашизма и најпривлачнија мета за његове ударце. Већ давно пре тога, у безбројним чланцима и говорима, он је био дао јасну слику „Нове демократије,“ како ју је он замишљао. Амендола је усвајао форму либералне државе, али измењену знатно искуствима светског рата и захтевима послератних времена. Он је смело третирао све проблеме нашега времена: однос рада и капитала, класну борбу, проблем личне слободе, питање светског мира и међународних односа. И налазио је да сва та тешка питања могу наћи своје решење једино у „новој и истинској демократији рада и слободе.“

И као што је по тим својим принципима био у сталном сукобу са марксизмом („Признајемо историјску чињеницу класне борбе, која иде нужно уз капиталистичку продукцију, али поричемо неминовност колективистичког процеса и побијамо диктатуру пролетаријата, као и сваки други облик диктатуре“), тако је нужно морао да се сукоби са фашизмом, који је антитеза сваке демократије.

Између два, у себи супротна али оба антидемократска принципа, између марксизма и фашизма, смрвљена је „нова демократија“ и њен херојски носилац Ђовани Амендола.

Кад се, и овако у најкраћим цртама, упозна културно и политичко Вјерују Ђ. Амендоле, јасно је да је сукоб између њега и фашизма био неминован. Један покрет, елементаран, прост и сиров, докматичан и ексклузиван, бучан и силовит, то је био фашизам од свог почетка и то је све више постојао у свом даљем развијању. Пролазна, али дубока и оправдана реакција поседујућих и просвећених класа, не толико на марксистичке теорије, колико

¹⁾ Још као млад журналиста, он се год. 1908. у питању анексије Босне и Херцеговине одлучно залагао за нашу тезу, а против Аустро-Угарске.

на безумље и грешке оних који су хтели да их у послератној Италији примењују, нашла је у том покрету свога главног савезника, видан и опипљив израз свог дуго гутаног огорчења. Она га је подигла на ноге и одхранила.

Међутим, тај покрет се, као што то редовно бива код реакција, кад се једном захуктао, није могао зауставити на том да буде израз револта и огорчења грађанских класа и нека врста протуотрова против социјализма. Он је, истина, сатерао у земљу социјализам свих нијанса, али је у исто време, као бујица, са собом повукао традиционалне институције, либералног државног уређења, и од спасиоца постао господар. Јер активни милитантни фашизам, онај који се одупро црвеној опасности и на насиље одговарао насиљем, рекрутовао се, у главном, из ратних и поратних генерација, одраслих у култу силе, личног подвига, бравуре и ризика, генерација које су гледале како се убија, расипа и троши, али које нису никад виделе ни осетиле како се споро и тешко ствара и гради, са одрицањем, без бучног и брзог успеха. То је била смеса и најезда фукаре и скоројевића, огорчених идеалиста, подрманих, ратних егзистенција, виолентних, паланачких типова. И разумљиво је, да један такав покрет није могао да има респекта ни разумевања за демократска схватања и институције, њему су оне изгледале као преостаци предратних „бастардских времена“, слаби и недовољно ефикасни у борби са социјализмом, дакле штетни и излишни.

Пред тим и таквим фашизмом морало је све што је било демократско да се повије и прилагоди, или да се склони. Већина се повила и прилагодила. Амендола се испрсио, и сломио. Сва његова сложена унутрашњост и сва етика једног правог, мисаоног и раденог живота, обвезивали су, као неко унутарње племство, да се супротстави и одупре најезди која је, ношена заносом, опијена успехом, не преоптерећена ни неким знањем ни скрупулама, ломила све пред собом.

Год. 1922. Амендола оснива у Риму *Ил Мондо*, поред социјалистичког *Аванти* данас једини опозициони дневник у Италији. Кад, после убијства социјалистичког посланика Матеоттиа опозиција напушта парламент, Амендола је у њој најборбенија и најјача личност. (Овај филозоф је, узгред буди речено, био можда једини међу опозиционим посланицима, који од дана напуштања парламента није примио ни једну пару дневнице).

Али борба је била неједнака, без среће и без изгледа на успех. Времена и прилике, економски односи и стање духова у земљи и у свету, све је било против њега. Овај државник-филозов морао је подлећи у борби са државником-фашистом, који је силу и насиље јавно прокламовао као „ствари дубоко моралне“, кад се врше у име једне идеје; он је морао подлећи у борби са фашизмом, чији

се вођ јавно, на последњем конгресу, хвалио да није прочитао ни једну странцицу Бенедета Кроче, или са фашистичким генер. секретаром, који је на истом конгресу изјавио: „Одувек смо зазирали од велике ерудиције и т. зв. интелектуалаца.“ — Нападнут лично у неколико наврата, Амендола је два пута бијен до крви и несвести. Први пут у сред Рима, на сам католички Божић 1923. г., а други пут јула 1925. г. у Монтекатини, где је био на лечењу. Повреде су биле тешке. Као Нити, Салвемини и остали виђени опозиционари, Амендола је коначно морао да напусти Италију. Отишао је у Француску на лечење, где је и умро. Умро је управо на дан кад је у Риму извршен атентат на Г. Мусолинија, тако да је то, као и Мусолинијев пут у Триполис одмах иза тога, бацило у засенак вест о смрти Ђ. Амендоле; не само италијанска, него ни европска штампа, вођена једино потребом сензације и свирепим законом новинског простора, није поклонила довољно пажње овој значајној смрти. Трагична судбина се извршила до краја.

Дело Ђ. Амендоле — то је заправо више једна трагична воља и један племенит напор него једно дело — уништено је у зачетку. Он сам је завршио свој живот пре реда и времена, прогнан, у туђини, окружен само малобројним пријатељима, а без присталица. Али поред свега тога личност Ђ. Амендоле неће бити кажњена заборавом. Он ће несумњиво и у најтежем случају имати у италијанском народу и у свету ону малку тужну славу трагичних бораца, који су или преуранили или задоцнели, а који су смело и до краја бранили своју ствар, већ унапред осуђену на пропаст.

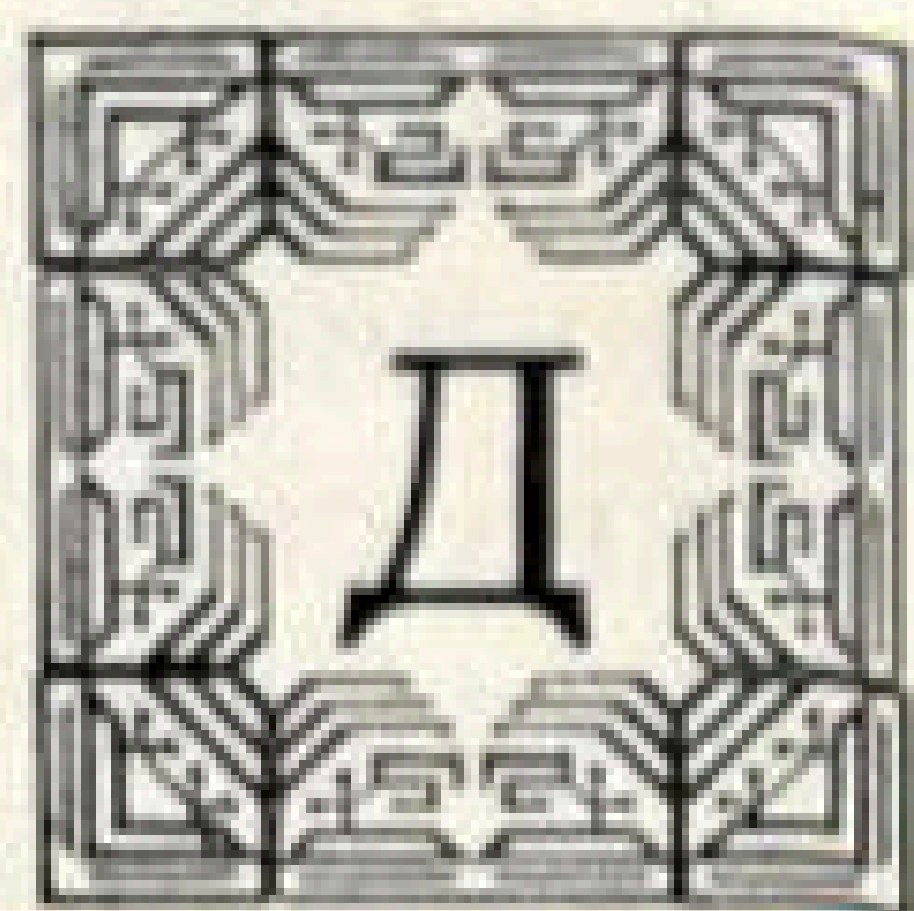
А у случају васкрса прерано сарађене италијанске демократије он ће као њен првоборац и великомученик бити уздигнут до највеће висине, уз бок Мацинију и осталим учитељима италијанског ослобођења и уједињења.

У сваком случају, лик Ђованија Амендоле остаће у италијанској историји као пример самосталности духа, храбрости и човечности, као лик једног од оних, који су живот схватили као мисију.

Р. Р.

Два Јана

ОК ДРУГИ народи имају једнога свог светитеља, Чехе штите два: Јан из Непомука и Јан Хус. Први је већ одлучно одстрањен, али за његовом звездом су Чеси столећима ишли, а историја брани своје мртве. Успомена на другог светли још чисто, али више апстрактно, а да би могла доспети до дубина. Морални назови се мењају; време све нагриза; животом се не може управљати: vivos voco, mortuos plango.

Јана Непомуцког, „Св. Јана“, чија је светковина 16. маја одржана, Ческословенска Република није обдарила својом милошћу. Она би најрадије утопила његов дух, као што је пре шест стотина тридесет и две године сурови краљ Вацлав учинио с његовим телом. Истакнут у протуреформацији својом нарочитом ревношћу, браћен Хабсбуршким двором, слављен столећима као најблагодонаклонији покровитељ земаља круне Св. Вацлава, — он је после преврата 1918. г. бачен са свога високог пиједестала. Један од најугледнијих културних радника чешких, Јан Хербен, доказао је да је без историјске подлоге легенда о епископском викару Јану из Непомука: да га је краљ Вацлав II. 1393. г. насилно утопио зато што није хтео да изда исповедну тајну своје жене, лепе Јудите. Тиме је Јан Непомуцки изгубио право на трновиту круну мученика, иако је свечано канонизиран папином булом од 19. марта 1729. г. Њега сада исто тако неоправдаво гоне као што су га пре неоправдано величали. Јадни Јан! Ишчезоше св. јанске славе, око којих су се сакупљали сви слојеви чешког народа; куће и улице не украшују се више у његову почаст, архиепископ је одустао од вожње у парадним каруцама, јер се боји да би деца плазила на њега језик; једва по који паланчанин залута у свечаној народној ношњи у Праг, док су их пре посебни возови довозили хиљадама и хиљадама. 16. мај, благодан Св. Јана, деградован је на обичан, радни дан. —

Верни католици — а њих има, ако не у Прагу а оно у провинцији, особито у моравској, још знатан број — бране, наравно, углед *свога* Јана; да би спасли традиционалну славу, пренели су га на недељу. Трудом Католичког Савеза одржана је и ове године, 16. маја, у Прагу свечана процесија у почаст Св. Јана, на којој су узели учешћа посланици Лидове (клерикалне) Странке, католичко гимнастичко удружење „Орел“, заступник папин, многа католичка друштва и хуманитарне установе (заводи слепаца, богаља), уколико још нису одузета испод власти католичких конгрегација. Око $\frac{1}{2}$ с. кренула је та велика, добро организована побожна поворка са Вацлавског Трга ка Тргу Св. Јана, месту где су, по легенди, рибари извукли светитељево тело и где је стојао његов кип све до 1921. г., кад су му неки храбри младићи одстранили главу. Одатле ишло се преко Крижовничког Трга, па око огромног споменика Карла IV. изванредног владара који је умео да споји германску крв са романском културом и словенском душом, који се старао о црквама и мостовима, легендама и законцима, палатама и тврђавама, ка Карловом Мосту, чија тридесет и два светитељска кipa, т. зв. „алеја протуреформације“, беху претрпана цвећем и лампионима. Пред необично љупким, по Раухмилеровом оригиналу израђеним, бронзаним кипом Св. Јана Непомука, најстаријим вајарским барокним уметничким делом Прага, одржана је

кратка богослужба. Певало се, свирало се, трубило се. Читав концерт звона и звонцади разливао се преко мутних таласа Влтаве. Са Мале Стране, пак читаву ту поворку и свечаност поздрављаху инпозантне барокне куполе цркава Св. Николе и Матере Божје, посуте сунчаним жаром, и отмене палате, сред уметничких башта, староплемских породица, и горди готски храм Св. Вида, и огромни премонстрантски манастир Страхов, — читав тај јединствено лепи, феудални, католички Праг. Он је палио библије и народне књиге, уништавао слободни развитак људског духа, поткопавао настојања и тежње ка истини, али он је имао изванредно много смисла за лепоту и уметност, и освојио је Прагу назив „Рим Севера“.

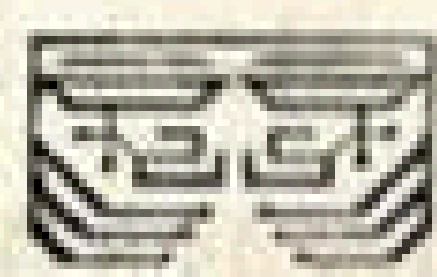
У осталом, није Чешкословенска Република, нису Масарик, Махар, Хромадко и остали непомирљиви противници Рима утопили светитељство Јана Непомука. То се догодило много пре с Јаном Хусом, ма како парадоксално то изгледало, јер тек пошто је он спаљен, у Констанци 1415. г., протуреформација, *faute de mieux*, обратила је пажњу на псеудомученика Јана Непомуцког. Трезвеном Северу већ концем Средњег Века досадио је био опојни мирис кандила, и он почиње (Виклиф, Хус, Лутер, Калвин) отворену борбу против злоупотребе црквене моћи. Јан Хус, човек из народа, једна изванредно дубока религиозна и етичка природа, заталасао је, као олуја, устајали ваздух 15. столећа. Ако и није успео да створи народну цркву, што му није ни била намера, и ако, шта више, читав Хуситизам, који је покрио чешке земље рушевинама, није могао да препречи повратак Чеха у окриље католичке цркве, — све то ипак не умањује његов огромни значај. Јан Хус је религиозно, морално, национално и социјално револуционисао чешки народ и спремио га за рад на своме ослобођењу.

Али, што је чешки народ задржао антикатоличку струју у свом повлачењу на југ, не може се објаснити само гоњењима Хабсбуршке династије, ма како крута она била. Изгледа, овоме живом, музикалном, романско-католичком-културом одгојеном народу, чија ношња подсећа на китицу шареног пољског цвећа а певање на гугут љубљених голубова, не годи сухопарно излагање библије, унаточ урођеног рационализма његовог. Јан Хус је постао херој интелигенције, он је и у широким слојевима народа засенио ореол Јана из Непомука, али ипак не толико да сасвим освоји њихову душу, да сам постане њихов светац. Између Јана Хуса и чешког народа нема оне интимности као између Срба и њиховог Св. Саве. Иначе Чеси би при Преврату, када је постало опет акутно питање о стварању националне цркве, прионули или Чешкобратрској Једноти, чисто националној творевини Петра Хелчицког, или евангеличкој цркви.

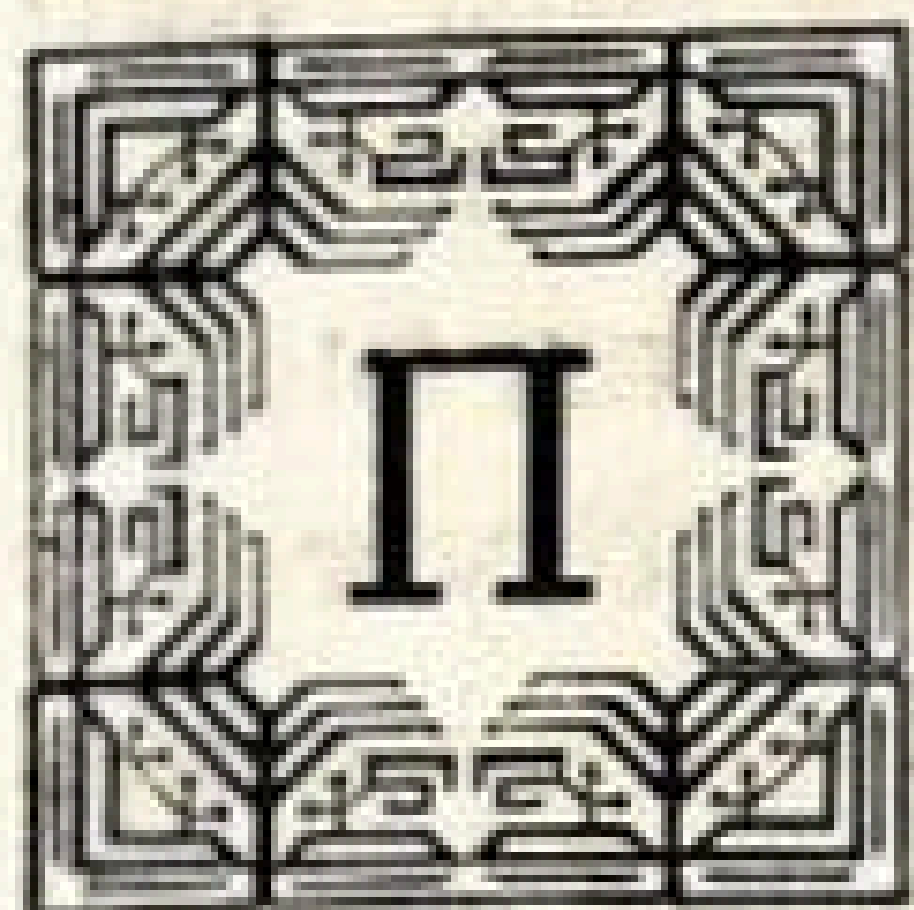
Међутим, прекида се са Римом, али не са католичанством, и ствара се религиозни *nonsens*: чешкословенска црква, којој кумују Република, евангелизам, православље, „*volna myšlenka*“ — ирелигионизам; она је сада већ подељена на два табора, на приврженике Фарског, који нагињу евангелистима, и на следбенике Горазда, поштоваоце православља.

Заслуге Јана Хуса за чешки народ огромне су, и зато је сасвим оправдано што је републиканска влада дан његове смрти, 6. јули, прогласила за државни блaгдан. Менталитету 20. столећа је његово историјски доказано спаљење на олтару слободе савести ближе него легендарно приспела вест потомству о утопљењу Јана Непомуцког. Праг, посланици чешког народа, влада, и све јавне установе, извршили су били припреме као и сваке године, да што достојанственије (предавањима, пијететним седницама, академијама) прославе успомену свога великана. Свечаност је, овог пута, била импозантнија но икад; 6. јули био је последњи дан Свесоколског Слета, и сви соколи, заједно са свима гостима и огромном масом грађанства, у бесконачној поворци прилазили су и клањали се споменику Хусовом, тако да је Хусова свечаност била стварно величанствен епilog свесловенског славља. Гнев и одлазак папиног нунција, због учешћа владе, покидао је лане и последње нити које су још спајале чешке напредне елементе са Римом. Чешки народ је на демонстрације нунција одговорио иступима у ма-сама из католичке цркве. Он је и при овогодишњој Хусовој прослави доказао да је слободан, самосталан народ, који не допушта никоме да се меша у његове унутрашње прилике. Величанствени Хусов споменик на Староместском Тргу, — где је 1483. г. избачен кроз прозор Већнице староста Клобоук, 1605. г. одсечена глава маршалу Росвурму, 1621. обешени 27 вођа протестантског покрета, где се вешало и убијало као мало где, — носи натпис: „Љубите се и будите према свакоме праведни“. То наговештава ново доба, напуштање насиља и мучења. И збиља: пред Хусовим спомеником држе професори предавања о сретном животу, лекари пропагују антиалкохолизам, филозофи сањају о могућности оплемењавања човечанства, Војска Спаса зове народ у свој табор, — овде се проповедају све религије модерног доба — са примерном сношљивошћу, Иако се никад неће знати колико су томе допринели легендарни католички Јан из Непомука и историјски протестантски Јан Хус, — они зацело нису без заслуга за то.

Др. Јулка Хлапец-Ђорђевић

Личност Гаврила Принципа

РЕ КРАТКОГ времена изашла је у Загребу, штампана ћирилицом и латиницом, једна врло занимљива и значајна књижица: „Гаврило Принцип о себи“.

Ми нећемо говорити о политичком значају ове књижице. Он је несумњив и очигледан. Ту се јасно и изразито могу видети *психолошке побуде*, које су деловале на националну свест, морал и савест читавог једног нараштаја, који је устао у заштиту не само свог народа већ и у одбрану основних људских права. *Те психолошке побуде* биле су главни чинилац свег оног револта од 1900. па до 1914., не само у Босни и Херцеговини већ на целом Словенском Југу где је владала бивша Аустро-Угарска.

Као што у природи постоје центри и епицентри рушења и уништавања, тако исто они постоје и у политици. Ако је центар великог светског земљотреса био на сударном слоју Тројног Савеза и Тројног Споразума, случај је хтео или, још тачније, Беч и Пешта су хтели да епицентар том земљотресу буде у Сарајеву: у два хитца Гаврила Принципа.

Име и личност Гаврила Принципа и данас привлаче пажњу свих политичара из целог свет. Немци, који су покренули нарочити часопис о ратној одговорности, покушавају да Гаврила Принципа прикажу као слепо оруђе, као сугерисаног плаћеника у делу једног атентата. Са још више перфидије то исто доказују и Аустријанци. Међутим, питање ратне кривице јасно је, и сувише јасно. Оно ће још јасније бити кад, ма и у најкраћим потезима, прикажемо личност Гаврила Приципа. О њему се досад знало мало или нимало: два-три штура података. И о најобичнијем политичару, и о најобичнијем кафанском бохему наша причљива средина је пуна анегдота, пуна прича и препричавања. А о Гаврилу Принципу тако мало! То је врло карактеристично. Да је он „радио“ у Београду, да је он ту имао веза, да је имао познаника, и нехотице би ти људи о њему проговорили: створила би се она атмосфера која се обично ствара око људи, који су, ма на који начин, привукли јавну или друштвену пажњу. У том ћутању београдског света ми видимо само један доказ више колико је он био далеко од наших војних и политичких кругова, колико далеко од сваког српског друштва у Београду. — Тек са овом књижицом добијамо мало више, али врло драгоцених, података о личности Гаврила Принципа. Добијамо их благодарећи једном бившем аустријском санитетском официру и професору Универзитета у Бечу, Др М. Папенхајму. Као лекар и психијатар, Папенхајм је верно бележио све Принципове речи, сва његова осећања и све његове мисли. Сви који проучавају ратну одговорност, у речима Принциповим наћи ће још један потребан,

психолошки податак: *Принцип не може да верује да је његов атентат изазвао светски рат*. Шта то значи? Само то да је он, као атентатор слушао своје узбуркане мисли, своје напрегнуте осећаје, своју националну савест, и нико и ништа више. Да је Принцип био у вези са војним и политичким круговима у Србији, он би, свакако, у току припреме атентата добио уверење да ради једну много крупнију ствар, једно много значајније дело. И то се не би дало сакрити: ма на који начин, у свом утученом и безнадном душевном стању кад се исповеда овом доктору, неумитно би се показала свест о једној тајни, уверење о једној вези, као и напор да се сакрије сваки траг, нервоза, и то не од страха већ од досаде инквизитора и поверљивости психијатра. А све то из забележака Др. Папенхајма не види се и не осећа. Принцип је у доба кад га је посећивао овај доктор, имао потребу да се исповеди, да нађе неког који ће га разумети. Са њим се не поступа рђаво, дакле његов пркос и гађење готово су ишчезли. Он даје о себи податке, јер усамљен и заробљен, осећа потребу, саосећања и разумевања. А у таквом расположењу осећаји и против воље говоре. Ми га видимо потпуније. Ми можемо да пратимо, на основу његових речи, готово целу скалу осећаја и мисли. Из стенотрафских бележака пронађемо главне побуде, главне елементе, који су га формирали и нагнали да учини атентат: 1) пореклом из убоге куће, где се живи под најгорим економским условим: шесторо деце његовог оца померло је у наранијем детињству; 2) он види велике културне и друге разлике између Босне, којом управља једна велика светска сила, и мале Србије. Док у самом Београду има 6 гимназија, дотле у целој Босни и Херцеговини има свега 4; 3) он увиђа сав значај ванредног политичког стања, које се уводи сваки час на целој територији Босне и Херцеговине; 4) још као дете чита анархистичке, социјалистичке и националистичке описе; 5) у исти мах види и слуша како се изводе националистичке манифестације. Све су то крајности које растрзају и муче један млад дух.

Социолог на основу ових података, и само на основу њих, лако може дати прогнозу о будућем Принциповом темпераменту. Одмах морамо констатовати да је Аустро-Угарска целим својим политичким, културним и економским системом владавине допринела да се у Босни и Херцеговини одгаји читав низ револуционара. Сам Гаврило Принцип био је револуционарно надахнут темперамент, инспирисан једном социјалном идеологијом, која је имала националистичку платформу. Његова социјалистичка и анархистичка лектира одводила га је једној бунтовној опозицији против свега што је било ван суверенитета народа. Али Гаврило Принцип живео је и патио у једној средини, и у једно доба, који су га гонили да сваку ситницу дубоко осети и преживи. Свака његова мисао била

је као и љубав, сваки његов осећај одводио га је сањарењу и присном говору душе. И он ће доцније и у тамници сањати „лепе снове о животу, о љубави, ништа што би застрашило“. Али с друге стране, његови осећаји одводили су га конвулзији, сагоревању, мучењу. Он је из дана у дан гледао ужас аустро-угарске владавине над својим народом и над својом земљом. Зато су постали основни мотиви његовог живота „освета и љубав“.

Ко осећа дубоки смисао религије нашег народа изражен у речима Његошева „Горског Вијенца“: „Вера права на камен крави“.

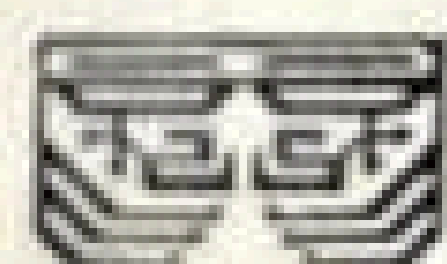
Важан је факт за његову личност да је покрај револта, који се врло рано код њега пробудио, у исти мах доживео љубав и „почиње да схваћа идеале“. Заљубљује се, али тој девојци никад не прилази, „ни један пут је није пољубио“. Он ту своју љубав, као и све своје идеале, схвата као нешто велико, огромно. Они се не смеју ни дотаћи, да се не би оскрnavили. Достојевски је на једном месту говорио о страховитом значају „егоизма патње“. Цела личност Принципова приказује нам се као чист пример тога егоизма патње. Његов идеализам рођен је из патње, из народне и националне беде и ропства. Принцип, као модеран дух, има страст да живи од илузија, али и да је ван њих. Он осећа релативност, не само ствари, већ и осећаја иако су његова осећања сва у апсолутном и без компромиса. Те борбе само појачавају његову моралну личност. Он зна да сваки народ мора да преживи прелазно доба национализма, али не одриче интернационалу: „светску социјалну револуцију“. Он инстинктивно зна да је човек средиште феномена, али и феномен зна да доживљује сензације, али је и слободан. Али је његов народ у ропству! Да ли је његова савест, његов морал то могао мирно да сноси и трпи? Не! Модеран дух, као што је Гаврило Принцип, може наћи и у овој околности своју вечност без Бога и без наде: ући у стоицизам или скептицизам.

Само за ту горку и неплодну филозофију Гаврило Принцип био је исувише млад, исувише истинит. Он је морао бити само оно што му корен, одакле је поникао, наређује. А он је био непосредни изданак оне расе која је дала и Први и Други Устанак, „Горски Вијенац“, Невесињску Буну... Он није могао радити против своје природе. Он је инстинктивно осећао категорички императив своје крви, и зато је радио за „прелазно националистичко осећање“, а не, као човек наклоњен утопији, за светску револуцију. То је јако као судбина, као неумитност. И она се оличила у два револверска хица Гаврила Принципа! Да није урадио оно што је урадио, он би био дубоко несрећан, денатурисан, заошнут у сржи самог свог бића. Јер он је био не само оличење погледа на свет о добру и злу, већ у исти мах и синтеза те филозофије, и то у пракси. Он је показао неумитност заједнице добра и зла, и њихове

сталне везе и јединства у супротностима. Само кад се то разуме, може се доћи до њихових синтеза. А само преко ње се долази до правде, истине, љубави. У свом делу он није убио Фрању Фердинанда, он је само дао једино правилно решење свим проблемима о животу и смрти, који су мрцварили његов народ и растрзали његову душу. Зато он није могао да верује да је атентат у Сарајеву могао бити повод за Светски Рат. И ту је он имао непогрешно тачан инстинкт, као што му је и рука имала тачан циљ. Он је био Раскољников, који се није заносио да буде Наполеон, али који је смрћу Фрање Фердинанда хтео да даде слободу своме народу. Зато „није мислио да постане херој“. Али он је био нешто више од хероја: он је био неумитни извршилац судбине и правде. И у томе је трагика и величина Гаврила Принципа. Гаврило Принцип је велики смисао и велики симбол младе српске расе. Лажна скрупула и други обзири могу га покривати ћутањем, али зато он неумитно одлази онамо где му је место: у легенду.

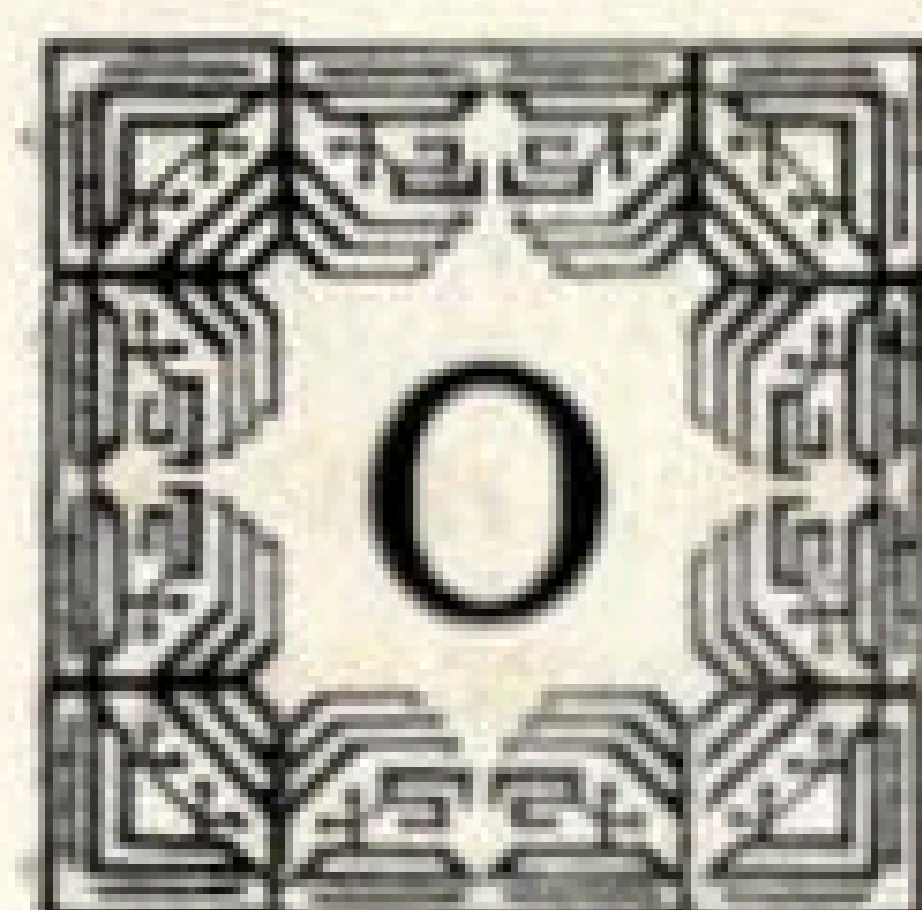
Несрећни и добри Гаврило Принцип!...

Z. Z. Z.

Наш привредни живот и његова криза

I.

О Н СЕ дели на три основна фактора, подједнако везана за привредно стицање, јер сваки има своју тачно одређену улогу; то су: пољопривреда, индустрија и занатство, са којима стоји у вези четврти, посредник или трговац. Цео наш привредни живот трпи од кризе, која га кочи и прети да изазове страшне последице, чије се контуре већ почињу да назиру. У страху пред тим последицама, сви привредни кругови почињу да траже узроке и прописују лекове, који се, сви од реда, оснивају на професионалној користи појединаца, услед чега настаје унутарњи сукоб, који би свакако требало избећи. То је свакако грешка, јер сви су потребни, пошто економски живот није тако једноставан као што многима изгледа, већ састављен из више делова, који сви морају међусобно хармонисати, како би се постигао општи циљ, благостање.

Изгледа, код нас нису још потпуно расветљени многи економски појмови, зато што се још увек расправља о важности разних фактора, истичући, при томе, величину једнога на штету другог. Нарочито се истиче важност пољопривреде, а потцењује се вредност индустрије, коју би чак неки кругови хтели жртвовати, мислећи да ће тако спасти пољопривреду од садање кризе. То је

уско схватање, својствено срединама које настају и излазе из свог примитивног облика живота, и само зато не осећају ни потребу ни важност индустрије. Она је плод културе и представља примењену науку. Пољопривреда није кадра да сама обезбеди све потребе човекове, нарочито не данас кад постоји општа тенденција за лакшим и удобнијим животом и бржим стицањем. Индустрија пружа олакшице у раду и омогућује удобнији живот, па чак условљава и рационалну пољопривреду. Прошли ратови показали су важност индустрије и за одбрану земље. Циљ свакога, појединца или заједнице, јесте политичка слобода и економска самосталност, а то је немогуће за заједницу без јаке националне индустрије. Ако је ми будемо и даље потцењивали и жртвовали привременим мањим успесима на другом којем привредном пољу, нећемо никада постићи ту интегралну слободу.

Важност индустријализације не лежи само у покрићу потреба земље индустријским артиклима. Постоји још један велики разлог опште социјалне важности, о коме би требало повести рачуна. Иако смо богати житарицама, ипак имамо пасивних крајева, који дају велик број исељеника, зато што немогу да пруже довољно зараде онима који је траже. Индустријализацијом земље ми би подigli експлоатацију природног богатства и тиме запослили ове крајеве. Огроман број исељеника у С. Америци, који се пење на 700.000, представља свакако велик губитак националне снаге на корист туђина. Према томе, индустрија је потребна и као социјални лек за умањивање беде тамо где пољопривреда није кадра много да помогне.

Занатство је трећи важан фактор привредног живота. Оно је бројно јако и раширено по целој земљи. Његова важност зависи од краја где се налази, тако да је негде примарне а негде само секундарне важности. Овамо се може убрајати и кућевна индустрија, раширена нарочито у Србији и Босни, а у осталим крајевима већ мање. Самостално и кућевно занатство важно је тамо где не постоји велика индустрија, зато што оно подмирује најглавније потребе покрајина са још доста примитивним начином живота. У другим крајевима, са развијеном индустријом, занатство врши махом поправке а већ ређе самосталне продукте. Осим овога разлога, постоји још један, исто тако важан: занатство, заједно са кућевном индустријом, греба да послужи као основа за будућу индустријску обнову земље.

Једно мора бити свакоме јасно, после доста дугог искуства до данас: ми нисмо кадри створити велике послове, пошто нам не достаје капитала и немамо националних стручњака. Реорганизацијом занатства и кућевне индустрије ми би могли подићи нову индустрију, прво малу па онда велику, пошто би се она сама даље

развијала, према могућности и потреби саме средине. Тако се дешавало, рецимо, у Немачкој, где су извесне индустријске гране постајале из кућевне индустрије, која је и данас важна, на пример за израду играчки или чипки. Ми имамо ћилимарство у Србији, чипкарство у Словенији, плетарство у Војводини. Нажалост, важност овог проблема још није освојила интерес наше јавности.

Од стања ових трију фактора зависи и четврти, посредник, који купује од произвођача и продаје потрошачу. Јасно је да и он мора трпети чим се произвођач и потрошачка публика налазе у оскудици. Изгледа као да они не разуму тачно своју улогу посредника, чија је дужност да помогне и олакша произвођачким гранама наше привреде. Они вису самостално произвођачко тело као остали које смо навели. Изнад личног и професионалног интереса постоји општи интерес, а тај је овде: да посредник не сме служити туђој индустрији на штету домаћих произвођача. Јасно је да са националног гледишта није оправдано када се трговац буну против стварања здраве индустрије у земљи, само зато што тиме престаје његова посредничка улога у многим артиклима, који се израђују у земљи. Данас постоји нека врста рата између трговаца и произвођача, дакако на општу штету. Трговац се мора одрећи личних интереса и заједно са осталима сарађивати на подизању економске самосталности у земљи, која је немогућа без јаке индустрије.

II.

Споменућемо представку извозника сирове коже, као пример како се једнострано посматра садање стање и будућност нашег економског живота. Они траже слободан извоз кожа, чија забрана иде на њихову штету, по њиховом уверењу, али служи вишим интересима земље, јер омогућује развијање кожарске индустрије. Према њиховом схватању индустрија је крива њиховој кризи а тиме посредно и пољопривредној кризи.

Да ли је ово тачно и оправдано? Ако се добро расмотри цео наш економски живот у свим својим деловима, види се, да је он нездрав, да болује од органске грешке, при чему се наша кривица испољује у томе што ту грешку нисмо одмах предвидели и почели је лечити. Зашто трпи пољопривреда и зашто њени производи не налазе потребну прођу? Зато што у светским центрима житарица и осталих производа влада хиперпродукција, услед чега је настала утакмица, у којој побеђују јачи и боље организовани, што ми свакако нисмо. Када иностранство добије боље и јефтиније жито или сирову кожу од наше, под повољнијим условима и већом гаранцијом, онда им не требају наши продукти, који су по ценама изнад паритета, особито сада због јачања нашег динара. Првих дана по ослобођењу, док туђе пољопривреде још нису биле

организоване, наши јефтини продукти су тражени. Данас је то престало. Производња житарица порасла је у целом свету тако да је на овогодишњој пијаци било 23 милијона тона житарица према 16 милијона тона потребе.

То значи да је настала велика утакмица, у којој ћемо увек подлећи, јер смо слаби, нестручни и неорганизовани. Странци нас туку и на нашим пијацама у земљи; зато није чудо зашто је, на пример, у Солуну јефтинији вагон брашна из Америке него из Скопља. То је толико озбиљно да се поставља питање вреди ли уопште сејати житарице у оноликој мери као досад; можда би се боље исплатило сејање индустријских биљки? Наша је пољопривреда нерационална, скупа и не даје онолико приноса колико би требало да даје. Ми не знамо искоришћавати плодност нашег земљишта и не гајимо свуда оно што би доносило користи. Када би то чинили, ми би, на пример, имали у Далмацији и Црној Гори велике плантаже лековитог или мирисавог биља, што се скупо плаћа, и т. д.

Највише се греши код расуђивања о индустријској кризи. Тако је, на пример, г. Др. М. Недељковић, у једном свом чланку, рекао да је њен узрок, „у претеривању са оснивањем предузећа“, која нису могла да нађу потрошача ни у земљи ни у иностранству. То би значило да је у нас владала хиперпродукција у стварању предузећа и у производњи, те би то требало бити најглавнији узрок индустријске кризе. На пример, криза индустрије ципела настала је зато што је владала претерана производња. Према томе, требало би редукати производњу и свести је на стварну потребу, па би се у будућности избегле сличне појаве. Ово је смела тврдња, и не почива на реалиој основи, јер наша индустрија у главном је радила увек испод свога капацитета, а с друге стране, опет, био је велик увоз артикала који се израђују у земљи.

У нашој извозној статистици за 1925. г. видимо да је увоз износио 1,513.862 тоне у вредности од 769,145.750 златних динара, према увозу у 1924. г. који је био мањи за 200 хиљада тона. То значи да је ово повећање извршено, поред осталог, и на штету домаће индустрије, чија се продукција смањује место да се повећава. Поједине индустрије развијене су у нас, као на пример кожарство, рударство, млинарство, израда ципела, и т. д. Па ипак, ми смо увезли ципела за неких 7 милијона златних динара, израђевина од железа за око 30 милијона зл. динара, брашна за преко 20 милијона, и т. д. Увоз расте, домаћа индустрија пропада, а многа корисна предузећа, преко потребна земљи, престају потпуно да раде. Све ово иде на корист туђе индустрије, која вешто и смишљено продире на наше пијаце.

Ми имамо извесних индустрија код којих би се могло говорити о хиперпродукцији, када би та предузећа радила пуним својим

капацитетом, знатно већим но што је потреба наше земље, што међутим, није случај. На пример, индустрија танина, млинови, израда гвожђа и гвоздених конструкција, и фабрике саламе и месних производа. Ова су предузећа стварана у бившој монархији, и беху делови једне велике целине, са осигураном пијацом у земљи. После рата ове су пијаце једним махом од домаћих постале стране, са свима тешкоћама које собом доносе. Њихова је криза била неизбежна, и почиње од онога дана кад су нам остале као обезглављени удови. Њих треба поново оживети, а зато је нуждан велик капитал и савршена организација производње и пласирања. Поново освајање изгубљених и тражење нових пијаца увек захтева жртве. Зато је ово специјалан случај, са својим специфичним разлозима, који се мора засебно посмотрити и не сме идентификовати са осталим привредним гранама. Ово је типичан пример, који показује да је за просперитет једне индустрије најважнија унутарња потрошња, која јој осигурава опстанак, док чисто извозна индустрија подлеже честим променама и зато трпи.

Криза рударства, продукције угљена представља исто тако специјалан случај као што су и напред побројани. Раширено највише на територији бивше монархије, изгубило је после Рата своје пијаце. Ипак смо успели да побољшамо његову ситуацију, тако да је Словенија, на пример, опет задобила своје пијаце. Највише је страдала Босна, чија је продукција од 400 вагона спала на 100 вагона дневно. Изгледало је да ће сви наши угљеници опет процветати, јер је тражња нашег угљена почела да расте, док је није утукла туђа конкуренција. Под притиском туђе конкуренције и туђег, квалитативно доброг и бољег угља, наша је производња угља поново почела да трпи и страда. Док смо у 1920. г. увезли око 39 хиљада тона страног угља, у 1923. г. је тај увоз порастао на 300 хиљада тона. Енглески, аустријски, шлески и мађарски угљен освајају наше пијаце, јер су обично јефтинији од нашег и зато фаворизирани.

И занатство се налази у критичној фази свога опстанка. Не стручно, неорганизовано и финансијски слабо, оно се мора да бори са индустријом у земљи и са стране. Типичан је пример конкуренција чешке фирме „Бата“, која својим јефтиним производима дави исто тако и нашу индустрију ципела колико и обућаре. С обзиром на брзу и лаку принову у занатству, овде се увек лакше одржава равнотежа, али ако се ускоро не створи нов тип занатлије, са великим стручним знањем, биће свака борба узалудна.

III.

За расуђивање индустријске кризе ваља још напоменути да постоје две врсте предузећа, и то новије и старије, ствараних на

разне начине. Стара предузећа стварана су чак стотинама година, те имају велико искуство, формиран артикл, своје пијаце, и већим делом су амортизацију већ потпуно извршила. Нова предузећа треба тек све то да учине. Стварање је ишло брзо, неприродно, и при томе су чињене основне грешке и повреде економских закона. Идентификована је индустрија са трговином, где је брза експлоатација могућа. Индустрију треба прво тек створити, ојачати, па је тек онда искоришћавати. Зато је неуспех сасвим разумљив, нарочито још и зато што нисмо имали довољно средстава за та већа стварања. Осим ове основне грешке постоји још један разлог неуспеху нових предузећа: неизбежна криза почетка. Многи почињу, али сви не стижу своме циљу. Требало је ићи опрезно и почињати мала предузећа на солиднијој основи.

Када се говори о нашој привредној кризи, онда се морају узети у обзир општи разлози, који су идентични онима у другим земљама, као последица Рата и његова пустошења, и специфично наши разлози, који се разликују од оних у осталим земљама. Иначе се дође до нетачних или чисто теоријских закључака, као што је, на пример, веровање о хиперпродукцији у нашој индустрији, која се бори без довољне заштите и помоћи у земљи да сузбије туђу конкуренцију, да достигне нормалну своју производњу и тиме поради на економској безбедности земље. О хиперпродукцији могло би се говорити једино у пољопривреди, с обзиром на светску продукцију и потрошњу, што је пресудно за нас као извозну земљу.

Узевши све ово у обзир, узроци садање кризе у нашем привредном животу могли би се овако формулисати:

1) Нерационална пољопривреда, чије се зло стање погоршава хиперпродукцијом светске пољопривреде.

2) Нехомогеност наше индустрије, састављене од разних делова ствараних под разним утицајима и за разне циљеве. На тај начин, не постоји ни јединственост у борби за самоодбрану. Још увек постоје извесне разлике и покрајинске тенденције за специјалним повластицама, које се не могу трпети са гледишта целине. На овај начин рађају се незгодне унутарње трзавице.

3) Оскудица капитала за успешну борбу против туђе индустрије и јачање нових предузећа за повраћање старих и задобијање нових пијаца.

4) Нестручно и старо занатство, које би требало развити у новом модерном духу, како би се прилагодило новим приликама.

5) Велики намети, који повећавају режијске трошкове и тиме слабе отпорну моћ наше индустрије према иностранству, које даје потпоре својој индустрији путем пореских олакшања, субвенција, специјалних тарифа и вештих трговачких уговора. Наша индустрија има једино царинску тарифу као заштиту, док мора да плаћа царину

на потребну сировину и полуфабрикате, као и на потребне инсталације, што није, на пример, постојало у предратној Србији.

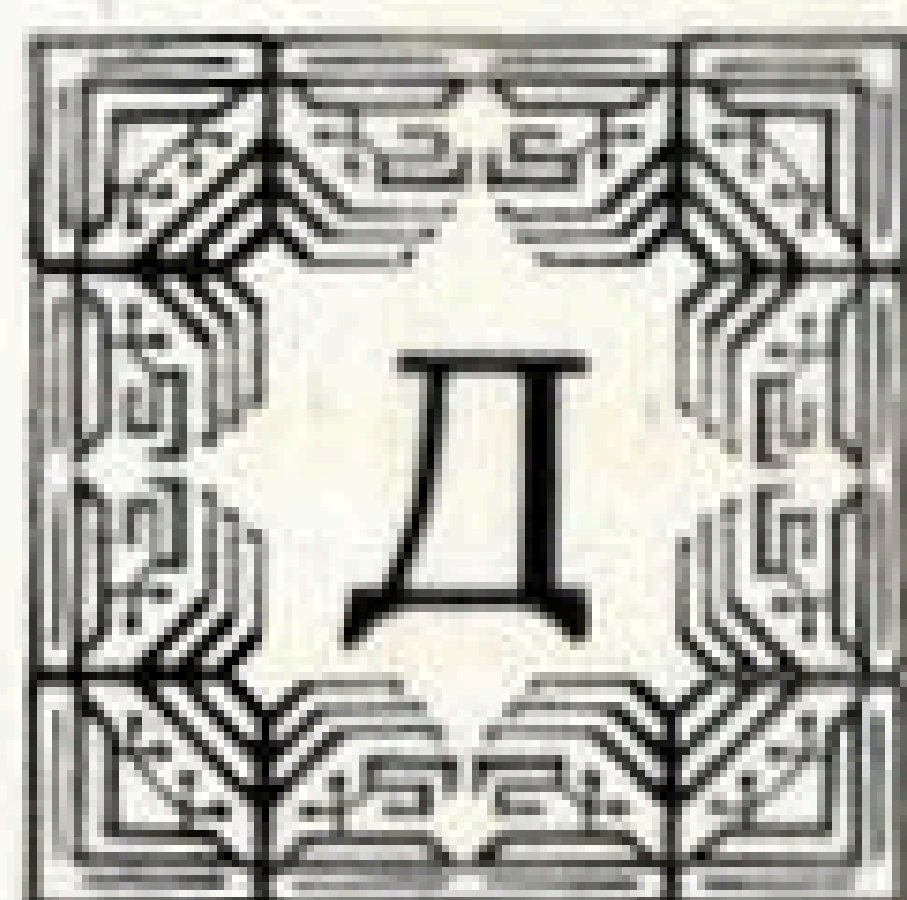
6) Страховити притисак иностранства, јачег и боље организованог. Тамо је индустрија базирана на науци, услед чега је и прерада јефтинија, јер је уклоњено све што је сувишно. О свему овоме брину се стручне школе и разне испитне станице, које постоје за сваку врсту индустрије. Свега тога нема код нас, и ако је то главно и битно за успех рада.

Криза привредног живота била је неизбежна, јер представља ликвидацију ненормалног стања насталог после рата. Ако се није могла уклонити, могла се ублажити, да су биле избегнуте поједине грешке.

Миленко Гавриловић

Београдске изложбе у мају и јуну

ВЕ ЧИЊЕНИЦЕ, скоро судбински везане, прате сваку уметничку манифестацију у час, и у свакој од њих се фатално стичу и сукобљавају: даровитост и вредноћа људи, који, у поклањању свих својих енергија уметности, иду до ентузијазма фанатика, и вечита оскудица и у најелементарнијим условима за успешно манифестовање уметности, која је најуже везана са страховитом индиферентношћу лаика према уметности и уметницима.

Карактером својим, оне су обе од пресудног значаја по свеколики будући развој наше уметности, ма како она прва била позитивна а друга негативна. Док за прву говоре дела таквих уметничких особина да по њима с правом заузимамо угледно место у савременој уметности уопште, трагове друге наилазимо на сваком кораку, — од престонице, која је још увек без имало погодне изложбене просторије а не само без правог уметничког павиљона, па до државних и приватних установа и домова грађана, који се у врло ограниченом броју могу похвалити поседом озбиљног и правог уметничког дела.

Немајући најелементарније услове за успешно манифестовање, принудно зависан од милости неког управника школе и неподесне школске просторије, — уметнички живот Београда није досад успео да дође до пуног и правог свог израза. Иако у њему активно раде преко две десетине ликовних уметника, сликара и вајара, сав његов снажни и бурни уметнички живот углавном је остао интензиван једино између четири зида уметничких атељеа, у којима је негован с пажњом и одушевљењем, слично неговању егзотичног

биља у стакленом врту. Ретке и скучене изложбе, поред тога што не уживају радозналост шире јавности, биле су не ретко повод да су странци, пролазећи кроз Београд, о нашој уметности понели утиске са оне масе мазаних платна, које, на своју срамоту, сретамо у разним пасажима, изложима трговина, салама великих ресторана, па чак и некојим државним надлештвима; а да би ствар била још жалоснија, дилетанти и кичери који их мажу, нису чак ни наш производ, већ су нам сервирани возовима из Пеште и Беча, или случајем довезени преко мора.

Индиферентност наше јавности према уметности, нарочито у редовима позваних у држави, продужена овако и на даље, постаје све важнији проблем и све већа опасност по успешан и правилан развој наше уметности. Није довољно имати само пожртвовне и одушевљене људе који ће служити уметности. Није довољно, исто тако, да се позвани сете њих и њихових дела само кад је потребно репрезентовати државу на страни, кад ова има лепу намеру да се уврсти у ред културних и напредних земаља. Да би уметност напредовала и дошла до пунијег и богатијег израза, потребно је сетити се њених носилаца, уметника, и омогућити им несметан рад.

Насупрот досадањим годинама, овом годином уметнички живот Београда постао је врло интензиван. После изложбе слика *Ж. Настасијевића* и изложбе скулптура *С. Стојановића*, о којима је на овом месту већ било речи, — Београд је само за два месеца, у мају и јуну, имао више изложба но што их је имала ма која досадања цела година.

*

Изложба слика *Леона Коена* била је несумњиво једна од најзначајнијих у овој сезони. Дошла је као освежење већ уснулих успомена на једног чудног и талентованог нашег уметника, чији је скоро утрвени пут слави мучки и трагично пресекла Душевна Болница. Обилно натопљена етиком романтизма и склоностима за мистику, одликама примљеним од расе и генерације у којој је Коен поникао, — сва његова велика и мала платна, скупљена и изложена, бежу, истовремено, радосно преживљавана лепа и велика прошлост и тежак бол за подло отетим талентом.

Визије дечаштва и снатрења у пари утије и са шивањем иглом у руци, занос за предањима из давне прошлости и Библије, — све то је успео Коен да оствари, у Минхену последњих деценија прошлога столећа, на начин не мало особен и личан, поред свих утицаја, видно испољених, које су на њему оставили *Марес* и *Делакроа*. Најбоља Коенова платна, његове скице за композиције, носе најјаче испољен утицај нарочито првога, али, у исто доба, честе варијанте

једне исте теме показују, и у композицијском и у колоритском погледу, озбиљан напор да се утицај савлада и нађе сопствени израз. Технички солидан, а префињена тона и богат колоритом, што је у оно време била прилична слобода, ако не и дрскост према сухим прописима Академије, — он налази сродност у схватањима код поменуте двојице великих новатора у уметности деветнајстог века, и на њиховим искуствима гради свој стил. А кад се има у виду чињеница да је права и огромна вредност и Мареса и Дела-кроаза, нарочито првога, тек доцније откривена, — занос који је дете јеврејског дела Београда имало за њих, само је један доказ више за неоспорност његове необичне обдарености.

Док је на скицама Коен колористички ближи Маресу, монументалношћу у композицији и у доцнијим обрадама истих на платнима великих димензија он се налази у непосредној близини Делаacroаза. Тежња обојице да сликају чисто „зидно сликарство“, да се служе монументалним изразом, била је тежња Леона Коена. По тој својој особини, он је један од првих наших уметника који тежи ван граница интимног и лирског израза, ка снажним епским ширинама. А да се осети сва величина и снага овога трагично угушеног талента, довољно је само видети све оне варијанте за *Јосифов сан*, нарочито велико и дефинитивно обрађено платно са истом темом, које чак запањује слободом схватања, не далеком читавој једној струји у савременом сликарству; или, неколико портрета, који, као, на пример, *Ауто-портре* и недовршена *Глава девојке*, суптилношћу и снагом израза, поред неколиких дела покојног Ђ. Крстића, иду у најбоље ствари којима смо наставили линију своје сликарске традиције.

★

Изложба Илије Шобајића дошла је, после Коенове, као покушај да се од рођеног дилетанта и у најбољем случају скромног занатлије створи уметник. Међутим, ни дугогодишњи напор и повученост у радионицу, ни богата реклама пред отварање изложбе, нису могли да спасу Илију Шобајића неоспорног факта: да он са правом уметношћу, нарочито с графиком, нема стварно велике везе.

Осећам тежину својих речи, али се истина не може и не сме прикрити; нарочито данас, кад се о озбиљном и позитивном уметничком укусу и мерилу у наших људи ван уметности не може говорити. — Илија Шобајић спада у ред осредње обдарених људи; атавистички тешка му је мана недостатак гилкости. Хладан и објективан као сочиво фотографског апарата, без унутрашње ватре и суптилног ока које би осетљиво примало утиске споља, — он црта и пејзаж и портре и фигуру на исти начин, а подстрек за све то као да је искључиво жеља: да се такмичи са фотографским апаратом,

и да буде у супериорном ставу према људима ван уметности, у којих рука није тако спретна, па и према многим дилетантима.

Необично ми је жао што о свему овоме морам овако да говорим. Можда би ипак требало имати више обзира према човеку који је иначе повучен и вредан. Али, поред амбиција несразмерно великих према способностима, једна од незгода Илије Шобајића јесте и то што је он и наставник Уметничке Школе у Београду. Дуго, врло дуго, за њега се у уметничким круговима знало само по томе. Најзад, његова изложба цртежа открила је његову вредност. Кад се узме у обзир да ова не иде даље од занатских особина, недовољних за успешно одгајивање младих сликарских генерација, над којима, као и у свакој школи, лебди кобна опасност учитељева утицаја, — онда случај Илије Шобајића постаје тежи и осетљивији, јер је његова одговорност пред уметношћу велика. А уметност тражи, свакако, од једног свог наставника и педагога много више него сухо техничко знање, ма оно било чак и прворедно.

*

„Лада“, уметничка група, у пролеће сваке године приређује изложбу радова својих чланова, сликара и вајара. И ове године, половином маја, у просторијама Друге Београд. Гимназије, отворена је „Ладина“ изложба, девета по реду од њена оснивања, на којој је узело учешћа четрнајст престоничких сликара и два вајара.

Пре свега се намеће, код ове изложбе, питање избора изложенога материјала. Репрезентативна изложба једне групе морала би се приређивати са више пажње и више критерија, — требало би излагати искључиво дела од позитивне вредности, без обзира на степене исте. Слично изложби каквог трговца слика, ова изложба „Ладе“ имала је, поред дела несумњиве уметничке вредности и дела која су апсолутно без вредности, чиме је озбиљност репрезентативног карактера тешко погођена. Ако се појединцу може дозволити да у своме животу има амбиција по димензијама и каквоћи какве жели, — у заједничком иступању на изложби, где се успех и одговорност колективно сноси, личне амбиције морају претрпети извесну редакцију, па и цензуру. Тога, међутим, код ове изложбе није било. Одбијајући потребу жирија, који би примио пуну одговорност, учињена је велика грешка, и зато се овом приликом не може говорити о одређеном, високом уметничком критерију.

Та погрешка још је већа кад се погледа шта је који од чланова изложио. Чак и појединци уметници изложили су дела од којих једно квалитетима скоро невероватно одскаче од другог, а има и таквих која не само нису смела бити пуштена, већ их ни сам аутор није смео излагати ако је хтео да сачува свој лепи глас. Да ли је то све само клунулоост због оскудица у елементарним потребама, па се

хоће компромис са slabим укусом публике, или је то истинска немоћ, тешко је рећи. Једно је јасно: чланови као појединци показују, углавном, напредак, а „Лада“ као целина овог пута је подбацила.

На овој изложби било је пријатних изненађења; пружили су нам их, у првome реду, Глишић и Чађевићева, а за њима Ана Маринковић. Остали углавном остају на ранијим својим линијама, или су их незнатно изменили, као: Љ. Ивановић, Б. Стевановић, Д. Павловић, З. Петровићева и Н. Цветковићева. Има и таквих који су у страховитом колебању, као Милош Голубовић, поред оних који су у очигледној декаденцији, као Миодраг Петровић, или су у њој и стоје на мртвим тачкама, као Бета Вукановић и Васа Ешкићевић.

Драгомир Глишић учинио је од последњег свог излагања не велик, већ огроман корак у напред. У Дубровнику, светлом у тону и прецизном у форми, богатом бојом и спретним упроштавањем, он је дао дело које оправдава очекивања да ће сликарски бити све изразитији и све чистији. Милица Чађевићева донела је из Париза три сличице, рађене у школи Андре Лота и не без видног утицаја учитеља, које идејно представљају крајњу левицу „Ладе“. Корак који је Чађевићева учинила више је него смео, и ако је учињен свесно, може донети много занимљивих резултата. То исто важи и за Глишића. Јер, из пригушеног тона чисто натуралистичког гледања доћи до извесне синтетичности и строге, скоро интелектуалне конструкције слике (Глишић), или из магленог импресионистичког утапања у раскош боја, без обзира на форму и акцент тонских вредности, ускочити у хладну логику геометријског полигоновања и математике (Чађевићева), — све то, учињено нагло скоро преконоћ, врло је осетљиво. Што се тиче г-ђе Маринковић, она успева, осетљивим свођењем на најосновније, тонским и колористичким продубљавањима, да све снажније афирмира свој мушки талент, озбиљан и нимало склон слабуњавости, која се иначе код жена често налази.

Рекли смо већ да су на овој изложби углавном обележили, нешто појачане, своје старе линије: Љ. Ивановић, Б. Стевановић, Драг. Павловић, З. Петровићева и Наталија Цветковићева. Љуба Ивановић, наш несумњиво најбољи графичар, изложио је десетак својих цртежа из Јужне Србије, који, сем свођења на мање компликованости и израђенијег укуса у избору мотива, не разликују се од ранијих његових цртежа из истих крајева. Рутиниран до виртуозности, сигурне руке и утанчана погледа, Ивановић успева да све занимљивије описује крајеве који га одушевљавају. Да ли ће избећи опасност да пређе у манир, и клиширање у технику коју је себи створио, видеће се ускоро; за сада је та опасност видна. — Бора Стевановић, заступљен је на овој изложби одличном мртвом природом Лале, која је чистоћом сликарском његово досад

можда најбоље дело, а са Глишићевим Дубровником доминира читавом изложбом. — Драг. Павловић је и овом приликом изложио дела која само потврђују уверење у његово искрено и предано прилажење стварима, без жеље да буде ишта више од описивача, који, уз то, има око осетљиво за тонске вредности. Зорка Петровићева изложила је два старија портрета, добро цртана, у пригушеном тону, са акцентом на пластичном моменту, који је сведен на основно. — Цветковићева, пак, технички све спретније рукује акварелом, описујући своје утиске из пејзажа све сигурније полаганом бојом и у форми све одређенијој.

Милош Голубовић представља скоро загонетку. Неједнак у изразу, час муцав час јаснији, али још увек далеко од звучног; сигуран у цртежу, а колебљив колористички, — он је у стању да збуни. Тешко је и упустити се у решавање питања, које се само намеће: Имали ли он у ствари талент, који је снажан а трагалачки, или је он само рутина, цртачка и графичка превасходно, и осредња снага. Некад је он много обећавао и далеко сигурније стајао. Данас пак, можда једино што се може сигурно о њему рећи, то је — да нешто тражи. Шта, то ћемо видети, ваљда, ускоро, али коначно тек онда, кад га не буде растрзао примитивизам, па декоративно и некакво натуралистичко стилизовање, и, одмах за тим, тонско упропашћавање.

Но, док се код Голубовића не може констатовати нека одређена декаденција, код Миодрага Петровића и Бете Вукановић она је очигледна. Брз и често површан, сав у јевтином ефекту и тако рећи бојадишући а не озбиљно сликајући, Миодраг Петровић не ретко долази до границе одакле се одмах иде у кич. Скоро исто тако стоји на овој изложби Бета Вукановић, само са разликом што још слабије даје просторност и иде до чисте слабуњавости, поред свег шаренила импресионистичке рецептативности. И за једног и за другог члана „Ладе“, а за ову нарочито, излагање оваквих ствари само је штетно. Тако исто и излагање портрета од Милице Миливојевић, што се апсолутно није смело допустити.

Заслуга Васе Ешкићеве за нашу уметност биће толико велика колико за њу има заслуге популарисање места окршаја на Солунском Фронту, која он неуморно описује. — Спомињући одличне аквареле скоро преминуле Анђелије Лазаревић, са укусно браним и широко схваћеним мотивима, студије глава у пастелу такође недавно преминулог Стеве Милосављевића, и пастеле Христифора Црниловића, који сем сличности са сликаним предметом и извесне рутине не садрже ништа више, — завршио сам са сликарима у овогодишњој „Лади.“

Од скулптора изложио је у њој од старијих, Сима Роксандић, а од млађих Живојин Лукић. Први је имао на изложби две одличне

бисте (г. Стојанчевића и С. Игуманова), и солидно моделисану бронзану статуету *Младић са гитаром*, — све пуно истине и техничког знања. Други је изложио неколико врло изразитих плаката оснивача нашег Позоришта и врло сретно упрошћену бисту *Девојчице*.

Стална Уметничка Галерија. У мезанину палате Академије Наука, први наш уметнички салон са сврхом сталног приређивања изложба, дошла је као први корак у акцији за пропаганду домаће уметности, и у вези с тим, за неговање правог уметничког укуса у публике. Већ првом својом изложбом, отвореном крајем јуна, она показује јасно две ствари: значајан уметнички став наших уметника, и висок строго уметнички критериј при одабирању материјала за излагање. Оцењивачки одбор, састављен од неколико наших истакнутијих уметника, који је и организовао ову Галерију, старао се, очигледно, да из великога броја пријављених радова одабере искључиво оне у којих се јасно испољава уметничка намера, и чисто и апсолутно сликарско, вајарско или графичко настројење. Остало је одбијено, иако је јасно да се дела сумњиве уметничке вредности лакше удомљавају но дела праве уметничке вредности. А ово избегавање далеко пробитачнијег, удаљавање од трговачки рентабилнијег, ако је самој Галерији и донело унеколико штете, по чисту уметност биће само од користи.

Тон читавој Изложби даје, углавном, група наших уметника чисто савременог уметничког става. Бројно и особинама она је најјаче заступљена. *Бранко Поповић*, после дугогодишњег неучествовања на домаћим изложбама, овом приликом заступљен је *Пејзажом са Корчуле*, делом које носи све одлике свога аутора, некадањег најодлучнијег борца за импресионизам у нас. За жаљење је што се Бранко Поповић, после тако дуге повучености, јавља само овом једном ствари ранијег датума, недовољном да се о његовом данашњем ставу добије одређен појам, за шта у нас има оправдано много живог интересовања. — *Јован Бијелић* и *Вељко Станојевић* већ су боље заступљени; управо, они су најбоље заступљени. Бијелић је изложио неколико радова последњих етапа свога развоја, која крунишу два одлична најновија његова пејзажа: *Топчидер* и *Јајце*. Он је, најзад, избио на свој сигуран пут. Обогаћен искуством свих својих трагања до у чисто апстрактно, он је, постепено, стигао на етапу која се поуздано може назвати синтезом свих досадашњих и у којој се налазе успешно спрегнути сви елементи његова сликарства: тонска и колористична повезаност и свођење према вредностима; ритмична подела маса у композицији, поред осветлења, нечег зачараног и уклетог, што даје снажан акцент реализованој надреалности. Станојевић, пак, поред великог

броја ранијих својих радова, изложио је и једно од последњих, велики пејзаж *Дубровник*, који му је, као и поменута два пејзажа за Бијелића, синтеза свега досадањег у његовом развоју, сигурно закорачење свога сопственог пута, и све чистији сликарски израз.

М. Тартаља је изложио овога пута три најновија платна и неколико цртежа у пастелу. Сав у тону и увек такав, он се у последње време још и колористички освежава, док се третирањем форме и начином компоновања не разликује битно од својих досадањих етапа. Велика његова композиција *Мужа*, јако префињена тонски и са складним ритмом линија и маса, као и онај већи од два *Добошара*, јасно одскачу својим високим особинама на овој изложби, и, поред поменутих Бијелићевих и Стојановићевих дела, иду у ред најбољих на њој.

Ж. Настасијевић, о коме је, приликом његове колективне изложбе, на овоме месту било опширно писано, изложио је низ цртежа и мањих пејзажа у делу, и неколико старијих ствари, портрета и композиција. У последње време Настасијевић све више пречишћава свој сликарски израз, и колористички постаје све свежији и сочнији.

Иван Радовић је до најснажнијих израза дошао у својим *Скицама* за композиције, цртежима овлаш пређеним акварелом и осетљиво компонованим.

Поред поменутих, овој групи припадају још сликари: *Мате Радмиловић*, врло суптилан тонски и необично непосредан сликарски, нарочито у *Портрету Девојке*, и *Мих. С. Петровић-Петров*; вајари: *П. Палавичини*, који је изложио неколико својих одличних статуета у бронзи, од којих дубоко делују нарочито *Пубертет* и *Зрело трожђе*; — *Сретен Стојановић*, о коме је, приликом његове колективне изложбе, на овоме месту било опширно писано, на овој изложби заступљен је са неколико цртежа и скулптура, од којих нарочито снажно делује *Глава девојчице*.

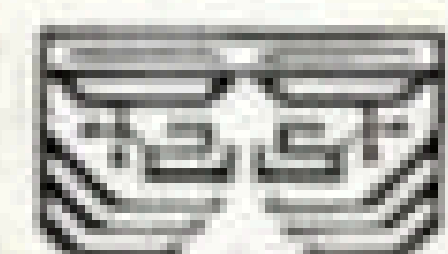
Овој групи наших уметника близак је, својим ставом, *Васа Поморишац*, који је заступљен поред осталог и занимљиво третираним *Аутопортретом*, и тонски светлијим и колористички светлијим *Парисовим Судом* и *Портретом девојчице*. Поморишац одлично црта, а у боји је помало неједнак, но увек убедљив и прецизан, поред извесне програмске стилизованости, од које се, изгледа, жели да ослободи, нарочито у последњим радовима, од којих је и горе поменути *Портрет девојчице*.

Из групе „Лада“ на овој изложби учествују: *Ана Маринковић*, *Глишић*, *Б. Стевановић*, *Ж. Лукић* и *М. Голубовић*, о којима је говорено малочас код изложбе „Ладе“, а на овој су изложби заступљени у већини ранијим својим радовима. — Поред ових, излажу још: *Никола Бешевић*, *Филаковац*, *Јелисавета Петровићева*, *З. Секулић* и *С. Рајковић*. Бешевић је изложис, поред неколико старијих уља,

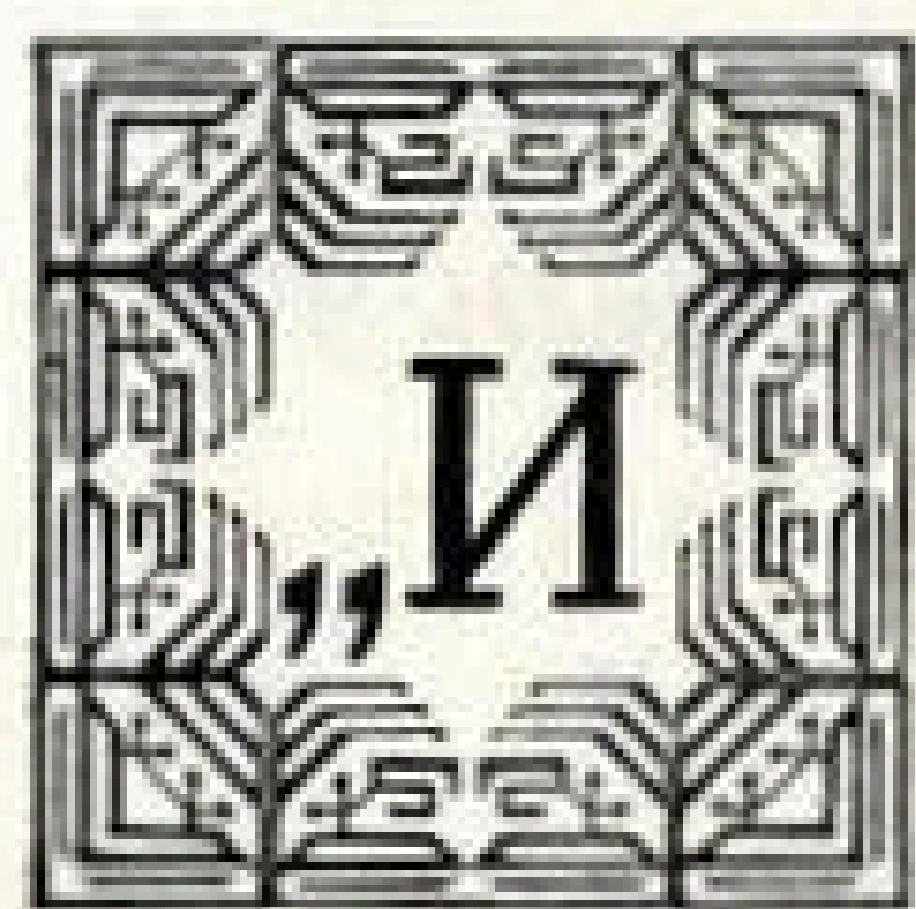
прилично неједнаких и с тенденцијом ка шареном, и два врло добра акварела : *Бајлонова Пивара*, у којима се полако извлачи из сувог описивања, при чему се шаренилом боја највише рачунало на успех. Филаковац има неколико солидних пејзажа у уљу, из Беча и са обале Драве, поред једне непосредне *Мртве природе* и неколико сигурно набацаних цртежа оловком. Тонски симпатичан, но мало сиромашан колоритом у тим стварима, он је богатији у малој сличици *Ловац*, лако набацаној и свежој, у којој се трагови импресионизма симпатично сналазе. Јелисавета Петровићева има два пејзажа из Париза, занимљиво схваћена, но само бачена и неспроведена до краја, и два портрета, од којих је портрет младића бољи. Секулић излаже врло добар *Портрет мајке*, још прилично ђачки, но сигурно цртан и нарочито с успешно третираним рукама, поред успелог малог *Женског акта* и једне слабије *Главе*. Рајковић је изложио само цртеже, са врло добро цртаним актовима, но са очигледном тенденцијом да се буде „модеран“, што помало одбија и оставља хладним.

То би био кратак, летимичан преглед ове прве изложбе у, најзад стеченој, *Сталној Уметничкој Галерији*. Морално, она је пожњела велик успех, а да ли ће имати и материјалан успех, или ће се завршити судбином свих наших уметничких манифестација, то ћемо убрзо видети.

Мих. С. Петров

Позориште у Јужној Србији

СРЕДИНА КОЈОЈ се даје позориште и позоришта која су могућа у нашој средини имају заједно да прођу природни пут временског зрења и културног усавршавања, да би могли створити заједнички услове за тако високо диференцован рад као што је уметност."

Ове речи сам узео из свога реферата о позориштима у Јужној Србији, који сам био спремио за часопис *Јужну Србију*. Није досад штампан, јер је *Јужна Србија* престала да излази. Добивши задатак да поново пишем о позориштима у Јужној Србији, специјално о скопљанском, претурио сам своје рукописе и пронашао га.

Наводим ове речи, јер ми се чини да се њима најлакше уводи сам референт у расправљање питања : Какав је однос између нашег позоришта и позоришне уметности? Ово је питање принципског карактера. Кад год се говори о нашим обласним позориштима, оно се не може обићи. Оно је нарочито важно. Нити се може поставити као једино и пресудно по живот позоришта, нити се може потпуно игнорисати, скинувши га с дневног реда брзоплетим судом :

у обласним позориштима не треба тражити позоришне уметности. Нарочито у вези са скопљанским позориштем морам се дотаћи овог принцијелног питања. Многи су разлози који ме гоне да то учиним. Скопље има најстарије позориште у Јужној Србији; Скопље је толико велики град да може да издржи добро позориште, да му осигура публику; Скопље има повољну социјално-културну физиономију и, најзад, рад скопљанског позоришта је врло озбиљан, те вреди о њему говорити са вишим мерилом у руци.

Главни недостатци наших обласних позоришта су: оскудица у добрим глумцима, слаба материјална средства и недовољно израђен литерарно-уметнички укус средине. Не расправљајући о томе, констатујемо да од ових недостатака пати и скопљанско позориште. Можда има оно и више органских недостатака? Али на ствар.

Из романтичарског периода нашег национализма наследили смо уверење да је позориште првенствено национално-просветна установа. Позориште је још уоквирено ореолом националне светиње. Још живимо и сад смо активни сви који смо с усхићењем и заносом слушали с позоришних дасака крупне, праскаве, покретне и упаљиве речи из уста грлатих глумаца и глумица, који су били обучени у шарена одела и незграпно се кретали на позорници, у оквиру који се обично звао „комад“ у толико и толико чинова. Девичанску лепоту и драж ових доживљаја не може нико избрисати, ни наружити, у нашим душама, али нам то ништа не смета да сада више не тражимо само то у позоришту; да од позоришта тражимо више уметности и, ако се хоће да уметност има и просветилачког дејства, дозвољавамо да просвета може да буде само посредни резултат уметничког рада у позоришту.

О скопљанском позоришту се нарочито радо говори као о национално-просветној установи. С пуно права, али не са довољно мере. Јужна Србија, нарочито Скопље, за које је везана најлепша традиција наше средњевековне прошлости, живи у нашим душама још увек као слика, онаква каква је ускрсла у времену нашег најромантичнијег националног усхићења. На тој слици се још види страшни Турчин, чији траг смрди нечовештвом, кога прати лелек и шгргут зуба ојађене српске раје или се показује опаки брат, заведен љутим интригама наших великих народних непријатеља, где пролива братску крв. Ове слике су понеле генерације, водиле и усавршиле акцију ослобођења браће и потпуног народног уједињења.

Али слика данашње Јужне Србије, нарочито Скопља, није више таква. Кроз њу се не вије више крваво коло, не севају каме нити праште четничке бомбе. Организована народна снага, у облику државе, победила је све ове невоље. У Скопљу, као центру Јужне Србије, живи се другим животом. Главна одлика му је енергично вођење послова унапред, на свима линијама. Нема се времена ни

воље да се трати време на преживљавање и расправљање старих, данас већ несавремених размирица; поглед свих нас је управљен унапред, у будућност, а не унатраг, у прошлост. Црпемо из прошлости моралну снагу, али радне руке и лице окренуте су нам напред, радној будућности. Зашто, онда, да наше позориште не сме коракнути напред? Зашто да од њега не можемо да тражимо да промени свој карактер? Да постане више уметничка установа. Признајмо, нико од нас не би искрено желео да наши глумци задену за појас пиштоље и припашу сабље у почетку сезоне, па да нам до Видова-дана, до краја сезоне, мрка погледа и ојађена срца причају нашу јуначку и славну, али тужну прошлост, или да у опанцима и у гаћама, уз фрулицу и сентименталну песму, зачаравају, скоро свако вече, сладуњаве сеоске идиле. Јер то је, са часним изузетцима, наш национални репертоар. Сем националне романтике, нема у њему ништа у оваквој обради како се данас даје и како је наслеђен од генерација из прошлог столећа.

Оваква традиција тишти још увек, као баласт, савремену јавност Скопља. Тешко се налази, а још теже се мири са појмом реалног, радног и напредног национализма. Појам национализма, поготово патриотизма, још је нераздељиво везан и бркан често са патриархалношћу, примитивношћу и болећиво-сентименталним страхом од „сувише оштре струје новог времена“.

Кроз узане и вијугаве улице и ћорсокаке улази већ енергични ток радног живота и руши ћерпичне зидове, који су затварали домове од спољашњег света и стварали зачарани круг патријархалног, идиличног, али ипак скученог и притиштеног домаћег живота Скопљанаца. У њиховим душама трепери још слика тог живота, али својим здравим инстинктом за реалне вредности јавног и личног живота слободно и енергично излазе из патријархалног оквира. С пуним напоном снаге прихватају све што је напредно, ма колико се то разликовало од оног прошлог света. Према томе, нису рођени Скопљанци представници сентименталног романтизма, него ми дошљаци. Код нас се јавља, стално, страх од оне друге стране монете, од тамних и лоших страна брзе цивилизације и културе. Нисмо још учврстили у себи уверење, које стичемо у непосредном искуству, да је ранији патриархални и примитивни друштвени живот оставио у наслеђе велику тековину: солидну личну моралну културу. У пуној слободи даје она одличне резултате. С еланом младачке, давно пригушене радне енергије спаја се добро развијено осећање мере. То су способности највишег квалитета и у развојно-техничкој и моралној страни културног живота.

Ово је било потребно да се рекне да би слободније могли говорити о националном репертоару у скопљанском позоришту. Овде ваља учинити одмах једно ограничење. Под националним реперто-

аром мисли се у првом реду, готово искључиво, на комаде са историјском садржином, комаде из народног живота с певањем, уопште све где је националистички моменат јаче наглашен или истакнут. На последње место долазе, ако се уопште подразумевају ту, уметнички покушаји модерних српских и хрватских писаца. Претежна већина широке позоришне публике нема још довољно израђеног литерарног васпитања. Најприродније би било да се широки слојеви публике уводе у позориште преко националног репертоара. На тај начин би се постигла и она друга сврха, због које се тај репертоар и назива националним и због чега се говори о њему са великим пиететом. Ствар би била врло лака да је лепа садржина националног репертоара у прикладном драмском и сценском облику. Нажалост, драмска и сценска обрада претежног дела је тако примитивна и неизрађена, да не достиже ни степен добре позоришне рутине, а камо ли да улази у границе уметности. Грдна је штета што наши модерни писци не прихвате одличне драмске мотиве, који су расејани у овим комадима, и не обраде их уметнички. Ово нарочито важи за комаде са историјском садржином. Пуно је мотива из којих би се могле створити на пр. трагедије класичног квалитета.

Сем тога недостатка, национални репертоар има и ту ману што се игра по једном старом шаблону, у којем је од све режије било доста да се глумци што шареније обуку, што патетичније говоре и што више „упаљују“. Ово нарочито важи за скопљанско позориште, где се национални репертоар јако негује и где се чине зарад њега веће жртве него игде. У скопљанском позоришту домаћи комади чине половину од укупног броја комада који се дају. У сезони 1924./25. однос између даваних домаћих и страних комада је 28 : 34, а у 1925./26. је однос 27 : 25. Колико се у том правцу напредовало последње две године, нека послужи само овај додатак : однос домаћих и страних комада у сезони 1923./24. био је 24 : 43. Ранијих година овај однос је био још гори по национални репертоар.

Режију ових комада водио је ове сезоне г. Јосиф Срдановић. Комаде из ранијих сезона спремио је, већином, г. Милорад Петровић. Режије оба редитеља не разликују се између себе, јер нема у чему да се разликују. Толико су једноставне, шаблонске, чак примитивне, да не одмичу од режија просечних путујућих трупа. Једино у чему се разликују историјски комади и комади из народног живота то су костими : историјски и народни. Историјски костими су рађени, прошле сезоне, по последњим моделима београдског позоришта. Народног одела има позориште много, и све је оригинално, стилски чисто и карактеристично.

Да поред слабе уметничке вредности и недовољне режије националног репертоара и врло слабе посете публике ипак може

да се одржи овако повољан однос између домаћих и страних комада, има се захвалити тој околности, што је други део репертоара много тежи, израђенији и уметничкији, те га публика одлично посећује. Томе треба додати и оперету која спасава позориште од дефицита и омогућује нормалан, континуиран и плански рад. Да се види колико озбиљног уметничког напора има у скопљанском позоришту, набројаћу имена главнијих класичних и модерних писаца, чији се комади дају: Софокле, Плаут, Шекспир, Голдони, Молијер, Шилер, Островски, Горки, Чехов, Стринберг, Уајлд, Шо, Ечегарај, Бенавенте, Брије, Ростан, Иго, Сарду, Дима, Судерман, Ибзен, Никодеми, Фракароли и т. д. Режију страног репертоара водио је г. Александар Верешчагин. Г. Верешчагин је редитељ уметничких квалитета и одличне позоришне културе. Нарочито развијен смисао за стил, за сценску слику и покрет и добре кореографске способности одликују његову режију. Психолошки добро, често врло слободно, поставља типове, али с тим упоредно не иде увек у пуној мери изражена динамика радње. Зато реалистички и натуралистички комади нису му увек најбољи материјал за обраду. Поред г. Верешчагина режирала је још и г-ђа Александра Лескова „салонски фак“ и „друшвену драму“.

А шта да се рече за оперету? О њој се много говори у вези са свима обласним позориштима. У вези са скопљанским позориштем пак, често се тако закука да се до неба чује. Оперета има судбину лепе, дражесне, духовите жене, која заводи и очарава, а и прекрши, овда-онда, строге прописе конвенционалног морала. Жене је мрзе, најстрожије га осуђују и пробадају је, седам пута дневно, врховима својих језика, као Франсова госпођица Лекер, ситничарка код *Три чедне девојке*, што је чинила са телесним грешницима улице Светога Жака. Зато је примају ипак и не кидају с њом, јер мушкарци, нарочито мужеви, ломе вратове за њом. Поред ње стигне и њима који зрачак милоште из њене расипне околине с једне стране, а с друге рисковале би јавни скандал или свој домаћи мир да раскину с развратницом. И тако све остаје добро. Има и таквих којима је то криво што саме немају способности да заводе. Непријатељи оперете имају од свега овог помало.

Оперета није уметност. Она је зачин у позоришту. Она пуни кућу. Публика је врло радо гледа. Ужива и весели се и, рецимо слободно, не квари се. У Скопљу се дају само четири оперете: Мамзел Нитуш, Лепа Јелена, Гејша и Мадам Помпадур. Од прве три не знам да ли има чеднијих комада, сем позоришних сочинења за ђачка приказивања о школским свечаностима у основним школама, нижим гимназијама и женским институтима. У последњој има таман толико нечедности и раскалашности, да би свака институтка, која је добро учила историју Помпадуре, кад би кришом

гледала забрањену представу Фалове оперете, отишла кући, уверен сам, разочарана и дуго би је мучило питање, зашто су јој ту оперету забрањивали.

Не иде свет на оперету што је она раскалашна, или бар треба да буде раскалашна. Много тежи, психолошки моменти су разлог томе. Зашто свет иде радије у биоскоп него у позориште? Зато што је биоскоп психолошки ближи времену. *Vossische Zeitung* држала је баш о овом питању, недавно, анкету, под насловом: Умире ли драма? Питање је постављено са предпоставком да се драма као уметничка форма преживела и да ће је потпуно потиснути биоскоп, оперета, радио, ревије итд. За однос позоришта и биоскопа пише у броју од 4. априла 1926. године познати филозоф Max Dessoir „Чини ми се да је филм заиста надмоћнији сада једном цртом од позоришта: тамо је боље изражена трагика савременог човека него овде. Како нас је постигла, наиме, та општа судбина да смо се осетили потпуно предани техници, која се игра са нашим човештвом, филм нам видније показује ту нашу судбину, него позориште које се ближи античкој форми, јер се родио из духа технике. Шаплен је симбол беспомоћног човека, (а то ће остати сваки од нас до смрти), усред машинског света, који је несхватљиво компликован и неподношљиво правилан.“

Оперета је символ душевног олакшања усред круте животне борбе. Савремени човек је исувише ангажован и телесно и душевно у свакидашњем животу, те неминовно тражи слободне раздраганости и веселости. Оперета треба да има, поред драме, улогу коју је имала сатирска игра, поред грчке трагедије. Култура није угушила сатирску драж у човековом животу, само ју је потиснула. Треба јој пустити маха, да ослободи енергију која би се иначе узалуд потрошила да се угуши оно што се не да угушити. Нису тако страшне перспективе будућности, иако је драма у кризи. Видовити не очајавају. Victor Barnowsky, позоришни човек, пише у споменутој анкети: „Заиста — сви знаци говоре да живимо у добу које је рђаво расположено према драми. Али колико је било плодних драмских епоха уопште? Колико пустог песка је лежало између драмских оаза у хиљадама година? Било да се чека на нову драму још тридесет, педесет, сто или петстотина година, она мора доћи поново, бар дотле, док срце и бубрези успешно врше своје функције у човечјем организму“. Радног човека оперета не квари, она освежава; а кога рад не може да сачува од моралног зла, тога, заиста, оперета неће поправити. У скопљанском позоришту могу се посматрати на оперетским представама одлични домаћини и њихове домаћице, како се раздрагано веселе под утицајем лаке музике и веселог либрета, а да су ишта изгубили после тога. Не треба се бојати ни тога да ће оперета овладати позориштем. Ско-

пљанско позориште нема оперетског персонала, нити хоће да га има. Оперету изводи са певачким особљем које и иначе мора да држи због националних комада с певањем и одабира трупу тако да скоро сваки драмски глумац може и да пева. Ове сезоне је спремљена само једна оперета, за три године свега четири, а од 241 представе у овој сезони, само 26 су оперетске. Од почетка рада, 1919. године, позориште је дало 235 комада, а међу њима има само 4 оперете, а од 1532 представе само 67 су оперетске. Госпођице Лекер могу мирно спавати.

Не би било потребно о овим стварима говорити тако опширно, да се у Скопљу не говори о њима толико. А чини се то и иначе. О националном репертоару и оперети говори се свуда и суди се доста брзоплето. Исто тако се суди ако је у питању уметничка продукција. Претежни део скопљанске публике, која хоће да даје тон, нема у оној мери диференцован литерарно-уметнички укус, да би могао самостално процењивати рад нашег позоришта и бити слободан од офанзиве снобова и њихове наметљивости са судом: Позоришне уметности има само у Паризу, и, још, код Художественика. Сем тога је све ништавило. Наравно да, онда, у Скопљу не може бити ничег честитог. Међутим, блесне заиста, кадгод, зрачак истинске уметности у нашем позоришту. Треба умети само осетити самосвојну вредност сваке нијансе. Ма како да су ретка и скромна истински уметничка откривења у нашем позоришту, дража су нам више свега, јер сведоче о самосвојним способностима и дају оправдане наде за будућност. Ради једног зрна злата, пропусти се кроз руке гомила песка.

Што више свега одликује скопљанско позориште, то је напорни и озбиљни рад. У позоришту се ради енергично и вредно. У овој сезони спремљено је и приказано 25 нових комада, то значи да је скоро сваке недеље имало по једну премијеру, јер позориште је радило само до 10. маја у Скопљу, па је отишло на гостовање. Сем редовних 5 представа у недељи, позориште даје бесплатне представе за народ и војску, представе за ђаке, са конференцијама, и свечане представе. Ове сезоне је уведено да позориште даје представе и ван Скопља, не прекидајући рад у Скопљу. У месецу фебруару н. пр. било је 4 гостовања у Велесу, 5 у Куманову и 2 у Врању. Поред тога у истом месецу давано је у Скопљу 19 редовних представа, 1 ђачка и 1 свечана бесплатна, за четнике, о њиховој слави, свега дакле 32 представе за 28 дана. У току месеца априла давано је још, поред редовних представа у Скопљу, 3 у Куманову и 1 у Врању. 9. маја имало је позориште своју последњу представу у Скопљу. Тада се трупa поделила на двоје. Један део је давао представе у Приштини (2), Косовској Митровици (2), Призрену (2), а други део у Тетову (2), Гостивару (1), Кичеву (3), Охриду (3) и Ресну (1). 23. маја цела

труппа је била у Битољу и ту је, представом Стефановићевог комада *Смрт Уроша Петог*, отворена нова позоришна зграда. У Битољу је остало позориште до 28. јуна и дало је 23 представе.

У Битољу је постојало градско позориште. У месецу мају је довршена нова позоришна зграда са 400 места. Зграда је једноставна, укусна и врло добра да задовољи потребе Битоља за дуго време. Битољ тешко може сам да издржи позориште тако да би оно могло да ради систематски, с планом и без трзавица. Зато је потекао од управника скопљанског позоришта, г. Р. Караџића, предлог да се битолско градско позориште споји са скопљанским позориштем, под управом народног позоришта у Скопљу. Министар Просвете одобрио је, ових дана, тај предлог и донео по њему одлуку о спајању та два позоришта. Тако је скопљанско народно позориште, које је и досад живо радило по Јужној Србији, и формално прешло границе Скопља и постало позориштем веће области.

Мислим да није потребно нарочито нагласити да је скопљанско позориште, у овој сезони, развило толико жив рад на ширењу позоришне културе по Јужној Србији, да мора задовољити све оне који мисле да је скопљанско позориште искључиво национално-просветна установа. О томе довољно јасно и несумњиво сведоче наведени статистички податци. Одзив публике је био врло добар свуда. Тако је позориште са пуним успехом завршило ову сезону у том правцу свога рада.

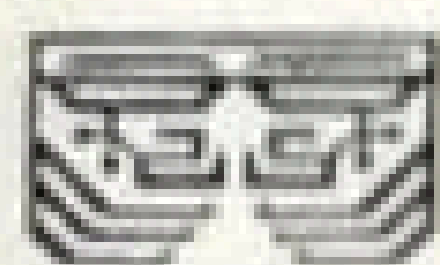
У овој сезони спремљено је 9 нових комада домаћих, старијих и новијих, писаца. Међу њима спомињем у првом реду приказ Стефановићевог комада *Смрт Уроша Петог*. Комад је ишао, у режији г. А. Верешчагина, добро, јер је режија била стилски и психолошки добро постављена, а и играчи су, понесени ритмом истинске трагике, добро носили своје улоге, показујући типове наше народне прошлости. Поред тога спремљени су и давани први пут још ови домаћи комади: Б. Нушић, *Велика Недеља*, *Хаџи Лоја*; И. Војновић, *Госпођа са сунцокретом*, *Смрт мајке Југовића*; Драгашевић, *Хајдук Вељко*; А. Шантић, *Под маглом*; Ј. Дојчиновић, *У затишју* и Н. Арсеновићка, *Лесковчани у Паризу*.

Ако погледамо стране писце, чији су комади приказивани први пут у овој сезони, и повучемо црту преко њих, сретамо на њој Софокла (*Електра*), Плаута (*Хвалисави војник*), Шекспира (*Припитомљена злоћа*), Шилера (*Сплетка и љубав*), Скриба (*Адријена Лукуврер*), Батаја (*Нага жена*), Молнара (*Љиљан*), Никодемија (*Јутро, дан и ноћ*), Андрејева (*Анфиса*), Фракаронија (*Мала Бираги*) и т. д. Споменувши само ове истакнутије, одмах се може уочити да је управа имала одређен план, да, према могућностима, да у једној сезони поглед на развитак позоришне уметности, или да

пружи публици бар по један репрезентативни комад из историјских периода драме. Овоме се не само не може ништа приговорити, него се мора похвалити. Толико пре, што класични комади стају знатно више радне енергије и материјалних средстава, него други модерни комади. Ови су и лакше изводљиви и боље успевају код публике. Од страних комада најбоље су прошли: Шилерова *Сплетка и љубав* и Шекспирова *Припитомљена злоћа*. Десет представа, колико је имала *Сплетка и љубав* и седам, колико је имала *Припитомљена злоћа* у овој сезони, значе у нашем позоришту велики успех. Већину страних комада режирао је г. А. Верешчагин и понеки г-ђа А. Лескова. О њиховој режији сам рекао раније опште примедбе и поводом ових комада не бих имао ништа да додам.

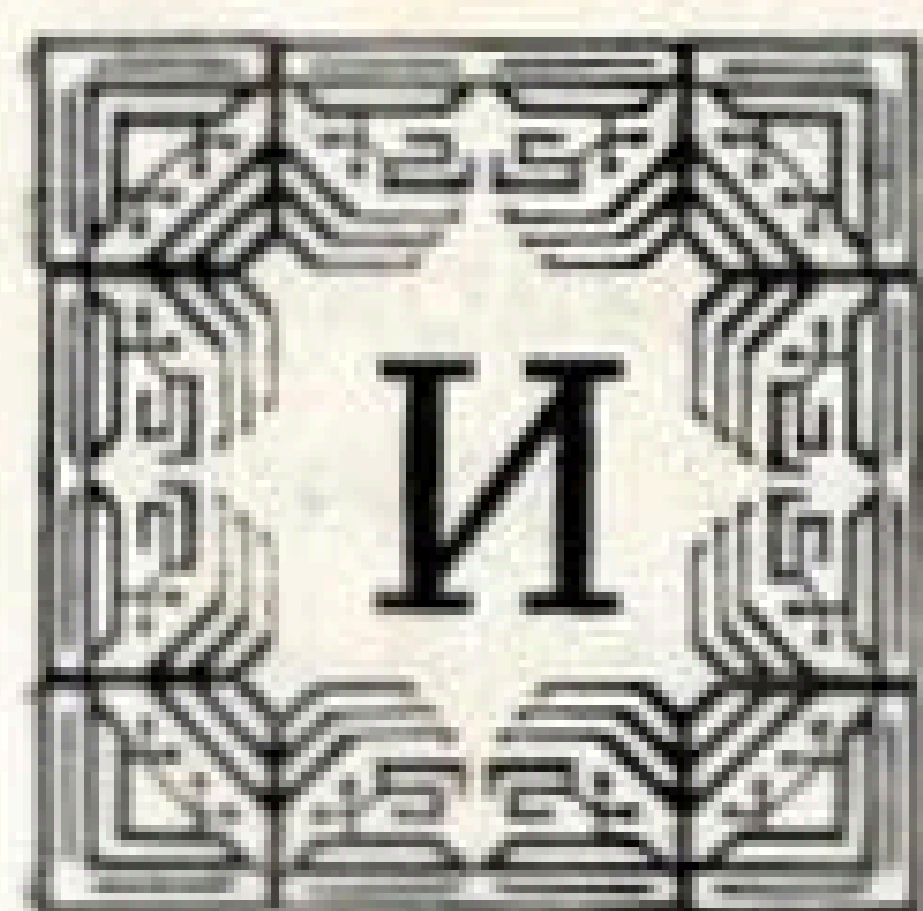
Као опште карактеристике рада скопљанског позоришта, у овој сезони, могу да констатујем: жив, енергичан, разгранат и несумњиво успешан рад у национално-просветном погледу и озбињан, плански, систематски напори знатан успех у уметничком пробијању навише.

П. Сланкаменац

Музички живот у Загребу

(март—јуни овогодишње сезоне)

ОВА ПОСЛЕДЊА четири месеца овогодишње сезоне нису много заостала за прошлим, главним делом сезоне. Неколико значајних догађаја чинили су их чак необично интересантнима. Кад се узме у обзир да су у ово време посетили Загреб: чешка филхармонија, један од најјачих модерних композитора *Стравински*, знаменити уметник на виолини *Хаберман*, а да је уз то изведен *Verdi-ев Requiem* и *Мусоргскога Хованшчина*, онда није потребно истицати како се кроз сва ова четири месеца осећао жив пулс музичке сезоне, која је успела да до свршетка остане занимљива.

Опера

У прошлом прегледу бацили смо само један сумаран поглед на главна настојања и успехе у загребачкој опери. Овајпут ћемо приказати и некоје важније детаље, карактеристичне за добивање верне слике овога дела оперске сезоне.

Оно што се у првом реду јасно истиче, то су две одличне премијере: *Самсон и Далила* и *Хованшчина*.

Самсон и Далила, симпатична опера француског музичара *Saint-Saëns-а* давана је, додуше, пре 12 година у Загребу. Али се овако, наново увежбана и инсценирана, мора сматрати правом

премијером. Отприлике на прелазу старије оперске форме у новију, једноставна по музичкој структури, ова опера се врло пријатно слуша. Улогу несрећног Самсона обрадио је *Г. Скупјевски* савршено и у детаље. Далилу је на премиери певала угледна гошћа *Гђа Д. Ф. Захарова*, бивша чланица московске Велике Опере, дајући улози карактер најмодерније схваћене креације. Нажалост, интерпретација *Гђе Захарове* није ни код критике ни код публике загребачке наишла на потребно разумевање, нити је била довољно хонорисана. Далила *Гђе Поспишил*, ближа стереотипној интерпретацији, одговарала је више стилу на који је Загреб навикао, па је примљена са великим одушевлeњем. У певачком погледу дотерана није, наравно, могла у глумачком погледу да достигне креацију *Гђе Захарове*. Класично интерпретован старозаветни тип био је стари Јевреј *Г. Грифа*. Хорови, који се одликују интересантном архитектоницом, били су одлично спремљени. Читава представа, захваљујући ванредно успелој режији *Г. Коњовића* и диригенту *Г. Смодеку*, одавала је савесно и солидно увежбано дело.

Друга важна премијера *Хованшчина* била је још од већег интереса. Трећа по реду Мусоргскога опера на загребачкој сцени, изнесена је тек недавно на миланској *Scali* с необичним успехом. Далеко од отрцаних оперских форми, оригинална у најбољем смислу речи, свежа и неисцрпна у новим мотивима, пуна маестетичности и божанских лепота, ова опера је од многих добила име „православног Парсифала“. И, не без разлога. Јер у њој има парсифалских величанствености и смирене једноставности. Изнесена је сценски савршено. *Г. Уљанишчев* је својом инсценацијом створио једно сценско дело трајне вредности. Режија *Гђе Фроман* није могла у свим детаљима да задовољи. Музички је дело студирано мајсторском прецизношћу под сигурном руком *Г. Барановића*, чији је дубоки смисао за схваћање суштине руске националне музике и овде дошао до пуног изражаја. Одличан превод *Г. Коњовића* придонео је не мало успеху читавог дела. Од солиста стоје на првом месту *Г. Крижај*, стилски *Доситеј*, и *Гђа Поспишил*, дискретна *Марта*. *Г. Вушковић*, коме улога кнеза *Хованског* у целини не одговара најбоље, имао је у певачком погледу неколико мање срећних места, због висина које његову гласу више не пријају. У глумачком погледу могао је, наравно, много више дати, само и ту је било местимично неке комичне примесе, која не одговара личности кнеза *Ивана Хованског*. Хорови, пуни драгоцених мотива, били су необично добро израђени и само су појачавали општи утисак. *Хованшчина*, тако стилски и уједначено изведена, значи крупан потез у дизању уметничког нивоа загребачког театра.

Трећа премијера била је балет *Фигурине* домаћег композитора *Лује Шафранека-Кавића*, иначе одличног загребачког музичког

критичара. Интересантна по садржају, а без великих претензија, ова мала ствар се пријатно слушала и заслужила је да дође на репертоар. Од истог композитора дата је и опера *Хасанагиница* са делимично новом поделом улога.

Захваљујући Г. Скупјевском, који није жалио труда да уз Самсона креира и Парсифала на нашем језику, биле су овогодишње представе *Walküre* и *Parsifala* изнад досадањих. У *Walküre* се уз свога партнера Г. Скупјевског нарочито истакла Гђа Ивоњи. Њезин сигуран глас, прекрасних високих регистара, с лакоћом је савладао тешку Вагнерову партију Бринхилде. Симпатични стални гости Гђа Ивоњи и Г. Скупјевски певали су у *Walküre* талијански, што је такођер имало својих добрих страна. У Парсифалу је Г. Скупјевски могао уз савршену певачку интерпретацију, да развије нарочито своје ретке глумачке особине. Певао је уз то на нашем језику узорном дикцијом. Партију Кундри певала је овајпут одлична чланица прашког Дивадла Гђа Габријела Хорватова. Уопште је овогодишњи Парсифал, чије достојно извођење даје најлепшу сведоцбу уметничких амбиција загребачке опере, знатно бољи од свих досадашњих представа, у свечаном ускршњем расположењу, био ретко уметничко уживање свих Вагнерових поклоника, не малобројних у Загребу.

Наново увежбана и изнесена с добром поделом улога, Дворжакова *Русалка* обогатила је опет стални словенски репертоар (за време рата давана је такођер). Насловну партију креирале су наизменце Гђа Зикова и Гђа Ђунђенац-Гавела, обе са видним успехом, интерпретујући уверљиво чежњу незадовољене страсти. У партији Водењака међусобно су се допуњавали ГГ. Вушковић и Крижај, први глумачки изразитији, други гласовно сигурнији.

Коначно, било је и неколико гостовања у овом делу сезоне. Али нажалост не у толикој мери, као прошлих година, кад су сериозна гостовања угледних гостију помпезно свршавала сезону. Нарочито је штета што ове године није доведен Г. Залевски, незаборавни Борис Годунов, Мефисто, Скарпија. Ипак, стална гостовања Г. Скупјевског, ретка добит за загребачку сцену, накнадила су увелико смањени број осталих гостовања и пружала периодична уживања ширих размера. Његова партнерка Гђа Ивоњи, коју смо већ напред истакли говорећи о *Walküre*, са својим меканим гласом великог обима, креирала је поред осталих одличних улога с нарочитом вољом Елзу у *Lohengrin*-у (трећу по реду Елзу на загребачкој сцени, иза Гђа Зикове и Чалете). Њезина глума, ради не одвише живог темперамента, није увек додуше била у сразмеру са оном Г. Скупјевског, али је лепота, свежина и култура њезиног симпатичног сопрана све то накнадила. Одлична и увек радо примљена гошћа Гђа Ада Пољакова гостовала је у *Манону*. Г.

Ријавец је чешће долазио из Београда, да својим свежим гласом увек до заноса запали одушевљење загребачке публике, која га толико воли. Симпатични словеначки тенор *Светозар Бановец* с успехом је гостовао у *Риголету*.

Овогодишња сезона у загребачкој опери протекла је, може се с пуним правом рећи, у знаку смишљеног рада и еквивалентних успеха. Али је тај миран и срећен рад, који траје већ неколико година под управом Г. Бенешића и његових одличних сарадника, прекинут оним даном кад су политички утицаји — који нису поштедели ни једно поље нашег културног живота — почели вршљати и по загребачком театру. Пакосне интриге, основане на нетачним обавештењима, имале су за последицу да је Г. Бенешић у половини овога дѣла сезоне, уклоњен са управничког места, а Г. Коњовић, без икакве потребе и разлога, премештен са положаја директора опере — коју је дужност с успехом вршио кроз пуне 4 године — на положај управника осечког позоришта. Кампања против Г. Бенешића и другова, вођена с намером да се и целокупна јавност узбудљивим вестима обмане, свршила је пуним моралним фиаском. Г. Бенешић, који и за време те бесомучне кампање, није изгубио поверење објективних позоришних кругова, добио је и формалну задовољштину: две нарочите комисије прегледале су читав рад и пословање управе театра и констатовале потпуну исправност у сваком погледу. Г. Бенешић је убрзо враћен на свој положај. Ове непотребно изазване кризе нису могле остати без утицаја на уметнички рад и репертоар који је пред крај сезоне с муком одржавао равнотежу, како је то увек кад се миран и срећен рад прекине. Опера је остала без одговорног шефа, па је живела за то време од старог капитала. Ипак, захваљујући спремном и преданом диригентском ансамблу успело је сачувати с тешким напорима линију континуитета и завршити с успехом започето спремање *Хованшчине*. Тако је свршетак сезоне, крај свих криза и перипетија, имао ипак један значајан догађај, неоспорних уметничких квалитета.

Концерти

Загреб је доживео и ту сензацију да види и поздрави у својој средини једног од првих данашњих композитора, славног *Игора Стравинског*, аутора добро познате *Петрушке*. Композиционо вече, на коме је аутор изводио међу осталим и своју Сонату и Серенаду за клавир, било је збиља значајан догађај за загребачки музички живот. Не би одговарало обиму овог прегледа, да уђемо ма и у површну анализу ове најинтересантније савремене музичке фигуре. Неоспорно је, међутим, и већ данас утврђено, да је Стравински необичан таленат, оригиналан и свеж, који се, премда још

увек развикан као несрећен модерниста, налази већ у стадију сталоживања и стварања дела позитивне и сталне вредности. На концерту су суделовале и Гђе *Маја де Штроци*, која је последњих година стекла великих заслуга за популаризовање Стравинскове уметности, и *Јелена Ивоњи*.

Необичан успех постигао је својим композиционим вечером један од нај јачих домаћих млађих композитора проф. *Г. Крсто Одак*. Он има осећаја за националну музику и та му особина омогућује стварање дела јаке вредности. Лисински је ефектно извео његов збор *Хајку*. *Гђа Зикова* и *Г. Книтл* натицали су се у одличној интерпретацији неколиких изванредних песама. Од највећег интереса била су Три псалма, композиције из најновијег времена.

Од пианиста била су у овом делу сезоне два одлична француска госта: Гђица *Guller* и *Г. Cortot*.

Гђица *Guller* спада међу ретке даме које на пољу клавирске уметности не делају узалуд. Отмена музикалност и солидна израђеност главне су карактеристике њезине свирке. Озбиљан програм, интерпретован на највеће задовољство свих слушаца, имао је *Brahmsa*, *Chopina*, *Liszta* и *Mozarta* од класичара, а *Granadosa* од новијих.

И други, увек радо виђен, француски гост *Alfred Cortot*, пианиста највиших квалитета, створио је својим клавирским вечером ретка уживања. *Cortot* је уметник *sui generis*, са нервима који стварају најфиније ниансе на клавирским тискама, носилац једног специалног правца на пољу клавирске уметности. Често он жртвује и многе детаље, и крај свега тога даје целини неку специфичну драж. *Prélude*, *Chorale et Fuque*, *Cesara Francka*, величајно дело грандиозне архитектонике, ставио је на прво место свог елитног програма. *Debussy*-еви *Children's Corner* звучали су под његовим прстима етерично, мекано, нежно. *Chopin* ов интерпрета првог реда извео је његове *Douze Études* евоцирајући најдубље утиске. Све у свему, *Cortot*-ов концерт, био је уметничко вече првога реда.

Проф. *Св. Станчић* изводио је на XV. музичком вечеру отменом финесом дела домаћих аутора, па онда неке ствари од *Скрјабина* (соната бр. 30.), *Прокофјева* („Скази старой бабушки“), *Scotta* „Импресије из Киплингове књиге о џунгли“)

Од младих домаћих пианиста дао је свој први самостални концерт *Г. Божидар Кунц* који је тек недавно свршио музичку академију. У млађој генерацији свршених пианиста загребачке музичке академије несумњиво је *Кунц* нај јачи талент. Необично музикална природа осећа се у свакој његовој интерпретацији. Код њега се, сем тога, видело да већ на том првом самосталном концерту, даје много свога и да програм није школски укочен. А то много значи за једног младог пианисту. Прирођена скромност уз

уметнички успех чинила је наступ овог младог и надобудног пианисте необично симпатичним.

Од уметника на виолини посетио је Загреб прослављени *Huberman* и дао два концерта, и сувише кратка за уживање у његовој високој уметности. Све најбоље особине које се могу замислити код једног уметника на виолини, почевши од отмене душе до идеалне виртуоске технике, налазе се у Хубермана и његова савременог пратиоца *Schulze*-а у најпунијој мери. Богат и репрезентативан програм имао је *Kreutzer*-ову сонату (*Beethoven*), Сонату *A-dur* *C. Francka*, концерат *D-dur* (ор. 35.) *Чайковскога* и т. д. Није потребно, а ни могуће, у потпуности истаћи обим уметничког славља на концертима овог грандиозног уметника. — Челиста *Emanuel Feuermann* дао је врло успео концерт, доказавши добрим програмом да је солидан уметник високе музичке културе. *Haydn*-ов концерт *D-dur* свирао је у класичној интерпретацији.

Одлични домаћи певачи *Гђа Злата Бунђенац-Гавела* и *Г. Драго Хржић* приредили су певачко вече талијанских композиција. Интерпретација је била врло добра, пуна топлине и осећаја. Нарочито *Г. Хржић* спада у ретке оперне певаче једнако одличне и на концертном подију.

Гђа Ада Пољакова, увек симпатично примљена у Загребу, приредила је својим концертом на коме је извела богат избор отмених композиција у познато дотераној форми, ретко уметничко уживање. *Гђа Ола Олина* дала је са проф. *Јуром Ткалчићем* вече песама и арија.

Вокални концерти. Југословенско акад. певачко друштво *Младост* прославило је свој 25-годишњи јубилеј једним репрезентативним концертом на коме су извођена дела наших најмлађих композитора. *Младост* спада међу наше најбоље мушке хорове, а нарочито видно напредује откад је води млади и талентовани музичар *Јаков Готовац*, композитор одличних дела хорске литературе. Његова композиција *Јадованка* за телетом била је уједно најјача ствар на програму. Сем тога било је врло занимљиво чути композиције истарског *Жганца*, *Г. Ивана Матетића-Роњкова*.

Хрватско певачко друштво *Лисински* побринуло се да и у овом делу сезоне спреми једно знаменито дело: са Загребачком филхармонијом и квинтетом најбољих оперних солиста (*Гђе Зика* и *Поспишил*, *Гг. Крижај* и *Шименц*) извело је *Verdi-ев Requiem*. Није потребно истицати прецизност и лепоту извођења овог величајног дела, које је прослављени оперни композитор под старост саздао. Оно је било на високом нивоу, онако како се навикло слушати све концерте и наступања овог нашег првог певачког друштва. *Requiem* је изведен двапут у театру, а трећи пут у катедрали, где је готска мистика двоструко појачала цело-

купан утисак. Хиљаде људи с побожношћу су учествовале у овој уметничкој манифестацији заслужног певачког друштва Лисински, чији је савестан рад дао и у овом делу сезоне најмаркантнију тачку.

Два мање значајна вокална концерта нису такођер била без извесних занимљивости. Приликом оснивања радничког певачког саваза дала су радничка певачка друштва из Загреба, Љубљане и Марибора заједнички концерт. Међу њима има највећу вредност загребачко радничко певачко друштво *Слога*, које је и само с успехом наступало у овој сезони (води га млади композитор Г. Младен Позаић). Осим тога је дало концерт певачко друштво *Љубљански звон* из Љубљане. Врло дисциплинован, пун збор чини утисак једног доброг грађанског друштва, сложено из 65 не много уједначених грла, које је љубав ка песми скупила у коло.

Загребачка Филхармонија велику муку мучи због слабог финансиалног стања, па је због тога успело тек 7. марта да приреди I. своју матинеју у овој сезони. Ту је извела грандиозну II. симфонију славног симфоничара *Густава Малера* (звану Васкресење) у хармоничкој сарадњи са збором Нар. Казалишта и солисткињама *Тјама Бунђенац-Гавела* и *Ожеговић*. Највеличанственији сиже што се може замислити за једно симфонијско дело, израђен за велики орхестар, интерпретовао је Г. Сакс мајсторски.

На повратку са триумфалне турнеје по северној Италији указала је у свету прослављена *Чешка Филхармонија* у Загребу велику почаст давши му прилике да чује њезину савршену уметност. То је уједно била кулминација читаве музичке сезоне. Маестро *Вацлав Талих*, диригент светског ранга, ствара чуда са тим до крајњих граница уједначеним и хомогеним орхестром. О дисциплини не треба ни говорити. Она потиче од сваког појединца у орхестру, стварајући јединствени дух пред којим човек осеће дубок респект. Поштовање и љубав, то је веза између маистра Талиха и његова орхестра. Отуда је и могуће разумети тајну Талихова стваралашта. Диференцирати квалитет појединих изведених тачака, код чешке је филхармоније немогуће. Све је на једној, највишој висини. Више него што они дају својом интерпретацијом и извођењем, не може се тражити. На програму је била увертира А. Дворжака У природи, симфонијска песма В. Новака „V Tatrách“, Сукова Серенада и — као круна свега — Beethoven-ова VII. симфонија. У заносу највећег одушевљења додан је на крају један Дворжаков Славенски плес. Незапамћене овације јасно су говориле како би посете ове светске филхармоније требале да буде чешће. Носиоци највише уметности значиће увек догађај првога реда, како је то и овајпут било.

Један недовољно запажен концерт заслужује да се истакне. А то је духовни концерт у катедрали на којој су суделовали Гђа Зика и браћа Бохумил (оргуље) и Јосип Холуб (виолина) са овојом сестром Лујзом (харфа) Бохумил Голуб је мајсторски извео фантазију и фугу g-mol J. S. Bacha па Листове „Вариације на basso continuo из кантате Плач и јаук, и Crucifixus од Bacha“. Гђа Зика је ретком осећајношћу и стилском отменошћу отпевала Дворжакове Библијске песме, необично занимљиве.

Остаје да још укратко споменемо овогодишње резултате Загребачке музичке академије, која под вођством одличног стручњака Франа Лотке с видним успехом врши своју мисију, васпитавајући савесно и озбиљно најмлађи музички нараштај. Овогодишње јавне приредбе музичке академије показале су да међу ученицима њеним постоји неколико изразитих талената. Међу најмлађим ученицима пианистама истичу се нарочито изразити таленти Пирошка и Андрија Прегер (клавирна школа проф. Гђе С. Гајгер). Они већ сада дају много свога ма да их школска стега, потребна наравно, у томе стишава. Међу виолинистама неоспоран талент Љерко Шпилер заузима прво место и под руком свога сигурног учитеља проф. Хумла обећава мно го. Гђа Зденка Вилфан-Кунц (школа проф. Гђе Костренчић) располаже сопраном лепих размера и ретко симпатичне боје. Међу онима који су завршили ове године истичу се од пианиста Гђица Дора баронеса Гушић, која је својим самосталним концертом у оквиру „јавних приредаба“ показала све лепе одлике савесне пианисткиње и пун успех педагошких метода проф. Станчића, чија школа даје све већи број спремних, солидно изображених апсолвената.

На последњој матинеји загребачке филхармоније наступили су апсолвенти Мирослав Шпилер, талентован и музикалан младић који већ сада врло добро диригује, Милован Ећимовић, челиста не првокласног калибра, и Рудолф Мац, који се већ за време својих студија показао музички врло активан као композитор, диригент и организатор (секретар је Савеза Хрв. Певачких Друштава). Приликом наступања ове тројице апсолвената извела је филхармонија диван Дворжаков корцерат бр. 104. под мајсторском руком Франа Лотке.

И овако лепи успеси најмлађе музичке генерације дају најбоље перспективе развиту музичког живота у Загребу, који је и ове сезоне био пун значајних момената и успеха, вредних да их се истакне и подвуче.

Вук Р. Врховац

БЕЛЕШКЕ

Бранко Водник

Недавно, 14. јуна о. г., умро је на-
прасном смрћу, у Загребу, у 47.
год. живота, умировљени професор
универзитета Др. Бранко Водник.

Рођен 1879. год. у Вараждину, Вод-
ник полази гимназију у месту рођења
и у Загребу, а универзитетске науке
(словенске књижевности) у Загребу,
Прагу и Кракову.

По завршеним универзитетским на-
укама постаје наставник на средњој
и затим на Вишој Педагошкој Школи,
а 1922. год. на филозофском факулте-
ту загребачког универзитета, за исто-
рију хрватско-српске књижевности.

Сматрајући културни и политички
живот у Хрватској шаблонизованим,
укоченим и учмалим, ставио је себи
у задатак, још као студент универзи-
тета и један од вођа покрета »Мла-
дих«, да тај живот препороди, да унесе
у њега модеран и напредан дух и идеје,
а у домаћу књижевност и модеран тон.
И Водник, заиста, свом својом темпе-
раментношћу ускоро улази у културну
борбу, да би остварио своје идеје. Од
природе агилан и неизмерне радне
снаге, и поред тешке и напорне на-
ставничке дужности, Водник дела у
тој борби као научник, књижевни ор-
ганизатор, реформатор и књижевни
васпитач омладине. Водник марљиво
истражује књижевну историју, проуча-
ва је и, готово без предаха, даје дела.

Као књижевни историчар Водник
даје, за нешто преко десетину година
свога рада, велик број дела од со-
лидне научне вредности: „Први хрват-
ски пјесници“, „Славонска књижевност
у XVIII. вијеку“, „Повијест хрватске

књижевности I (од хуманизма до пот-
крај XVIII вијека)“. У рукопису су му
остала дела: „Повијест хрватске књи-
жевности II“ (илиризам) и „Методоло-
гија хрватско-српске књижевне исто-
риографије“. Осим тих дела написао
је монографије: П. Прерадовића, С.
Враза, А. Михановића, и других; а у
рукопису је оставио студију о Б. Ра-
дичевићу.

Свестан да се борба коју је водио
не може са успехом привести крају
ако не буде оних који ће га у њој
помоћи, од њега прихватити и наста-
вити, Водник велику пажњу обраћа
омладини, како универзитетској тако
и средњошколској, настојећи да ју
васпита у духу својих идеја. У ту
сврху Водник издаје за омладину из-
бор књига и писаца: »Дела Петра
Прерадовића«, »Дела Владимира На-
зора«, »Изабране јуначке народне
пјесме«, »Хрватски приповједачи« (Ј.
Лесковар, В. Назор, Т. Кумичић, М.
Бег и Д. Шимуновић), »Хрватска чи-
танка за више разреде средњих шко-
ла«, »Одабрана дјела за школе«, и т. д.

И поред овако великог рада Вод-
ник уређује и књижевне листове:
прво »Младу Хрватску«, затим »Са-
временик«, а последњих година, до
смрти, »Југословенску Њиву«. Вод-
ник је сарађивао и у другим књи-
жевним часописима, а стижао је и да
пише чланке по дневним листовима.

Као књижевни организатор наро-
чито се показао у својству тајника
Матице Хрватске.

Као што се види, Водников рад
био је напоран и тежак, но зато и
обилан и плодан.

Водникова борба против »Старих«, — службених представника хрватских културних и научних установа (Друштво хрватских књижевника, Матица Хрватска, Југословенска Академија, Универзитет), који нису допуштали да у културним и научним установама млађи и напредни људи дођу до гласа, а камо ли да воде реч —, била је упорна и оштра. Односи између Водника и »Старих« све су се јаче заоштравали, нарочито када је Водник постао редован професор универзитета, да дотерају у крајност, до правог непријатељства, када је Водник пензионисан.

Напади »Старих« били су концентрични, жучни и огорчени, добијајући час карактер научни и политички, час морални и материјални. Водник је — и поред наставничке дужности, научнога делања, уредничкога рада, новинских чланака и т. д., за које је послове требало и много енергије и огромне радне снаге — водио борбу бескомпромисно, непоколебиво и оштро, враћајући и задајући ударце својим непријатељима, просто расипајући своју снагу и енергију. Ова многогодишња борба, коју је Водник сматрао најзначајнијом својом акцијом, толико га је физички истрошила и изнурила, да ју је напослетку запечатио својим животом.

Смрћу Водниковом југословенство губи једног плодног и солидног књижевног научника и културног радника.

М. Пр.

Г. Славко Бокшан о Тесли

Нашим читиоцима је познат рад Г. Славка Бокшана на упознавању нашег света и јавности са значајем и величином Николе Тесле, великог сина нашег народа, који је у Америци, технички најразвијенијој земљи, успео да заузме прво место међу радницима на материјалној култури целог човечанства. Захваљујући јуначком на-

пору г. Бокшана више нас не срамоти чињеница да о свом највећем сину наш народ најмање зна. У наше време заиста је требало храбрости да се и позвани и непозвани наведу на размишљање о једном човеку који им није имао да донесе никаквих материјалних користи, наравно непосредних, јер једино оне покрећу наше савременике. После чланака у *Летопису*, *Телеграфу* и *Телефону*, дошла су предавања у Београду, Новом Саду и Нишу, и дошла су, г. Бокшановим радом изазвана, предавања по свима средњим школама. Данас, нарочито у младим срцима и главама, запаљена је племенита љубав према Генију који, и тако одавна и тако далеко од нас, није нас никад заборавио.

Своје предавање на Народном Универзитету у Београду Г. Бокшан је објавио међу *Предавањима за Народ*, која издаје Матица Српска у Новом Саду (свеска 10. и 11.). Предавање у београдском Клубу Личана објављено је у *Телеграфу* и *Телефону* (бр. 5. књига III.), а *Технички Лист*, орган Удружења Југословенских Инжињера, посветио је цео свој прошли (бр. 10. год. VIII.) број Тесли, објавивши Г. Бокшаново предавање на ванредној скупштини Удружења. О том предавању *Летопис* је једном белешком обавестио своје читаоце.

Сви ови радови добро су дошли да обавесте нашу јавност и да је припрема за прославу Теслине седамдесетгодишњице, коју је на свечан начин одржало Удружење Југословенских Инжињера и Архитеката 20. јуна, први дан Духова, на својој главној годишњој скупштини, у Београду, у универзитетској сали.

Та врло успела свечаност, о којој је било говора у нашој штампи, може се с правом сматрати као леп успех истрајне акције г. Славка Бокшана.

Н.

А. А. Чупров

У априлу ове године умро је у Женеви Александар Александровић Чупров, син чувеног московског економиста Александра Ивановича Чупрова, један од највећих статистичара нашега доба. Питомац Физикално-Математичког Факултета Московског Универзитета, ученик и непосредни наследник генијалних руских математичара П. Л. Чебишева и А. А. Маркова, А. А. Чупров је посветио своје снаге статистици, као примени математике на проучавање не само социјалних но уопште свих појава. Његови радови продужују истраживања његовог учитеља Лексиса и енглеске школе Халтона-Пирсона, а оснивају се на филозофској преради идеја Винделбанда, Рикерта, Огиста Курно-а и фон Криса. У радовима Чупрова статистика се јавља као једна универзална методологија, која се примењује не само у економији и социологији, но и у медицини, техници и другим гранама знања. Његово основно дело је »Очерки по теорији статистики«, изашло 1909. године, које му је стекло не само сверуски но и светски глас.

Цео живот покојног Чупрова био је посвећен једном циљу: разрађивању научних проблема. Пошто је патио од срчане слабости, Чупров је добро схватио колико је важно за постизање постављеног циља да што више штеди своје силе, јер само на тај начин могао је дати све што се могло очекивати од његове богато обдарене природе. Стога је уклањао из свога живота све што је могло шкодити његовом научном раду, и живео је као човек јединствене идеје.

Руска национална катастрофа није одма уништила све угодности које су му биле потребне за научни рад. У Дрездену, у кући једне рођаке професора Дицела, могао је да живи још

пет година под доста сретним околностима и да продужи своје радове. Али 1925. г. и пред њим се јавило питање средстава за издржавање и потребе зараде. Доспео је у положај руског избеглице. Његов рад, толико користан по науку и човечанство, био је прекинут, а његово болесно срце није могло дуго да издржи терет избегличког живота.

Умро је на врхунцу развитка своје научне снаге, и није успео да изврши све што је наука очекивала од њега.
Occid.

Национално васпитање у фашистичким школама

Године 1926. постао је министар просвете у Мусолинијевој влади дотадашњи професор Бентиле. У то време, и још годину дана касније, Бентиле није припадао фашистичкој странци, али већ после кратког времена Бентилијева управљања талијанским школама, Мусолини је са задовољством изјавио да су Бентилијеве школске реформе најфашистичкије од свих рефорама његових министара. После Матеотијева убијства, Бентиле је испао из владе, али су реформе које је он увео у школе остале и даље на снази.

За карактеристику самога фашизма од нарочитог је интереса начин националног васпитања талијанске омладине, које је сасвим у духу фашистичког милитаризма. Светски Рат и победа фашизма су централне тачке око којих се израђује једно ново национално васпитање, које треба да оспособи данашњу талијанску омладину за борбу до крајње победе фашистичког програма. У сваком разреду основне школе, почињући од трећег, налазе се на видном месту истакнути подаци победних битака, на мору и суку, из Светског Рата, а за успомену на пале борце подигнуте су, и посвећене овима, алеје у школским

вртovima. За сваког погинулог војника у Светском Рату и фашисту, деца су подигла у школским вртovima по једно дрво, које носи име погинулог. Сви ови паркови имају почасну стражу од по два ученика грађанских и средњих школа. Првенство за стражу имају добри ђаци и ратна сирочад. Ова почасна стража врши службу на дан годишњице устава, објаве рата, о годишњици појединих победа и фашистичког похода на Рим. Почасна стража има почасно место код свих патриотских прослава. Заједнички одлазак на гроб Незнаног Јунака, као и нарочита патриотска лектира, службе такође стварању онога националног типа Италијана, који једнога дана има да пође у борбу за обнову старе римске империје.

Дим. К.

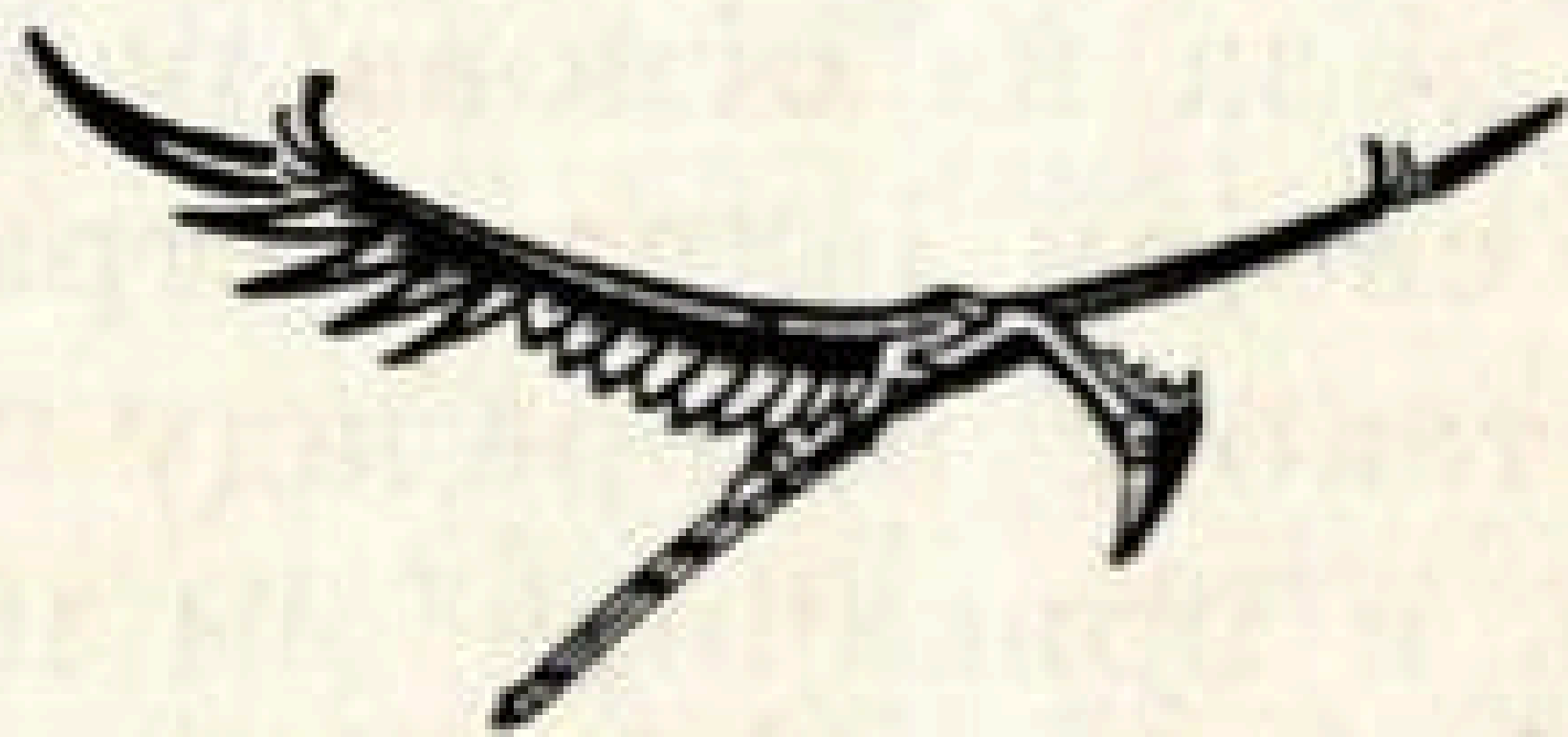
Конгрес библиотекара

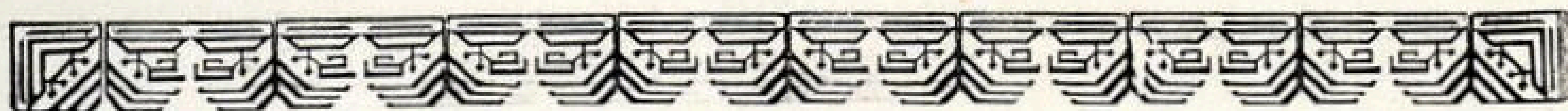
и библиофила

Јуна 28. отворен је у Народном Музеју у Прагу четврти међународни

конгрес библиотекара и библиофила. Рад конгреса трајао је до 3. јуна; на њему су биле заступљене библиотеке и научне установе из 23 државе са, од прилике, 600 делегата. Нашу државу је заступао управник Универзитетске Библиотеке у Београду, г. Урош Џонић. Конгрес се бавио прављањем питања која засецају у развитаку библиотекарства према модерним потребама (позајмљивање ретких књига између разних држава, фотомеханичко умножавање ретких књига за потребе научних установа, питање међународних библиографских каталога и библиотечних приручника). На конгресу је још било речи о стању библиотекарства и библиофилства у појединим државама; и о данашњој кризи на књижарској пијаци. У вези са конгресом биле су приређене изложбе на којима се могло видети стање библиотека и развитак књиге у појединим државама.

Дим. К

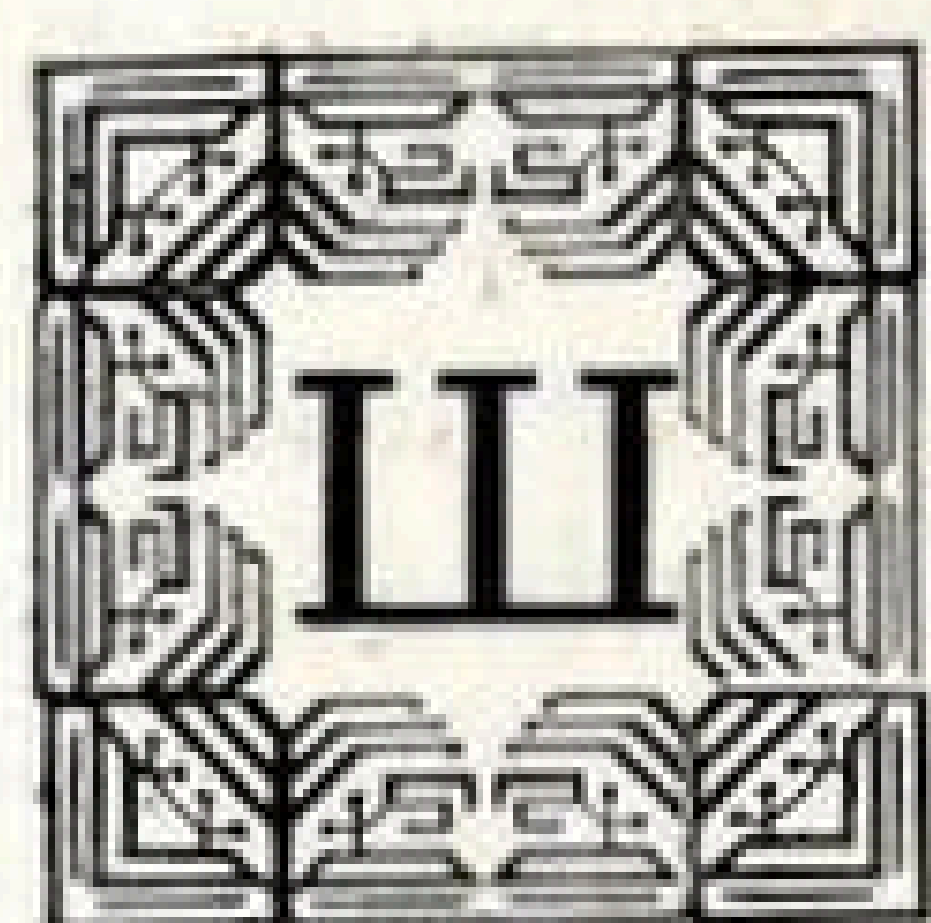

КЊИГЕ И ЛИСТОВИ

*

Најновија дела енглеске књижевности

ЕСТ СУ дела енглеске књижевности у току од петнаест месеци која су се својом каквоћом јасно издвојила од осредње добре књиге, и која носе на себи обележје снажног уметничког темперамента. То су *Људски призори* — *Даљна маштања*, збирка песама Томаса Хардиа, *Metle*, фантастичне приповетке песника Волтер де ла Мара, *Неизвесност*, историјски роман Џозефа Конрада, и три друшвена романа: *Бели мајмун* Џона Голсвордија, *Отац Кристине* Алберте Херберта Џ. Велса, и *Постојана нимфа* Маргарете Кенеди.¹⁾

Сва ова дела од живих писаца истог времена и истог поднебља, она су тако разнородна како само књижевна дела могу бити. Хардијеве песме опоре, чемерне, песимистичне; Де ла Марове приповетке танане, паучинасте, нежне; Конрад достојанствен и украшен као везена кадива; Голсворди сав сажета фина иронија иза које се крије песник; Велс пун доброћудног епског хумора; Маргарета Кенеди духовито ћеретало што се свему безочно руга. И заиста, тако су ова дела из основа разнородна, да би их само можда академичари са својом јаловом страшћу да све сакупе, класифицирају, сасуше, и тако суво предаду идућем покољењу, могли спојити у један свежањ и прикачити им цедуљу. Ова шест дела само још једном доказују да права уметност не зна за такве класификације или школе, и да оно што је у њој битно то је њена индивидуалност. Уметност, упркос стотину теорија које покушавају подредити те овој те оној сврси, јесте и остаје само израз; а израз самим тим што долази од индивидуе, што је рођен од индивидуалног расположења и схватања, мора увек бити друкчији, мора се увек разликовати. Истоветности има само у стереотипној фрази, или онде где је уметност на тако ниском ступњу да је недиференцирана, подражавалачка: другим речима, свуда где нема сопственог живота. И стога, баш у овој немогућности да се ова

¹⁾ Thomas Hardy: Human Shows — Far Phantasies, Walter de la Mare: Broomsticks, Joseph Conrad: Suspense, John Galsworthy: The White Monkey, H. G. Wells: Christina Alberta's Father, Margaret Kennedy: The Constant Nymph.

шест дела подведу под једну фразу, да се обележе као једна школа, видимо да у данашњој енглеској књижевности има битне снаге, и уметниког темперамента који успева да на дело стави печат свог индивидуалног творца.

Ако се пак ова дела разликују по начину схватања, начину изражаја, по основној својој душевној физиономији, не значи то да она немају никаквих заједничких особина. Само што те особине нису теоријски наметнуте форме, празни спољни облици којима се клања недозрела душа, нити пак она клица у којој се зачала уметничка мисао, него просто црте које сенче и дају облину, карактерне особине које проистичу из широке заједничке душе народа коме ови писци припадају. Тако се кроз сва дела провлачи мање или више истакнута иронија, тако сва, сем Конрада и Хардиа, обилују хумором, сва, сем Маргарете Кенеди, имају једну моралну чедност и чистоту.

Чак и да није његове књижевне вредности, Томас Харди би се већ и са своје жилавости морао ставити на прво место. Рођен још 1840., испрва архитекта, Харди се у својој тридесетој години одаје књижевности, својим епским романима *Теса Д'Ербервил* (*Tess of the D'Urbervilles*) и *Јуда Опскурни* (*Jude the Obscure*) стиче још за живота, место међу енглеским класичарима, крајем прошлог века се окреће поезији, даје велики еп *Династи* (*Dynasts*), и 1925. у осамдесетпетој години свога живота објављује збирку песама, коју критика поздравља као „најглавније дело године“.

Чудне су то песме. Кроз њих се као нит провлачи један тежак песимизам. Хардиева способност да у сваком најмањем догађају види мрачну сенку судбине, да свачем да неку опору чемерну ноту. Харди као да је и овде слио сав онај горки бескрај ништавности и пролазности, сав онај бол векова што га је освештао у својој песимистичној филозофији, сву ону поносну мушку жуч што је он носи у своме срцу. Њему је довољан и најмањи приказ из обичног живота, најмања сенка у блеску сунца, да у њима одмах открије суморни символ вечне безнадежности и ироније живота. Али баш због тога су његови описи природе тако снажно упечатљиви, зато се тако зарезују у душу, и зато тако сатима муче имагинацију. Тако на пр. његов опис јесени:

На еспланади

Лето: 10 сати увече

Широки, ћелави месец мучно се пео над широком пучином,

Благ, тиха и смирена лица;

А доле, стрмоглаве светлוצаве зраке обојене исто

Шарале су траку

Ка обали, ко крунични листићи што су прецветани

Отпали са руже,

И дрхтаво пливају на валима што се копну ближе: —
Све је било јасно само једно не.

Видокруг се губи у магли ново-рођеној у ноћи:
Лампе у заливу
Које се протежу десно, лево, напред, иза мене,
Дуж бедема морског
За читаву вијугаву миљу, искићене сјаје
Ко бисерна ниска
Што у таласе зарива светлосне спирале: —
Све је било јасно; само једно не.

Унутра отворен прозор, завесе дигнуте;
Ту свира и пева
Прикривена госпа непознату песму:
А где месец баца
Треперење своје, пролази лађа на којој уз струне
Харфине, чупане
Нежно и тихо, играју. Да, то сам видео. Ал,
Нисам знао да се иза мене прикрада Судба моја са маском на лицу.

Али Харди није у првом реду песник природе. Њега још већма занимају бол и патња људи, и иронија њихове судбине, што им у истој прегршти, истим замахом руке, подједнако баца у чудној смеши радост и чемер. Харди ужива у таквим насилним супротностима, и бира их с оком рођеног драматичара. Његов сељак који разноси радусну вест о рођењу свога сина, чини то с мртвачким ковчегом за једног старца у колима. Његова љубавница истргнута из топлог скривеног загрљаја на мосту, стоји бледа, и с језом слуша причу о дављеници која је тог тренутка скочила у реку зато што је њен љубавник с којим се ту састајала изневерио. Његов човек на самрти тражи пољубац од своје жене, за коју не зна да га је отровала и да је тог тренутка полиција хапси у предсобљу. А такав је, пун ироније, и портрет свештеника у источном — најбеднијем — крају Лондона:

Сиротињски поп

Мали хорбуцак из Трговачке улице
Прозор врата, прозор врата;
Свака кућа као она пре.
Ту је свештеник, Г. Даул, нашао себи скучен стан.
С наочарима, бркова сламних, блед, мршава дуга лица,
Корача дању ноћу преко уског прага свог.

Избледео клавир с овешталом превлаком од свиле
У соби стоји, дирке дрикаве, олизане, врло жуте.
При руци леже »Новелове химне« и нешто песама,
А »Закони Неба за Земљу« у оквиру на зиду се виде.

Он пролази кроз комшијске станове као кроз свој, и нико се не љути,
Слободно отвара задња врата да их види у њиховим двориштима:
С друге стране зида неки човек прети својој жени,
Али поп пролази јер целу њину причу зна.

Слободно, да може чути, деца скачу, смеју се и кажу
У игри својој »Ено га Г. Даул! Ено га Г. Даул;«
А дуго, бледо, одано лице и не запажа,
Него повијен, расејан греде, за добро ил узалуд, Бог то свети зна!

И као ова такве су многе његове песме: понекад мало тешке и непоетичне у изразу или обрту, али увек резане једном снажном руком коју води велики мушки дух.

А док Харди носи грч судбине у срцу, песник Де ла Мар у свој збирци фантастичних приповедака, дете је пролећа и смеха, танан, нежан, радостан, па чак и кад пусти коју сузу, она је светла као кап росе у којој се сунце прелива. Са својом ретком способношћу да једно наивно усхићење сплете у један префињен паучинаст израз, да свему да једну меку блиставу лепоту, Де ла Мар је данас, поред Ирца Јетса, носиоца Нобелове награде, најлирскији песник Енглеске, недокучив у тајни свога језика, И заиста, ове његове приче нису ништа друго до песме у прози, мали догађаји у чијем реалистичном оквиру има неке вилинске, ванприродне, фантастичне примесе, нешто што би можда само Хофман могао замислити да се одао писању бајки. Од једног простог догађаја као што је приватна љубавна афера једног мачка у коју његова господарица није посвећена, Де ла Мар својим ванредним песничтвом и хумором успева да створи једно мало ремек дело фантастичне литературе. Мачак, гледан трезвеним очима старе госпођице поштарке, постаје оличење неког ванприродног злог духа, чији су видљиви симболи потајни знаци што их мачак даје кроз прозор, његово базбожничко фрктање и неприродно понашање, бежање кроз димњак и чудни гласови око куће; док се све не сврши у гротескном бегству мачоровом из корпе када га његова господарица носи возом у друго место.

Ево како Де ла Мар описује мачка Сама, и госпођицу поштарку:

„Али ма да је Сам научио пуно што шта од Мис Чонси, морам признати да је Мис Чонси научила врло мало од Сама. Она је била добра господарица, пуна обзира; умела је да шије, да кува, да кукича, успреми постељу, да чита, да пише и да по мало рачуна. А док је још била девојчица седела је уз клавир и певала „Katlin Mavurnin“. Сам, наравно, није умео ништа од овога.

„Али зато опет Мис Чинси није умела да ухвати и убије миша или тицу са својих пет голих прстију, исто колико не би умела ни да постане Римски Папа. Нити је умела да устрчи уза зид од два метра, или да скочи са простирке на наслон од камина а да при томе не поремети ни један украс. . . . И најзад, да ју је неко пажљиво дигао за ноге и руке две три стопе изнад земље и онда спустио, она би одмах пала плас на леђа, док је Сам још

кад је био три месеца умео да се мајсторски преврне у простору од тридесет сантиметара и да падне, чврсто као сто, на своје четири шапе".

Нити су остале потке сложеније. Ту је човек за кога је кад се родио његова стрина рекла, да има нос од воска, и кога зато још из детињства чувају да не седи близу ватре или да не изађе на сунце, док не одрасте особењак и случајем открије да му је нос као и у других људи. Или опет тројица дечака, ојачарска шегрта, што су срећна и поред рђаве хране и поступања, и чији газда жели да им одвоји душе од тела како не би расли и он их не би морао више плаћати; чије се растављене душе затим за преко тридесет година не враћају у тело, док чуварева ћерка у музеју не дигне стаклени поклопац да пољуби једног од њих.

Дело изузетно fine каквоће, оно тражи, за своје пуно разумевање и потпуно уживање у њему, интимно знање оне ванредне тоналности енглеског језика, свих његових боја, сугестија, и полу изречених слутњи. Без тога, то је реалистичар Хофман — лишен своје ванприродне мађије: нешто што није Хофман, нешто што није Де ла Мар...

Сасвим различит, у ствари једна издвојена, усамљена, грандиозна прилика у енглеској књижевности, стоји Пољак, син политичког избеглице, Џозеф Конрад, човек који се у раној младоси пробио до Марсеља, постао прво прост лађар па затим капетан, који до своје двадесете године није знао ни речи енглески, који га је чак и до своје смрти говорио с тешким страначким нагласком, и који је, кад се у тридесетседмој години повукао и одао књижевности, за тридесет година стекао глас првог енглеског стилисте.

Конрад је до своје старости, августа 1924. остао поглавито писац мора, и као да се за својих двадесет година морепловства сродио са свим његовим ћудима: зажареним стаклом тропског за-тишја, натуштеним ужасом бурина предвечерја, суманутим паклом разјареног тајфуна, влажним миром наслућене зоре. Сви се ти ужаси, све се те дивоте налазе оличени у његовом стилу, који у свом снажном достојанству, својој богатој мекости и својој звонкој металности нема себи равна у новијој енглеској књижевности, књижевности која се иначе одликују стилском вештином.

Све се те његове особине, можда у највећој грандиозности што је Конрад икада дао, налазе нераздвојно сажете у Неизвесности, недовршеном роману из Наполеоновог доба, чији је тобожњи јунак син старе енглеске аристократске породице, млади Козмо Латам. Али док се прича вије око Латама и његове скривене љубави према Контеси Монтевесо, младој жени снажног и мрачног авантуристе који је у Индији стекао небројено богатство и у чијим

се салонима скупља сав онај напудровани прециозни остатак ројалиста са својим јаловим надама, — у даљи се осећа магловита прилика Наполеонова, која чак из свога сужањства на Елби баца на цео свет тамну сенку предстојећих догађаја. А та се сенка осећа још јаче у народу, међ простим лађарима, рибарима и кафеџијама, из чијих се узбурканих редова врбују карбонарске чете, т. ј. они који гомилају пруже на ломачу што има да букне. Али пре него што се пламен дигне у небо, роман се изненада прекида. Прекида се једне ноћи када је Латам захваћен вихором догађаје пришао карбонарима, и када се после ужасно напрегнуте трке са полицијом између црних бродова укотвљених у пристаништу, спасава на карбонарску лађу која одмах разапиње једра. Прекида се баш у тренутку када један изнурени старац умире и његова се звезда гаси на небу. Смрт као да је чекала да Конрад, у овом последњем и можда нејвећем напору свог генија, развије сву мрежу сплетке, створи једну атмосферу пригушену неизвесношћу и тајном када све трепти прекриљено мрачном копреном судбине, доведе до једне неиздржљиве напрегнуте тачке, па да и сама угаси звезду његова живота, и сама стави печат неизвесности на ово тајанствено дело.

Џон Голсворди, најважнији живи романописец енглески, завршава *Белим мајмуном*, тетралогiju романа започету још 1906. са *Човеком од поседа*, продужену романима *Конзисторија* и *За издавање*, а познату под именом *Форсајт Сага* т. ј. херојска прича о породици Форсајт. Сама концепција ове чувене тетралогije, која прича о несретној љубави Сомса Форсајта, „човека од поседа“ за своју жену, имагинативну осетљиву Ирену, о смрти њеног љубавника, разводу брака, и Ирениној доцнијој удаји за Сомсовог брата од стрица Џолиона, није ништа мање него покушај да се у једној серији романа прикаже стварање и подизање данашњих виших кругова Енглеске, „људи од поседа“. И као такви, ови романи, са својом ужасном иронијом и опет скроз уметничком симпатијом и разумевањем за те неимагинативне, конзервативне, себичне типове, управо за један једини бескрајно ниансирани тип „човека од поседа“, представљају једну уметничко-културну повесницу данашње плутократске Енглеске.

У *Белом мајмуну* се наставља прича о судбини Сомсове ћерке из другог брака, Флер, оличењу шипарице двадесетог века, која се, пошто се заљубила у сина Џолиона и Ирене и пошто је тај брак био немогућ, удала из ината или очајања за другог, и сада, онако размажена, разочарана, гладна срца, тражи заборав у немирном, променљивом, брзом животу садашњице са његових стотину надражења и прохтева. А сва та њена болесна трка за нечим што треба да јој испуни живот и што она не може да нађе,

налази свој символ у јапанској слици која даје наслов самом роману: белом мајмуну, што је загризавши пун очекивања неки, на око леп, плод, развукао лице у разочарану гримасу, јер га је нашао горак и пун пепела. И док у овој слици цео онај напорни рад, оно грозничаво, и често без много скрупула гомилање богатства, налази неки ироничан одговор, неки символ ништавности, дотле се у позадини одиграва трагична прича сиротог Бикета, који отпуштен зато што је украо неколико књига када му је жена била болесна, продаје балоне за децу у наивној нади да ће кад тад сакупити довољно новаца да иде у Аустралију. А његова жена, свесна да то не води ничему и да они само још више тону у беду, одлази прво једном сликару, па после неколицини њих, да им служи као модел, а да приказујући своје наго тело заслужи онолико колико обесна Флер баца можда на једну једину тоалету. Откриће Бикетово како је његова жена зарађивала новац, његов бол и сумња у њену верност, њен очај и резигнација, туробна ноћ и јутро у бедној скученој собици, и најзад ипак обистињавање сна о Аустралији, чине најдирљивији део романа.

Али ма да изврсна слика времена, пун карактера црпљених из свију класа, пун духовите ироније, смишљен, уметнички у детаљима роман се као целина не може мерити са прва три дела *Саре*.

Отац Кристине Алберте књига је не мале важности, зато што нам означава Велсов повратак књижевности, пошто је већ годинама, управо од рата био одвојен од ње. А тај је повратак утолико важнији што Велс опет прихваћа манир што га је освештао у *Кипсу* и *Г. Полиу*, романима из живота средњих класа, — живота малих трговаца, занатлија, простог света без много културе али са пуно доброћудности и простосрдачности — живота који он зна боље и уме да прикаже боље но и један живи енглески писац. Велс у овим романима не тражи даљне проблеме, не решава питања вечности, него се просто задовољава тиме што нам даје кришке живота, једре и сочне, живе и непосредне, нешто што он црпи из личног искуства и срцем доживљеног. Велс је стога у њима нехотично културни историчар средњих и сиромашних класа Енглеске, и као такав допуњује слику што нам је Голсворди даје о онима што управљају.

Потка је стога и овде проста и без претензија. Г. Примби, доброћудан, слабовољан и залудник, постао је стицајем прилика муж једне праље. И тако док она води радњу, шаље кола по рубље и надзирава раднице, он јадник, сањало по природи, покорно прима њене наредбе, и налази скромно задовољство у књигама што их чита у свом слободном времену. Тек после њене смрти, овај пригушени несретник добија слободу, и онако детињаст, пун маште и вере, иде да види мало свет. Враг га наноси у један приватан

хотел у једној бањи, где он заподене разговор о спиритизму и окултизму којима је себи напунио главу, а један млад студент, терајући шегу и правећи се медиум, наговести му да је он, Г. Примби, „Саргон, краљ краљева“ вавилонски, и да свет чека на њега да га ослободи, и оствари правду. Г. Примби, онако прост и не критичан, прима ново за готово, уврти себи у главу да је све то истина, и полази „инкогнито“ у свет да га препороди, почињући тим што купује једну мапу да би проучио свет што му припада. Не потраје дуго, док он, иначе нормалан у другим стварима, пошашави на ту једну замисао, побегне од куће и зађе Лондонским улицама да купи „ученике“: неколико незапосленика који се надају раду од њега, једног црнца који не зна енглески него носи једну адресу написану на парчету хартије и који полази за Г. Примбием уверен да га овај води где треба, једног муцавка који не успева да се објасни, и неколико дечака који полазе за њима надајући се да ће „бити комендије“. Сцена се завршава тиме што га полиција спроводи у лудницу, где сиромас Г. Примби под ужасним режимом надзора који Велс немилосрдно шиба, постаје прави малоумник. Спасен најзад од своје ћерке, Кристине Алберте и њеног правога оца, научника Девајзеса, који је као студент познавао Кристину мајку и који је управо и био узрок што је „стицај прилика“ наморао Г. Примби да се на врат на нос венча, Г. Примби се полако враћа ранија свест. Али дете, сањало, непробуђени песник, као што је био и целог живота, он умире од назеба који је навукао једне вечери кад је изашао да „гледа звезде“.

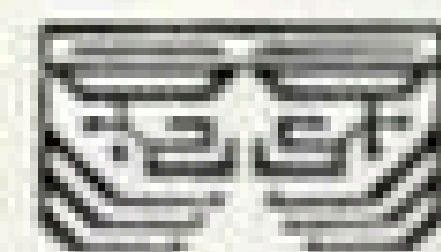
Проста у земисли, вредност је ове књиге у своме хумору, у својој реалности, а највише у поетично и симпатично схваћеном Г. Примбиу, који је право оличење оног реда типова чији је главни представник „Г. Поли“.

У ово коло старих и признатих писаца, ућушнула се, тако рећи, млада и безочна Маргарета Кенеди, која је својом *Постојаном Нимфом* начинила праву сензацију у пуританској Енглеској. Сасвим аморална, неуравнотежена, сва електрична и духовита, она је овим романом бацила једну варницу у енглеско друштво, немилосрдно му се подсмехнула. Роман прати судбину деце музичара Сангерса, човека без икаквог морала или скрупула сем музике. А његова деца, одрасла у истој кући са Сангерсовом метресом с којом се сваки дан свађају, без осећања стида или пристojности, деца која се јављају полуодевена пред странцима и купају нага без мало у догледу хотела, одлазе у Енглеску „на васпитање“. И све се управо своди на то да она тамо праве „русвај“, руше све друштвене формуле, понашају се као мали неприпитомљени дивјаци, и дају списатељици изврсне прилике да се руга свеколикој култури и цивилизацији модерног друштва. Изврсно занимљива и духовита,

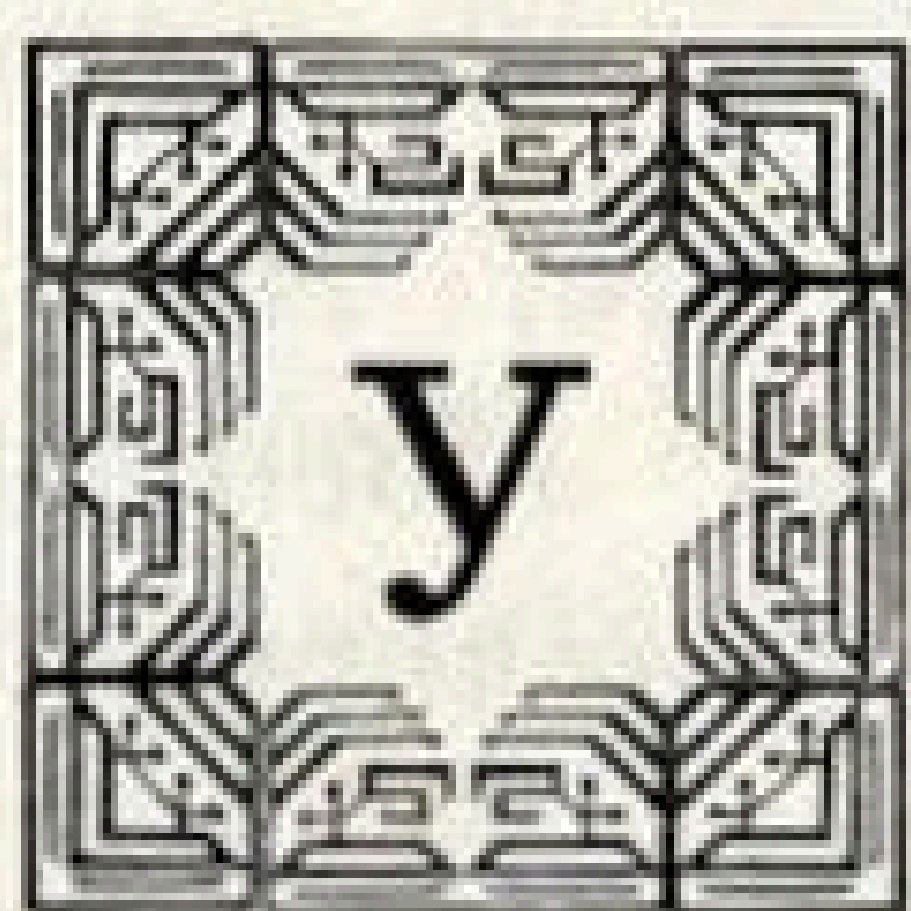
уметничка у сваком детаљу, ова књига није за оне који желе да кроз њу упознају са Енглеском, но само за оне који је већ добро знају, којима се допада смелост и дрскост, душевна непомућеност једне духовите уметнице, и који су вољни да се заједно с њоме насмеју данашњој цивилизацији и запитају: „па добро, па чему све то?“

Чудно је пак да нам поред оволике прозе и поред оволико талената, Енглеска, тако чувена са своје организаторске и конструктивне моћи, особинама које су битне у драми, није успела да за две последње године да иједну позоришну ствар која би се могла мерити са њеном прозом. Као да је Шекспир једном за свагда исцрпео драмску способност овога народа, драма је у Енглеској увек рамала, а од појаве Шо-ове *Св. Јованке*, на позорницу није ступио ни један комад за који би се могло рећи да ће живети. Голсвордиеве две последње драме примљене су резервисано, ста. и Бари као да више воли ћутати но дати нешто несавршено, песник Дринквотер као да се после *Абрахама Линколна* пресушио, млади и симпатични Милн као да још није успео да потпуно развије свој талент. Тек енглеска позорница данас стоји празна и још чека свога генија. А хоће ли се тај геније појавити данас када су позоришта индустриализована и када је мерило комада приход што пада на каси? Оставимо питање отворено нека га будућност реши.

А. Видаковић

Три нова француска романа

У ФРАНЦУСКОЈ је књижевности било периода којима је доминирао по један књижевни рад. У њему су се тада најбоље изразиле све тежње и најпотпуније огледала цела естетика тога доба. Он је имао највећу привлачност за савременике, а потомству је оставио најтрајнија и најинтересантнија дела. Етика у XII и XIII веку, лирика у другој половини XVI века, позориште у веку Луја XIV, или боље у веку Корнеја, Расина и Молиера, били би довољни да представе целу књижевност и да нам даду скоро потпуну слику духовног и моралног живота у Француској тога доба.

Прошли је век обиловао у делима свих родова, али ће историчар морати приметити огромни број, важност и вредност романа. Забележили смо већ једном да у Француској има људи који гледају са извесном зебњом на то несразмерно гомилање романа, и да има и таквих који роман не сматрају као право књижевно дело. Ови последњи нам личе на људе који би, рецимо, тврдили

да је немогуће саградити чврсту зграду од армираног бетона. Штета је само што не могу толико живети да их време демантује.

Последњих година, француски роман поплављује и заклања све остале књижевне радове. Данас нема ниједног познатијег песника млађег нараштаја, а у позоришту има само тражења и покушаја. Роман, међутим, не само да обилује добрим делима, него је још и најкарактеристичнији за интелектуалне и моралне тенденције нових генерација. Почетак ове године је донео неколико романа који ће, по пророчанствима многих критичара, остати и надживети садање читаоце. Три су међу њима привукли и нашу пажњу. То су *La Pierre d'Horeb* од Жоржа Дихамела, *Les Faux-monnayeurs* од Андре Жида и *Sous le Soleil de Satan* од Жоржа Бернаноса.

Дихамел и Жид су писци од гласа, познати од пре рата, али још у пуној снази стварања. Од њих се не могу очекивати велика изненађења, иако њихов развој није још завршен, — како нам то најбоље сведоче њихова најновија дела.

Ако би морали наћи нечега заједничкога у овим најновијим романима Дихамеловим и Жидовим, онда би могли, не тражећи много, указати прво на извесне сличности у њиховим предметима и онда — можда — у оној општој атмосфери књиге која је видно, код једног и другог, задојена руским дахом. Рекли би да то код Дихамела није последица директног потчињавања неком руском писцу, него плод симпатичног саживљавања с делима руске књижевности, Тургењева на првом месту. Свршавајући *La Pierre d'Horeb*, ми смо се сетили оног чудног *Димитрија Руђина* кога и после читања, занесени у мислима, држите још дуго у руци. У Жидовом роману је много опипљивији тај руски елемент; у њему је, на многим местима, видан отисак моћног утицаја Достојевскога. Жид је уосталом одлучни присталица књижевних „утицаја“, и он је своје идеје о том предмету чак и развио у једном предавању, штампаном у збирци чланака *Prétextes*. Али од теорије до примене, нарочито у уметности, је често провалија.

Сличност у предметима Дихамеловог и Жидовог дела је у томе што су главни јунаци оба романа младићи, још у гимназијским клупама, или тек изишли из њих. Али колика иначе разлика у третирању људске особе и целом начину књижевног стварања! Дихамелов је јунак изишао из аутора самог, у његов је роман унето, ту се човек не може преварити, много личног преживљеног — уметнички преиначеног и разрађеног, само се по себи разуме; целој је историји стављен датум пишчеве младости, али без педантности грубог реализма и са малом нотом сете, која одјекне код песника-романсијера када се осврне на своју прву младост. Жид је, међутим, скоро директно унео себе у личност једнога

јунака, а остале је пустио да се крећу, то јест да створе предмет романа. Али, тај је предмет интересантан, материја је богата, интелигенција пишчева је продирна, и нека су његова сандирања далекосежна. Оно што нам често спутава задовољство у Жидовом делу је извесни утисак да је писац тражио догађаје, сензације, чак и емоције у животу са задњом намером да би их могао књижевно употребити. Можда та склоност постоји код свих уметника, али нам Жид, са свим поштовањем које се дугује његовој уметности, личи понекад на писца који отпутује у Африку или Кину да отуда донесе предмет за једну књигу.

Разлика између Дихамеловог и Жидовог дела, као и између раније Жидове приповедачке прозе (за њега ни *L'Immoraliste* ни *La Porte étroite* нису романи) и његовог најновијег романа је битна и у вођењу предмета, т. ј. у самој замисли романа и његових уметничких могућности. Дихамел нам у оквиру једне дуже новеле или једног мањег романа прича бар на око просту историју првог љубавног и младићски болног искуства медикара Антоана Ресегиеа, који воли једну њему недокучиву и несхватљиву колегиницу, руску Јеврејку Дарију Херенштајн, а пренебрегава љубав своје земљакиње и пријатељице, такође колегинице, Ане Сувестр, и тиме несвесно гура у пропаст ову младу, прикривено бујну, такође мало енигматичну девојку. Никаквог другог заплета који би се укрштао сјовим, али много других личности, понекад непотребних, каткада карактеристичних за средине у којима се развијала осећајност и будила интелигенција главних јунака. Ако се речима не би придавало сувише конвенционално значење, могло би се рећи да је формула Дихамеловог романа чисто француска, и поред тога што је видно при читању многих страница да је писац задахнут руском књижевношћу.

Погрешно би било рећи да се Жид потпуно удаљио од француског типа романа, јер поред видног утицаја Достојевскога, у његовој би се уметности могло наћи још јачих аналогја са уметношћу великих француских романсиера, Стендала на првом месту. Жид је, сем тога, и с предумишљајем тако рећи, тежио једној новој врсти романа, *чистог* романа како га он назива, после многих других који су тражили чисту поезију, музику, сликарство, чак и биоскоп. Са много добре воље, и тек после објашњења које је писац унео у роман (и тим можда одузео од његове *чистоте*), може се видети нешто од примене те формуле и у његовом роману. Он, на пример, оставља читаочевој машти да замисли спољни изглед његових јунака, али ко ће још у томе наћи ичега новог, иако нас је реалистички роман навикао на детаљни опис не само личности, него и жиховог одеа, стана и много чега другог? Уосталом, ништа разумљивије и неминовније него ломљење

оквира реалистичког романа, али под условом, да та „страшна ерозија контура“ не одведе на крају ропској примени једне нове формуле.

Предмет Жидовог романа је тако компликован, а радња тако испреплетана, да се из једне кратке анализе не би могао видети ток догађаја и њихова унутрашња веза. Поред неколико одраслих личности — међу којима се налази, рекли би, и писац самог романа — у свима радњама који се испреплићу у овом делу има по један и више дечака или младића из разних средина, са различитим осећајностима и интелигенцијама, које је писац проматрао са неприкривеним љубопитством и задовољством. Између једног од њих и личности која би, како рекосмо, могла представљати самог романописца се развија једна јача веза не обичног пријатељства, која је у свима вековима, како изгледа, постојала између људи, али којом се књижевност, или бар роман почео бавити тек у последње време. Што год се мислило о самом предмету, о старом питању морала и уметности, писцу се не може пребацити да се у избору овога предмета руководио изгледима на успех код љубитеља шкакљивих романа. Против тога најодлучније говори његов дискретни и савршено уметнички начин обраде. Критике неће изостати ни поводом другог једног младића према коме су видне симпатије пишчеве (не мислимо овога пута на забрањене симпатије), и који улази у живот пошто је обавио једну малу индискретну преметачину у фијоци своје матере и извршио крађу једне валIZE на железничкој станици. Тај се младић, после првих искустава стечених у животу, вратио у крило своје породице и, како се бар може наслутити, постао примеран члан друштва. Писац нам је испричао само један случај, па би произвољно било закључивати да је с историјом овога јунака имао намеру да нам наметне неки генерални закључак. Много и још других девојчица и дечака креће у овом роману и неке је од њих, оне, на пример, који се баве протурањем лажних банкнота, писац баш цртао у циљу моралисања. И зато, можда, у роману има личности чије нам учешће изгледа непотребно, а има и сцена које не задовољавају јер нам се не намећу природно, или не бар с потребном снагом.

На једној страници овог обимног и богатог романа, Жид наглашава да пише за потомство и да тражи проблеме „који ће узнемиравати оне који ће сутра доћи“. Стендал је то исто мислио, он је чак одредио датум своје славе, и њему се потомство добрим делом одазвало, јер му је, између осталог, оставио Жилиена Сорела и Фабриса дел Донга. Од многобројних личности Жидовог романа, ми не видимо ни једну која би временом могла задобити тај значај, а бојимо се да је писац, у тежњи да претекне данашњицу, улазио понекад у проблеме чији интерес може сутра или прекосутра по-

пустити. Признајемо да нам се већина ових резерви наметнула тек пошто смо оставили Жидову књигу, а то значи да смо је прочитали с интересом.

•

Дихамел и Жид су и пре последњих дела били познати ван граница своје земље. Жорж Бернанос је почетник, можда најчуднији почетник у историји француске књижевности. Његов роман *Sous le Soleil de Satan* преварио би сваког необавештеног читаоца, јер је то дело које би могло крунисати живот једног већег писца. Читати га пак после Жида, значи изаћи из једне профане грађевине и ући у једну Богородичину Цркву романског стила. Ко такве скокове не може да прави нека бира оно што му је ближе, али зашто се бацати камењем с једне стране на другу?

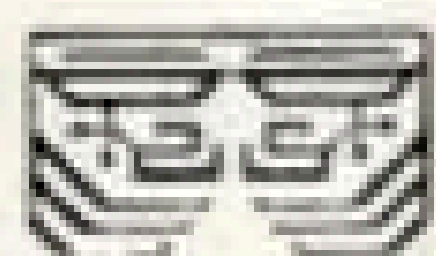
На који начин приказати Бернаносов роман? Рећи да је главна личност у њему један светац, или боље један најобичнији сеоски свештеник који се са Сатаном у себи и око себе уздиже ка светитељству, значи унапред изазвати неповерење према писцу и његовом уметинчком потхвату. Зато се мора одмах додати да је Бернанос са једним таквим предметом, у коме нема нити праве радње (бар не у његовим најглавнијим деловима), нити дубоких психолошких сондирања, који би је заменили као у Прустовом роману, створио једно знатно синтетичко дело чији се замашај и јака унутрашња, метафизичка, веза не могу можда ухватити при првом читању. Задуго се заиста читалац пита шта је хтео писцу онај пролог од осамдесет збијених страница, који би сам за себе могао бити једна одлична новела, какве везе има са језгром романа историја Мушете, једне необичне сеоске девојке која се снагом порока уздиже над својом средином и из блуда срља у злочин да би опет пала у блуд. Да ли је то искључиво ради оне сцене у којој опат Донисан, видовитошћу светитеља, продире у све тајне ове бедне паћенице, да ли ради тога да њихов сусрет изазове дупли тријумф Сатанин: смрт, клање Мушетино, и очај опатов што је довршио поремећај у једном људском бићу? Уосталом, ако и нема јаке, чисте, књижевне везе између ових делова, нама је остављена слобода да пронађемо једно више спиритуално јединство између историје Мушетине и доживљаја опата Донисана. Ми можда потпуно искривљујемо пишчеву замисао, али нам се чини вероватна претпоставка да у Мушети и опату Донисану имамо две врсте Сатаниних жртава, једну обичнију а другу врло необичну, толико необичну да нам је може само уметност наметнути. Мену-Сегре, старешина опата Донисана, који има јаког удела у животу будућег светитеља, овако се једампут изразио пред својим потчињеним кога је, боље него ико, био прозрео. „Сваки је од нас — ах! када би ви могли задржати ове речи старог пријатеља — наизменично, и на

неки начин, злочинац или светац, час к добру ношен, не због неких савесног прорачунавања његових преимућстава, него јасно и чудно, замахом целог бића, изливом љубави која жуди за болом и одрицањем, час опет мучен мистериозном склоношћу к унижавању, уживањем у укусу пепела, вртоглавици животињства и наразумљивој носталгији за њом. Е! шта вреди искуство моралног живота, нагомилано вековима! Шта вреди, пример толиких бедних грешника, шта вреди њихов очај! Да, дете моје, опаметите се. Исто као и добро, људи воле зло, и служе му ради њега самог". Ту је, дакле, проблем романа. Опат Донисан је светац баш због тога што он није обична жртва, што је његова борба са Сатаном друкчија, јер је то тешка, свакодневна борба око душе а не око тела, око вере а не око прохтева: Опат Донисан целог живота храни и подрева очај у себи; његова му вера не пружа мир и блаженство, бар не на овоме свету. Колико је далеко ова замисао од обичних представа о свецу, или од онога што знамо из живота толиких богоугодника!

Иако то радимо после других, морамо осудити крај романа. Место да га заврши, како је заслуживао, неком јаком сценом (као, на пример, оним чудним призором полу-успелог покушаја опатовог да ускрсне једно умрло дете), Бернанос се окомио, тоном памфлета, на једног писца, — лако је погодити да циља на Анатола Франса — који долази у скровиште светитељево да задовољи своје профано љубопитство. Можда и у току романа има понеко, ретко слабије место, али се оно губи, јер је инспирација пишчева снажна а његове уметничке способности велике.

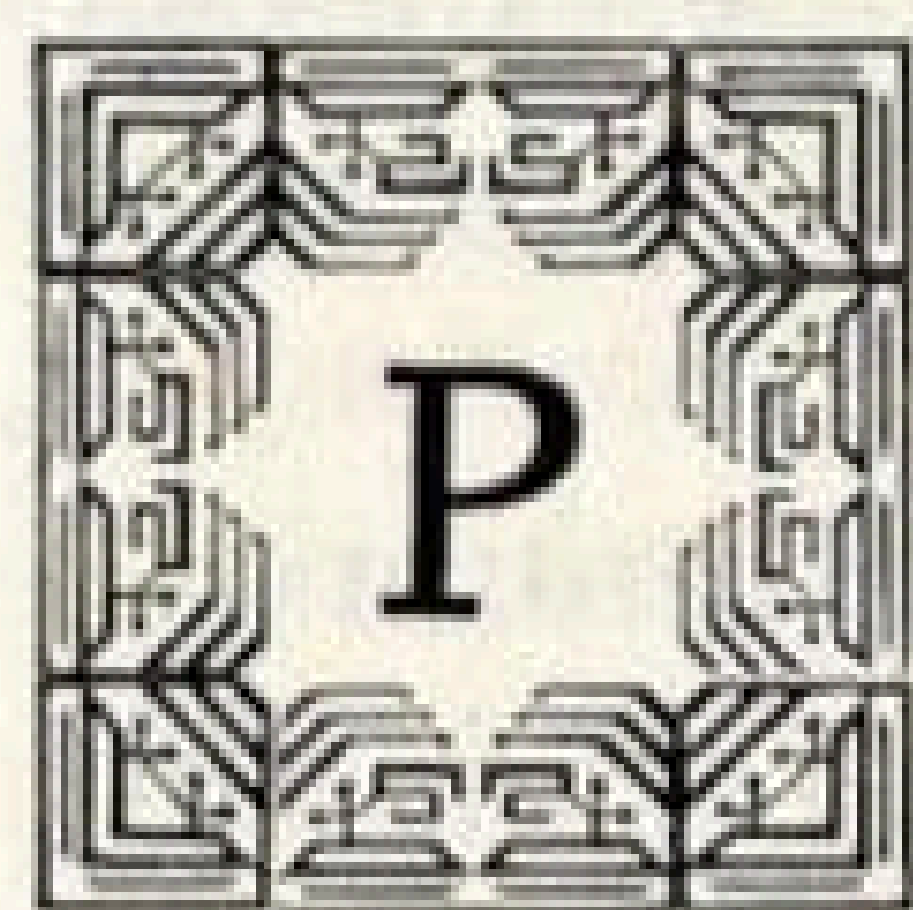
Пошто смо прочитали Бернаносов роман, обузело нас је једно питање: да ли ће писац подбацити са својим другим делом, и у којем предмету, после овог, може достојно одмерити своје снаге?

Н. Банашевић

Књижевне прилике у Совјетској Русији

А. Воронский: *Литературные типы*. Москва.

РУСКА КЊИЖЕВНОСТ последњих година (од 1919. до 1926.) никако није позната, ни у емигрантским руским круговима, а камо ли у страној штампи. У руским листовима који излазе у Паризу, Прагу, Берлину и другим варошима, пише се о томе делимично и случајно, али готово никад потпуно и објективно; увек наиђе политичка страст и мржња, тако да права слика т. зв. совјетске књижевности остаје магловита и загонетна.

Сада имамо једну књигу критичких студија, под насловом који смо горе навели, која донекле баца светлост на то тамно питање. Додуше, она је, као и све што се пише о Совјетској Русији и у њој, далеко од беспристрасног посматрања књижевних појава, али ипак пружа градиво од великог интереса, а, могло би се рећи, и значаја. Аутор те књиге, А. Воронски, јесте најугледнији совјетски критичар, уредник великог комунистичког литерарног часописа „Красная Новь“.

Иако писац заузима висок званични положај и везан је партијском догмом чак и у области књижевности, ипак показује доста разумевања и укуса у својим критичким оценама и чланцима. Као човек, чини ми се, слабе воље, он се стално колеба између својих слободних естетских симпатија и суђења, с једне и свог обавезног марксистичког и комунистичког *credo*, с друге стране. Зато, поред похвала т. зв. „пролетерској поезији“ која је вештачки одгојена код бољшевика, у књизи г. Воронског налазимо и такве податке по којима можемо видети како сад живе и раде писци у Русији, шта их одушевљава, у каквој се духовној атмосфери налазе, како схватају свој уметнички позив; уопште, кроз ово дело званичног и компетентног судије провејава дах и дух савремене совјетске литературе, оцртавају се узајамни односи појединих струја и њихове психолошке особине.

Да би слика била што тачнија ми ћемо пустити да говори сам критичар.

„Нови књижевни нараштај, пише Воронски, изникао је из револуције. Нови представници борили су се с пушком у руци на фронтима грађанског рата, они су ојачали у походима, навикли на мраз, глад и ветар, а сада место пушке, држе у рукама перо и хартију“. Али та борбеност била је на штету образовања омладине, и сам Воронски мора да призна да она „није могла темељно усвојити комунизам“ (с. 173.). Зато, жали се даље Воронски, онај ко прати савремену књижевност лако ће приметити да „споља, по форми, све изгледа како треба — и Маркс и Лењин су на свом месту, ту је и економска моћ, али у ствари је велик јаз између тог спољашњег накита и правих мисли и емоција уметникових“ (с. 193.). Мала илустрација: „У редакцијама мења се у свима падежима реч комунизам, а у ћошку се прича: шта да радимо, људи смо, мора се прилагођавати приликама“ (с. 193.).

Какви обичаји и односи владају међу совјетским књижевницима? — Ту Воронски констатује подвојеност на засебне, обично узајамно непријатељски расположене групе („кружки“), честе свађе и трзавице, удаљеност од потреба и идеологије радничке класе, замену чисте уметничке продукције публицистичком декламацијом (с. 199.). У осталом, те ружне особине совјетске литерарне средине осетио је

и сам Воронски, јер су и њега много нападали и оптуживали ортодоксни партизани из ВАПП-а (Всесоюзная ассоциация пролетарских писателей) за његов критички либерализам, који је показао при оценивању т. зв. „сапутника“ („попутчики“), т. ј. слободних писаца и уметника, који се не могу сместити у партијски комунистички калуп, иако признају совјетску владу и њене заслуге. Аутор на више места понавља да литерарна омладина ради под сасвим абнормалним условима. Поред наведених немилих појава, ту је и материјална беда, од које пате готово сви млади књижевници. Већином су то ђаци. Њима је тешко да споје сталну службу са школом и, што је главно, тешко им је да нађу посао. Добро је кад се има и само једно ћоше у соби. Обично се изјутра иде по редакцијама и тражи аванс или сићушни хонорар. Писци и песници оду гомилом, те онај који добије неколико рубаља мора одмах да помогне осталима. Често пута та помоћ остаје у кафани, и т. д. (с. 205).

Шта је узрок тог отпадања и расула међу омладинцима, који, као борци за нови живот, треба да имају најидеалније расположење? На то питање Воронски даје тачан али непотпун одговор: радничка класа, вели он, која је дошла на владу друкчије него буржоазија, ни досад није стварала нити могла створити потребну културну средину, која би систематски васпитавала књижевну омладину (с. 205.). Совјетски критичар заборавља да не може бити правог развигка и стваралачког рада тамо где се газе елементарна слобода и где диктатура господари над духом и мишљу.

Толико о писцима и о мучним приликама под којима се ради у Совјетској Русији. Што се тиче саме књижевности, ни ту Воронски, саопштавајући важне податке, не може да веже и доведе у равнотежу своју десницу и левицу. Он не припада екстремној комунистичкој струји, која сматра да се без претходне културе, без везе с прошлошћу и традицијом може и мора створити специјална пролетарска класна књижевност, коју је Троцки назвао „литературном мануфактуром.“

Присталице те школе, т. зв. „Напостовци“ (који стоје на посту, т. ј. на стражи), чувајући марксистичка начела, овако резонују: „Дело које припада писцу буржују или племићу не може да има позитиван значај за естетско васпитање радника, јер узето у целини, оно „заражује“ радничку класу племићским и буржујским расположењем“ (24.) „Зато у делима писаца-комуниста често избија и огледа се публицистика, отворена агитација и тенденција. Агитатор, борац, политичар, побеђује и потискује у писцу уметника. Уметничка дела ишарана су дугачким одступањима, читавим говорима, — ту се налазе читави уводни чланци. Уметник-комунист ретко се задовољи чистим сликањем; он се плаши да му смисао не остане нејасан, да

читалац не протумачи погрешно његов рад, — зато он жури да га сам објасни и да подвуче што треба" (195—196).

Ваља напоменути да ни у овој књизи нема исцрпне карактеристике савремене совјетске књижевности. Али ипак, на неким местима, Воронски износи у чему је разлика између старе, тужне, песимистичке и мистичке поезије, и новог, борбеног, динамичног песништва. Природно је, каже он, да је у литератури, после револуције, главни објект уметничког посматрања и стваралачког рада постала народна маса и, у првом реду, сељаци. Радник, као главни јунак револуције, још чека своје писце, али о сељаку већ су написана успела дела. „Утицај октобарске револуције показао се не само у том што је живот радног народа постао објект уметничког стварања младих совјетских писаца, већ и у самом начину сликања новог човека" (120.).

Али и поред свих изјава о самосталности и оригиналности младе совјетске књижевности, она је, нарочито у погледу форме, под великим утицајем пређашњих праваца и школа: декадената, симболиста, имагиниста и др. „У томе се огледа, констатује Воронски, пре свега незрелост и младост наше револуционе поезије. Немогућа је у другом. Предреволуционе школе достигле су савршенства у уметничком цртању интимних, готово несхватљивих емоција и њихових нијанса. Зависност савремених совјетских песника од те утанчане индивидуалистичке литературе сведочи да је индивидуалистичка струја још увек јака и жива". (90.).

Морамо подвући да и „слободоумни" Воронски пропушта кроз комунистичко решето лепу књижевност, — један део њен сматра штетним, те забрањује младим писцима да га искоришћују. На тај се начин, механички и неприродно, кида веза нових генерација са старим богатим извором, који потиче још од Пушкина, и који би једини могао оплодити апстрактну и суху Њиву „пролетерске књижевности."

Уосталом, сам критичар отворено приказује последице које доноси диктатура у књижевности. На завршетку својих студија он каже: „У последње време одушевљење код писаца почело је опадати, опажа се забуна, застој, незадовољство, а може бити и криза. То је општа појава и за „сапутнике" и за „пролетерске писце." Та криза у књижевности објашњава се тешкоћом и сиромаштвом револуционо-романтичног расположења; а његово опадање мора се довести у везу са задоцњењем социјалне револуције на Западу и с негативним странама нове економске политике" („НЕП") (с. 240.).

И овде, као и у више других случајева, званично „вјерују" Воронског победило је здраву истину, јер је, као књижевник, треба да схвати да у оквиру литературе комунистичка идеологија није

једино врело из ког се црпе надахнуће, и да се слободни ствара-
лачки дух не може ограничити тесном оградом партијског програма.

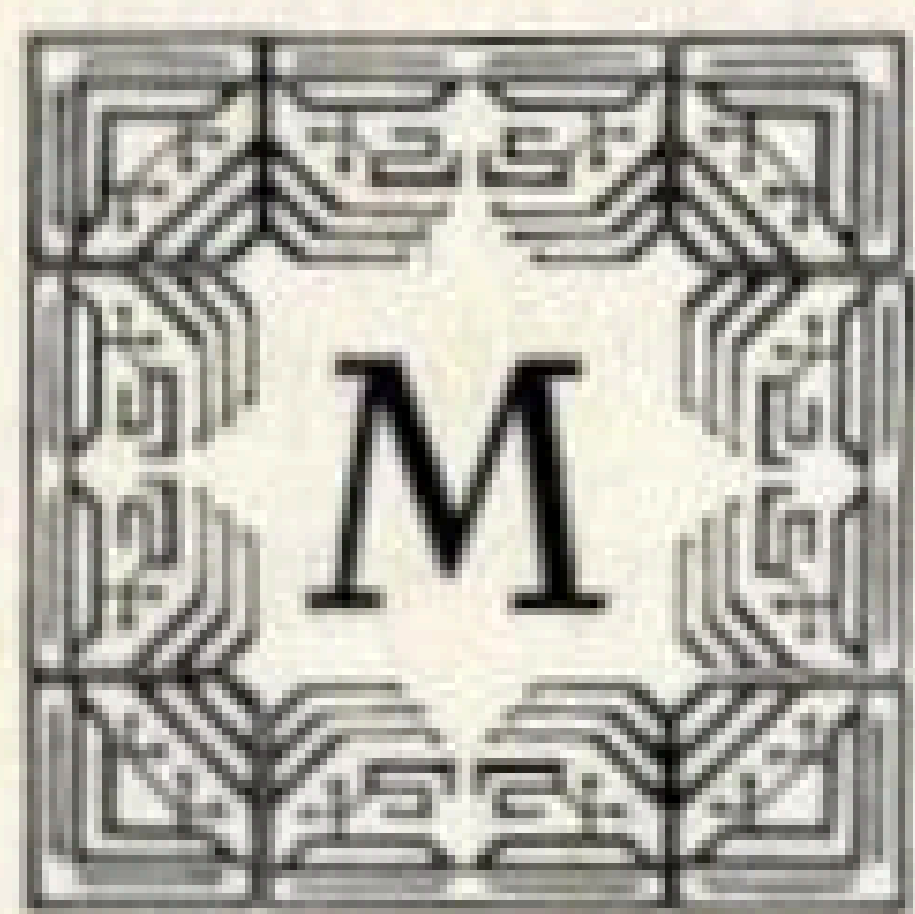
Али, без обзира на ту кроничну болест органа вида, мора се
признати да његова књига заслужује пажњу, јер даје много
материјала за упознавање књижевних прилика у савременој Русији.

П. Митропан

„Реформни новац“

Витомир Кораћ: *Слободна привреда*. Једна нова социјално-еко-
номска теорија. Комисионо издање С. Б. Цвијановића. Београд, 1925, стр. 87.
Цена 15 дин.

ЕБУ НОМИНАЛИСТИМА у теорији новца посебно
место заузима Силвио Гезел, који је своје, несумњиво
оригинално и духовито, схватање новца и новчаног
проблема нарочито изложио у делу *Нова теорија новца
и интереса*¹⁾. Револуционар у теорији новца, Гезел за-
хтева корениту реформу новчаног сисмема ради остварења једног
вишег социјално-економског идеала. Ово последње је и учинило
да његово учење наилази на пријем код извесних социјалистичких
писаца, међу које се убраја и Г. Кораћ. У горе наведеној својој
књизи Г. Кораћ је покушао да популаризује Гезелову теорију новца
са уверењем да је то последња реч економске науке на пољу новца
и новчане политике. Гезелову теорију примио је Г. Кораћ *telle
quelle*, убеђен да би са остварењем Гезелових рецепата у новчаној
политици било уједно решено и питање односа рада и капитала.

Основна теза Гезелове теорије новца је слична Прудоновој:
новац данас има привилегисан положај према осталој роби, те
отуда и потичу ненормални економски и социјални односи у да-
нашњем друштву. Док сва остала роба временом губи од своје
вредности размене, код новца се она не смањује, него се чак и
повећава. На основи овога новац, по Гезелу, стварно господари
на тржишту, где се осећа превласт оних који имају новац над про-
дуцентима. Сем тога што је новац „бесмртан“ док је сва остала
роба „смртна“, новца је увек мање него што се тражи, пошто по-
стоји монополистички новчани систем који, по речима Г. Кораћа,
води рачуна само о интересима капиталистичке класе. „Бесмрт-
ност“ и недовољна количина новца учинили су да је он „онај ин-
струмент, којим капиталистичка класа фалзификује природу про-
изводње, размене и потрошње“, по речима Г. Кораћевим (стр 16).
Ово „фалзификовање производње, размене и потрошње“ од стране

¹⁾ Са немачког превео Паја Станишић. Шид, 1914. Стр. 203.

новца, Гезел изводи отуда што, на првом месту, робу могу купити само они који имају новац, а како, на другом месту, многи имају интереса да не улажу новац у робу, тражња се једним и другим смањује, те „зато у игри сила тражње и понуде за образовање цена, тражња (новац) има примарну, а понуда (роба) секундарну важност“ (Кораћ, стр. 16). Да се понуда и тражња ставе на равну ногу потребно је извесно вештачко принудно средство, и оно је нађено у привредним кризама. Значи, према томе, да је данашњи новчани систем уједно и главни узрок појави привредних криза. Али сем криза има једно перманентно економско зло оличено у интересу на капитал као најизразитијем облику „безрадног дохотка“. По Гезелу је новчани интерес у ствари накнада капиталисти зато што овај, пуштањем капитала у оптицај, није хтео да спречава размену робе на штету произвођача (Гезел, *op. cit.*, стр. 149). Кад се ово доведе у везу са горе споменутим приговорима које Гезел чини новцу, излази да се капиталистички доходак не може ничим оправдати. Па и сам реални капитал, као и новчани, тражи увек интерес. Ко је подигао кућу тражи од својих закупца цену, која мора садржати интерес колики би сопственик добио за свој новац да га није уложио у подизање куће. Тако је иначе и код свих предузећа, пошто се зна да је један елемент у предузимачком дохотку и интерес на уложени капитал. Зато Гезел изрично вели за реални капитал — „то је новац“. Другим речима, што реални капитал одбацује интерес, има се захвалити само данашњем новцу. Новац је, најзад, узрок што радник не добија пун принос свога рада и што земљишна рента непрестано расте. Г. Кораћ је нарочито нагласио ова два момента.

Како да се отклоне све горе споменуте рђаве последице данашњег новца? Г. Кораћ на ово питање има прост и кратак одговор: реформним новцем, какав предлаже Силвио Гезел.

Данашњи новац — метални и папирни — има, као што смо видели, привилегисан положај према осталој роби; стога Гезел предлаже да се заведе такав папирни новац чија ће се вредност размене смањивати постепено, и то у сразмери смањивања вредности остале робе. Технички смањивање вредности новца извело би се порезом на новац, порезом чија би се висина утврдила према просечној стопи опадања вредности остале робе. На овај начин више нико не би имао користи од повлачења новца из оптицаја, већ, напротив, сваки дан задржавања новца од циркулације значио би за његовог имаоца губитак. Значи да би валутни порез успео да изагна сав новац у промет те, према Гезеловим речима, сада тражња не би зависила од ђуди ималаца новца, већ би, као и понуда, била потпуно слободна, т. ј. сваки би се старао да новац што пре претвори у робу, као што сваки произвођач тежи да робу

што пре уновчи. Издавање новца имало би се поверити једној врсти привредног савета састављеног из представника свих производних категорија привредних јединица. Овај привредни савет би издавао новац према стварним потребама привредног живота — новац више не би био „класни монопол капиталиста“ —, руководећи се у томе послу индексом цена. — У томе је, у главном, суштина Гезеловог реформног новца, коме је Г. Кораћ посветио ову своју књигу и од кога он очекује, тако рећи, рај на земљи.

Гезелова теорија новца, ма колико у истини оригинална и духовита, није у економској науци нашла пријем, из сасвим разумљивих разлога. Прво, његова критика данашњег новца пати од претераности. Не стоји да је новац данас „класни монопол“, нити се може озбиљно узети да је новац узрок појави „безрадног дохотка“. Кад, н. пр., Г. Кораћ допушта да се и под режимом „реформног новца“ овај даје у штедионице, хоће ли га капиталисти давати бесплатно? А какав, опет, рачун имају штедионице да га примају, кад су, по Гезелу, дужници обвезни да о року плате номинални износ дуга док се вредност новца смањује валутним порезом? Даље, данас је опште признато да је новац утолико бољи, уколико има сталнију вредност размене, и што се захтева од општег посредника у размени добра, јесте његова што постојанија вредност размене. Гезел у томе, напротив, гледа основно зло. Али, да је ово последње за мemento и тачно, зар се може очекивати идеални однос понуде и тражње робе од вештачког обарања вредности новца, какво предлаже Гезел и које заступа Г. Кораћ? Затим, зар се није бојати пометње у привредном саобраћају при томе вештачком смањивању вредности новчаница, упркос „мултипликационим табелама“ Гезеловим?

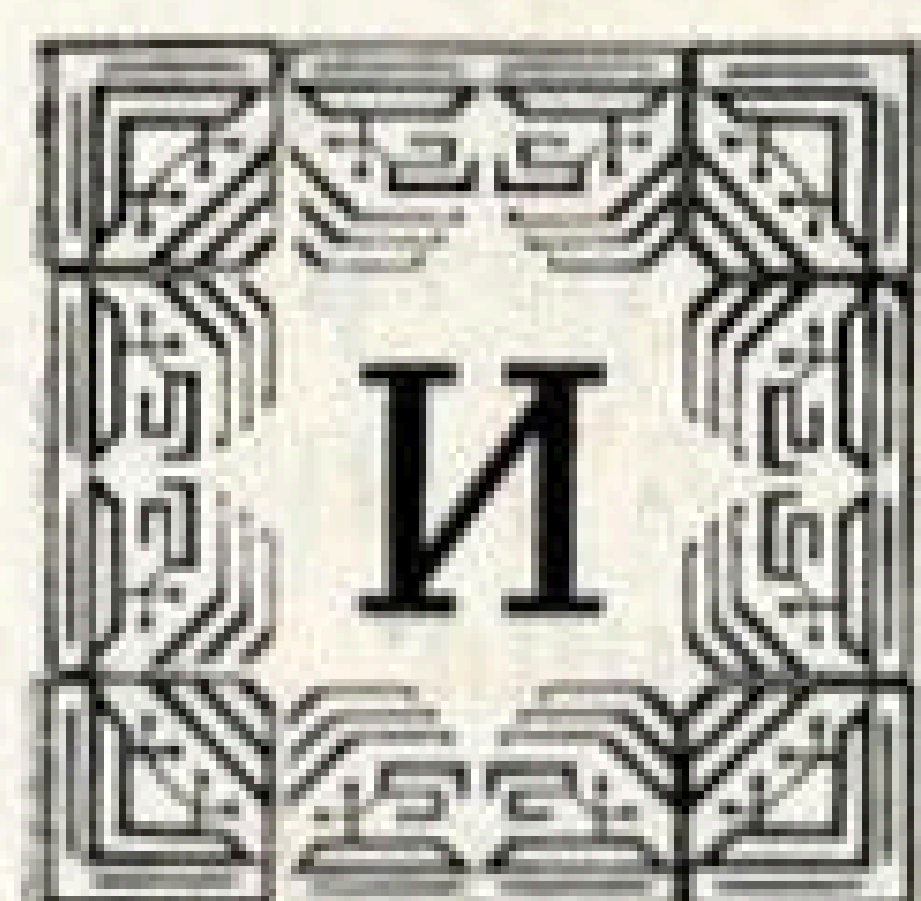
Цела Гезелова теорија, како у критичком тако и у свом конструктивном делу, представља само један духовит напор, који се једва граничи са науком и сав припада утопији. Зато што обећава радничкој класи златна брда и могла је ова теорија да нађе присталица међу социјалистима, а нарочито социјалистима нијансе Г. Кораћа. Зашто Гезелову теорију нису усвојили, н. пр., у совјетској Русији, кад би, по Г. Кораћу, једино примена ове теорије могла да подигне привредни живот и земљу оскудну у капиталу да учини независном од страних капиталистичких држава? Свакако због тога што су и бољшевици у питању новца мање утописти него Гезел и његове присталице заједно са Г. Кораћем.

Ђурађ Николић

Јован Скерлић

Писци и књиге, VIII (Богобој Атанацковић. — »Васа Решпект«. — »Уништење Естетике« и демократизација уметности. — Марко Цар. — Милан Савић. — Милан Будисављевић. — Милан Недељковић), IX (Војислав Ј. Илић. — Јован Дучић. — Милорад М. Петровић. — Један социјалистички песник. — Војислав М. Јовановић. — Срби и Бугарско Ослобођење. — Српска Књижевна Задруга. — Једна анкета о Књигама за Народ.). Београд, Издавачка Књижарница Геце Кона, 1926.

МА ЈЕДНО схватање књижевности, а оно није далеко од Гетеових схватања, по коме су добре књиге само документи о људима који су их писали. По њему, књига има мање самосталну своју вредност, а више вредност документа; по њему, иза и изнад књиге стоји необични, велики, репрезентативни човек. С таким схватањем треба примати ове две, па и сваку даљу књигу Јована Скерлића. Јер све оне не сликају читаве колективне покрете нашег друштва, као књига му о XVIII веку, о Омладини, о Светозару Марковићу, него више значе пабирчење по студијама, из којих су настале оне три главне књиге Скерлића. Све су оне документи о Скерлићу јавном раднику, демократу и западњаку, Југословену и васпитачу трезвене, солидаристичке омладине, чији рад надовезује на Доситеја, на Светозара Милетића и Марковића. Само, кад тако ограничавамо вредност ових књига, и оних које треба тек да дођу, ми их тим више препоручујемо. Јер тај Скерлић, јавни радник, то је онај заставник за којим данас уздише војска коју је он учио да није достојно омладине једног тако заосталог народа као што је наш да у кукање утרוши своје лепе таленте и свој живот који је тако кратак. Његове речи вере, љубави према животу, речи наде да се немиле наше прилике могу реформисати, то је оно што треба садашњици, и тога има скоро на свакој страни ових књига. Јер кад год Скерлић говори о нашој појезији, он увек има на уму да је у њеној традицији бити „на ползу народа“, нагнут над животом, увек у служби великих идеала. И онда је сваки час прилика да се говори за слободу, „не као једну тачку политичког програма, но као најосновнију и највећу потребу свога духа у којој је све достојанство човека, неопходан услов да један свестан и развијен човек може живети, једини пут да се дође до душевне висине и ведрине“. Сваки је час прилика да се славе борци који животом својим дају доказе о грађанској храбрости и врлини, који век свој поносито проводе на ногама и са високим челом; сваки овај есеј пуни дух и срце идејама које данас бледе услед духовне поремећености данашњих нараштаја. И ми имамо пред собом још једампут Скерлића, „свештеника књижевне Тетиде“, који преко

бујице штампане хартије, кроз хаос небројених књига у коме се тако лако може да залута, здравим својим разумом води читаоце на пољане ваздуха, светлости и младости.

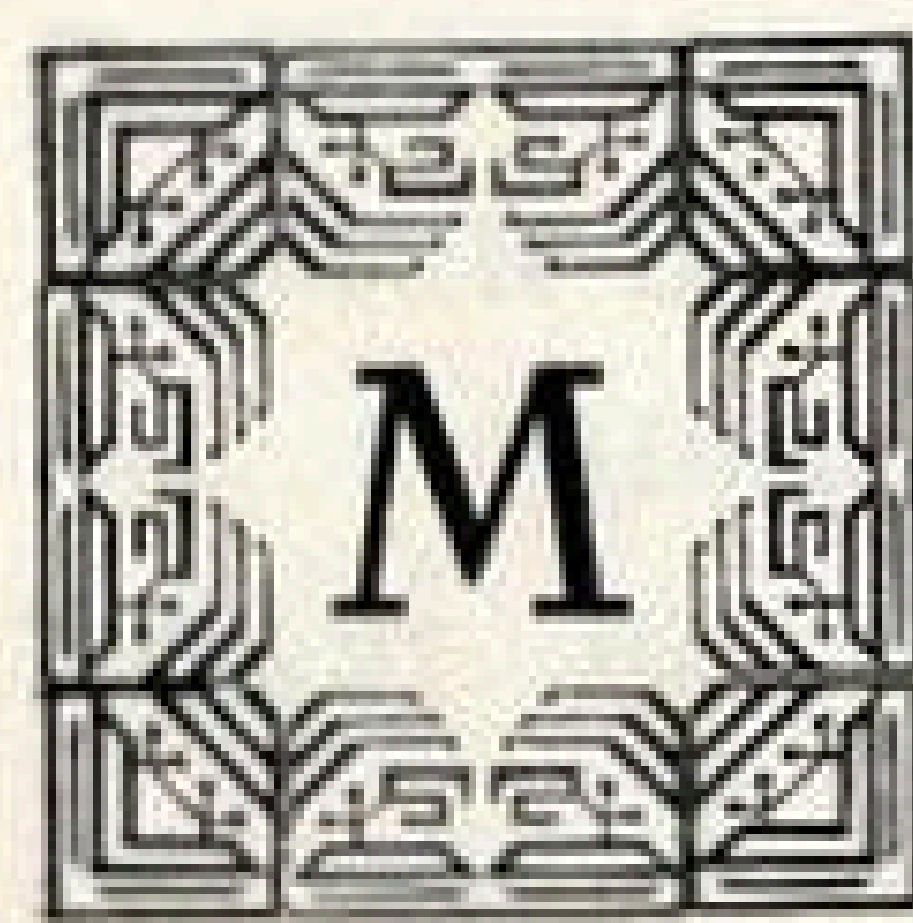
Уреднику ових издања учинићемо примедбу ради уношења у ове књиге Скерлићева јавног предавања „Уништење Естетике“ и демократизација уметности. Колико нам је год мило што је сад то предавање приступачније Скерлићевој читалачкој публици, ипак не мислимо да му је место у оквиру који је Скерлић назвао: *Писци и Књиге*. Ова примедба није формалне природе. Пријатељи Скерлића желе да добију потпуну слику Скерлића јавног радника. Значи, желе и његове чланке из *Социјал-Демократа*, из *Радничких Новина*, из *Дневнога Листа*, па желе већи публицитет и његову говору у Народној Скупштини од 5. маја 1912. Свему томе нема места у серији *Писци и Књиге*, као ни споменутом јавном предавању. Издавач ове две књиге неће мислити да уношење јавног предавања у њих чини непотребним добар један избор осталих докумената о јавном раду овога великог поборника *истине ради истине*.

В. Стајић

НАШИ РАТОВИ

Живко Г. Павловић, ђенерал у пензији: *Опсада Скадра 1912--1913*. (Прилог Историји првог Балканског рата). Београд, 1926. Издавачка књижара »Време«.

ЕБУ ИМЕНИМА радника на нашој војноисториској књижевности особито место заузима име члана Академије Наука ђенерала Живка Павловића. После великог његовог дела „Битка на Јадру“, у коме су, на основу аутентичних података, критички изложене операције српске војске у почетку Рата 1914. г., по преласку непријатеља на наше земљиште, долази ова, такође опсежна, књига „Опсада Скадра“.

Велики труд и марљивост писца, које је уложио у ово дело, могу се схватити и оценити тек кад се зна у каквим је приликама био писац при писању овог дела, — при познатој оскудици извора, а уз то без икаквог ратног архива за ратове и операције бивше црногорске војске, био је принуђен да се обраћа лично на поједине живе учеснике тих догађаја, помажући се, уз то, оним што је сам могао да има као начелник ђенералштаба Приморског Кора, образованог управо при крају опсаде Скадра.

Научна вредност дела необично је повећана тиме што се писац није задовољио да пружи само прикупљен, можда и сређен, материјал о овим операцијама, какав је метод, узгред речено, примењен

при издавању велике историје светског рата од стране нашег Главног Ђенералштаба. Г. Ж. Павловић је поставио био себи циљ да ово дело буде, у исто време, и критичка војна студија о догађајима који се излажу. Да одма кажемо, успех је потпуно постигнут. У девет глава, колико у књизи има, прикупио је и дао све, како са чисто војничког тако и с дипломатског гледишта, што читаоца може интересовати. У његовој књизи је, мислимо, тако звано Скадарско Питање, које је у своје време и нашу и страну јавност и политичке кругове тако силно занимало, у потпуној светлости и са довољном критичношћу изнето, и зато ово дело може рачунати на пријем и најшире читалачке публике.

Но знатно већи део књиге заузима, природно, војна страна овог питања, то јест излагање операције при заузимању Скадра од српских и црногорских трупа. Давши најнужније али довољно за сваког читаоца, ради бољег разумевања, о узроцима који су довели до првог Балканског Рата, писац прелази на излагање о војскама обеју зараћених страна, Турске и Црне Горе, пошто ће даље бити говора о операцијама ових војска. Да би пак потпуније и јасније било излагање, није пропустио да да и подробно све потребне податке о црногорској војсци (уређење, организација, формација, наоружање, снабдевање и др.), упоређујући је са турском војском. У делу где се говори о операцијама, није пропуштено да се баци критички поглед на рад у дотичном периоду, и да се истакну учињене грешке у извођењу. Писац, који је сам имао видног учешћа у тим операцијама, има права да с ауторитетом пише и говори о тим догађајима. Објективност му се, држимо, не може спорити, а суд који је дао основан је на добром познавању свих података и елемената који могу утицати на исход. Баш та критичност и истиче дело, које нарочито добро долази због тога што за операције на овом делу ратишта у Балканском Рату немамо досад ни једне књиге у нашој литератури.

Недостатци и мане, и све слабе стране, у првом реду црногорске војске, а затим и српске, нарочито за овај вид ратовања, при опсади Скадра, а уз то и многе пропуштене прилике, и друге грешке, — све то изнео је писац својом објективношћу, и уверени смо да ће се сваки читалац дуже задржати на томе. Сви ти догађаји, гледани ретроспективно, у историјској позадини, неоспорно ће пружити доста драгоцене поуке свакоме коме је потребна. Недовољно наоружана и снабдевена, и, што је нарочито, неприпремљена за ову врсту ратовања, за рововску војну, а уз то са slabим старешинским елементом, иако са великим моралом, — црногорска војска нашла се према турској војсци, иако нешто посрнулој у моралу, али за одбрану још увек способној, снабдевеној бољим наоружањем, заклоњеној скадарским утврђењима, која нису била без икакве вредности, како

се претпостављало. Тако је црногорска војска имала прилике да полаже један тежак испит, да се излаже великим губицима, чије цифре казују како су скупе жртве Црногорци дали за Скадар. Све то, за војника стручњака и сваког пажљивог читаоца неоспорно значајно и занимљиво, пропраћено је опаскама, оценама и критичким разматрањима пишчевим.

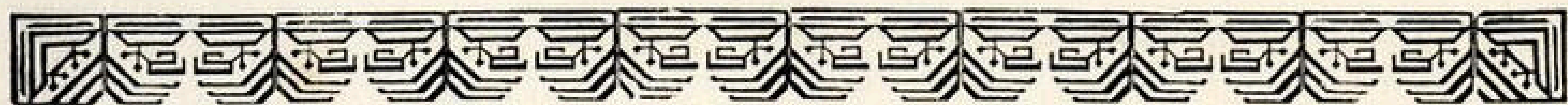
Поред излагања операција црногорске војске, обрађена је пажња и операцијама нашег Приморског Одрета, а по том образованог Приморског Кора, који је послат у помоћ трупамa при опсади Скадра, а дигнут 29. марта 1913. г. наређењем Врховне Команде, пре но што је намеравао напад стварно и извршен.

После ове књиге, управо поводом ње, можда ће неко од учесника, у циљу да осветли и допуни коју страну, имати да објави и каже штогод. Све те податке пажљиво би требало скупљати и чувати. Операције на Бардањолу, Брдици, Бушату и другим крвљу натопљеним местима око Скадра, у своје време су и у јавности нашој биле предмет често и жучнијег излагања; у толико више заслужује да се на њима и сада још које стручно перо учесника задржи. Писац ове књиге извршио је огроман део тога посла и у великој мери је задужио нашу војну књижевност.

Дело ово, писано на широкој основи, са уношењем свеколиког материјала до ког је писац могао доћи, и снабдевено потребном документацијом и критичким судом, — све то, понављамо, захтева да се дело топло препоручи. Вредност књиге повећава брижљива обрада, прегледност материјала, и леп, јасан стил.

Б. Ђурић

Б Е Л Е Ш К Е

Криза западне цивилизације

Guglielmo Ferrero: *Discours aux sourds*, 1924, стр. 181.

У овој малој књизи чувени историчар величине и пада Рима приказује дубоку кризу кроз коју пролази западна цивилизација, искидана унутарњим противречностима и изгубивши своју идеју водиљу. Збвњеност мисли и воље нашег нараштаја исљавља се на свима странама друштвеног живота и изазива читав низ појединих криза.

Пре свега, свет пати од кризе власти. Неочекивано, француска револуција и ратови Наполеона I. свршили су се тријумфом монархијског начела, које је успело, после неколико уступака народу, да нађе нови ослонац у парламенту. Али рзвитак велике индустрије повлачио је за собом велико појачавање демократије, и после пропасти најстаријих и најмоћнијих династија (Романови, Хохенцолерни, Хабсбурговци) у Светском Рату, изгледало је да ће демократија стећи потпуно господарство. Али се показало да република, која је била проглашена у више доскорашњих монархија, не може да савлада данашње тешкоће, и да демократија није способна да прими наследство срушених монархија. Дакле, у својству самозваних наследника појавили су се, у више држава, тако звани »диктатори» (Лењин, Мусолини, Хорти и др.), који у ствари више личе на грчке тиране но на римске диктаторе, — и они се одржавају на влади насилним средствима.

Сви су жедни јаке власти. Али шта је јака власт? Савремена држава пати не због слабости но због сувишка силе. Француска и друге револуције уништиле су сва уточишта личности према држави: црква, локалне самоуправе, корпорације, породице, биле су укинуте или су изгубиле своју самосталност и утицај. Појединац је остао усамљен према свемоћној држави — левиатана, како њу зове Хобс. Али, иако држава данас располаже таким средствима насиља, која није имао ни »краљ сунце» Луј XIV., ни владоци Тебе, Ниниве и Бабилоне (општа војна обавеза, сваковрсни порези и дажбине), она је изгубила ауторитет, јер свет не верује ни у власт монарха по милости божјој, ни у власт председника и министра по вољи народној. Сувише јака држава, која је бацила у крвави покољ Светског Рата милионе људи, сама је уништила своју снагу. Свет жуди не за јаком не за мудром, правичном, просвећеном, опрезном и хуманом државом.

После Рата народи страдају не само од политичке анархије, но и од сиромаштва и скупоће живота. Одавно, већ пре Рата, чуле су се исте жалбе. Али непристрасно сведочанство цифара доказује да смо били објективно много богатији од ранијих нараштаја, јер сви смо имали, не изузимајући раднике и сељаке, више добара за подмирење наших потреба. Само, наши апетити расту много брже него могућности за њихово подмирење. Одатле, субјективно осећање сиромаштва, опште незадовољство и вре-

ње. Социјализам се родио, живи и напредује на тлу овог субјективног сиромаштва. Он изазива нове потребе код широких слојева, скрећући њихову пажњу на начин живота богатијих, али он није у стању да задовољи те потребе. Социјализам хоће то да постигне новом поделом добара, али она може само повећати апетите. Док човечанство буде ишло овим путем, оно ће патити Танталове муке. Излаз из овог положаја не пружа ни савремени комунизам. Комунизам је могућан само у толико у колико је човек способан за жртве. Савремени комунизам се не одриче богатства. Он само хоће исто да подели на други начин. Али пре него делити треба производити. Тога ради комунизам мора да прави концесије капитализму. Кремљевски револуционари могу да буду опасни за поједине капиталисте, но не за капитализам. Без великог аскетског покрета, који би обухватио цео народ, комунизам не може да се оствари. Ако ма кад победи, то ће бити под вођством новог Фрање Асиског, а не Лењина или његових ученика.

Извор свих криза је подвојеност воље савременог човека, који сам не зна шта хоће: савршенство или моћ, богатство или слободу, силу или право, мир или рат.

Шта очекује нашу цивилизацију после рата и потреса револуција? Људи мисле да ће се последице ових потреса брзо изравнати, да ће настати ново њено цветање и позивају се на доба иза велике француске револуције и ратова Наполеона I. Али деветнајсти век, који треба рачунати од 1815. до 1914. год., јавља се као епоха цветања западне цивилизације, која се не може поновити. Изузетни стицај прилика не само да је брзо излечио задобивене ране, него је и створио једно уређење сталног поретка и

велике слободе, коме није било сличног у историји. Француска револуција ослободила је успавану привредну енергију, — руска је сломила постојећи привредни апарат и није створила нов. Прва је била почетак једне сјајне епохе, — друга свршетак њен.

Шта ће бити даље? Или ће свеопшта мржња и утакмица раса народа, класа и појединаца повући за собом коначан распад и пропаст наше цивилизације; или ће узајамна зависност и солидарност целог света, на које су бацили пуну светлост рат и послератне привредне кризе, продрети у општу свест и довести до уједињења Истока и Запада, Европе и Америке, беле и других раса, те створити једну универзалну цивилизацију, која ће обухватити целу нашу планету. То ће бити поновљење, али у много већем размеру, оног што је у своје доба Рим створио био на обалама Средоземног Мора, пошто је освојио цео ондашњи orbis terrarum.

Те широке видике види у будућности оштри поглед славног историчара.

Occidentalis

Покрет М. Видовића

Др. Павле Чубровић: *Видовићев покрет према општем и социјалном животу*. Сарајево, 1926.

Предавање г. Чубровића, одржано прошле године у Сарајеву поводом Видовићева школског покрета, оштра је критика данашње званичне наше школе. Г. Чубровић замера што званична настава слабо обраћа пажњу на социјалне науке: социологију, етику, педагогију, економију, државно право, — и што је наставно градиво претрпано многим материјалом непотребним за практични живот, без чега би се школовање могло да сведе на много мањи број година него што је то данас код оваког стања. Метод

који влада у нашим школама тако је лош »да има 90% професора у нашој држави, који не знају и не умеју да предају свој рођени предмет у школи».

Дим. К.

»Расна мистика«

Др. Ранко Младеновић: *Даћа*, драмска гатка. Београд, 1926. 1925. Издање С. Б. Цвијановића.

Никола Трајковић: *Ћоса*, гротеска у три чина. Београд, 1926. Издавачка књижара „Време“.

Тежило се за модерним а зауставило на симболизму, који је и Метерлинку данас застарео; тражила се парадоксалност а добила вербалност; желело се расно а добила мешавина књижевног бизантизма прошараног мешавином ниског романтизма и дахом натурализма. Тако је у „Синцирима“, тако је у „Даћи“.

Сви елементи које је приказао Диболд, у својој познатој књизи о драмској анархији, налазе се код г. Младеновића: почетак без почетка, крај без краја, — почетак на првој, крај на последњој страни. Сцене без драмске акције, дубина без смисла. И све то у тону дисертације, која је у „Гаткама“ покривена заошинутиим фолклором.

Као покушај модернизма, „Драмске Гатке“ имају библиографски значај послератне књижевности. Иначе, ни једна модернистичка линија: ни експресионизам, ни подсвесност, ни кубизам, ни футуризам, ни дадаизам, ни... Модернизам је потребно преживети; потребно је осетити конвулзију савременог живота целог човечанства, доживети сву срозаност културних слојева. Модернизам значи, пре свега, уметнички видети, — и као песник, и као музичар, и као критичар, и као вајар, и као сликар, и као

романсије —, видети, као синтетичар свих тих уметничких облика, целокупну борбу морала, сву конвулзију данашњих савести. Иначе, све је друго плод церебралне емоције, за коју треба савршено естетско осећање, па да се често опет буде депласиран.

Наш послератни модернизам, остављајући на страну неке изузетке, био је све друго само не то. Код нас је модернизам био у присној вези са свима елементима мекшања мозга, који не може ни једну представу до краја да задржи. Наш је модернизам био једна врста сликања патолошких расположења на искривљеном огледалу. Па и то да је било у потпуности! Зато је код нас тај послератни покрет доживео бродолом, са последњим остатцима у „Синцирима“ и „Даћи“.

*

Док су „Синцири“ и „Даћа“ у оквиру „драмске гатке“, дотле је „Ћоса“ стилизован у гротесци. У чему је гротескност Г. Трајковићеве „расне мистике“? По пишчевим намерама, у Ћоси, врло занимљивој личности по себи; по стварном резултату, међутим, у мешавини народних „комада с певањем“ из доба Брзака, са текстом који подсећа на лоше уводне чланке социјалистичке и комунистичке штампе. Али, место револта читамо демагошке фразе лумпенпролетера, место живота литературу. Па ипак, г. Трајковић је у свом „Ћоси“ показао позитивно, иако рудиментарно и старовременско, осећање сцене, интриге и фабуле, — оно што нема г. Младеновић. Г. Трајковић је унео труд и добру вољу у композицију, али као уметник није се одмакао од интелектуалца који покушава „да пише“. Г. Трајковић је нашао једну занимљиву личност, нашао је неколико детаља врло интересантних за драмско развијање, али све је остало неискори-

шћено и непокрено. Па ипак, „Госа“ ће моћи, скраћен и поправљен, да изађе на сцену, ако се режисер сети да искористи гомиле и уведе музику, ради поправке и појачања самог текста.

А.

Милан С. Шантић:

Бдења. Београд, 1926, стр. 48.

Данашњица: то је све што казује ова књига. Милан С. Шантић, син песничке династије Шантића, која је 90-их година дала рано преминулу браћу Јакова и Јефтана, а зори XX. века једног од највећих њених песника, Алексу Шантића, — Милан Шантић носи у себи целу трагику данашње омладине, сав њен умор и сву њену немоћ. »Као и сви његови«, он »живи у дугим сањама«, али у крутом, материјалистичком »веку великих изума механизма и технике«. Он не зна више за оне пламене и јаке замахе, којима је његов стриц ботрио цео народ. Он је сам уморан и немоћан; снага и воља нестале су »у оним тешким годинама човекова клања и умирања«, у којима му је прошло детињство. Свака је песма само једно болно и резигнирано одмахаше руком; све одлази у маглу и у мукли шум јесењих вода, и глупо, тупо, у оковима тече свагдањи живот, — без наде, без повратка:

Оче,

Што под топлим сунцем славиш
жизот и снагу,

Не чекај више на ме и разуми,
Јер ја сам, ето, пао под животом,
У души понех само дугу тугу
И жижу тешког кајања.

(стр. 14.)

»Бдења« су једна од најцрњих књига стихова што су изашле последњих година. То је она »заморена омладина«, којој је певао Црњански. Њена уморна апатија надмашује све. Мрач-

ни смртни сводови Ујевећевог мрамора имају у себи ипак још снагу која их држи и спаја у строгост ритма и моћне речи; сви други, ма колико били песимисти, ипак још имају толико моћи и воље да бар пруже руку за својим белим жељама. Али овде се све распинуло у сан, у лутање, у шум, у пусто, тупо незнање, и рука само још може да, »шара по прабини слова, чекајућ' дане који долазе.«

Цела је књига један једини бол, колико личан толико и општи, као веран, иако потенциран, израз душевног стања данашње омладине. Она је то тим јаче и жешће што се подаје човеку непосредно и отворено, без икаквог кићења и околишења. Нема бираности, ни у речнику ни у стиху. Нема ни бојазни од сличности са песмама познатијих песника. Тих сличности има доста, — нарочито са Црњанским и Дучићем —, али оне су овде, збиља, споредна ствар. Књига открива, упркос многим недостацима, правог песника, који је, засада, као уметник, у тражењу свога израза, још иза многих из младе гарде, али који ће наћи свој облик. И то боље касније него скоро. Лакше је дати осећај него форму. Најзад, уметност није тврђава, нити је уметник војник да је осваја »на нож«.

Н. Љ.

Ст. Т. Митић:

Сонети Ваја, Београд, 1926, (Југословенска Библиотека, књ. 1.), стр. 32.

..... или »Вајни сонети«. Из предговора се сазнаје да г. Митић има још и три драме у рукопису, да му је ово већ трећа збирка, да показује велик напредак, и да је сарађивао једино у »Српском Косову«.

»Сонети Ваја« добили су своје име ради обавезног и увек крупно штампаног »Вај!«, које се налази у свакој песми, у неким чак по неколико пута

У тим сонетима г. Митић »пева» о својој несретној љубави; велику улогу игра неки »крах душа», гарниран »благим лахорићима», »слатким мирисима», »худим жељама», »хуком», »адском тамом», и другим високо поетским прибором. Г. Митић проналази и нову граматику: вокатив од »богиња» ту је »богиње»; »у обзирu људи« треба ваљда да буде »с обзиром на људе» или нешто слично. И речник је силно богат: »глед», »обзир» (= хоризонт), и тако даље. Најзад, ево неколико стихова: »О, зашто мијеш с манирима жене?» (сонет XII.); »Јер доба јаве у краху што пишти, мрцвари, ломи . . .» (сонет XVIII.); и тако даље.

Врло је похвална намера »Југословенске Библиотеке» да издаје домаће ауторе; а књига г. Митића даје нам гаранцију да ће мерило Одбора и од сада бити на уметничкој висини, као што је у предговору и наговештено. Зар не?

Н. Љ.

Александар Вучо:

Кров над прозором. Београд, 1926. Издање С. Б. Цвијановића.

Под нешто чудним и нејасним насловом, један млад, интелигентан и богат Београђанин издао је исто тако нешто нејасне и чудне песме, у ванредно лепом издању, уз које иде и лик пишчев од врло даровитог Марина Тартаље. За сада је тешко рећи да ли г. Вучо има нечег од правог песника, или је он само интелигентан аматер и сноб. То ће се моћи утврдити истом ако г. Вучо настави да пише, и тако прецизира и попуни своје књижевне особине које се кроз ову књигу само назиру. Ван сумње је, већ данас, да г. Вучо није ни мало баналан, ни у осећању ни изразу, и да има духовног живота, који је, истина, сух и леден, али свакако вишег квалитета. Симпатична је и његова тежња да прекине са службеним на-

чином певања, и да, по узору на стране модерне песнике, покуша увести нов стих и нова осећања у нашу књижевност. Амбицаја и напори г. Вуча стоје изван сумње, и његови покушаји нити су без интереса нити без сваког успеха. До правог и пуног израза, међутим, г. Вучо може доћи истом у будућности, — можда онда кад у своје стихове унесе више тоpline, сока и флуидности, више реалности и истине, више једноставности, јер су му они данас голи и чисти као геометријске конструкције, а при свему томе мутни, заплетени и мутави, претерано апстрактни и сложени, те више личе на загонетне »укрштене речи» него на песме које иду из душе једног човека. Ипак је песништво пре свега *певање*, а песма једна мелодија саопштена преко речи, и саопштена директно. И као што »песничка природа» није исто што песник, тако ни »песничка атмосфера» није што и поезија. У стиховима г. Вуча има доста »песничке атмосфере», но нема много поезије; они су више интересантни но прилепчиви, више необични но оригинални, и далеко пре »створени» него »рођени». Њих треба гледати и читати као корисну и лепу новину, која може бити од доброг утицаја на врло младе људе који стоје пред певањем, јер ће им помоћи да се брже и лакше ослободе подражања стиховима извесних наших старијих песника, који су сву своју »естетику» базирали на празном артизму и звучној фрази, од чега је г. Вучо поступно ослобођен.

М. К.

Јосиф Панчић

Педагошки радови Др. Јосифа Панчића. С предговором о Јосифу Панчићу од Др. Живојина М. Ђорђевића. Београд, 1 26.

Међу оном неколицином професора Велике Школе, претече данашњег Београдског Универзитета, који

су својим радом ударили темељ српској науци, Јосиф Панчић заузима једно од најлепших места. Катедра природних наука, коју је он држао, достигла је тада први пут завидну висину. Изучавање фауне и флоре у Србији и у осталим балканским земљама, било је поље на коме је Панчић провео цео свој век. Своје педагошке мисли, у вези са предметом који је обрађивао, изразио је у чланку »Јестаственица у основној школи«, који је најпре, 1876. године, објављен у Милићевићевој *Школи*, затим у збирци Панчићевих радова коју је издала Срп. Књижевна Задруга, а сада, са неколико одломака из већих радова, као 34. и 35. свеска у Шевићевој *Педагошкој Књижници*. У том чланку, поред тога како и у коликом опсегу треба да се предаје јестаственица у основној и средњој школи и на факултету, говори Панчић још и о обавезној настави, о поступности у настави, о основној школи која треба да траје 6 година, о цртању као предмету потребном за јестаственицу, о школским зградама, о збиркама потребним за очигледну наставу, о књижицама, школским баштама, и о учитељу као души школе. Иако у чланку има празнина, јер је писан с обзиром само на један наставни предмет, он ће и данас, после 50 година откад је написан, имати своје читаоце.

Дим. К.

Срби у Славонији

Др. Алекса Ивић: *Миграција Срба у Славонију*. Издање Српске Краљевске Академије (21. књига *Насеља и порекла становника*). Суботица, Градска Штампарија, 1926. Страна 227. Цена 30 динара.

Српска Краљевска Академија обелоданила је досад 36 књига Српског Етнографског Зборника. Међу њима налази се 21. књига серије *Насеља и порекла становништва* под редакцијом г. проф. Јована Цвијића. Прве књиге

ове серије писане су на темељу традиције која живи у појединим крајевима о пореклу тамошњег становништва, као и на темељу језичких и других особина (ношња, боја лица, карактер, и т. д.). У последње време, међутим, прешло се на оне крајеве за чије проучавање је могуће поставити много поузданије темеље, и то помоћу архивских докумената о кретању и миграцијама српског становништва. То су крајеви негдашње Аустро-Угарске Монархије, у које су се досељавали Срби услед најезде Турака. А о тим сеобама сачувана је по аустријским архивима обилна грађа.

Две оваке књиге *Насеља*, писане по архивским документима, дао је г. Др. Алекса Ивић, професор Правног Факултета у Суботици. Прва носи наслов »Миграције Срба у Хрватској током 16., 17., и 18. столећа«, а друга је ова, чији смо наслов горе навели. Како смо извештени, студије г. Ивића о овом предмету нису овим књигама завршене; за њима ће доћи и трећа, под насловом: »Миграције Срба у Војводину током 16. 17., и 18. столећа«.

Писање г. Ивића проткано је огромним архивским материјалом. Тај архивски материјал потиче из бечких, градачких, пештанских и загребачких архива, затим из Зем. Архива у Љубљани и у Целовцу. Многе српске сеобе приказане су до најситнијих појединости: из којих места у Турској потичу досељеници; под чијим вођством су се доселили; с киме и преко кога су преговарали на аустриској стани; колико се душа доселило; колико су стоке собом повели; у која су се места под Аустријом населили, и т. д. Али, осим сеоба, којима је аутор поклатио нарочиту пажњу, ове његове студије садрже и мноштво података за политичку, културну, правну и црквену историју

српског народа у Хрватској и Славонији. Тиме је аутор у многome допунио своје раније студије: »Марчанска Епископија» (Браство, књига XVII. до XX.) и »Јурисдикција славонских племића и српски досељеници од 1598. до 1630.» (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књига друга).

На крају ове књиге додао је аутор и преглед места и имена српских досељеника у Хрватској и Славонији током 16. и 17. столећа, у коме се налази синтеза ауторових раније публикованих студија о Србима Жумберчанима и о Србима у Хрватској, као и ове студије о миграцијама Срба у Славонију. У тој синтези набројао је писац неколико стотина места по Хрватској и Славонији у којима су Срби у 16. и 17. столећу становали, и тиме је дао поуздану грађу за стварање српске историјске мапе. Осим тога, изнео је неколико хиљада имена и презимена српских досељеника који су током 16. и 17. столећа становали у Хрватској и Славонији. То је од значаја за наше етнографске истраживаче, јер тим именима српских исељеника добивају поуздану директиву за своје студије о метанастазичком кретању српског становништва.

Додамо ли још да се у овој студији г. Ивића налазе многи ванредно занимљиви и досад потпуно непознати моменти из српске прошлости, онда је јасно колико је ова књига важан прилог за проучавање једног досад неиспитаног периода наше националне историје.

J. C.

Недостаци »Народне

Енциклопедије«

Можда је још рано говорити о недостацима »Народне Енциклопедије.« Можда ће и сам уредник, у току рада, уочити грешке и празнине,

па ће, на крају, у неком нарочитом додатку, исправити и допунити шта треба.

Али, можда је баш због тога потребно учинити, овако узгред, и коју напомену.

Немам намеру да у овој краткој белешци критикујем податке о појединцима, премда, поред великог броја ванредно добрих чланака, има у Енциклопедији и забележака у којима је изостало баш оно што је било најважније. Хоћу само да констатујем једну интересантну празнину. Она се односи на црногорске алманахе и календаре, који, тако рећи, нису у Енциклопедији ни поменути, иако се о алманасима и календарима осталих наших покрајина говори и посебице, по азбучном реду, и тамо где је реч о алманасима у опште.

Зашто је, на пример, изостављена »Грлица«, цетињски алманах, који је излазио од 1835. до 1839. год.? Да ли сарадници Енциклопедије сматрају да она није вредна спомена, или о њој ништа не знају? Немогуће је претпоставити и једно и друго. Јер »Грлице« је и Његош, који је ревносно на њој сарађивао, придавао важност читавог књижевног покрета. Она је, у осталом, то и била. »Грлица« је прва повремена публикација у Црној Гори, па, и као таква, она представља важан датум у покретању наших алманаха. Међутим, њено име није ни поменуто, ни тамо где би требало изнети њену кратку историју — као о »Голубици«, на пример —, ни тамо где се говори о алманасима у опште.

Исто тако, није поменут ни календар »Зета«, који је излазио од 1908. до 1914. год. Поменут је у чланку »Алманаси« само »Орлић«. Али писац чланка боље би урадио да ни њега није поменуо. Јер, у оваком научном делу, као што је Енциклопедија, боље је о нечему ништа и не рећи него

рећи нетачно. А тамо је о »Орлићу« речено ово: »Од деведесетих година 19. в.« излазио је »у Црној Гори Орлић«, док је он стварно излазио *шездесетих година, почев од 1865. године*.

Оваке грешке, макар колико учештене у брзини, шкоде научној озбиљности Енциклопедије. Њих често примети и обичан, мање школован читаца, као што је, недавно, један Куч, видећи да планина Врмоша није поменута у Енциклопедији, узвикнуо да ће с места вратити уредништву све књиге... »Јер«, вели, »кад наши научници не признају да постоји Врмоша, не признајем ни ја њихову књигу за Енциклопедију!«

Т. Ђ.

Београдска »Нада«

Новим Генерацијама. Издање Литерарне Дружине »Наде«. Уредио Одбор. Београд, 1926. Цена 18 динара.

Бачка Дружина »Нада« прославила је школске 1908./9. године своју четрдесетгодишњицу. Њен стари члан Јован Скерлић одржао је тада предавање (»о обнови родољубиве поезије«) пред врло одабраним гостима, од којих мало ко није имао везе са »Надом.« Дружина је том приликом и материјално добро прошла. Поред куповине нових и корицења старих књига из своје библиотеке, могла је да изда и своју Споменицу, испуњену радовима својих најистакнутијих чланова, Боже Пурића, Станислава Викавера, Драгослава Илића, и других, који су тада много обећавали. Још онда се мислило да се из »Надине« архиве извуку и штампају радови оних бивших чланова који доцније стекоше велико име у науци или књижевности. Али се од тога одустало. И добро је што се одустало, и онда и сад; сад се нашао бољи начин.

Ово друго издање »Надино« подељено је на два дела. У првом делу су

прилози старије господе, бивших чланова дружине, али не из онога доба, него сад, за овај алманах, написани. Ти чланци су или поука или реминисценције на прошлост, наравно ону која је везана за рад у »Нади«. Заступљени су сви нараштаји: од оснивача дружине (представник Г. Марко Леко) до оних који су прослављали поменуту четрдесетгодишњицу (представник Г. Станислав Винавер). — У другом делу су, вероватно најбољи, представници данашњег »Надиног« књижевног рада дали неколико својих прилога, у стиху и у прози, оригиналних и преведених; мало их је, али чине леп утисак, далеко лепши од многих почетничких радова у дружинским архивима, чак и од оних који се доцније нарочито истакоше.

Књига у целини чини врло добар утисак. Она ће вероватно у омладини наићи не само на добар пријем, него изазвати и подстаћи многе на живље занимање књижевношћу.

Н.

Велики руски часопис

Голосъ минувшаго на чуждой сторонѣ. Журналъ исторіи и исторіи литературы подъ редакц. С. Мельгунова, В. Мякотина и Т. Полнера. Парижъ. 1926. (N 1/XIV и 2/XV).

У књижевном и новинарском животу предратне Русије тако звани »дебели« часописи, од 20—30 табака месечно, били су нарочито омиљени и јако цењени у круговима руских интелектуалаца. Срески лекар и економ у забаченом селу иза Волге, порески инспектор у далеком Сибиру, поручник из гарнизона на границама Афганистана, — сви су налазили у тим часописима, поред романа и приповетке, обавештења из области науке, уметности и политике.

Неки од ових часописа, као »Вѣстникъ Европы«, »Современныя Запи-

ски», «Русская Мысль», били су у тесној вези са извесним политичким странкама, те су стога играли велику улогу у политичком животу. Други су своје редове посветили објективном проучавању историје, а лист «Голос Минувшаго» највише се бавио историјом књижевности и историјом друштвених покрета у Русији.

Сарадници овога листа, који су се после большевичке револуције нашли у емиграцији објавили су у Паризу 13 свезака под насловом «На чужој сторонѣ», са сличном садржином, а од 1920. године, пошто су обуставили издавање листа у Русији, вратили су се и старом називу свога часописа, с додатком да се он издаје у туђини.

Поред прилога из историје (о књижевном раду Лава Толстоја и чувеног сатиричара Салтикова-Штедрина), прва свеска новог листа доноси неколико чланака из историје грађанског рата у Русији. Наравно, може се признати, детаљи овог тужног периода су интерна ствар самих Руса. Ипак, и странци често стављају питање: како сте могли Ви, левичари, бивши и садањи социјалисти, да се нађете заједно са реакционарним генералима? Обичан одговор гласи да је у земљи где се подижу барикаде могућ само избор између две стране: или-или, *tertium non datur*. Сви који би желели да у оваким приликама остану неутрални, обично најгоре пролазе, — они страдају и од једне и од друге завађене стране, по познатом принципу: ко није с нама, тај је против нас. Како је требало, дакле, бирати једну или другу страну, морало се од двају зала бирати мање.

Али, поред тога, за разумевање психолошког расположења руских левичара и социјалиста у то доба, врло је важна друга околност: у својој маси не беху они ни након револуције,

дефетисти, сви су били на становишту Вандервелда и Албера Томе, да је борба са Немачком уједно и борба са реакцијом. Јаз између руских левичара и большевика створен је у Брест-Литовску. Али большевици се нису задовољили само закључивањем сепаратног уговора о миру. И пре и после тога они су били у тесној сарадњи са Немцима.

Уредник поменутог листа С. Мељгунов објављује сада интересантну ноту немачког министра иностраних дела Хинце-а од 27. августа 1918. године, која је у ствари само један анекс појединим параграфима Уговора о Миру у Бресту. Додатак §-у 12. изричито обећава Совјетима помоћ Немачке у њиховој борби са «устанком» генерала Алексејева и чехо-словачких легионара.

Не можемо у појединостима пратити све мере другарске сарадње Немачке и Совјета, како су регулисани у 10 тачака ове ноте. У ствари, пак, како се види и из мемоара објављених у истој свесци, ова сарадња ишла је много даље но што је било предвиђено поменутом нотом Хинцеа. Све што се о томе поуздано знало, као и то што се можда без довољног основа препричавало, створило је расположење да је борба са большевизмом само наставак борбе са немачком реакцијом.

А. В.

»Прилози за психологију

детета«

(Књига I. свеска 4. Уредник Др. Бранислав Крстић. Београд, 1926.)

Пре Светског Рата педагогија у Срба носила је готово искључиво карактер хербартовске педгогије. Случајеви са покушајем увођења експерименталне педагогије и принципа школе рада врло тешко су освајали терен; зато су они били или кратког

века, или је такав покушај имао локалан значај и остао у уском кругу само једне школе. Неговање хербартовске педагогије, и онда када је она у другим државама имала све мање присталица и када је педагогија као млада наука, у духу општега прогresa, базирана на много новијим, модерним, принципима, створило је код нас једну водњикаву, вербалистичку, педагошку литературу, која је ову »царску науку» код нас сасвим дискредитовала. Сваки добронамеран читалац ове литературе, неупућен довољно у узроке оваког стања, није могао да буде задовољен знањем које је поцрпао из такве литературе, и зато је почео да стиче уверење да је педагогија једна врло проблематична наука, »наука» која надугачко и на широко расправља о извесним питањима о којима се готово и нема шта да каже, јер су тако близу свакој здравој памети. Већина наших »Педагогија», за које се још увек не зна када ће им куцнути час да се нађу изван школске употребе, типичан су пример како може један наставни предмет, односно једна наука, да буде унижен од оних који га предају и омрзнут од оних којима се предаје.

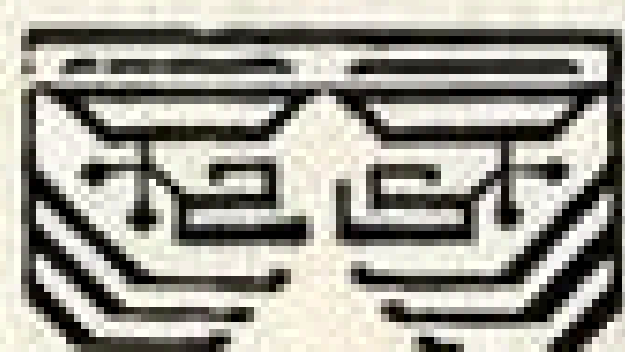
После Рата добили смо неколико радова који у многome воде рачуна о савременој педагогији и који су учинили да и код нас хербартовска педагогија добије своје место само у

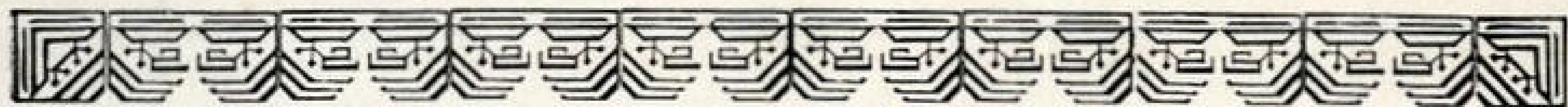
историји педагогије, где се на Западу већ одавна налази. Од модерних струја експериментална педагогија стекла је код нас највише обрађивача. Овамо спада и горњи солидни часопис, који је истакао себи за задатак да проучава духовне појаве детета. Недавно изашлом, четвртом, свеском он завршава прву књигу.

У овој свесци, поред два оригинална прилога о испитивању деце и једнога у преводу, објављено је и приступно предавање г. Дра Филипа Медића о психологији као независној науци, држано прошле године на Вишој Педагошкој Школи. У свесци је штампан и приказ друге књиге *Traité de psychologie* у којој имају прилога најбољи савремени психолози.

Одушевљени послератни покрет наших педагога за експерименталном педагогијом колико је симпатичан толико је и опасан. Раније је сва наша педагогија била у духу хербартовске педагогије, а данас се готово искључиво обрађује у експерименталном правцу, изван чијег делокруга остаје још увек педагошких проблема, које експериментална педагогија нити хоће нити може да реши. Мало више система и много више поделе рада, па ће ова наука и код Срба стећи међу наукама оно место које код других народа увелико већ заузима.

Дим. К.

СТРАНИ ЛИСТОВИ

Будућност Европе

Е. Antonelli: *Les destins de l'Europe*; А. Loria: *L'heure critique de l'Angleterre*. (Revue Économique Internationale, јуни 1926.).

После Светског Рата јављају се писци (Шпенглер, Кајзерлинг, Ромен Ролан) који уверавају да Европа губи свој духовни и морални престиж у корист ваневропских делова света. Антонели, професор у Лиону и народни посланик, у поменутом чланку констатује да и економској хегемонији Европе откуцавају последњи часови. На основи поузданих података о наглом привредном развоју не само Америке и Јапана већ и великих европских колонија (Индија, Канада, Аустралија) и јужно-америчких држава, Антонели утврђује да Европа, поред губитка пијаца за набавку сировина, губи и пијаце за продају својих производа. Поменуте колоније, после Рата нарочито, показују тежњу за што потпунијом економском еманципацијом од Европе, да се затим отргну и њеном политичком утицају. У томе правцу показују пуно успеха Аустралија, са својом строго протекционистичком царинском политиком, и Индија, подизањем националне свести у циљу бојкотовања стране робе, као и, једна и друга, грозничавим подизањем индустрије. Кад се, поред овога, има у виду Пан-Пацифичка Унија, створена 1919. год., која, по речима једног од својих оснивача, има да »економски здружи земље прибрежне Пацифику, земље које могу бити без других држава«, јасно је да је економска превласт Европе у свету до-

ведена под питање, ако не и сасвим изгубљена.

Признајући да Европа више не може сачувати економски положај у свету који је имала пре Светског Рата, Антонели се пита: шта треба и може да учини Европа под овим новоствореним привредно-финансијским приликама у светској привреди? Да ли да тврдоглаво води борбу да би повратила економску хегемонију, или да се помири са новим редом ствари? Хегемонија је изгубљена, и било би и штетно и мало мудро борити се да се она поврати. Уместо тога, напротив, Антонели саветује Европи да сарађује на подизању својих младих конкурената. Али, лишити се тако обилних извора разноврсних сировина и пространих пијаца за своје фабрикате, значи за Европу отварање велике привредне и кризе. Ипак, вели Антонели, има лека томе злу. Лек је у споразумној експлоатацији Африке од стране економски напреднијих европских држава. Африка је богата сировинама, представља доста пространу потрошачку област за европску индустрију, и, уз то, Африка је ван домаћаја привредних интереса земаља које се данас појављују као озбиљни такмаци Европе. Питање је, завршава Антонели, хоће ли Европа пропаст или солидарност? Ако је свесна потребе за солидарношћу, она ће наћи у Африци сигурну подршку још за дуго времена; у противном, чека је пропаст.

Лорија, познати талијански економист и социолог, посматра питање кроз призму привредних прилика у европске економске превласти у свету

Енглеској. Привредно стање Енглеске, међутим, ни мало није задовољавајуће. Пољопривреда је у опадању, о чему сведочи, с једне стране, опадање жетвеног приноса, и, са друге стране, недавно потекли предлози у енглеској јавности за аграрну реформу у циљу унапређења пољопривреде. Још увек огроман број незапослених радника, пасиван трговински биланс (у 1925. за 400 милиона), штрајкови великих размера, — све су то убедљиви докази да ни индустрија нема завидан положај. Производња угља у прошлој години износила је $\frac{1}{5}$ светске производње, док је 1896. на Енглеску падао трећи део светске производње угља. Да би надокнадила мањак у угљу, примећује Лорија, Енглеска се грозничаво бацила на освајање петролејских извора, и целокупна њена поратна политика, од Сен Ремија до Лозане, окреће се око петролеума.

Главни узрок опадању енглеске привреде, по Лорији, лежи у застарелим средствима и методима производње. Светски Рат је, за разлику од ранијих, упропастио велик део сталних капитала; за њихову обнову произвођачи не показују много воље, што се нарочито запажа у производњи угља. Затим, предузимачи су још увек крајње конзервативни у погледу метода рада и односа рада и капитала, због чега им Лорија пребацује да они, а не најамни радници, с планом смањују производњу. Да би се отклонила пропаст како енглеске тако и европске привреде у опште, потребно је техничко усавршавање производње. Без овога, примећује Лорија, не само што европска привреда не може више рачунати на успех на ваневропским пијацама, него ће се, у вези са сталним прираштајем становништва, показати немоћном да подмири сву тражњу на сопственим пијацама.

Б. Н.

Европа и Исток

William Martin: *L'heure du Christianisme*. (La Semaine Littéraire, 16. I 1926.).

Љубитељи историских упоређења изненадили су се фрапантном сличношћу нашег доба са четвртим столећем после Христа. Ову је аналогију, са својим снажним талентом, нарочито разрадио и изразио Фереро. У четвртном столећу, под ударцима Варвара, распада се Западно Царство. Римска цивилизација достигла је висок ступањ материјалне удобности. Али, са становишта политичког и моралног, она је у пуној декаденцији. У царству, препуштеном амбициозним појединцима и странкама, бесне грађански ратови. Римски је народ омлитавио услед подужег мира, нема више ратничких особина и мора да се обраћа Варварима ради своје одбране. Вера већ не врши никакав утицај на друштвени живот. Енергија нестаје, а лаки и распуштени морал све се више шири. Најзад, обиље ропске радне снаге и нагомилавање богатства изазивају друштвене немире. У свима крајевима Царства дижу се народи ниже цивилизације али ратнички, и обарају јединство царства, римски мир и латинску цивилизацију.

Што је онда био Рим, то је данас Европа, само су се димензије измениле. Варвари, то су данас сви народи подјармљени од Белих, који се данас буне против ових: то је Азија и Африка. Дуги рат и економски узроци ослабили су Европу и уздрмали њену супрематију у свету. Будућност ће рећи да ли је та изнемоглост пролазна, или је почетак коначне декаденције; да ли је само кров нападнут, или и основе.

Из ове аналогije су извукли закључак да се хришћанска вера, као и паганизам у IV столећу, ближи своме

крају. Око себе видимо ширење неморала, безверја и, што је још озбиљније, равнодушности. Свима се намеће питање: хоће ли хришћанство моћи да се одупре проповедању новог еванђеља?

У даљем разлагању, писац чланка износи слабе стране ове аналогije. Паганизму у опадању, вели, недостајао је апостолски дух, а Хришћанство га има и данас. Мисионари разних хришћанских конфесија показују величанствено херојство у разним крајевима света. И то мисионарство може да спасе Хришћанство.

Побуна против беле расе избија свуда у име европских идеја: у име национализма и слободе. Читави се народи окрећу од својих националних традиција, па и од вере својих предака. Дакле, ако је уздрмана наша супрематија, нису уздрмани наши принципи и основи наше цивилизације. То се најлепше види на мухамеданском национализму, који се диже против Европе, а који је анти-муслимански: он се инспирише нашом цивилизацијом, која је пак прожета хришћанством.

Пре свега, међу Мухамеданцима се изводи материјална револуција. Дамаск, настарији град света, везан је аутомобилима са свима средиштима Трансјорданије. Пут у Багдад, за који је пре требало више недеља на камили, пређе се данас за деветнаест часова на аутомобилу, а авионом још за много краће време. У Перзији се граде аутомобилске цесте.

Муслиманским светом тресу покрети мисли, као што су скептицизам и феминизам. Ислам није више јединствен фронт. Врата су отворена утицајима свих врста. Нове силе обарају интрансигентност прошлости, и Ислам проживљује једну од најдубљих криза. Нарочито је у покрету женски свет, коме је до данас била непозната свака западна концепција. Европске књиге

и листови, нарочито француски, имају у исламским земљама огромну прођу. Највеће исламске часописе уређују људи који су прожети хришћанском мишљу. У Каиру, срцу ортодоксног Ислама, има преко двадесет великих штампарија: сваки дан се појављује по једна књига на арапском, а највећи део их је превод европске политичке или научне мисли. У Бајруту има двадесет и пет књижара, и нарочито француске књиге — и то оне које су најмање за препоруку због своје садржине — имају највише успеха. Ислам прима данас сваковрсну храну и слуша свакога који има шта да каже.

Већ се данас виде последице тог утицаја европског Запада. Укидање калифата у Турској, укидање муслиманског права и обичаја тесно везаних за веру (као: забране да се жене показују откривена лица, полигамије или брака међу децом), — све то садржи преврат душа који ми једва можемо да схватимо. Мухамедански народи нагло и потпуно напуштају своју веру, Ислам, који је религија чисто статичка и неспособна да се прилагоди условима западног живота.

Европа је једном већ доживела сличну појаву, када је Петар Велики нагло преображавао руски народ. Али реформе Мустафе Кемала задиру још дубље, јер је овај турски диктатор непосредно напао најдубље моралне снаге свога народа. Сличан пример налазимо у Кини, где је покрет анти-европски, али млади Кинези националисти попримали су европску цивилизацију и мисао, и нападају се, против своје воље можда и не знајући то, духом хришћанства. А исти покрет видимо и у Африци, где се такође отварају нове перспективе. У свима тим крајевима, вели писац чланка, и поред антиевропског покрета и великих врења, хришћанско

мисионарство треба и на даље да шири хришћанску доктрину. Ако се данас искористи прилика која нам се пружа, хришћанство ће моћи потпуно да освоји Африку и Азију: међу муслиманима је пољуљана скамењена зграда Ислама, пале су старе догме, и у срцима је наступила празнина коју би, уз ширење европске цивилизације, могло да испуни Хришћанство.

(с. 6.)

УНАМУНО

Salvador de Madariaga: *L'oeuvre et la figure de Miguel de Unamuno*. (Europe, No 32, 1925).

Један од најјачих духова у савременој књижевности је Мигуел де Унамуно. Родио се у месту Билбао, фактични је представник бискајског народа; има неког очитог паралелизма између разноликости галских пастира и многострзности личности Унамуна. Он се стално мења. Велики говорник као и сваки добри Шпањолац у данашње време, али велики говорник са својим срцем и својом озбиљношћу, он је разноврстан као и теме његове конверзације, или, боље рећи, као страсти које се у њему у вези с тим темама разбуде. Он је човек јакѐ виталности и снажних страсти, који проживљује своје страсти, и оне га подстичу на дело.

Велику енергију показао је у раду као професор грчког језика на универзитету у Саламанки. Али његова култура није ограничена на ту његову струку. Његова лектира необично је разнолика и проширена. Њему је позната не само заједничка основа интелектуалне продукције (културе: библијска, грчка, латинска и италијанска), него је он прочитао сваку књигу Европе и Америке достојну да се прочита, и то на оригиналу, изузев словенске језике. Из Саламанке је одржавао везе са свима јаким ин-

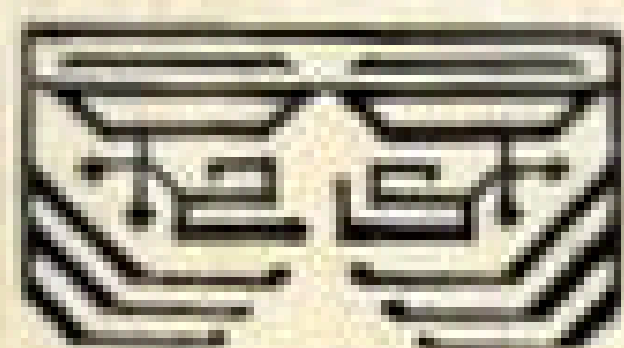
телектуалцима целог света. Своју духовитост изражавао је у есејима, песмама, романима, критичким и филозофским делима, конференсама, и у оном свакодневном новинарском чланку, што је више дужност него привилегија сваког савременог шпањолског писца. У пркос тој разноврсности умне делатности, у свима списима његовим налази се снажна целина, несавитљива концентрација духа и воље. Његова се душа сконцентрирала, пре свега, на мистерији људске судбине. У његовом трагичном осећању живота има нечег од узвишене чврстоће Лојоле. Даље, он је индивидуалиста, јасно прокламује вечита и божанска права личности, и тврди да је друштво створено ради личности а не личности ради друштва, али одбацује и сваки анархизам као нешто детињасто. Највише га занима мисао о постанку и судбини човека. Из тога се даде разумети и то да се Унамуно много занима својом личношћу: једино копајући у самоме себи моћи ћемо наћи свога брата — човека, вели он. Са недостиживом искреношћу и смелошћу преузео је Унамуно тај унутрашњи лов у човека. Ни код једног другог писца нећемо наћи изложене, са више поштовања према истини, интимне контрадикције модерног човека, који је у исти мах и здрав по телу и способан за мисао. У његовом главном делу »Трагично осећање живота« налазимо изражену борбу између непријатељских истина, између истине мишљене и истине осећане. Тај конфликт се огледа у личности самога писца. Његова теорија живота је у овоме: не предати се скептицизму, до кога нас разум доводи, и који је неспособан да храни живот, него основу веровања треба тражити и наћи у томе да се наша воља за живот победнички одупре свима нападајима критичке интели-

генције. Из љубави према самој себи треба, после, прећи на љубав према свему што живи. Тим путем долази Унамуно до давања свести Универзуму, то јест до стварања Бога.

Данас је Мигуел де Унамуно прва књижевна личност у Шпањолској. Озбиљношћу, јачином и јединством своје страсти, он надмашује све остале писце. Крстом који је изабрао да га понесе, Унамуно инкарнира дух модерне Шпањолске. Његов вечити конфликт између вере и разума, из-

међу живота и мисли, духа и интелекта, неба и цивилизације, то је конфликт саме Шпањолске. Као што је Русија погранична земља где Исток и Запад мешају своје спиритуалне таласе, исто тако и Шпањолска лебди између два схватања филозофије живота. У њој се Исток и Запад, исто тако, додирују, само њихова је мешавина много интимнија, а конфликт се мање види на површини. Унамуно је шпањолски Достојевски.

(с. б.)

САДРЖАЈ

Писци и читаоци	Милан Кашанин	1
Сенка	Грга Божић	5
Кризакултуре и путови будућности	Владимир Вујић	8
Бели угаљ	Др. Јован Стефановић	29
За опште обавезни грађански брак	Др. Иво Милић	39
Лутање	Сава Поморишац	51
Rosa, rosae	Милета Јакшић	53
Кроз васиону и векове, IV.	Др. Мплутин Миланковић	61
Социологија и практична акција	Др. Драгољуб Јовановић	66
Метод рада у правној науци	Др. Федор Никић	77
Селице	Тривун Ђукић	83
Поп Јанаћко	Стојан В. Живадиновић	84
О псалмима	Др. Светислав Стефановић	92
Савремена бугарска лирика, III.	Никола Мирковић	116
Ослобођење	Момчило Милошевић	127
Пијана барка	Младен Лесковац	128
Владимир Стаменковић	Никола Т. Петровић	129

Преглед:

Криза око састава савета Лиге Народа	Ђорђе Д. Поповић	153
Ђовани Амендола	Р. Р.	158
Два Јана	Др. Јулка Хлапец-Ђорђевић	161
Личност Гаврила Принципа	Z. Z. Z.	165
Наш привредни живот и његова криза	Миленко Гавриловић	168
Београдске изложбе у мају и јуну	Михајло С. Петров	174
Позориште у Јужној Србији	Др. Првош Слajкаменац	182
Музички живот у Загребу	Вук Р. Врховац	190

Белешке:

Бранко Водник — Славко Бокшан о Тесли — А. А. Чупров — Национално васпитање у фашистичким школама — Конгрес би- блиотекара и библиофила	198
---	-----

Књиге и листови:

Најновија дела енглеске књижевности	А. Видаковић	202
Три нова француска романа	Н. Банашевић	210
Књижевне прилике у Совјетској Ру- сији	П. Митропан	215
Реформни новац	Ђ. Николић	219
Јован Скерлић	В. Стајић	222
Наши ратови	Ђ. Ђирић	223

Белешке:

Криза западне цивилизације — Покрет М. Видовића — Расна мистика — Милан С. Шантић — Ст. Т. Митић — Александар Вучо — Јосиф Панчић — Срби у Славонији — Недостаци »На- родне Енциклопедије« — Београдска »Нада« — Велики руски ча- сопис — Прилози за психологију детета	226
---	-----

Страни листови:

Будућност Европе — Европа и Исток — Унамуно	236
---	-----

